

PEDAGOG

RESPUBLIKA ILMU JURNAL

The journal "Pedagog" covers the sphere of spiritual and educational thinking of a person, the socio-political life of a person, institutions of civil society, global problems, problems of education, new technologies produced today, reforming the education system and publishes scientific articles on open scientific popular analysis.

The journal is intended for students, masters, professional scientists and researchers, university professors. The publication publishes articles of a problematic and scientific-practical nature.

Volume 1, Issue 2

Exact
Natural
Medical
Technical
Economics
Philological
Pedagogical
Social sciences
and humanities

«BEST PUBLICATION»

Ilmiy-tadqiqotlar markazi ©

**“PEDAGOG”
RESPUBLIKA ILMIY JURNALI**

MATERIALLARI TO‘PLAMI

15-OKTYABR, 2022-YIL

2-SON

O‘ZBEKISTON

2022

Ushbu to‘plamda “Pedagog” respublika ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o‘rin olgan. Mazkur jurnalda zamonaviy ta‘lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta‘lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta‘limni rivojlantirishda yo‘nalishlar bo‘yicha kreativ g‘oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o‘qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta‘lim maktab o‘qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir:

Maqsudov Ulug'bek Qurbonovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muharrir:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Texnik xodim:

Sultonov Sardorbek

Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sabirova Gulnoza Sadikovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Saidov Ixtiyor Muzropovich

Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakulteti boshlig'i

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari

nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Baltayeva Ikbal Tadjibayevna

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Sayfullayeva Ra'noxon Raupovna

O'zbekiston milliy universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Popova Tatyana Igorevna

SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya. Doctor filologicheskix nauk, professor.

Berdaliev Abduvali

Tojikiston. Xo'jand davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Manzuraxon Ernazarova

Navoi davlat pedagogika instituti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Uluqov Nosirlon Muxammadalievich

Namangan davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Jumanazarova Guljahon

Filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti.

A.A.Qosimov

Farg'ona davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Jo'rayev Habibullo Abdusalomovich

Filologiya fanlari doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Fayzimatov Shuxratjon No'monovich

Farg'ona politexnika instituti. Texnika fanlari doktori.

Hoshimov G'anijon Mirzaaxmadovich

Andijon davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Hulkar Hamroyeva

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O'zbekiston respublikasi yozuvchilar uyushmasi a'zosi, jurnalist.

O'rinboyev No'monjon O'rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO'

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Qunduzxon Atabayevna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston. Jahon tillari universiteti.

Hojaliyev Ismoiljon Tojiboyevich

Farg'ona davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Erofeeva Inna Nikolaevna

Kandidat pedagogicheskix nauk, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti. Rossiya.

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg'ona davlat universiteti.

G.O.Abdugafurovich

Filologiya fanlari nomzodi. Farg'ona davlat universiteti.

Xudayarov Oybek Odilovich

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

Muxitdinova Muniraxon

Pedagogika fanlari fanlari doktori, (PhD)

MUNDARIJA:		
1	Rahimova Gullola Baxromovna <i>«O'YINNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA FAOLİYATI SIFATIDAGI MOHIYATI VA UNING O'ZIGA XOSLIGI»</i>	12
2	Karimova Nilufar Ergashevna <i>«STRESSDAN CHIQISH YO'LLARI. STRESSNING OLDINI OLISH VA UNGA QARSHI KURASHISH USULLARI»</i>	15
3	Iroda Muhammadjanova Otabek qizi <i>"INSON QADRI"- TARAQQIYOT STRATEGIYASINING GAROVI</i>	20
4	Xujanova Lobar Raimkulovna <i>"РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ҲУКУМАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА МИЛЛИЙ МАОРИФНИ ЧЕКЛАШ СИЁСАТИ"</i>	22
5	Xujanova Lobar Raimkulovna <i>CHOR ROSSIIYASI TOMONIDAN O'RTA OSIYONI MUSTAMLAKAGA AYLANTIRILISHINING NEMIS TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI</i>	26
6	Мунира Рамазонова Ғуломжоновна <i>ПЕДАГОГИКА НИМА? АРТПЕДАГОГИКА НИМА? ЎСМИРЛАРНИ ПЕДАГОГИК САЊАТ ОРҚАЛИ ТАРБИЯЛАШ</i>	32
7	Havoxon Elshodovna Xalilova <i>TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA O'QITUVCHINING TUTGAN O'RNI</i>	39
8	Шакирова Сахобат Наимовна <i>«O'SMILARDA O'Z JONIGA QASD QILISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI»</i>	42
9	O'rolova Dilnoza <i>«BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MILLIY O'QUV DASTURINI TATBIQ ETISH»</i>	45
10	Akbarova Shakarxon Abdulhayevna <i>BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH</i>	50
11	Yangiboyeva Gulnoza Ilimjonovna <i>BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASAR TAHLIL QILISHNING TA'LIMIY-TARBIYAVIY AHAMIYATI</i>	54
12	Sattorova Rohatoy Solijonovna <i>KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARNI PUNKTUATSIYA BILAN TANISHTIRISH METODIKASI</i>	58
13	Mahmudova Nilufar Karimovna <i>SAVOD O'RGATISH DAVRIDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH</i>	62
14	Rayimjonova Nilufar Burxonbek qizi <i>MEN DINIY EKSTREMIZM VA TERRORIZMNI QANDAY TUSHUNAMAN</i>	66
15	Yusupova Nafisa Togayevna <i>BOLA SHAXSIDA TARBIYANING O'RNI.</i>	71
16	Yunusova Nasiba Sharifovna Gulmatova Ziroat Manapovna <i>MILLIY MA'NAVIY MADANIYAT TIZIMIDA XALQ TA'LIM-TARBIYASI VA MA'RIFIY IZLANISHLAR</i>	75
17	Qahhorova Sharofat Abdujabbor qizi	80

	<i>ONA TILI DARSLARIDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI VA AHAMIYATI</i>	
18	Fazliddinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi <i>TEACHING GRAMMAR TO EFL YOUNG LEARNERS; UTILIZATION OF GRAMMAR-BASED GAMES.</i>	83
19	Nasirdinov Fazliddin Nasirdinovich <i>SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF THE INFLUENCE OF STATE BUDGET EXPENDITURE ON ECONOMIC GROWTH</i>	87
20	Odilov Javohir Xolmirzoyev Mardon Abduhalimov Shahzod Aminov Jamshid Barnoyev Shahzod Negmatova G.Sh Tog'ayeva G.S <i>BEMORLAR O'RTASIDA QANDSIZ DIABET KASALLIGINI KELTIRIB CHIQUVCHI OMILLAR HOLATI</i>	90
21	Jumaqulova Munisa Olimjon qizi Boymurodova Barno Abduvali qizi Abdumurodov Otabek Sirojiddin o'g'li Daminov Amin Abdivohid o'g'li Jo'rayev Yusuf Musurmon o'g'li <i>BEMORLAR ORASIDA GIPOFIZ BEZI GARMONLARI DISFUNKSIYASI NATIJASIDA KELIB CHIQUVCHI HOLATLAR</i>	92
22	Ibragimov Firdavsxon Muhammadxon o'g'li <i>NEMIS MAQOLLARINING LINGGUOKULTROLOGIK NUQTAI NAZARDAN TALQIN QILINISHI.</i>	96
23	Akhmedova Sarvinozkhan Ravshanbek qizi Zamira Suyunova <i>“EASTERN MAQAM AND SYSTEMS”</i>	100
24	Xudayberdiyeva Moxichehra Alisher qizi. <i>“USTOZLAR- YURTNING ENG AZIZ,ENG ULUG' VA MO'TABAR KISHILARDANDIR”</i>	104
25	Amonova Mahliyo Safarovna <i>VITAMINLARNING TIRIK ORGANIZMDAGI ROLI VA ULAR YETISHMOVCHILIGI OQIBATIDA KELIB CHIQUADIGAN KASALLIK TURLARI</i>	107
26	Xurramova Dilmira Xasan qizi Djamolova Shahnoza Srojiddinova Boymatova Munisa Shokir qizi Sattorova Shohsanam Muzaffar qizi Nasriddinova Sevara Olimjon qizi <i>PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI.</i>	111
27	Шаходат Убайдуллаева Зайнабидиновна <i>«ҚАДРИНГ БАЛАНД БЎЛСИН, ОНА ТИЛИМ!»</i>	115
28	Гулноза Ёдгорова <i>АДАБИЁТШУНОСЛИК ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕЛЛЕКТ КАРТА ВА НОСТАНДАРТ ТЕСТНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ</i>	120

29	Abdug'aniyeva Farangizbonu Umidxon Boltaboyeva <i>MUSIQALI TEATR AKTYORLIGI TA'LIM YO'NALISHI</i> <i>TALABALARINI TARBIYALASHDA VOKAL SAN'ATINING O'RNI</i>	124
30	Tuxtanazarova Gulnoz Abduvaxob qizi <i>CHINGIZ AYTMATOV "SOMON YO'LI"</i>	128
31	Qushaqova Zamira <i>«MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA TARBIYACHI</i> <i>XODIMLARINING BOLA FAOLIYATIDAGI ROLI VA TARBIYACHI</i> <i>MAHORATI»</i>	131
32	Adhamova Oltinoy Rafiqjon qizi <i>TURLI SHAKLDAGI UY RO'ZGOR BUYUMLARIDAN TUZILGAN</i> <i>NATURMORTNI QALAM TASVIRDA ISHLASH QOIDALARI.</i>	135
33	Shodiyeva Samiya Hamzayevna <i>O'QUVCHILARNING KASB TANLASHIDA MAKTAB</i> <i>PSIXOLGINING RO'LI</i>	140
34	Mannonov Asliddin Akbar's son Abdusamatova Shahodat Khojiakbar's daughter <i>IMPORTANT PROBLEMS OF THE CONCEPT OF CYBER SECURITY</i> <i>IN THE EDUCATIONAL PROCESS</i>	145
35	Qodirov Islombek Adahamjon o'g'li Ahmedov Shahboz Odiljon o'g'li <i>O'SIMLIKLARDAGI MIKROELEMENTLAR UCHRASHI VA</i> <i>AHAMMIYATI</i>	148
36	Tursunaliyeva Dilshoda Tillaboy qizi <i>TASHQI IQTISODIY ALOQALARINING IQTISODIY-GEOGRAFIK</i> <i>XUSUSIYATLARI</i>	151
37	Abdurazzaqov Shaxzodxo'ja Shokirxo'ja o'g'li <i>FARG'ONA VODIYSIDA CHORIZM MUSTAMLAQACHILIK</i> <i>ZULMINING KUCHAYISHI</i>	155
38	Umarov Ikromjon Baxromjon o'g'li <i>YOQILG'ILAR VA YOQILG'INI YOQISH ASOSLARI</i>	158
39	Султонов Фаррух Абдимавлонович <i>ТАБИЙ ЛОЙКА СУВЛАРНИ РЕАГЕНТЛАР ЁРДАМИДА ЗАМОНАВИЙ</i> <i>КИМЁВИЙ УСУЛДА ТОЗАЛАШ</i>	160
40	Юсупова Каромат Жўраевна <i>ЛАЗЗАТ БУЛОФИДАН СУВ ИЧГАН ТИЛИМ</i>	163
41	Azimova Dildora Aslitdin qizi <i>ACONTRASTIVE STUDY OF GRAMMATICAL CATEGORIES OF</i> <i>NOUN IN ENGLISH AND GERMAN</i>	165
42	Tuygabulova Aqiloy <i>BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI DARS JARAYONIDA</i> <i>FAOLLIGINI OSHIRISH</i>	169
43	Usmonova Norxol Qarshiyevna <i>BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING BILIM OLISHGA</i> <i>BO'LGAN QIZIQISHINI O'STIRISH</i>	172
44	Gulmera Narziyeva <i>KELAJAK KASBLARI</i>	176
45	Shoto'rayev Beg'am Ergash o'g'li	180

	Jalilova Kamola Shuxratjon qizi <i>A.QODIRIYNING “O‘TGAN KUNLAR” ROMANI ASOSIDA YOZILGAN O‘ZBEK OPERASI “KUMUSH” VA USHBU OPERANING PREMYERASI TO‘G‘RISIDA.</i>	
46	Bahtiyorjonov Omadjon <i>TEHNIKA UNIVERSITETLARIDA MUTAHASIS FANLARIGA BOG‘LIQ O‘QITISH METODIKASI DIFFERENSIAL TENGLAMALARNING NORMAL SISTEMALARI.</i>	185
47	Rajabova Gulruh Ravshanbek qizi <i>AMUDARYO DELTASI LANDSHAFTI DINAMIKASI VA RIVOJLANISHI</i>	190
48	Fayziyev Jaloliddin <i>OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI MATINLARI TARJIMASIDA TARJIMONNING SOXTA DO‘STLARI</i>	193
49	Raxmanova Difuza Uchkunovna <i>BUYUK AJDODLARIMIZ TA‘LIMOTIDA SOG‘LOM AVLODNI TARBIYALASH.</i>	197
50	Shokuchkarova Guljamol Kamol qizi <i>TRANSLATION OF PROPER NOUNS</i>	202
51	Yuldasheva S.M. <i>THE MAIN PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF HUMAN VOCATIONAL ACTIVITY</i>	204
52	Б.Н.Тўрақулов <i>ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДА КАСБИЙ ФАОЛИЯТНИНГ МОҲИЯТИ</i>	211
53	Солиева Хилола Махмадмусаевна Ахмаджонова Шахноза Яркиновна <i>ХОДИМЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШАСОСЛАРИ.</i>	217
54	Bafoyeva Sohiba. <i>BOLADA TURLI XIL TEPERAMENTLARNING NAMOYON BO‘LISHI.</i>	224
55	Sindorov.R <i>LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNI IFODALASHDA FRANSUZ VA O‘ZBEK TILIDAGI MUOMALA MADANIYATIDAGI RASMIY VA NORASMIY MUROJAAT SHAKLLARI.</i>	227
56	Dono Yuldasheva <i>ESTETIK ONG</i>	231
57	Алимова Ойдынхан Тургунбаевна <i>РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ</i>	236
58	Shavqiyev Rahmiddin <i>«ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI ZAMONAVIY METODLAR ASOSIDA TASHKILLASH YUZASIDAN USLUBIY TAVSIYALAR»</i>	240
59	Xatamova Mehribon Tolibjon qizi <i>O‘ZBEK INTERNET MATNLARINI STILISTIK JIHATDAN O‘RGANILISHI</i>	244
60	Лобар Жазилбоевна Шамсиева <i>ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА ИННОВАЦИЯЛАР</i>	247
61	Pulatova Sabina Sharifovna	255

	Vohidova Mohinur Nusratillo qizi <i>EZOP MASALI VA SOMERSET MOEMNING "CHUMOLI VA CHIGIRTKA" HIKOYASI O'RTASIDAGI O'XSHASHLIK VA FARQLARNING TAHLILI</i>	
62	Xoliqova Yoqutxon Mirzakarim qizi <i>MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA OLIB BORILADIGAN ISHLAR.</i>	260
63	Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. Xonkeldiyev Mo'minjon Adxamjon o'g'li Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi <i>AVTOMOBIL TRANSPORTI VOSITALARINING EKSPLOATATSION XUSUSIYATLARI.</i>	263
64	Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. Xonkeldiyev Mo'minjon Adxamjon o'g'li Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi <i>TRANSPORT VOSITALARIDA YUKLANISHLAR VA ULARNI HISOBLASH REJIMLARI.</i>	269
65	Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi Xonkeldiyev Mo'minjon Adxamjon o'g'li Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. <i>NOMETALL MATERILLAR ISHLAB CHIQRISH TEXNOLOGIYASI .</i>	272
66	Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi Xonkeldiyev Mo'minjon Adxamjon o'g'li Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. <i>AVTOMOBILLARNING TEXNIKA EKSPLOATATSIYASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI</i>	276
67	Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. Xonkeldiyev Mo'minjon Adxamjon o'g'li Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi <i>GAZ DIVIGATELINING TERMAL YUKINI KAMAYTIRISH.</i>	284
68	Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. Xonkeldiyev Mo'minjon Adxamjon o'g'li Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi <i>AVTOMOBILLARDA TASHISHNI TASHKIL ETISH, EKSPLOATATSIYA QILISH SHAROITLARI.</i>	292
69	Husen Hayrullayevich Jōrayev Masharibov Asrorbek Fahriddin o'g'li Masharibova Ozoda Fahriddin qizi <i>ŌRTA OSIYOGA ISLOMNING KIRIB KELISHI VA MAHALLIY XALQLAR ORASIDA YOYILISHI ARAB TILINING ILM FAN TILIGA AYLANISHI</i>	296
70	S.Eshqobilov <i>TA'LIM JARAYONINI BOSHQARUVIDA AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISH</i>	305
71	Turdiyeva Marjona Abdiholiq qizi <i>LOGISTIKA TIZIMINI TASHKIL ETISHNING IQTISODIY AHAMIYATI</i>	307
72	Xudoyorova Ozoda Baxtiyarovna	310

	<i>BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARI DARSLIK TIZIMIDA JISMONIY TARBIYANING AHAMIYATI.</i>	
73	Тўлқин Азимов <i>TASAVVUF TUSHUNCHASI VA BUJUDGA KELISH SABABLARI</i>	312
74	Arzikulova Kamola <i>YANGI RENESANS AVLOD</i>	316
75	Abdulkhamidov Abrorbek A'zamxon o'g'li <i>UMUM O'RTA TALIM SIFATINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJ TAJRIBASIDAN FOYDALANISH</i>	319
76	Ne'matullayeva Mahliyo Nasimjon qizi Nilufar Jumanazarova <i>ZAKIYLAR "ZAKOVAT"DA SINALADI</i>	322
77	Qurbonova Yulduz Negmatova Gulzoda Shukhratovna Togaeva Gulnora Siddikovna <i>HYPOPHOSPHATASIA: A FAMILIAL CASE OF A RARE DISEASE.</i>	324
78	Д.М.Абдурахмонов <i>ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И ДИНАМИКА ПАРАГЕНЕТИЧЕСКИХ ЛАНДШАФТОВ.</i>	327
79	Radjabova Zuxra Mirzotilloevna <i>KASB TANLASH FAOLIYATINING ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI</i>	332
80	Meyliyeva Mutabar Sayfullayevna <i>KASB TANLASHGA MUNOSABAT TIZIMI MOTIVASIYASINI O'RGANISH IJTIMOIIY – PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA</i>	338
81	Абдусаматова Ш. С <i>ВОЯГА ЕТМАГАН ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ</i>	345

«O'YINNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA FAOLIYATI SIFATIDAGI
MOHIYATI VA UNING O'ZIGA XOSLIGI»

Rahimova Gullola Baxromovna

Namangan viloyati Pop tumani

46-MTT tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada o'yinning bola faoliyati sifatidagi mohiyati va o'ziga xosligi, maktabgacha ta'lim yoshidagi o'ziga xosliklari xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'yin, diqqat, mashg'ulotlar, nutq, bolalar faoliyatini tashkil etish, ijodiy o'yinlar, qoidali o'yinlar.

Аннотация: значение игры как деятельности ребенка в этой статье и представления о специфике, специфике в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: игры, внимание, упражнения, речь, организация детской деятельности, творческие игры, игры-правила.

Annotation: the importance of play as a child's activity in this article and ideas about specificity, specificity in preschool age.

Key words: games, attention, exercises, speech, organization of children's activities, creative games, rule games.

O'yin inson o'zligining namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usulidir. O'yin kattalar hayotida muayyan o'rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni «bolalikning hamrohi» deb atash qabul qilingan. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi. Mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Bola shug'ulanadigan ko'pchilik jiddiy ishlar o'yin shaklida bo'ladi. O'yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi. O'yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

O'yin qadim zamonlardan beri pedagog, psixolog, faylasuf, etnograf, san'atshunos olimlar diqqatini o'ziga tortib kelgan bo'lib, jamiyat hayotida mehnatdan keyin turadi va uning mazmunini belgilaydi. Ibtidoiy jamoa qabilalari o'z o'yinlarida ovchilik, urush, dehqonchilik ishlarini aks ettirganlar. Masalan, o'sha davrdagi ba'zi qabilalarning sholi sepih jarayoni o'yinlar bilan juda katta tantana qilib amalga oshirilardi.

Ya.A.Komenskiy, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, P.F.Lestgaflarning g'oyalari hozirgi zamon bolalar o'yinlari nazariyasi uchun ham ahamiyatlidir. «Bolalar o'yini ko'p asrlik tarixga ega. Bu – deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, - insonning o'zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan».[3]

Yan Amos Komenskiy o'yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayllariga to'g'ri keladigan zarur shakli deb hisoblardi. Uning fikricha o'yin – bolaning barcha

qobiliyat ko'rinishlari rivojlanadigan jiddiy aqliy faoliyatdir, o'yinda borliq, dunyo haqidagi tasavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutq rivojlanadi. Bola o'yin davomida tengdoshlari bilan do'stlashadi. Ya.A.Komenskiy o'yinga quvnoq bolalik va bolani uyg'un rivojlanish sharti sifatida qarar ekan, kattalarga bolalar o'yinlariga e'tiborli munosabatda bo'lishni, ularga oqilona rahbarlik qilishni maslahat bergan edi.

P.F.Lestgaft bolalar o'z o'yinlarida tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini aks ettiradilar, deydi.[2] Bunday faoliyat bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir. Shunday qilib o'yinning ijtimoiy voqea ekanligini, o'yinda tevarak-atrofdagi borliq aks ettirilishini ilg'or olim va pedagoglar o'zlarining kuzatish va ilmiy tadqiqotlari orqali isbotlab berdilar.

Ilk yoshli bolalar o'yin faoliyatining birinchi bosqichi tanishtiruvchi o'yin bo'lib, u narsa-buyum-o'yin faoliyatidir. Uning mazmuni qo'l ishidagi murakkab va nozik harakatlardir.

Keyingi bosqich aks ettirish o'yini hisoblanadi. Bu ilk yoshli bolalar o'yini psixologik mazmunining rivojlanishida eng yuqori nuqta hisoblanadi. Kattalar ta'lim-tarbiyaviy ishlarini ma'lum izchillik bilan olib borsalar, bu yoshdagi bolalar narsa va buyumlar nomini, nimaga ishlatilishini bilib oladilar va bu yangi bilimlarni oz o'yinlarida qo'llay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar o'yini mazmuni jihatidan predmetli faoliyatni aks ettiradi. Birinchi yoshning oxiri va ikkinchi yoshdagi bolalar o'yinida syujetni aks ettirish yuzaga keladi. Bola qo'lidagi buyum bilan undan qanday foydalanish kerakligini aks ettiradi. Navbatdagi bosqich rolli o'yin bo'lib, unda bolalar o'zlariga tanish bo'lgan kattalar mehnati va kishilarning ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradilar.

Bolalar o'yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to'g'risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning o'yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonda o'yinning tutgan o'zni juda katta bo'lib, o'yindan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishda keng foydalaniladi. Zero: o'yin bolalarning mustaqil faoliyati bo'lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo'ladi; o'yin maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir; o'yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir; o'yin bolalarga ta'lim va tarbiya berishning metod va usulidir; o'yin bolalarni o'quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Taniqli pedagog-olimlarning olib borgan tadqiqotlari o'yinga kompleks rahbarlik qilish orqali bolalar o'ynining mazmuni, tashkil etilishi, tuzilishi, bolalarning axloqiy munosabatlari, bolalar o'ynining rivojlanish darajasiga ta'sir etish mumkinligini ko'rsatadi. Zero, "Biz oldimizga mamlakatimizda Uchinchi renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak"-deya ta'kidladilar davlatimiz rahbari.[1]

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojatnomasi Toshkent "O'zbekiston nashriyoti" 2021-yil
2. F.R.Qodirova, Sh.Q.Toshpo'latova, N.M. Qayumova, M.N.A'zamova. Maktabgacha pedagogika. Darslik. Toshkent – 2017 yil
3. O'yin – bola faoliyatining asosiy turi. <https://fayllar.org/10-mavzu-oyin--bola-faoliyatining-asosiy-turi-reja.htm>
4. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yinlar. yoshdagi bolalar uchun o'yinlar. <https://uz.unistica.com/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-uchun-oyinlar/>

«STRESSDAN CHIQISH YO'LLARI. STRESSNING OLDINI OLISH VA UNGA QARSHI
KURASHISH USULLARI»

Karimova Nilufar Ergashevna
Toshkent viloyati Chinoz tumani
XTB 10- sonli maktab amaliyotchi
2020 yilda Toshkent viloyati
Chirchiq Davlat pedagogika institutini
pedagogika va psixologiya yo'nalishini
maxsus sirtqi bo'limini tamomlaganman.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada stress nima, stress qanday boladi, stressdan chiqish yo'llari. Stressning oldini olish va unga qarshi kurashish usullari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Stress, bosim, keskinlik, autogenik trening, psixoterapiya, gipnoz.*

Keling, stress ta'rifiga qaytaylik. dan tarjima qilingan ingliz tilida "stress" so'zi "bosim, bosim, keskinlik" degan ma'noni anglatadi. Ensiklopedik lug'atda esa stressning quyidagi talqini berilgan: "Hayvonlar va odamlar organizmida turli xil salbiy omillar (stressorlar) ta'siriga javoban yuzaga keladigan himoya fiziologik reaksiyalar majmui". Kanadalik fiziolog Xans Selye birinchi bo'lib stressni aniqladi. Uning ta'rifiga ko'ra, stress - bu tananing tez qarishiga olib keladigan yoki kasallikni keltirib chiqaradigan hamma narsa. Qanday qilib savol tug'iladi inson tanasi stressga qarshi tura olasizmi va uni boshqarishingiz mumkinmi? Stressning teskarisi nima? Keling, inson tanasining umumiy barqarorligini oshirishning faol usullariga murojaat qilaylik. Ularni uch guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga jismoniy ta'sir etuvchi omillardan foydalanish usullari kiradi - bu jismoniy madaniyat, tananing qattiqlashishi, yugurish va boshqalar.

- Ikkinchi guruh - autogenik trening, psixoterapiya, gipnoz.
- Organizmning umumiy qarshiligini oshirish usullarining uchinchi guruhi biologik faol moddalar bilan bog'liq.

Bu hodisaning boshlanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi va ko'lam hayratlanarli. Kokaning Janubiy Amerikada (XIV asr) va afyunning Yaqin Sharqda (XVII asr) tarqalishi Yerning bu qismlarida ocharchilik avj olgan muhim davrda sodir bo'ldi. Depressiyani davolashga urinishlar (past kayfiyatga ta'sir qilish) qadimgi davrlarga borib taqaladi: 8-asrda. Miloddan avvalgi ossuriyaliklar kokain barglaridan "ochda to'qlik, zaifda kuch va baxtsizlikni unutish" uchun foydalanganlar. Spirtli ichimliklar ham ma'lum bir jozibali kuchga ega, bu uning inson psixikasiga ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarida yotadi. Spirtli ichimliklarning ta'siri har xil. O'rtacha va epizodik spirtli ichimliklarni iste'mol qilish kayfiyatni yaxshilaydi, tashvish, tashvish, taranglikni engillashtiradi, odamni ko'proq muloqot qiladi, aloqa qiladi. Biz spirtli

ichimliklar va nikotinning vaqtinchalik stressga qarshi ta'sirini inkor etmaymiz, ammo bu xususiyatlar bilan bir qatorda ular yana bir narsaga ega - foydalanish uchun og'riqli giyohvandlik. Ammo surunkali alkogolizm yoki boshqa giyohvandlik bilan solishtirganda, stress omili faqat qo'zichoqdir. Stressorning organizmga ta'sirini kichik diagramma shaklida tasvirlashimiz mumkin. Stressga qarshi ta'sirga ega bo'lgan spirtli ichimliklar, shubhasiz, markaziy asab tizimiga ma'lum ta'sir ko'rsatishi kerak. Garchi inson tanasida spirtli ichimliklarni muntazam ravishda iste'mol qilish ta'sirida o'zgarishlarga uchramaydigan deyarli bitta tizim yoki biron bir organ mavjud emas. Shunday qilib, alkogolning stressni davosi emas, balki juda xavfli narsa ekanligiga shubha yo'q. Salbiy his-tuyg'ularni biroz susaytirgan holda, ular surunkali alkogolizm tarmog'iga tushib qolish xavfini tug'diradilar, bu har qanday stressga qaraganda ancha yomonroqdir. Uzoq davom etgan stressdan xalos bo'lishning eng yaxshi usuli - bu mojaroni to'liq hal qilish, kelishmovchiliklarni bartaraf etish va tinchlik o'rnatishdir. Agar buning iloji bo'lmasa, siz mojaroning ahamiyatini mantiqiy ravishda qayta ko'rib chiqishingiz kerak, masalan, huquqbuzaringiz uchun bahona izlang. Mojaroning ahamiyatini kamaytirishning turli usullari mavjud. Ulardan birinchisini "lekin" so'zi bilan tavsiflash mumkin. Uning mohiyati foyda olish imkoniyatiga ega bo'lishdir, hatto muvaffaqiyatsizlikdan ham ijobiy narsa. Ishonch hosil qilishning ikkinchi usuli - o'zingizga "bu bundan ham yomoni bo'lishi mumkin edi" deb isbotlashdir. O'z qiyinchiliklarini boshqa birovning yanada katta qayg'usi bilan taqqoslash ("va boshqasi bundan ham battar") muvaffaqiyatsizlikka qat'iy va xotirjam javob berishga imkon beradi. qiziqarli yo'l "yashil uzum" kabi xotirjamlik: ertakdagi tulki kabi o'zingizga "siz faqat muvaffaqiyatsiz intilgan narsangiz tuyulganidek yaxshi emas va shuning uchun menga kerak emas" deb ayting. Tinchlanishning eng yaxshi usullaridan biri bu yaqin odam bilan muloqot qilishdir, qachonki, birinchi navbatda, ular aytganidek, "joningizni to'kib tashlang", ya'ni. qo'zg'alish markazini yo'q qilish; ikkinchidan, qiziqarli mavzuga o'tish; uchinchi, ixtilofni muvaffaqiyatli hal qilish yo'lini birgalikda topish yoki hech bo'lmaganda uning ahamiyatini kamaytirish. Inson gapirsa, uning hayajoni pasayadi va shu daqiqada unga nimanidir tushuntirish, uni tinchlantirish, yo'naltirish imkoniyati paydo bo'ladi. Harakatdagi hissiy taranglikni bartaraf etish zarurati, ba'zida odam xonani aylanib chiqishda, biror narsani yirtib tashlashda namoyon bo'ladi. Qiyinchiliklardan keyin holatingizni tezda normallashtirish uchun o'zingizga jismoniy faollikni oshirish foydali bo'ladi. Muhim yo'l ruhiy stressni bartaraf etish - hazil tuyg'usini faollashtirish. Hazil tuyg'usining mohiyati komiksni u turgan joyda ko'rish va his qilish emas, balki o'zini jiddiy qilib ko'rsatadigan narsalarni hajviy deb qabul qilishdir, ya'ni. hayajonli narsani ahamiyatsiz va jiddiy e'tiborga loyiq bo'lmagan deb hisoblash, tabassum qilish yoki kulish qobiliyati qiyin vaziyat. Kulgi tashvishning pasayishiga olib keladi; odam kulganda mushaklari kamroq taranglashadi (bo'shashish), yurak urishi normal bo'ladi. Funktsional ahamiyatiga ko'ra, kulgi shunchalik kuchliki, uni hatto "statsionar yugurish" deb ham atashadi.

Stress bilan kurashishning ba'zi usullari:

- dam olish;
- diqqat;
- nafas olishning avtoregulyatsiyasi.

1. Vaqtingizni to'g'ri boshqarishni o'rganing.

Vaqtning to'g'ri tashkil qilish stressni oldini olishning muhim usuli hisoblanadi. Bir nechta oddiy qoidalar mavjud: kerakli vazifalar ro'yxatini tuzayotganda, undagi ro'yxatlar, zarur bo'lganlarga qo'shimcha ravishda, siz bugun qilishni xohlaysiz. Doimiy ravishda nimaga erishganingizni payqab, qoniqish hissini his qilaysiz; barcha vazifalarni toifalarga ajrating: asosiylari va keyinroq bajarilishi mumkin bo'lganlar, maqsadlarni belgilash va ustuvorliklarni belgilash muhimdir. Ushbu tavsiyani, barcha soddaligi bilan amalga oshirish juda qiyin: u "yo'q" deyish, o'zingizni cheklash, uzoq vaqt davomida belgilangan maqsadlarni hisobga olgan holda har kuni o'z faoliyatingizni rejalashtirish qobiliyatini o'z ichiga oladi; keraksiz va'dalardan qoching; bu va'dani bajara olmasangiz, asab tizimiga keraksiz yuk olib keladi; faollik va mahsuldorlik o'rtasidagi farqni o'zingiz uchun aniq tushuntiring. Faoliyat har doim ham foydali bo'lmagan katta tashqi energiya namoyonidir; ba'zan bu notinchlik, ko'p harakatlar, lekin ozgina natijalar. Hosildorlik - rejalashtirilganni amalga oshirish, maqsadga bosqichma-bosqich yondashish; vaqtning behuda sarflash sabablarini tahlil qiling; uzoq telefon qo'ng'iroqlari, navbatda kutish, rejalashtirilmagan ishlarni bajarish. Juda ko'p .. lar bor texnik vositalar ishlarni kundalik rejalashtirish va vaqt yo'qotishlarini tahlil qilish uchun: kundaliklar, organizator, shaxsiy kompyuterlar uchun ofis dasturlari va boshqalar.

2. Stress siz uchun ishlaydi.

Agar muammolarning oldini olishning iloji bo'lmasa, nuqtai nazarni o'zgartirish orqali ulardan foyda olishga harakat qilish kerak: salbiy hodisani ijobiy deb qabul qilishga harakat qiling (ishning yo'qolishi yaxshiroq narsani topish imkoniyati sifatida); stressni energiya manbai sifatida qabul qiling. Tinch holatda siz ko'p ish qila olmadingiz; hayajonlangan holatda siz beqiyos ko'proq narsani uddaladingiz. Muammoni qiyinchilik sifatida ko'ring; o'tgan voqealarni mag'lubiyat deb hisoblamang; Siz boshqa odamlarning xatti-harakatlari uchun javobgar bo'lolmaysiz, lekin siz faqat ularga bo'lgan munosabatingizni nazorat qilishingiz mumkin. Asosiysi, his-tuyg'ular ustidan g'alaba qozonish; hammani rozi qilishga urinmang, vaqti-vaqti bilan o'zingizni xursand qilish haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

3. Mehnatkashlikni davolash.

Mehnatkashlar - bu mehnatdan boshqa hech narsasi yo'q odamlar. Bunday holatning belgilari: ishda samaradorlikning pasayishi; oilaviy e'tiborsizlik va jamoat hayoti; hayotda nima muhimligi haqida buzilgan fikr. Ish va dam olishda muvozanatga qanday erishish mumkin: haftada ish soatlari sonini asta-sekin kamaytirish; dam olish kunlari ishlashni taqiqlash; qochish keskin o'zgarishlar ishda va shaxsiy hayotda; kuningizni rejalashtirayotganda, o'yin-kulgiga, sevimli mashg'ulotlariga vaqt ajrating;

har kuni bir oz jismoniy mashqlar va toza havo kerak; kamida bitta faoliyat turi oilaviy muloqot bilan bog'liq bo'lishi kerak; ish bilan band bo'lmasangiz, o'zingizni aybdor his qilishni taqiqlang - bu asosiy talab.

4. Inqirozli vaziyatlarda o'zini tutish.

Jiddiy hayotiy mojarolardan omon qolishning bir necha yo'li mavjud: kelajakka ijobiy nuqtai nazardan qarashga harakat qiling. Hech bo'lmaganda hamma narsa yaxshi bo'lganda qanday his qilganingizni qisqacha eslang. Urush paytida ocharchilikdan omon qolgan ko'plab odamlar urushdan oldin yegan mazali taomlarini eslab qolish ularga ochlik azobidan omon qolish va omon qolish imkonini berdi; jismoniy yengillik texnikasini o'rganing, tarang postlardan voz keching, stressni keltirib chiqaradi yangi holat; bugun uchun yashang: bugungi kunga maqsadlar qo'ying, o'zingizdan ko'p narsani talab qilmang; agar kerak bo'lsa, katta qaror qabul qiling va qiyin vazifa, qaysi qo'llar tushishi haqida bir fikrdan boshlab, uni kichik qismlarga bo'linib, ularni asta-sekin hal qilishni boshlang; o'zingizga va hayotingizga rahm-shafqat bilan g'arq bo'lishingizga yo'l qo'ymang, yaqinlaringizning yordamini rad qilmang; yolg'iz emasligingizni unutmang. Siz hozir boshdan kechirayotgan narsalarni boshqalar boshdan kechirgan va omon qolgan bo'lishi mumkin. Siz ham shunday qilasiz.

5. Oilaviy nizolardan qoching.

Stressga qarshilikni uyda o'tkazing: uyda paydo bo'lgan muammolarni muhokama qilish imkoniyatini toping; boshqa tomonning tashvishlarini baham ko'rishga harakat qiling; uyda "bo'shatish" qilmang; yaqinlaringizning muammolarini qo'shimcha yuk sifatida emas, balki ijobiy munosabat bilan qabul qilishni o'rganing: "Xo'sh, sizga yana nima bo'ldi?"; har doim birga bo'ling, muammo sizni birlashtirsin va qo'shimcha muammolarni keltirmasin.

Xulosa:

Stressdan chiqishda barcha siklik mashqlar foydali bo'ladi: yugurish, chang'i uchish, suzish. Mushaklarni cho'zish mashqlari, tayanch-harakat tizimining moslashuvchanligini rivojlantirish uchun mashqlar ham foydalidir. Barcha mashqlarni har bir harakat va ular keltirib chiqaradigan his-tuyg'ulardan xabardor bo'lgan holda bajarish tavsiya etiladi. Jismoniy mashqlar ham davlatning bioenergetik va jismoniy tarkibiy qismlarini o'rganish, o'z-o'zini bilishga yordam beradi. O'z somatik holati haqida xabardorlikni oshirish va jismoniy faoliyat bu mashqlarni bajarishingiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 1.Sayidaxmedov N.S. Ilg'or pedagogik texnologiya.
2. 2.Yo'ldoshev U.A Interaktiv dars usullari. Navoiy, 2004.
3. 3.Yo'ldoshev J.G'., Usrnnonov S. Ilg'or pedagogik texnologiya asoslari.-T, 2004.
4. 4.Barotov Sh.B. Ta'limda psixologik xizrnat asoslari. - T., 1999.

5. Umumiy psixologiya. AD. Petrovskiy tahriri ostida - T., 1986.

"INSON QADRI" - TARAQQIYOT STRATEGIYASINING GAROVI**Iroda Muhammadjanova Otabek qizi***Namangan davlat universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti**Tarix yo'nalishi 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada taraqqiyot strategiyasining online platformasidan biri "Inson qadri" platformasi va uning ahamiyati, jamiyatimizda tutgan o'rni, xalqimiz uchun foydali jihatlari haqida so'z boradi. "Inson qadri" platformasi o'z nomidan ham ma'lumki, xalqimiz foydasini ko'zlaydi. Bu platforma orqali yurtimizdagi aholi uchun turli qulayliklar yaratildi.*

Kalit so'zlar: *strategiya, inson qadri, taraqqiyot, jamiyat, davlat, siyosat va h.k.z*

“Taraqqiyot strategiyasi” markazi tomonidan “Inson qadri” onlayn platformasi hamda “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to'plami taqdimotlariga bag'ishlangan xalqaro tadbir tashkil etildi. Nufuzli anjumanda 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining ijrosiga mas'ul bo'lgan vazirlik, idora va tashkilotlar, NNTlar va fuqarolik jamiyati institutlarining boshqa vakillari, xorijiy davlatlar elchilari, xalqaro tashkilotlar rahbarlari va ekspertlari hamda mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari vakillari ishtirok etdilar. Tadbirni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining birinchi o'rinbosari Sodiq Safoyev ochib berdi. U o'z so'zida Taraqqiyot strategiyasida “Inson qadri uchun” degan tamoyilni hayotda to'la ro'yobga chiqarish vazifasi yaqqol aks ettirilganligi, uning zamirida har bir insonning tinch va xavfsiz hayot kechirishi, uning fundamental huquq va erkinliklarini ta'minlash, har bir shaxs uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etish, malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, sifatli ta'lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog'lom ekologik muhit yaratib berishdek ustuvor maqsad va vazifalar mujassamligini alohida ta'kidlab o'tdi. Shundan so'ng, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Cpkierining birinchi o'rinbosari Akmal Saidov Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – inson qadrini ulug'lagan xalqchil bosh dastur ekanligiga alohida urg'u berdi.

Onlayn portalda Taraqqiyot strategiyasini 2022-yil – “Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturida belgilangan 398 ta band hamda yo'nalishlar doirasida nazarda tutilgan chora-tadbirlar bo'yicha ma'lumotlar joylashtirilgan. Xususan, belgilangan chora-tadbirlar ijrosi holati — “bajarilgan”, “bajarilmoqda” hamda “bajarilmagan” ko'rinishlarida aks ettirib boriladi.

Shu bilan birga, tadbirda Markaz rahbari Eldor Tulyakov 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan 7 ta ustuvor yo'nalish va uni amalga oshirishga qaratilgan 100 ta maqsad hamda ko'rsatkichlar

haqidagi ma'lumotlar aks ettirilgan "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'plami taqdimotini ham o'tkazdi.

Hozirda mazkur to'plam Markaz tomonidan muntazam chop etib kelinmoqda. Ayni kunga qadar Parlament palatalari, vazirlik, idora va tashkilotlar, NNTlar va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari hamda boshqa bir qator tashkilotlarga o'z faoliyatlarida foydalanishlari uchun taqdim etilmoqda.

Taraqqiyot strategiyasi va Davlat dasturining ijrosi to'g'risidagi ma'lumotlarni keng jamoatchilik tomonidan kuzatib borish imkonini yaratish maqsadida portal ma'lumotlari muntazam yangilanib boriladi.

Shu bilan birga, platformada Davlat dasturining har bir bandining ijro holatini ko'rsatib o'tish imkoniyati yaratilgan. Mazkur imkoniyatlar tegishli davlat organlarining Davlat dasturining ijrosi bo'yicha mas'uliyati va hisobdorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.Taraqqiyot strategiyasi to'plam.2022-y
2. 2.www.xs.uz
3. 3.www.darakchi.uz

"РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ХУКУМАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА МИЛЛИЙ МАОРИФНИ ЧЕКЛАШ СИЁСАТИ"

Xujanova Lobar Raimkulovna

*Guliston Davlat Universiteti stajyor-
tadqiqotchisi*

Аннотация: Шубҳасиз, матбуот инсоният жамиятида доимо муҳим ўрин тутиб келган. Цивилизациялашган ҳар қандай жамиятда ҳар қандай ижтимоий-сиёсий ҳаракат матбуотсиз бўлиб ўтиши мумкин эмас. Ҳозирги глобллашув замонида ҳам инсоният ҳаётини матбуотсиз, газета ва журналларсиз, радио ва телекўрсатувларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Инсон нонсиз, ноз-неъматларсиз яшай олмаганидек, маънавий озуқа бўлмиш – матбуотсиз ҳам яшай олмайди.

Калит сўзлар. Туркистон халқлари, Россия босқини, мактаблар, мадрасалар, миллий маданият, руслаштириш сиёсати, миллий мактаб, рус-тўзем мактаблари, тарихий ёдгорлик, туб ерлик аҳоли, маърифат, маориф, аҳоли саводхонлиги, XX аср бошлари, Халқ маорифи министри, мударрис, Россия империяси ҳукумати, К.П.Кауфман, Туркистон генерал-губернаторлиги, русча ўқув юртлари, эркак ва хотин-қизлар гимназиялари, Н.О.Розенбах, Маориф вазирлиги.

Ўзбек халқи Россия босқинига қадар бой маънавий меросга, шу жумладан, ўзига хос таълим тизимига эга бўлиб, бу ерда кўп сонли мактаблар ва мадрасалар мавжуд эди. Россия империяси ҳукумати Ўрта Осиёни босиб олгандан кейин ўлкамиз ҳудудида мустамлакачилик, руслаштириш сиёсатини олиб борди, миллий маданиятни, маънавий қадриятларни, анъанавий мактаб, мадрасалар фаолиятини чеклади. Туркистондаги Россия империяси маъмурлари мадрасаларни вақф мулкларидан маҳрум қилдилар, тарихий ёдгорлик ҳисобланган ҳашаматли биноларини қаровсиз қолдириб вайрон бўлишига сабабчи бўлдилар.

Россия империяси ҳукумати миллий маданиятни чеклаш, маҳаллий аҳолини руслаштириш мақсадини изчил равишда ошира бориб, Туркистонда русча умумтаълим, ўрта махсус ўқув юртлари ва рус-тўзем мактабларини очди¹. Бу ўқув юртларига руслар билан бирга қисман маҳаллий халқ вакиллари ҳам қабул қилинган. Бундан кўзланган мақсад уларни Россия давлатига меҳр қўйиб хизмат қиладиган кадрлар қилиб тайёрлаш эди.

1896 йилда фақат Тошкент шаҳрининг эркак ва хотин-қизлар гимназияларидаги барча ўғил болаларнинг 3 фоизини, қизларнинг 2,6 фоизини туб ерлик аҳолининг болалари ташкил қилган. Тошкент ўқитувчилар семинариясини 1879 - 1904 йилларда 415 нафар киши битирган бўлса, улардан 65 нафари маҳаллий халқ вакиллари эди².

¹Қодиров Н. Туркистон ўлкасидаги рус таълим муассасалари тарихи (1867-1917 йй.) –Т; 2014. –Б. 16

² Кары-Ниязов Т.Н. Избр. руды. В 8 томах. -Ташкент: Фан, 1967. Т. 5. –Б. 68-70.

1884 йилда Тошкентда биринчи рус-тўзем мактаби очилган³ бўлса, XIX аср охирига келиб, Туркистон ўлкасида уларнинг сони юздан ортиб кетди. Туркистонда мустамлакачилик даврида бу мактабларда бир неча минг туб ерли аҳолининг фарзандлари таълим олдилар. Шуниси диққатга сазоворки, Россия империяси маъмуриятининг уларни ўзларининг содиқ фуқаролари қилиб тарбиялашдан иборат мақсадига хилоф равишда ушбу мактабларнинг битирувчилари орасидан Мустафо Чўқаев, Турар Рискулов, Убайдулла Асадуллаҳўжев каби халқ етакчилари, мустақиллик учун курашчилар етишиб чиқди¹²¹.

Туркистон генерал-губернатори Мишченко 1909 йил 14 мартда Халқ маорифи министрига ёзган махфий мактубида шундай деган: «Туркистон ўлкаси маҳаллий аҳолиси орасида хат-саводни тарқатиш масаласи, айникса, Сирдарё, Фарғона ва Самарқанд областларида, Россиянинг Ғарбий Оврўпа қисми аҳолисига нисбатан яхши уюштирилган. Ўлканинг бутун кенг ҳудудини кўпдан-кўп бошланғич ўқув юртлари - мактаблар, ўрта ва олий ўқув юртлари - мадрасалар қоплаб олган. Мактаблар махсус қурилган бинолардан ташқари масжидларда, хаттоки, улкан чинор ва кайрағочларнинг қавакларида жойлашган. Бу ҳолатда минг йиллар давомида маданий ҳаёт кечирган халқнинг қадимий маданиятининг таъсири кўриниб турибди.»⁴

К.П. Кауфман қўлаган усул натижа бермаганини кўрган Туркистоннинг янги генерал-губернатори, реакцион генерал Н.О. Розенбах миллий маорифни катъий чеклашга қаратилган сиёсат олиб борди ва Россия ҳукуматида миллий мактабларнинг фаолиятини чеклашга оид таклифлар билан мурожаат қилди. Уларда мактаб ва мадрасаларнинг кузатиб турилиши, уларнинг ҳукумат назорати остига олиниши ва ҳукуматга бўйсундирилиши кўзда тутилган бўлиб, Россия ҳукуматида бундай таклифлар маъқул эди. Россия императорининг 1875 йил 17 майда имзолаган қарорида Туркистон ўлкасида ўқув юртлари бошқармаси ташкил қилиниб, унга рус ўқув юртларидан ташқари барча типдаги мактабларни, шу жумладан, миллий мактабларни ҳам бошқариш топширилган эди.

Мусулмон мактаблари устидан назоратни кучайтириш, улар фаолиятини сусайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Н.О.Розенбах 1887 йил май ойида Маориф вазирлигига махсус маъруза билан мурожаат қилиб, Туркистон ўлкаси ўқув юртлари бошқармасида алоҳида мусулмон мактаблари инспектори лавозими ташкил қилишни ва бу мактаблар устидан назоратни кучайтиришни сўради. Бу масала анча вақт марказдаги ҳар хил идораларда муҳокама қилиниб, ниҳоят 1890-йилда шундай лавозим ташкил қилишга рухсат берилган. Бу бошқарма томонидан мусулмон мактаблари ҳуқуқларини чеклашга қаратилган бир неча кўрсатмалар ишлаб чиқилди ва 1889 – 1898-йилларда Туркистон генерал-

³ Худайкулов А.М. Просветительская деятельность джаидов Туркестана (конец XIX - начало XXв.): Автореф. дис.... канд. истор. наук. –Ташкент: 1995. –Б. 13

⁴Алимова Н.И. Чор Россиясининг Туркистонда миллий маданият соҳасидаги олиб борган сиёсати (1867-1917 йиллар). Т.ф.н. илмиф даражасини олиш учун ёзилган дисс... –Т.: 2004. –Б. 27.

губернатори бўлган маҳаллий халқларга нисбатан ўта душманлик кайфиятидаги генерал А.Б.Вревский томонидан тасдиқланди.

1894 йил 14 мартда тасдиқланган “Туркистон ўлкаси мусулмон мактабларини бошқарувчи халқ ўқув юртлари учинчи инспекторига йуриқнома”да улкадаги ўтрок ва кўчманчи аҳолининг барча мусулмон мадраса ва мактаблари шу инспектор қарамоғида бўлади, деб кўрсатилади. Бу лавозим Туркистон ўлкаси ўқув юртлари бошқармасидаги иккита инспектор лавозимидан кейингиси бўлгани учун 3-инспектор деб номланган. Илгари хонлик даврида мусулмон диний маҳкамалари қарамоғида бўлган мадраса, мактаблар энди рус маъмурияти назоратида бўлиб қолди. Бу, албатта, юқорида кўрсатилган мақсадларни, яъни миллий мактаблар ҳуқуқларини чекланишини назарда тутиб қилинган иш эди. 3-инспектор йўриқномасида уларнинг ҳуқуқларини чекланишига қаратилган қоидалар баён этилган.

1894 йилда Туркистон генерал-губернатори мадрасаларнинг катта мударрислари учун йўриқномани тасдиқлади. Бу йўриқнома мадрасаларнинг чор маъмурларига тобелиги, қарамлигини янада кучайтирди. Йўриқномада ёзилишича кичик мударрислар, мутавалли ва муллалар ўз мадрасаси катта мударрисининг барча қонуний талабларини бажаришлари шарт эди. Шу билан бирга катта мударрис 3-инспекторнинг ва бошқа бошлиқларнинг барча қонуний талабларини бажариши лозим деб уқтирилди.

Россия империяси маъмурлари катта мударрис лавозимини ташкил қилиб, у орқали мадрасанинг бутун ички ишларидан хабардор бўлиб туриш, унинг фаолиятини назорат қилишни мақсад қилиб қўйган эди. Йўриқномадаги қоидалардан билиниб турибдики, мадраса ходимлари, муллаларининг ҳар бир юриши, мударрислар дарсининг сифати, мазмуни, муллаларнинг дарсларига муносабати, одоби, ахлоқи, хужалик ишлари, вақф таркибидаги ўзгаришлар, даромаддан туғри фойдаланиш масалалари ва бошқаларни чор маъмурлари катта мударрис орқали назорат қилиб турган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. — Тошкент; “Ўзбекистон” нашриёти, 1994.
2. Қодиров Н. Туркистон ўлкасидаги рус таълим муассасалари тарихи (1867-1917 йй.) –Т; 2014
3. Кары-Ниязов Т.Н. Избр. руды. В 8 томах. -Ташкент: Фан, 1967. Т. 5.
4. Худайкулов А.М. Просветительская деятельность джаидов Туркестана (конец XIX - начало XXв.): Автореф. дис.... канд. истор. наук. –Ташкент: 1995.
5. Алимова Н.И. Чор Россиясининг Туркистонда миллий маданият соҳасидаги Олиб борган сиёсати (1867-1917 йиллар). Т.ф.н. илмиф даражасини олиш учун ёзилган дисс... –Т.: 2004.

6. Расулов Б.М. Из истории мусульманских мактабов и медресе Ўзбекистана. Конец XIX - 20-е годы XX в.: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. - Андижан, 1996.
7. Алимова Н.И. Чор Россиясининг Туркистонда миллий маданият соҳасидаги олиб борган сиёсати...
8. Салижанова Г.Ф. Учебно-просветительские очаги в Туркестане, их Общественное значение (конец XIX - начало XX вв.): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Ташкент, 1998.
9. Кауфман К.П. Проект всеподданнейшего отчета генерал-адъютанта К.П. Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал- губернаторства. 7. XI. 1867 - 25. III. 1881. - С. -Петербург: Б.И., 1885.
10. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865 – 1924 гг.). - Москва: Акад. пед. наук РСФСР, 19

CHOR ROSSIIYASI TOMONIDAN O'RTA OSIYONI MUSTAMLAKAGA AYLANTIRILISHINING NEMIS TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Xujanova Lobar Raimkulovna

Guliston Davlat Universiteti stajyor- tadqiqotchisi

Annotatsiya. *O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi sabablari, O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy va harbiy ahvoli, O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasi bosib olish bosqichlari, xonliklarni bosib olinishi, O'rta Osiyo xonliklari bilan imzolangan shartnomalar, bosib olingan hududlarida xonliklaridan Turkiston viloyatining tashkil etilishi, Buxoro va Xiva xonligini vassal davlatga aylanishi va Qo'qon xonligini tugatilishi, O'rta Osiyo xonliklarini nemis tarixshunosligida Turkiston deb o'rganilishi, Turkiston general gubernatorligini tashkil topishining nemis tarixshunosligida o'rganilishi alohida etibor berildi.*

Kalit so'z: *O'rta Osiyo xonliklari, Turkiston, Chimkent, Fon Kaufman, xalq qo'zg'olonlari, Gandimiyon, pristan, Chorizm, siyosiy agentlik.*

Turkiston o'lkasining uch xonlikka bo'linib ketishi uning nafaqat siyosiy-iqtisodiy va ma'naviy-madaniy tanazzulga yuz tutishiga olib keldi, mamlakatni boshqarib boradigan davlatchilik asoslarining zaiflashib ketishiga, bir millat va diniy e'tiqodga ega bo'lgan mintaqada mahalliylikni kuchayib ketishiga ham sabab bo'ldi. XIX asrning 50-yillarida Turkiston xar tomonlama inqirozga uchragan hudud edi. Bu inqiroz boshqa mamlakatlar ta'siri ostida emas, balki asta-sekinlik bilan o'zaro ichki nizolar orqali pishib yetilgan edi.. Inqiroz o'lkani Rossiya imperiyasi tomonidan istilo qilinishini tezlashtirdi va imkoniyat yaratdi. Rossiya imperiyasining Turkiston boyliklariga qiziqish Pyotr I davrida boshlangan bo'lib, bosqinchilikga tayyorgarlik bir yarim asr davom etdi⁵. XIX asr o'rtalarida ikki yirik mustamlakachi imperiya . Buyuk Britaniya va Rossiya davlatlari manfaatlari Turkistonda to'qnashdi. Ularning har biri o'zbek xonliklari bilan savdo-sotiq, diplomatik aloqalar olib borayotgan Buyuk Britaniya Rossyaning Turkistonga kirib kelayotganidan xavfsiramoqda edi. Buyuk

Britaniya hind va eron savdogarlarli orqali Turkistonni bosib olish uchun juda qat'iy harakatlar olib bordi.⁶ Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoni bosib olishi tarixiy nuqtai nazardan unchalik ko'p vaqtga cho'zilmadi. 1865.1895-yillarda kechgan istilochilik jarayoni o'zaro sarxadlari belgilab olinmagan O'rta Osiyo xalqlarini imperiyaga mute bo'lishiga olib keldi⁷. Xonliklarning shimoliy-g'arbiy hududida Orenburg General-gubernatori Perovskiy katta qo'shin bilan 1853-yilda Qo'qon xonligining strategik ahamiyatga molik bo'lgan Oqmasjid (hozirgi Qizilo'rda) qal'asini bosib olgan. Rus manbalarida keltirilishicha, Oqmasjid qamalining dastlabki

⁵ Pierce, Russian Central Asia.-L.:1960. B. 17

⁶ Pierce, Russian Central Asia.-L.:1960. B. 18

⁷ Ahmadjonov F. A. Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoda. . T.: Sharq, 2002

kunlaridanoq qal'a qo'mondoni Muhammad Vali halok bo'lgan. Qal'a himoyachilaridan 230 kishi talofat ko'rdi, 74 kishi asir olindi, 35 kishi yarador bo'ldi. Qamal jarayonida ruslardan jami 106 kishi halok bo'ldi va yaralandi. 1864-yil may oyida Qo'qon xonligi hududiga sharq tomondan Chernyayev qo'mondonligidagi Rossiya qo'shinlari, g'arbdan Verevkin qo'shinlari bostirib kirgan. Ular tomonidan Qo'qon xonligining muhim va tayanch shaharlari: Avliyoota, Suzoq, Turkiston egallangan. Bosqinchilar 1864-yil 14-iyulda Chimkentga yurish boshlagan. Bu orada Qo'qon xoni Sulton Sayyidxon va Alimquli Amirlashkar bor kuchlarini to'plab, Chimket atrofida jangga tayyorlangan. Uch kun davomida qattiq jang bo'lgan. Jangda Alimquli Amirlashkar qo'shinlari g'olib chiqqan, Chernyayev qo'shinlari jangda yengilib, orqaga chekinishga majbur bo'lgan. Alimquli Amirlashkar o'z qo'shinlarini bosqinchilar egallagan shaharlarni ozod qilish uchun jangga tayyorlayotgan bir paytda Buxoro amiri Muzaffarning Qo'qon xonligi hududlariga bostirib kirganligi to'g'risida xabar olingan. Alimquli Amirlashkar o'z qo'shinini bosqinchilarga emas, Buxoro amiriga qarshi Qo'qonni himoya qilishga otlantirishga majbur bo'lgan. Vaziyat Chernyayevga qo'l keldi, uning qo'shinlari Orenburg otryadlari bilan Sayramda qo'shib, 1864-yil 14-sentabrda Chimkentga yangidan yurish uyushtirdi va shaharni bosib olgan. Mansab va unvonlarga o'ch Chernyayev 1864-yil 2-oktabr kuni Toshkentga hujum boshladi. Toshkent Qo'qon xonligining eng yirik, muhim strategik ahamiyatga molik shaharlaridan bo'lib, 100 ming atrofida aholi yashagan. Shahar Shayxontoxur, Sebzor, Beshyog'och va Ko'kcha dahalariga bo'lingan. 12 darvozasi, 189 masjid, 10 madrasasi mavjud bo'lgan. Toshkent uzunligi 25 chaqirim, eni 2-3 metr, balandligi 5-7 metr bo'lgan devor bilan o'rab olingan edi. Toshkent mudofaachilarining mardona harakati tufayli Chernyayev qattiq mag'lubiyatga uchradi, jangda 72 zobit va askarni yo'qotgan. Chimkentga qaytishga majbur bo'ldi. Urush davrida Toshkentning zodogon boylari mudofaachilarni qo'llab turdilar. Toshkentlik Qozoqbek Dodhoh o'g'li mulla Solihbek Oxund (1812.1867-y.) butun boyligini Toshkent mudofasi uchun sarflab, 45 kunlik qamal chog'ida xalqni moddiy jihatdan qo'llab turgan. Chernyayev 1864 . 1865-yil qishini harbiy tayyorgarlik bilan o'tkazgan. Uning qo'shinlari Sibir va Orenburgdan yetib kelgan qurol-yarog', yangi batalyonlar, sapyorlar rotalari bilan to'ldirilgan. 1865-yil bahoridan Chernyayevning yangi hujumi boshlangan. 1865-yil 29-aprelida kuni Niyozbek qal'asi 7 ming qo'qon qo'shinlarini taslim bo'lgan, Toshkentni suv bilan ta'minlab turuvchi Kaykovuz anhoriga Chirchiq daryosidan suv chiqarib beruvchi tog'onni buzib tashlab, shahar aholisini suvsiz qoldirilgan. Alimquli Amirlashkar katta qo'shin bilan Qo'qondan Toshkentga yetib kelgan. Toshkent uchun shiddatli janglar bo'lgan. Alimquli Amirlashkar og'ir yaralandi va halok bo'lgan. Nihoyat shahar himoyachilarining qarshiligi sindirilgan, 15-iyun kuni Chernyayev Toshkentni zabt etgan. 17-iyunda Chernyayev Toshkentning nufuzli kishilari bilan muzokara olib boradi va zo'ravonlik bilan shahar o'z ixtiyoriga ko'ra rus qo'shinlariga taslim bo'lgani, shahar aholisi o'z dinida qolishi, ishlar shariat asosida olib borilishi, hovli va bog'lar o'z egallari qo'lida

qolishi to'g'risida ikki tomonlama ahdnoma imzolangan. Toshkent Rossiya imperiyasining tarkibiy qismiga aylantirilgan. Natijada Orenburg General-gubernatorligi tarkibida Turkiston viloyati tuzilgan, uning harbiy gubernatori etib general Chernyayev tayinlangan.

1866-yil 28-yanvarda Chinozdan Sirdaryo tomonga 14 rota askar, 600 kazak, 16 ta to'pdan iborat harbiy otryad safarbar qilingan. Lekin Chernyayev boshchiligidagi Jizzaxga uyushtirilgan ushbu hujum mag'flubiyatga uchrangan. Shundan so'ng O'zboshimchaligi uchun Chernyayev Sankt-Peterburga chaqirib olingan, o'rniga general Romanovski tayinlangan.

Romanovski Sibir va Orenburgdan yordam olib Buxoro amirligiga qarshi yurish boshlashga tayyorgarlik ko'rgan. Rossiya imperiyasi qo'shinlari tomonidan Qo'qon hududlari bosib olinayotgan bir paytda Buxoro amiri tomoshabin bo'lib turgan bo'lsa, endi Buxoro amirligi hududlariga hujum boshlangan paytda Qo'qon xoni Xudoyorxon sukut saqlab turgan. 1866-yil 8-mayda general Romanovskiyni boshliq 3600 qo'shin Erjar tomon yurishi Buxoro qo'shining 5 ming jangchi mag'lubiyati va istehkomlashtirilgan o'rdaning qo'lga kiritilishi bilan tugagan. Amir Jizzaxga qochishga majbur bo'ladi. Romanovski yurishni Xo'jand tomonga yo'naltirgan, 1866-yil 19.22 may kunlari bo'lgan qattiq janglar natijasida Xo'jand egallangan. 1866-yil avgustda Orenburgdan General-gubernator Krijanovski Toshkentga kelgan va Romanovski bilan birgalikda Buxoro amirini tobe qilish harakatini boshlangan. Katta qo'shin yordamida 1866-yil oktabrda O'ratepa viloyati, Zomin qal'asi bosib olingan. Jizzax uchun katta jang bo'lgan. Jizzax shahri balandligi 4 metr va eni 3 metrlik ikki qavat devor bilan o'rab olingan bo'lib, qal'aga o'xshash mudofaga ega edi. Shaharda 10 ming himoyachi askar, 53 to'p bor edi. Himoyachilar shaharga kirib chiqadigan darvozalarni tuproq bilan ko'mib tashlab jang olib borganlar. Nihoyat 11.18 oktyabr kunlari bo'lgan jang natijasida bosqinchilar Jizzaxni egallagan.

Aleksandr II 1867-yil 14-iyulda Turkiston General-gubernatorligi va Turkiston harbiy okrugini tuzish to'g'risida farmon bergan. General-gubernator va okrug qo'mondoni etib general-ad'yutant K. P. fon Kaufman tayinlangan. Unga urush e'lon qilish, sulh tuzish, harbiy-ma'muriy, moliyaviy-iqtisodiy, fuqarolik ishlarini mustaqil hal qilish huquqlari berilgan. Shu boisdan u Yarim podshoh ham deb etirof etilgan. Bu tadbir Rossiya imperiyasining Turkistonni bosib olishi yo'lidagi harakatida yangi bosqich bo'lgan. Kaufman navbatdagi yurishni Samarqandga tomon boshlagan. 1868-yil 1-may kuni shahar yaqinidagi Cho'ponota tepaligida Buxoro amiri qo'shinlari bilan jang qilib, ularni osongina mag'lubiyatga uchratgan, dovrug'i olamni tutgan Samarqand 2-may kuniyoq deyarli jangsiz dushmanga taslim bo'lgan. Ikki tomon qo'shinlari Zirabuloqda 1868-yil 2-iyunda to'qnashgan, qattiq jang natijasida amir qo'shinlari tormor etilgan. Bu orada Samarqandda istilochilarga qarshi qo'zg'olon ko'tarilgan. Shahrisabz va Kitob hokimlari Jo'rabek va Bobobek hamda amirning o'g'li Abdumalik To'ra 27-may kuni Samarqandga qo'shin bilan yetib kelib, qo'zg'olonchilar bilan

birgalikda Kaufman tomonidan Samarqandga qoldirilgan polkovnik Nazarov va mayor Shtempel boshliq harbiy qismlar bilan qattiq jang qilganlar. Jang 8 kun davom etgan. 500 kishidan iborat dushman kuchlaridan 275 ta askar qirib tashlangan va yarador qilingan. Samarqanddagi voqealardan xabar topgan Kaufman zudlik bilan Samarqandga qaytib kelgan va 8-iyun kuni shaharni to'plardan yoppasiga o'qqa tutishga, aholini beomon otish, shaharni yondirishga buyrug' bergan. Aholi qirg'in qilingan, masjidlar va tarixiy yodgorliklar yondirilgan, qadimiy noyob moddiy va ma'naviy obidalar Peterburga olib ketilgan. 1868-yil 23-iyunda Kaufman bilan amir Muzaffar o'rtasida sulh bitimi imzolangan. Buxoro amirligi Rossiya impreyasining vassaliga, ya'ni xorijiy mamlakatlar bilan mustaqil aloqalar qila olmaydigan davlatga aylantirilgan. 1868-yil 28-iyunda Zarafshon okrugi tashkil etilgan. Sulhga binoan, Xo'jand, O'ratepa, Jizzax, Samarqand, Kattaqo'rg'on Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilgan, amir 125 ming tilla (500 ming so'm) tovon to'lash majburiyatini olgan. To'lanadigan tovon pulidan 10 ming tilla zudlik bilan undirilgan. Bunday bosqinchilik, talonchilik asoslangan sulh aholining yuqori tabaqa vakillarining nafratini kuchaytirdi. Abdumalik, Jo'rabek va Bobobek kuchlari nafaqat bosqinchilarga, shuningdek, amir Muzaffarga qarshi ham qaratilgan edi. Ular Abdumalikni amir deb e'lon qilganlar. Amir Muzaffar endi bosqinchilarga emas, Kaufman yordamida o'z vatandoshlariga qarshi urushga kirishgan va 1870-yil avgustida ularni kuch bilan bostirib, o'z taxtini saqlab qolgan. Shahrisabz va Kitob bekliklari amirlik tarkibida qolgan.

Kaufman 1873-yil bahorida 12 mingdan ortiq zobit va askar, 56 to'p-zambaraklar bilan Xiva xonligiga yurish boshlagan va Xiva xonligi uzzoqda joylashgani va taiiy sharoitdi rus qo'shinlarining yaxshi tayyorgarlik ko'rishga majbur qilgan. Ayni paytda Xivaga qarshi Orenburg Golovachev, Mang'ishloq dan N.P.Lomakin , Krasnovodsk V.I.Marzakov , shuningdek, Kavkazdan Verevkin okrugi qo'shinlari ham yurishga kirishgan edi. Xiva xoni Muhammad Rahimxon II bosqinchilarga qarshi o'z qo'shinlarining bir qismini Muhammadmurod devonbegi boshchiligida Chorjo'y tomonga, yana bir qismini amir To'ra boshchiligida Xazoraspga, yana bir qismini Eltuzar inoq boshchiligida Qo'ng'iro't tomonga, Inoqbek boshchiligidagi qismni Xo'jayli'ga safarbar etgan. Amudaryo bo'ylarida qirg'inbarot janglar bo'lgan. 1873-yil 18-may kuni Kaufman otryadlari Amudaryodan o'tib Xazoraspni egallagan, Qo'ng'iro't va Xo'jayli shaharlari, Mang'it qal'asi zabt etilib, talangan. Istilochi qo'shinlar Xivaga yaqinlashib qolganda Muhammad Rahimxon poytaxtni tashlab chiqqan va turkman ovuliga yashiringan. Xivalik Otajon to'ra Kaufman huzuriga kelib shaharni vayron etmaslikni so'ragan. Kaufman shaharni zabt etib, Otajon to'raga xonni topishni buyurgan va xon xazinasini, moddiy-ma'naviy boyliklarni qo'lga kiritadi.

Harbiy yurishlarda ishtirok etgan rus harbiylarining esdaliklariga nazar tashlaydigan bo'lsak, ayrim ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, Xivaga qarshi harbiy yurishda ishtirok etgan polkovnik Kolokolsevning kundaliklarida Jizzaxdan Xivaga qadar Rossiya qo'shinlarining Turkiston harbiy okrugi yo'nalishidagi harbiy

harakatlari qayd etib borilgan. Ushbu kundalikda rus Qo'shinlarining Xivaga 28-may kungi dastlabki hujumida ko'rilgan talofatlarni aniq keltirgan. Unda keltirilishicha, ruslardan jami 40 kishi (shundan 4 tasi halok bo'lgan, qolganlari esa yaralangan) talofat ko'rdi, bundan tashqari 2 ta shtab-ofitseri, 6 ta ober-ofitser va bir necha otryad rahbarlari yaralangan. Boshqa bir manbada keltirilishicha, ushbu hujumda halok bo'lganlar 4 kishi (1 tasi ofitser), yaradorlar 41 kishi (shular qatorida general Veryovkin va 6 ta ofitser)ni tashkil etgan.

1873-yil 12-avgustda Xivaga yaqin Gandimiyon qishlog'ida Kaufman bilan Muhammad Rahimxon II uchrashuvi bo'ldi. Bu yerda tarixda Gandimiyon shartnomasi deb nom olgan shartnoma imzolangan. Shartnomaga muvofiq Xiva xonligi Rossiyaning vasaliga aylantirilgan. Amudaryo quyi oqimining o'ng tomonidagi yerlar Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilgan, xonlikka 2 million 200 ming so'm tovon to'lash yuklatilgan, Rossiya savdogarlari Buxoroda erkin savdo qilish huquqini, Amudaryo chap qirg'og'ida savdo omborlari qurish huquqini qo'lga kiritganlar.

Kaufman Xiva xonligi taqdirini hal qilgach, Qo'qon xonligini tugatishga kirishgan. Bu vaqt Qo'qon xonligida xokimiyat uchun ichki kurash avjga chiqqan edi. 1868-yil 13-fevralda Kaufman va Qo'qon xoni Xudoyorxon o'rtasida shartnoma imzolangan bo'lib, xonlikning istilochilar bosib olgan hududlari Rossiya tasarrufiga o'tganligi e'tirof etilgan edi. Rossiya savdogarlariga Qo'qon xonligining barcha hududlarida hech qanday moneliksiz faoliyat yuritish, karvonsaroylarga ega bo'lish huquqi berilgan edi. Bu shartnomadan qoniqmagan kuchlarning Xudoyorxondan noroziligi ortib borgan. Buning ustiga xonlik hududi qisqarganligini ro'kach qilib, xazinani to'ldirish uchun yangi-yangi soliqlar joriy etilgan. Xudoyorxon bosqinchilarga o'zini yaqin tutar, Qo'qon bilan Rossiya o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga harakat qilgan. Bunday vaziyat Farg'ona vodiysida Xudoyorxonga qarshi g'alayonlarni keltirib chiqargan. Qozg'alonchilarning bir qismiga mullo Is'hoq boshchilik qilgan, o'zini Qo'qon xoni Olimxonning nabirasi Po'latxon deb e'lon qilgan. Xonlikda Xudoyorxonning o'g'illari Nasriddinbek va Muhammad Aminbek, ukasi Sulton Murod, nevarasi Nazarbek, Sherahli dodxoh, Abdurahmon oftobachi va boshqalar ham bosh ko'targanlar. Ular bir tomondan, Rossiya impreyasi bosqinchilarga qarshi, ikkinchi tomondan, Kaufmanga batamom tobe bo'lib qolgan Xudoyorxonga qarshi kurash boshlagan edilar. Xalq qozg'alonchi kuchlarga ergashadi va 1873-yildan e'tiboran butun vodiya qozg'alon boshlangan. Xudoyorxon ularni bostirishga ojizlik qilib, oxiri Qo'qondan Toshkentga qochib ketgan. Kaufman Xudoyorxonning 40 aravadagi boyliklarini musodara qilib, o'zini Orenburgga jo'natib yuborgan. Xon u yerdan qochib hajga ketadi va hayoti ayanchli yakun topgan. Xudoyorxon qochgach, qozg'alonchi kuchlar kimni xon qilib ko'tarish masalasida ikkiga bo'linib ketadi. Ayrim kuchlar Nasriddinbekni, boshqalari Po'latxonni taxtga chiqarmoqchi bo'lgan, ziddiyat yanada kuchayib borgan.

Kaufman xonlikdagi ichki kelishmovchilikdan foydalanib, uni batamom bosib olish uchun 1875-yil avgustda katta qo'shinlarni urushga safarbar etgan. Nasriddinbek,

lashkarboshi Abdurahmon oftobochi bosqinchilarga taslim bo'lib ular tomoniga o'tganlar. 1876-yil fevralda Po'latxon boshchiligidagi xalq qozg'alonlari qon bilan bostirilgan. Po'latxon 1876-yil 1-martda dorga osib o'ldirilgan, uning safdoshlari ayovsiz jazolangan. 1873.1876-yillardagi Farg'ona vodiysidagi qozg'alonlar xalqning milliy ozodlik harakati edi. Buni o'sha davrda Kaufman ham xalq qozg'aloni deb e'tirof etgan. Endi bosqinchilar turkmanlar yashaydigan hududlarni istilo qilishga kirishganlar. 1880-yilda Ko'ktepani zabt etish rejasi tuzilgan. 1877-yilda Qizil Arvot, 1881-yilda Ashhabot, 1884-yilda Marv bosib olingan. Bosib olingan yerlarda Kaspiyorti viloyati tuzilib, u Turkiston General-gubernatorligi tarkibiga kiritilgan. 1867-yilda tuzilgan Turkiston General-gubernatorligi rus podsholarining tom ma'nodagi mustamlaksiga aylantirilgan edi. Ular bu yerda mustahkam o'rnashish maqsadida boshqaruv tizimini imperiya manfaatlariga xizmat qiladigan tarzda tashkil etishga kirishganlar.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR:

1. 1.Turkistonning yangi tarixi I tom. . T.: Sharq, 2002. . B. 24
2. 2.,O'zbekiston poytahti Toshkent 2200 yoshda (Toshkent shahrining 2200 yillik yubedeyiga bag'ishlangan Xalqaro ilmiy konferetsiya materiyallari). . T.: Fan, 2009. . B. 298.
3. 3.Pierce, Russian Central Asia.-L.:1960. B.24
4. 4.Majid Hasaniy. Turkiston bosqini. . T.: Nur, 1992. . B. 30
5. 5.Ziyoyeva D. Turkistonda milliy ozodlik harakati. . T.: G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. . B. 6.
6. 6.O'zbekistonning yangi tarixi. -Toshkent . Sharq.-1997
7. 7.Tohir Qahhor. Hur Turkiston uchun. . T.: CH, 1994.
- 8.8.Shamsiddinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'f. Vatan tarixi
8. 9.Murtazayeva Y. H. O'zbekiston tarixi. . Toshkent, 2010. . B. 272.
9. 10.Ahmadjonov F. A. Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoda. . T.: Sharq, 2002. .11.Das Vordringen des zaristischen Ruslands nach Zentralasien und der Aufbau der russischen Verwaltung von 1865 bis 1890.

ПЕДАГОГИКА НИМА? АРТПЕДАГОГИКА НИМА? ЎСМИРЛАРНИ
ПЕДАГОГИК САНЪАТ ОРҚАЛИ ТАРБИЯЛАШ

Мунира Рамазонава Гуломжоновна

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг тарихи музейи мутахассиси

Аннотация: *Мазкур мақолада педагогика нима? Санъат педагогикаси нима? Ўсмирларни санъат педагогикаси орқали тарбиялашда артпедагогиканинг тутган ўрни ҳақидаги фикрлар илмий жиҳатдан таҳлил этилган. Шунингдек, мақолада педагогнинг асосий вазифалари хусусида кенг тўхталиб ўтилган.*

Калит сўзлар: *Педагогика, артпедагогика, дидайко, таълим-тарбия, назария, амалиёт, бадиий, маънавий-эстетика, тараққиёт.*

ЧТО ТАКОЕ ПЕДАГОГИКА? ЧТО ТАКОЕ АРТПЕДАГОГИКА?
ВОСПИТАНИЕ ПОДРОСТКОВ ЧЕРЕЗ ХУДОЖЕСТВЕННО-
ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ

Рамазонава Мунира Гуломжоновна

Специалист Музея истории Союза писателей Узбекистана

Аннотация: *Что такое педагогика в этой статье? Что такое художественная педагогика? Воспитание подростков через художественную педагогику. Проведен научный анализ взглядов на роль артпедагогика. Также в статье подробно рассматриваются основные задачи педагога.*

Ключевые слова: *Педагогика, артпедагогика, дидайко, воспитание, теория, практика, художественное, духовно-эстетическое, развитие.*

WHAT IS PEDAGOGY? WHAT IS ART PEDAGOGY? EDUCATION OF
TEENAGERS THROUGH ARTISTIC AND PEDAGOGICAL

Ramazonova Munira Gulomjonovna

Specialist of the History Museum of the Writers' Union of Uzbekistan

Abstract: *What is pedagogy in this article? What is art pedagogy? Educating teenagers through art pedagogy. Opinions about the role of art pedagogy are scientifically analyzed. Also, the main tasks of the pedagogue are discussed in detail in the article.*

Key words: *Pedagogy, artpedagogy, didaiko, education, theory, practice, artistic, spiritual-aesthetics, development.*

Кириш (Introduction)

ПЕДАГОГИКА – “bola” → pyados “o'smir” + õgõ “men rahbarlik qilaman”) – болалик ва ўсмирликни тарбиялаш ҳақидаги фан. Педагогиканинг предмети - бу шахсни тарбиялаш, ўқитиш шароитида уни йўналтирилган ривожлантириш ва шакллантиришнинг яхлит педагогик жараёни. Педагогиканинг объекти - таълим онгли ва мақсадли амалга ошириладиган жараён сифатида. Педагогиканинг объекти жамиятнинг мақсадли фаолияти жараёнида инсон шахсининг ривожланишини белгилайдиган воқелик ҳодисаларидир. Бу ҳодисалар таълим деб аталади. Педагогика ўрганадиган объектив дунёнинг бир қисмидир. “Педагогика” сўзи юнон тилидан олинган. Педагогик, сўзма-сўз маъноси “болага йўл кўрсатувчи, болани билувчи”. Қадимги Юнонистонда ўқитувчи кул (кўпинча жисмоний меҳнатга лаёқатсиз) бўлиб, у болага (пидос - ўғил, ўсмир), мактабга боришга масъулдир. «Педагогика» атамаси «Пайне»-«бола» ва «агогейин»- «етакламоқ» деган маънони англатади. Эрамиздан аввалги III-I асрларда қадимги Юнонистонда кулдорнинг боласини овқатлантирадиган, сайрга олиб боровчи, табиат кўйида ўйнатувчи тарбиячи - куллар «педагог» деб аталган. У боланинг камолга етишига масъул бўлган. Кулдорнинг боласини етаклаб мактабга олиб борган ва олиб келган. Мактабда ишловчи ўқитувчиларни «дидаскаллар» (дидайко-мен ўқитаман) дейишган. Феодализм жамиятига келиб эса ҳар икки касбдаги кишилар ҳамкорлиги натижасида таълим-тарбия билан махсус шуғулланувчилар вужудга келган.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Педагогиканинг ривожланиши инсоният тарихидан ажралмасдир. Педагогик тафаккур минг йиллар давомида қадимги юнон, қадимги Шарқ ва ўрта асрлар илоҳиёт ва фалсафасида вужудга келган ва ривожланган. Педагогика фалсафий билимлар тизимидан биринчи марта IV – II-аср бошларида ажралиб чиқди. Инглиз файласуфи ва табиатшуноси Френсис Бекон ва фан сифатида чех ўқитувчиси Ян Амос Коменский асарлари билан мустаҳкамланган. Бугунги кунга келиб, педагогика кўп тармоқли фан бўлиб, бошқа фанлар билан яқин алоқада фаолият юритади ва ривожланади. 1988 йилда ЮНЕСКО ушбу ташкилотнинг фикрига кўра XX-асрда педагогик фикрлаш йўлини белгилаб берган педагоглар тўғрисида қарор қабул қилди. Улар орасида: америкалик Жон Дюи, немис Георг Кершенштайнер, италиялик Мария Монтессори ва совет ўқитувчиси Антон Макаренко⁸лар бор.

Илмий педагогиканинг вазифалари

Профессор В. В. Кумарин Илмий педагогика ўз олдига қуйидаги вазифаларни қўяди: шахсни тарбиялаш, яъни унда ҳалоллик, одоблилик, меҳнатсеварлик каби хулқ-атвор одатларини шакллантириш. Тарбиянинг мақсади фақат ҳалоллик нима эканлигини билиш эмас, айнан ҳалоллик одатини шакллантиришдир. Бу вазифа

⁸ Коменский. Я.А. Танланган асарлар / Ажойиб дидактика. - М.: Педагогика, 8-нашр. 1869.-С.-156.

устувор ҳисобланади ва унга устунлик бериш тавсия этилади - ҳатто К.Д.Ушинский ёмон таълим билан қўшимча билим бундай одамни жамият учун янада хавфли қилади, деб ёзган (ва Чичиковни мисол сифатида келтирган).

Табиий (яъни педагогик воситалар билан ўзгартирилмайдиган) истеъдодларнинг (қобилиятларнинг) таркиби ва ҳажмини ва улар билан чамбарчас боғлиқ бўлган эҳтиёжларни аниқлаш, бу кўп жиҳатдан унинг у ёки бу йўналишда ўрганиш имкониятларини белгилайди.

Муайян жойда ва маълум бир вақтда таълим ва таълимга бўлган ижтимоий эҳтиёжларнинг таркиби ва ҳажмини аниқлаш. Шу билан бирга, жой ва вақт тушунчаси ҳам анча мураккаб (иэрархик) хусусиятга эга.

Ижтимоий гуруҳлар иэрархиясининг эҳтиёжлари ва имкониятларини (қобилиятларини) ҳисобга олган ҳолда таълим ва ўқитишда шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларни уйғун қондириш учун шароит яратиш ва амалга ошириш (оиладан бутун давлатгача ва ҳаттоки халқаро даража) ва талаба. Ўқитувчининг асосий ғояси - пансофизм, яъни маданият ва цивилизация томонидан тўпланган барча билимларни умумлаштириш⁹.

Санъат педагогикаси назария ва амалиётни ривожлантириш билан шуғулланади, одамларнинг бадиий ривожланиш жараёни назарияси ва амалиётини ривожлантиришни таъминлайди, санъат ва бадиий ижодий фаолият орқали шахс маданиятининг асосларини шакллантиради. Бадиий педагогиканинг мазмун-моҳияти санъат воситасида шахсни тарбиялаш ва ривожлантиришдан иборат; уларнинг бадиий маданияти асосларини шакллантириш ва бадиий фаолиятнинг турлари бўйича амалий кўникмаларни эгаллаш. Аёнки, педагогика- ўсиб келаётган ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш учун таълим-тарбиянинг мазмуни, умумий қонуниятлари ва амалга ошириш йўллари ўргатувчи фандир.¹⁰

Ўсмирлар маънавий-эстетик дунёқарашини ривожлантиришда асосий вазифа болани санъат орқали тарбиялашдир. Бунда боланинг кўпроқ вақтини расм чизиш, шахмат ўйнаш, ракета ясаш каби мактаб тўғаракларига қатнаш ёки мактабдан ташқари муассасаларда ўзи севган машғулотларга қатнашишларига йўл-йўриқ кўрсатиш лозим. Мактаблар орасида анкета сўровнома ўтказилганда, болаларнинг интилиши борлиги кузатилди. Унга йўналиш бериш масъулияти албатта биринчи галда ота-онага юкланади. Болани назорати, вақти мукамал даражада белгиланиши лозим. Ёшлар ижод саройи санъат соҳасининг барча турлари – тасвирий санъат, кино, театр, мусиқа санъати, меъморлик, дизайн, адабиёт ва бошқа соҳаларда ижод қилаётган ёшлар ижодини ривожлантириш ва рағбатлантиришга хизмат қилади. Болани ўқитиш ва тарбиялаш билан боғлиқ барча ишларни ижодий жараён даражасига чиқариш керак. Ўсмирлар маънавиятини ривожлантиришда ўқув-тарбия

⁹ Коменский. Я.А. Танланган асарлар / Ажойиб дидактика. - М.: Педагогика. 8-нашр.

¹⁰ Возникновение философии и её исторические типы. -М.: Политическая литература,1990-С.-86.

жараёни сифатида технологиялар асосида ўзбек миллий тасвирий санъати билан кўпроқ таништириш лозим.

Ҳозирги кунда махсус таълим амалиётида, дейди тадқиқотчи Г.Куттибекова, “арт-терапия” ва “арт-педагогика” каби атамалардан кенг фойдаланилмоқда. Ушбу атамаларнинг ўхшашлигини фақат тушунчаларнинг биринчи қисмида кўриш мумкин, яъни арт - “бадий”, “санъат” сўзининг синоними. Иккинчи қисм эса фарқни аниқлайди: терапия-тиббиёт йўналиши, даволаш таъсири; педагогика илмий билимлар, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш фанидир, махсус таълимда эса - коррекциялаш. Демак, тушунчанинг иккинчи қисми турли йўналишлар, мақсадлар, вазифалар, технологиялар ва моҳиятларни акс эттиради. Бироқ, “арт-педагогика” атамасининг мазмуни ҳали тўлиқ аниқлаштирилмаган. “Арт-психология” ва “арт-терапия” атамалари ҳам турлича талқин қилинади.

И.Ф.Хербартнинг ўзининг “Умумий педагогика” мақоласида педагогика фанининг суверенитетини талаб қилди. Педагогиканинг услубий воситаларга эътибор берадиган фан деб таъкидлади. Унинг учун ҳам эмпиризмнинг ҳаддан ташқари чегаралари ва фалсафалари бор. И.Ф.Хербарт шундай деб ёзган эди: “Педагогика бўлса яхши бўларди”, аниқроғи унинг ўзи ўз тушунчаларини ва бошқаларни ишлаб чиқди. Мустақил фикрлашни марказга айлантиришга ундади, алоҳида тафаккур соҳаси ва бошқа фанлар чегарасида бўлмасликни айтди. И.Ф.Хербарт педагогиканинг кейинги ривожланишини асосан белгилаб берди. XX аср, бу ерда етакчи ролни у томонидан ишлаб чиқилган дидактика ўйнади. И.Г.Фихте таълимни тушуниш усули деб ҳисоблаган. Ўз миллатининг одамлари ва таълим олиш имконияти сифатида миллий ва жаҳон маданияти муаммоларини Ф. Шлейэрмахер кенг таҳлил қилди.

“Педагогик энциклопедия”да эса таъриф қуйидагича изоҳланган: “Ўз касбининг моҳир устаси бўлган, юксак даражада маданиятли, ўз фанини чуқур биладиган, ёндаш фанлар соҳаларини яхши таҳлил эта оладиган, тарбиялаш ва ўқитиш услубиятини мукамал эгаллаган мутахассис”. Ушбу таърифнинг моҳиятидан келиб чиқиб ўқитувчининг педагогик маҳорати тушунчаси мазмунини шундай изоҳлаш мумкин: 1) маданиятнинг юқори даражаси, билимдонлик ва ақл заковатнинг юксак кўрсаткичи; 2) ўз фанига доир билимларнинг мукамал соҳиби; 3) педагогика ва психология каби фанлар соҳасидаги билимларни пухта эгаллаганлиги, улардан касбий фаолиятида фойдалана олиши; 4) Ўқув - тарбиявий ишлар методикасини мукамал билиши.¹¹

Педагогик маҳорат тизими қуйидаги ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган асосий компонентлардан иборат: 1) педагогик инсонпарварлик йўналиши; 2) касбга оид билимларни бошқа фанлар билан алоқадорликда мукамал билиш; 3) педагогик қобилиятга эга бўлиш; 4) педагогик техника сирларини пухта эгаллаш. www.ziyouz.com kutubxonasi Барча касблар орасида ўқитувчилик касби ўзгача ва

¹¹ Возникновение философии и её исторические типы. -М.: Политическая литература,1990-С.-86.

муҳим ижтимоий аҳамият касб этади. Зеро, ўқитувчи ёш авлод қалби камолотининг меъмори, ёшларга таълим-тарбия берувчи инсондир. Бугунги кунда у ёшларни ғоявий-сиёсий жиҳатдан чиниқтириб, табиат, жамият, ижтимоий ҳаёт, тафаккур таракқиёти қонуниятларини ўргатади, ёшларни меҳнат фаолиятига тайёрлаб, касб-хунар сирларини пухта эгаллашларида кўмаклашади ва жамият учун муҳим бўлган ижтимоий-иқтисодий вазиятларни ҳал этади. Ана шу масъулият ўқитувчидан ўз касбининг моҳир устаси бўлишни, ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатиб, уларнинг қизиқиши, қобилияти, истеъдоди, эътиқоди ва амалий кўникмаларини ҳар томонлама ривожлантириш йўллариини излаб топадиган касб эгаси бўлишни талаб этади. Бунинг учун доимо ўқитувчининг касбий маҳоратини, кўникма ва малакаларини ошириб бориш, ғамхўрлик қилиш, унга зарур шарт - шароитлар яратиш, керакли моддий ва илмий -методик ҳамда техник ёрдам кўрсатиш, ўқитувчининг ижодий ташаббускорлигини мунтазам ошириб боришга кўмаклашиш лозим. Шунга асосан, «Педагогик маҳорат» фани, маҳоратли ўқитувчини тайёрлашга хизмат қилади. У ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг касбий фаолияти сирларини, моҳирлигини ўргатувчи ва уни такомиллаштириш тўғрисида маълумотлар бериб боровчи фан бўлиб, ўқитувчида педагогик маҳоратнинг моҳият мазмунини, ҳозирги замон талаблари доирасида касбий фаолиятини ривожлантиришнинг йўллариини, воситаларини, шакллариини ўрганади. Педагогик маҳорат ўқитувчи - тарбиячига педагогик ижодкорлик, педагогик техника, таълим - тарбия жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, мулоқот олиб бориш тактикаси, нутқ маданияти, тафаккури, тарбиячининг маънавий - маърифий ва тарбиявий ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш, бу жараёнда хулқ-атвориини ва ҳиссиётни жиловлай олиш хусусиятларини ўргатади ва ўз касбини ривожлантириб боровчи педагогик фаолиятлар тизими тўғрисида маълумотлар беради. Педагогик маҳорат ўқитувчининг педагогик фаолияти замирида такомиллашиб боради. Педагогик фаолият ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш учун жамият олдида, давлат олдида жавоб берадиган, таълим-тарбия беришда махсус тайёрланган ўқитувчилар меҳнати фаолиятидир. Бўлажак ўқитувчи ўз педагогик фаолияти жараёнида фаолиятнинг қуйидаги таркибий қисмларини билиши лозим: Педагогик фаолиятнинг мақсади. Педагогик фаолиятнинг объекти ва субъекти. Педагогик фаолиятнинг воситаси. Педагогик жараённинг моҳиятини англамаган, болага нисбатан чуқур ҳурматда бўлмаган ўқитувчи таълим-тарбия самарадорлиги ва инсон камолотини таъминловчи фикрга эга бўлмайди. Педагогик жараённинг www.ziyouz.com kutubxonasi вазифаси билим бериш, тарбиялаш, ривожлантириш бўлиб, ўқитувчининг фаолият мезонини бегилаб беради. Ўқитувчининг фаолияти педагогик жараённинг ҳаракат воситасидир. Педагогик жараённинг объектлари бўлмиш тарбияланувчи инсонга, ўқувчи ва ўқувчилар гуруҳига ҳамда алоҳида ўқувчига, педагогик жараённинг субъектлари — ота-оналар, ўқитувчилар, тарбиячилар, синф жамоаси, педагогик жамоа масъулдирлар ва улар жамият талаблари асосида таълим ва тарбия бериш фаолиятини бажарадилар.

Ўқитувчи педагогик фаолиятининг ижобий натижалари меҳнат малакасини, яъни эгаллаган билимларини ўзининг ҳаётий ва амалий фаолиятида нечоғлик қўллай билиши билан белгиланади. Ўқитувчининг педагогик фаолияти самарали бўлиши учун зарур бўлган қобилиятлар тизимини: билим, болани тушуна олиш, кузатувчанлик, нутқ малакаси, ташкилотчилик, келажакни кўра билиш, диққатни тақсимлай олиш, вазиятни тўғри баҳолаш, юзага келиш эҳтимоли бўлган ҳар хил зиддиятларни ўз вақтида бартараф этиш, ўқувчиларни билим олишга қизиқтириш кабилар ташкил этади. Мазкур фаннинг мазмунидан касбга доир топшириқ ва вазифаларни ечиш учун ўқув - тарбия жараёнини бошқариш, унга раҳбарлик қилишда педагогик-психологик таълимот нуқтаи - назаридан ёндашиш, таълим - тарбияни миллий анъаналаримиз руҳида замонавий методлар асосида моделлаштириш, ўқув - тарбиявий жараёнда илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш учун ўқитувчи маҳоратининг зарурлиги ҳақидаги маълумотлар ва уларни такомиллаштириш тизимлари ўрин олган¹².

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendation)

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш жоизки, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар мазмунини ўзида акс эттирган муҳим юридик ҳужжат бўлиб, истиқбол учун йўлланмадир. “Педагогик маҳорат” фанининг асосий мақсади бўлажак ўқитувчиларда касбий маҳорат, ижодкорлик кўникмаларини ҳосил қилиш, муомала маданияти, педагогик техника малакаларини шакллантириш, www.ziyouz.com kutubxonasi ўқитувчилик, тарбиячилик маҳоратининг дастлабки малакаларини таркиб топтиришдан иборатдир. “Педагогик маҳорат” фани кузатувчанлик, ижодкорлик, илғор педагогик тажрибаларни мустақил ўзлаштириш сирларини ўргатади. Касбий педагогик таълим йўналишида “Педагогик маҳорат” фанини ўқитишни янада такомиллаштириш, унинг самарадорлигини оширишга эътиборни кучайтириш ҳозирги куннинг долзарб муаммоси сифатида тан олинмоқда. Қўлланма, ҳозирги пайтда, ўқитувчи маҳоратини замон талаблари даражасида ривожлантириш юзасидан тадқиқ қилинган сўнгги илмий янгиликлар, ахборот коммуникацион технологияларнинг ўқитувчи касбий маҳоратини оширишдаги маълумотлар билан бойитилди. Мазкур маълумотлар олий таълим муассасалари ўқитувчи ва талабаларига мўлжалланган бўлиб, бўлажак ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини ошириш, назарий ва амалий билимларини чуқурлаштириш учун муҳим аҳамиятга эга¹³.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Медведева И., Шишкова Т. Книга для трудных родителей.

¹² Коменский Я.А. Буюк дидактика.- М: Педагогика.8-нашр. 1889.-С.-87.

¹³ Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Тошкент, 1997, 7 - бет.

2. Островский О. Б. История художественной культуры Санкт-Петербурга (1703—1796): Курс лекций. — СПб.: РГПУ имени А. И. Герцена, 2000. — 399 с.
3. Сказкотерапия Т. М. Грабенко: Обучающий мини-курс для психологов от основателя методики.
4. Сергеева Н. Ю. Арт-педагогика как ресурс гуманитаризации школы нового века // Проблемы искусства в XXI веке: Задачи школы: Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции (Санкт-Петербург, 22—23 ноября 2010 г.) / Под научн. ред. О. Б. Островского. — СПб.: Полторак, 2010. — 450 с. — С. 132—133.
5. Творчество: Теория, диагностика, технологии: Словарь-справочник для специалистов в области образования, инноваций и гуманитарных технологий в социальной сфере. — СПб.: Книжный дом, 2008. — 296 с.
6. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори. - Тошкент, 1997, 7 - бет.
7. Коменский Я.А. Буюк дидактика.- М: Педагогика.8-нашр. 1889.-С.-87.
8. Возникновение философии и её исторические типы. -М.: Политическая литература,1990-С.-86.

**TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA O'QITUVCHINING
TUTGAN O'RNI**

Havoxon Elshodovna Xalilova

katta o'qituvchi

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

“Muhandislik va kompyuter grafikasi” fani talabani muhandislikka tayyorlash jarayonida umumiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni, shu jumladan o'z faoliyatini tashkil etish, uning samaradorligini baholash, topshiriqlarni bajarish natijasi uchun javobgar bo'lish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Chizmani o'qish, belgilarni tushunish, grafik yasashlarni qo'lda va elektron shaklda bajarish qobiliyati, loyiha hujjatlarini bilish va uni tuzish ko'nikmalarisiz kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin emas. Bu kompetensiyalarni shakllantirish uchun o'qituvchi auditoriyadan tashqarida talabalarning mustaqil ishini qanday tashkil qilishi muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, talabaning mustaqil ishi, uning individual o'quv faoliyati sifatida belgilanishiga qaramay, o'qituvchining bevosita rahbarligisiz, lekin uning ko'rsatmalariga binoan va nazorati ostida amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan talabaning mustaqil ishi shunday tashkil etilishi kerakki, u auditoriyada boshlagan individual topshiriq mustaqil ish soatlarida bajarilgunga qadar, uning mantiqiy davomi bo'lsin va albatta sifatli bo'lsin, ya'ni topshiriq tugallanishi kerak[1]. Shu bilan birga, mustaqil ishni bajarish jarayonida talaba maslahat yordamini olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Shunday qilib, talabaning individual topshiriqni bajarish uchun sarflagan barcha vaqti yangi nazariy materialni bir vaqtning o'zida idrok etish (darslik bilan ishlash, grafik ishlarni O'zDSt lari talablariga rioya qilgan holda bajarish), chizmani belgilangan qog'oz formatida to'g'ri bajara bilishdan iborat bo'lishi kerak va buning uchun o'quv va qo'shimcha adabiyotlar bilan tanishish, saytlardan yangi materiallarni o'rganish mustaqil ish vazifalarini to'liq o'zlashtirish imkonini beradi.

Talabaning individual topshiriq ustida ishlashi jarayonida umumiy nazariy fan sifatida “Chizma geometriya” kursini o'rganishda olingan bilimlari asosida o'tishi juda muhim. Bu mazmunli o'tishda, maslahatchi sifatida ishlaydigan o'qituvchining yordami ham muhimdir. Yuqoridagilar o'quv adabiyotlariga bo'lgan ehtiyojni tasdiqlaydi. Bunday o'quv qo'llanmalarga darsliklar misol bo'la oladi. Talaba uchun eng muhimi, grafik ishlarning bajarilishi kurs mavzusi yoki bo'limini o'rganishning yakuniy bosqichi ekanligini tushuna bilishidir.

Mustaqil ishlarni bu tartibda bajarish orqali bir vaqtning o'zida bir nechta ta'lim muammolarini hal qilish natijasiga erishiladi. Birinchidan, “Chizma geometriya” kursini o'rganish jarayonida olingan ushbu mavzu bo'yicha nazariy materialni bilish muhimligi

ko'rsatilgan. Ikkinchidan, individual topshiriqning yuqori sifatli bajarilishi loyiha hujjatlarini (ramkalar, asosiy yozuv, masshtablar, o'lchamlarni to'g'ri qo'ya bilish) loyihalash bo'yicha davlat standartlari qoidalarini o'rganish imkonini beradi.

Uchinchidan, agar "Muhandislik grafikasi" kursi talabaning keyingi tanlagan mutaxassisligi bo'yicha kasbiy kompetensiyalari bo'yicha o'zlashtirilgan holda taqdim etilsa, talaba kelajakdagi kurs ishlari va bitiruv loyihalarini grafik jihatdan to'g'ri bajarishga tayyor bo'ladi. Grafik ishlarning bajarilishi ko'satmalarga muvofiq amalga oshirilishi kerak, unda ularni amalga oshirish ketma-ketligi batafsil tavsiflanadi. Odatda, bunday ketma-ketlik uchun algoritmlar qo'llanmada taqdim etilishi kerak[2].

Fanga xos materiallarni multimedia uskunalarida namoyish qilish zarurati va imkoniyati alohida e'tiborga loyiqdir. Ilg'or axborot texnologiyalaridan foydalanish grafik fanlarning bo'limlarini o'rganish va o'zlashtirish uchun sarflanadigan vaqtni keskin qisqartirish imkonini beradi[3]. Amaliyot ko'rsatganidek, ishlab chiqishni avtomatlashtirishda, maksimal bilimga talabalar AutoCAD grafik kompleksining buyruqlar paketlarini mukammal o'zlashtirib olganlarida ham erishiladi, chunki u chizmalarni chizishda muhandislik amaliyotida eng keng qo'llaniladi.

Talabalar vizualizatsiya jarayonida olgan ko'nikmalarni AutoCAD dasturida individual topshiriqning alohida qismlarini bajarishda mustahkamlaydilar. AutoCAD dasturida chizma chizishning dastlabki ko'nikmalarini o'zlashtirganda, unung yangi versiyalaridan foydalanish muhimdir[4].

Talaba uyda qanday o'quv ishlarni bajarmasin, o'quv adabiyotisiz bajarishi qiyin. Shuning uchun darsliklar Oliy ta'lim kutubxonasida yetarli miqdorda talabalarga taqdim etilishi kerak. Bundan o'quv qo'llanmalarini Xalq ta'limi vazirligi tavsiyalari bilan ishlab chiqish va ularni o'z vaqtida yangilab borish zarurligi to'g'risida xulosa kelib chiqadi.

Shuning uchun o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqish eng malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi kerak. O'qituvchi talabalarning grafik fanlarni o'zlashtirishida qanday qiyinchiliklarga duch kelishini o'rganishi va ko'ra bilishi muhimdir. Shu munosabat bilan, zaif talabalar uchun tavsiya sifatida siz ularga maxsus qo'shimcha konsultatsiyalar taqdim etgan holda, mustaqil ravishda chuqur o'rganish uchun topshiriq berishingiz mumkin. Murakkab topshiriqni sport bilan faol shug'ullanuvchi, shuning uchun ko'p vaqtini o'quv-mashg'ulotlari va musobaqalarda o'tkazadigan, shuningdek, ilmiy yoki ijtimoiy ishlar bilan faol shug'ullanuvchi talabalarga berish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR:

1. Renessans, O. (2021). IQTIDORLI TALABALAR BILAN SHUG'ULLANISH METODIKASI.(MUHANDISLIK FANLARI

MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 32-39.

2. Иброхимова Д. Н. и др. Использование педагогических и информационно-коммуникационных технологий в направлении творческого мышления учеников в общеобразовательных школах // *Science and Education*. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 1048-1052.

3. Халилова, Э. Х., & Ортиков, О. А. (2022). Учбурчакликларни лойиҳалашда айланани тенг бўлакларга бўлишдан фойдаланиш асослари. *Science and Education*, 3(3), 238-243.

4. Ортиков О. А., Абдурахимова Ф. А., Халилова Х. Э. ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ ТРЁХМЕРНОМУ ТЕХНИЧЕСКОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ ЭЛЕКТРОННЫХ МОДЕЛЕЙ ПРЕДМЕТОВ // *Точная наука*. – 2019. – №. 65. – С. 19-20.

«O'SMILARDA O'Z JONIGA QASD QILISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI»

Шакирова Сахобат Наимовна

ИИБ. VII Сурдарё академик лицейи, "Миллий гоя ва Тарбия" фани бош ўқитувчиси.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'smir yoshlarda suisidal holatlarni oldini olish haqida so'z boradi. O'z joniga qasd qilishdan oldin ko'pincha xatti-harakatlarning o'zgarishi (masalan, tushkun kayfiyat, o'zini o'zi qadrlashning pastligi, ishtaha va uyquning buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik, maktabda befarqlik, somatik shikoyatlar va o'z joniga qasd qilish fikrlari) tez-tez shifokor maslahatiga olib keladi.*

Kalit so'zlar: *O'z joniga qasd qilish, xatti-harakatlar, tushkun kayfiyat, o'zini o'zi qadrlashning pastligi, uyquning buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik, maktabda befarqlik, shifokor maslahati.*

O'z joniga qasd qilishga urinish har kimning birgina motivatsiyasidan kelib chiqmaydi. Ba'zilar uchun o'z joniga qasd qilish surunkali hissiy yoki jismoniy og'riqni hal etishning yagona yo'li sifatida qaraladi. Boshqa paytlarda, odam o'zini haddan tashqari his qilib, hayotdagi salbiy voqealarni hal qila olmaydi. Boshqalar uchun o'z joniga qasd qilishga urinish boshqalarga ularning og'ir azoblari va ehtiyojlarining jiddiyligi haqida xabar berish vositasi bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda, o'z joniga qasd qilishni o'ylayotgan odam, ruhiy kasallik bilan yashaydi, masalan depressiya yoki bipolyar buzilish. O'z joniga qasd qilishga urinishlarning barchasiga jiddiy yondashish va odamga tegishli yordam so'rash kerak.

Dunyoda o'z joniga qasd qilish ko'paymoqda, bu har yili bir millionga yaqino'limni keltirib chiqaradi. So'nggi 20 yil ichida o'z joniga qasd qilish 30% dan oshdi va 2016 yilda o'z joniga qasd qilish 10-34 yoshdagi o'limning 2-asosiy sababiga aylandi.

So'nggi o'n yil ichida o'z joniga qasd qilish fikrlari yoki xatti -harakatlari tufayli kasalxonaga yotqizilgan bolalar soni ikki baravar ko'paydi.

Bu o'z joniga qasd qilish ko'rsatkichlarining ko'tarilishi har birimizni biz tanigan va sevadigan insonlar hayotga qanday munosabatda bo'lishlariga ko'proq e'tibor berishga chaqiradi. Birovning hayoti tashqi tomondan yaxshi bo'lib tuyulishi, uning shaxsiy daqiqalarida hammasi yaxshi degani emas.

O'z joniga qasd qilishdan oldin ko'pincha xatti-harakatlarning o'zgarishi (masalan, tushkun kayfiyat, o'zini o'zi qadrlashning pastligi, ishtaha va uyquning buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik, maktabda befarqlik, somatik shikoyatlar va o'z joniga qasd qilish fikrlari) tez-tez shifokor maslahatiga olib keladi.

"Hech qachon tug'ilmagan bo'lsam edi" yoki "Men uxlab qolishni va hech qachon uyg'onmaslikni xohlardim" kabi bayonotlar o'z joniga qasd qilish haqidagi e'lonlar sifatida jiddiy qabul qilinishi kerak.

O'z joniga qasd qilish tahdidi yoki urinish - boshdan kechirgan umidsizlik intensivligining muhim belgisidir.

Yuqorida aytib o'tilgan xavf omillarini erta bosqichda tan olish o'z joniga qasd qilishga urinishning oldini oladi. O'z joniga qasd qilishga urinish yoki yuqori xavfli xatti-harakatlarning dastlabki belgilari mavjud bo'lsa, kuchli terapevtik aralashuvni boshlash kerak.

O'smirlarning baxtsizligi va o'z-o'zini yo'q qiladigan fikrlari haqida bevosita so'roq qilish kerak; bunday maqsadli savollar o'z joniga qasd qilish xavfini kamaytiradi.

Shifokor asossiz ishonchni bermasligi kerak, bu esa shifokorning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va o'smirning o'ziga bo'lgan hurmatini yanada pasaytiradi.

Shifokorlar tibbiy sharoitda o'z joniga qasd qilish uchun tekshirishlari kerak.

2017-yilda chop etilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'z joniga qasd qilish bilan bog'liq bo'lmagan tibbiy sabablarga ko'ra tez yordam bo'limiga kelgan bolalarning 53 foizi o'z joniga qasd qilish tendentsiyasi uchun ijobiy sinovdan o'tgan.

Oxir-oqibat o'z joniga qasd qilish natijasida vafot etgan kattalar va bolalarning aksariyati o'limdan bir yil oldin tibbiy yordam olganligi haqida dalillar ham mavjud.

2019 yil iyul oyidan boshlab, Qo'shma komissiya kasalxonalardan standart tibbiy yordamning bir qismi sifatida o'z joniga qasd qilish xavfini baholashni talab qildi.

O'z joniga qasd qilish skrinigidan tashqari, shifokorlar bemorlarga o'z joniga qasd qilish xavfini kamaytirishga yordam berishlari kerak:

- ☐ Aqliy, jismoniy va moddalarni iste'mol qilish kasalliklari uchun samarali davolanishni oling

- ☐ Ruhiy salomatlik xizmatlaridan foydalanish

- ☐ Oila va jamiyatdan yordam oling

- ☐ Mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilish yo'llarini topish

- ☐ O'z joniga qasd qilish bilan bog'liq kontentga ommaviy axborot vositalarining kirishini cheklash

Inson hayotining barcha davrini yaxlit tarzda qamrab olgan klassifikatsiyalardan biri bu butun jahon olimlarining qaroriga ko'ra 1965-yili Fanlar akademiyasining maxsus simpoziumida qabul qilingan sxema bo'yicha o'smirlik davri 13-16 yoshgacha erkaklarda, ayollarda 12-15yoshgacha deb keltirib o'tilgan. Pedagogik psixologiyani taniqli namoyondasi B.A.Kureteskiy insonning ontogenetik kamolotini belgilashda o'smirlik yoshini 11 yoshdan 15 yoshgacha deb belgiladi. O'smirlik - bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi.

O'smirlik balog'atga etish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taallukli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik hamda

psixologik o'zgarishlardir. O'smirlik va aloqa qiyinchiliklari deyarli sinonimdir.... Qiyin, o'tish davri, inqiroz davri - bu o'smirlik davri, ya'ni 12-16 bola mutlaqo noaniq holatga tushib qoladi, chunki bolalik allaqachon tugagan, ammo haqiqiy voyaga etish hali boshlanmagan.

Yaqinda mehribon, tushunadigan va itoatkor bola ota-onasining iltimoslarini e'tiborsiz qoldiradigan va hamma narsani xohlaganicha namoyishkorona qiladigan o'tkir va tajovuzkor o'spiringa aylanadi. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin. O'smirlik davri «o'tish davri», »krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi.

Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni "psixik rivojlanishdagi krizis" deb nomlagan. Kichik maktab davridan so'ng bola alohida olingan shaxs sifatida o'zo'ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o'smirlik yoshini ikki xil davrga - kichik o'smirlik davri va katta o'smirlik davrlariga to'g'ri keladi. Birinchi bosqichda o'smir o'zini "bola"lardan ajratib, endi o'zini kattalar olamiga mansubligini ta'kidlamochidek bo'ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o'smirlarning asosiy xarakteristikallari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амбрумова А. Г., Бородин С. В., Михлин А. С. Предупреждение самоубийств. — М., 1980. -105 с.
2. Амбрумова А. Г. Роль личности в проблеме суицида. Тр. Моск. НИИ психиатрии МЗ РСФСР. - М., 1981. -89 с.
3. Гилинский Я. И. Самоубийство как социальное явление. Проблемы борьбы с девиантным поведением. — М., 1989. -114с
4. Ефремов В.С. Основы суицидологии. —СПб., 2004.-479 с
5. Конангук Н. В. О психологическом смысле суицидов// Психологический журнал. - 1989. - Т. 10. - № 5

«BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MILLIY O'QUV DASTURINI TATBIQ ETISH»

O'rolova Dilnoza

Toshkent shahar Bektemir tumani

348 - maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda Milliy o'quv dasturini tatbiq etish haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Milliy o'quv dasturi, mustaqil faoliyat, variativ o'quv dasturlari, kontekst, madaniy savodxonlik, Singapur modeli.

Annotation: this article provides information on the implementation of the National Curriculum in Primary Education

Keywords: national curriculum, independent activity, variable curricula, context, cultural, literacy, Singapore model.

Аннотация: в этой статье представлена информация о реализации Национальной учебной программы в начальном образовании

Ключевые слова: национальный учебный план, самостоятельная деятельность, вариативный учебный план, контекст, культурная грамотность, сингапурская модель.

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qachon bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.

Sh.M.Mirziyoyev

Bugungi davr dunyo ta'limi oldiga ham katta vazifalarni qo'yimoqda. Bunda qo'yilgan asosiy talab yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, tez o'zgarayotgan dunyoga moslashishni o'rgatishdan iboratdir. Shu bilan birga o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etishga qaratilgan.

Bugungi kunda respublikamiz maktablarida Milliy o'quv dasturi bo'yicha juda ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Yangi milliy o'quv dasturi avvalgilaridan nimasi bilan farq qiladi? Ushbu savolga Respublika ta'lim markazi direktori Shuhrat Sattorov AOKA press-xolida o'tgan brifingda javob qaytardi:

- Avvalgi o'quv dasturlari mazmuni 90% nazariyadan iborat bo'lib, o'qitish metodikasi yodlatishga yo'naltirilgan.

- Yangi Milliy o'quv dasturi mazmuni 50% nazariya 50% amaliyotdan iborat bo'ladi va o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi.

- O'quv dasturlarida baholash esa faqat eslab qolgan bilimlar hajmini aniqlagan. Yangi dastur asosida o'quvchilarda shakllangan ko'nikmalar baholanadi.

- Fanlar soni va o'quv yuklamalari optimallashtirilib, o'quvchilar qiziqishiga ko'ra fanlarni tanlab o'qish imkonini beruvchi variativ o'quv dasturlar asosida hayotga va kasbiy faoliyatga tayyorlash imkoni yaratiladi.

- Milliy o'quv dasturi asosida fanlar chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda o'qitiladi. Ya'ni mavzular takroriy emas, bir-birini mantiqan davom ettiruvchi hamda soddadan murakkabga tomon yo'naltirilgan tarzda kiritiladi.

O'zbekistonda maktab ta'lim sifatini yaxshilash uchun Milliy o'quv dasturi tomonidan qo'shilgan hissa sezilarli darajada, masalan:

-o'quv dasturini keng isloh qilish uchun kelishilgan yaxlit hujjat loyihasini taqdim etadi;

-o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi;

-o'qituvchilar uchun kuchli pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. O'quv natijalari va o'quv dasturlarining mazmuni har ikkala o'quvchining va o'qituvchilarning qiziqishini ta'minlashi uchun ishlab chiqilgan bo'lib, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish ishtiyoqini uyg'otadi;

-haqiqatdan ham "vakolatga asoslangan" modelni rag'batlantiradi;

-o'qituvchilar doimiy ravishda osongina baholanadigan aniq tuzilgan, o'lchanadigan vakolatlar bilan ishlashda o'quvchilarning ishonchini va ko'nikmalarini shakllantiradigan amaliy yondashuvlardan foydalangan holda sezilarli taraqqiyotga hissa qo'shishi mumkin;

-darslarni rejalashtirish va o'tkazish uchun baholashdan foydalanadigan va tabaqalashtirilgan mazmun o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondira oladigan o'quv va o'qitish uslubini rag'batlantiradi. Pedagogikaga yondashuvning bu o'zgarishi vakolatga asoslangan o'quv dasturini samarali amalga oshirishning kalitidir;

- barcha fan yo'nalishlari bo'yicha yuqori ilmiy darajani qo'llab-quvvatlaydi. Milliy o'quv dasturi asosan O'rta ta'limning Xalqaro Umumiy Sertifikati (IGCSE) va A-Darajasi bilan mos keladi va agar yangi o'quv dasturi ingliz tilida o'qitilsa va xalqaro malakalar qabul qilingan bo'lsa maktab bitiruvchilari yetakchi xalqaro universitetlarda (shu qatori Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi va Amerika Qo'shma Shtatlaridagi o'quv muassasalarda) o'qishni davom ettirishi mumkin;

-xalqaro standartlar va ilg'or amaliyotga ko'proq mos kelish uchun xalqaro eng yaxshi amaliyot va innovatsion ta'lim islohotlaridan foydalanadi;

-muhim manbalardan foydalangan holda tayyorlangan, dalillarga asoslangan o'quv materiallariga kirishni ta'minlaydi;

-sezilarli darajada kuchli javobgarlikni o'rnatadi;

-O'zbekiston o'zining ta'lim natijalarini yetakchi xalqaro taqqoslovchilar bilan taqqoslashini ta'minlaydi;

-o'quv dasturini isloh qilish jarayoni ham tizimli, ham o'lchovli bo'lishini ta'minlash uchun amalga oshirish uchun batafsil yo'l xaritalarini o'z ichiga oladi.

Xalqaro baholash taqqoslashlarida yutuqlarni yaxshilash bo'yicha milliy kun tartibini hisobga olgan holda (masalan, PISA / TIMSS va boshqalar), yutuqlar va taraqqiyot darajasi sezilarli darajada yaxshilanishi muhimdir. Taklif etilayotgan Milliy o'quv dasturi standartlari akademik ko'rsatkichlarni barcha fan sohalari bo'yicha avvalgi standartlarga qaraganda ancha yuqori darajada ushlab turadi va dunyoning yetakchi ta'lim tizimlariga mos keladi. Milliy o'quv dasturi yuqori ko'rsatkichlarni doimiy ravishda qo'llab-quvvatlagan Singapur kontekstiga katta e'tibor qaratadi.

Ushbu model boshqa joylarda amalga oshirilgan jiddiy ishlarni davom ettirish imkoniyatini beradi. Bu harakatlarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaydi, shuningdek, O'zbekiston sharoitiga moslashuvchan ko'p manbali yondoshuvga imkon beradi. Biron bir kontekstda har qanday yondashuvning muvafaqiyati boshqasida muvafaqiyatni kafolatlamasa ham, ushbu model muhim manbalar bilan ishlab chiqilgan dalillarga asoslangan yondashuvlardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Ushbu model O'zbekistonga Singapur va Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasi asosida yaxshi moliyalashtirilgan va sinchkovlik bilan kuzatiladigan ta'lim yondashuvlaridan foydalanishga imkon beradi, bu esa O'zbekistondagi yangi modelni yaratish noldan kelib chiqadigan xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Ba'zi fan sohalarida bu sezilarli moslashishni talab qilishi mumkin ammo bu asosan kontekstdan mustaqil bo'lgan tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika (STEAM) kabi fanlarda unchalik sezilmaydi. Milliy o'quv dasturi doimiy ravishda dunyodagi eng samarali ta'lim tizimlaridan biri bo'lgan Singapur ta'lim tizimi saboqlariga asoslangan. Ko'pgina mamlakatlar, shu jumladan Buyuk Britaniya, Avstraliya, Isroil va Kanada, standartlarni, xususan, STEAMni oshirish uchun Singapur modelini qo'lladilar.

Madaniy savodxonlikni xaritalash metodikasi O'zbekistondagi muayyan fanlarning o'quv dasturlari mazmuni va tegishli standartlarni aniqlash uchun taklif etiladi. Madaniy savodxonlik ma'lum bir madaniyatni anglash va unda erkin qatnashish qobiliyatini anglatadi.

Milliy o'quv dasturi xalqaro standartlarga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lsada, maktablarda baholash yuqori darajada olib borilmasa, uning samaradorligi sezilarli darajada pasayishi mumkin. Agar o'qituvchilar ishni yuqori darajada baholasa, o'quvchilar tashqi imtihonlarda muvaffaqiyatsiz bo'lishlari mumkin; Agar o'qituvchilar ishni o'ta murakkab standart asosida baholasalar, o'quvchilar qiyin ahvolga tushib qolishlari mumkin; Agar o'qituvchilar baholari bemantiq bo'lsa, bu ichki baholash ma'lumotlarini va maktab, mintaq va mamlakat darajasidagi aralashuvlarni sezilarli darajada buzishi mumkin. Ushbu xatarlarni bartaraf etish uchun nisbatan past narxlarda amalga oshiriladigan taqqoslash vositalari tavsiya etiladi. Sinov modellari o'qitish metodikasi va o'quv dasturining mazmuniga ta'sir qiladi, shuning uchun

Moo'quv dasturi va ta'lim standartlarini ishlab chiqishni yakunlash uchun ushbu masalani hal qilish kerak. PISA, TIMSS, PIRLS kabi yirik namunalarga asoslangan xalqaro baholash, avvalambor, o'quvchilar faoliyatini boshqa ta'lim tizimlari bilan taqqoslashga qaratilgan. Ushbu baholashlar, hisobot berish uchun foydali vositalar bo'lishiga qaramay, har tomonlama baholash vositasi yoki sinf amaliyoti bilan aloqa qilishning bevosita vositasi sifatida foydalanishga mo'ljallanmagan.

Yangi darsliklarni ishlab chiqish yuqori darajada mahalliyashtirilgan kontentni yaratishga imkon berishi mumkin bo'lsa-da, u past sifatli kontentga, xarajatlarning ko'payishiga va tender, shartnomalar tuzish, shartnomalarni boshqarish va hokazolarga tegishli muvofiqlik muammolariga olib kelishi mumkin. Ushbu muammolar, vaqt cheklangan bo'lsa, sinov paytida ayniqsa salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu yondashuv bilan maktablarda foydalanish uchun "kartografik" manbani ishlab chiqish mumkin. Unda hal qilinishi kerak bo'lgan turli xil vakolatlar haqida umumiy ma'lumot beriladi va keyinchalik ular bir qator manbalardan olingan oldindan qo'llanilgan darsliklarda aniq tarkib bilan bog'lanadi. Bu potentsial ravishda tejashni ta'minlashi va tasdiqlangan manbalardan foydalanishi mumkin, ammo, shubhasiz, avvalgi modelga qaraganda kamroq "mahalliyashtirilgan" bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, pedagogdan juda ko'p kasbiy va insoniylik xislatlari talab etiladi. Masalan, bugungi kunda Milliy o'quv dasturi asosida 1-2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarini tashkil etishda eng samarali interfaol metodlardan foydalanib darslarni tashkillashi, oz vaqtda ko'p natijaga erishish usullaridan foydalanishi, o'quvchilarini darsga qiziqitira olishi, dars jarayonida ko'zlangan maqsadga erisha olishi va o'quvchilarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash talab qilinadi. Shuning uchun o'qituvchi o'z ustida tinimsiz va muttasil ishlashi, o'zini isloh etib borishi, bilimi va xulqini doimiy takomillashtirib borishi zarur. Zero, mamlakatimizda o'qituvchilarga yetarlicha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Prezidentimizning "O'zbekistonda bugundan boshlab, eng hurmatli, eng e'zozli inson — bu muallim!" yoki "O'qituvchini hurmat qilmaganni men ham hurmat qilmayman!", deb ta'kidlab turganligining o'zi biz pedagoglarga katta kuch-quvvat bag'ishlashi kerak, deb o'ylayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 1-oktabr O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlagan tantanali marosimdagi nutqi. 2021 yil 1 oktabr.
2. Yangi milliy o'quv dasturi avvalgilaridan nimasi bilan farq qiladi? AOKA press-xolida o'tgan brifing. 2020-yil.
3. Recommendation to National Curriculum Framework Uzb. Milliy o'quv dasturi haqida ma'lumotlar majmuasi.
4. G'afforova T Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar: O'quv qo'llanma. Toshkent. Tafakkur, 2011.

5. Muslimov N. va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari – Toshkent: 2015. – 208 bet.
6. Qosimova K. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent-2009.
7. Saidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2003.
8. Internet ma'lumotlari: [www. ziynet.uz](http://www.ziynet.uz)
9. www.pedagog.uz

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Akbarova Shakarxon Abdulhayevna

Farg'ona viloyati Bag'dod tumani

15-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslarini samarali tashkil etish xususida fikr yuritadi. O'quvchilarning, eng avvalo, savodxonligini oshirishda to'g'ri o'qish, so'z boyligini oshirish, keng fikrlashga o'rgatish, nutqini, ongini rivojlantirish kabi bir qator xususiyatlarni o'rganishda ona tili va o'qish savodxonligi darsini to'g'ri tashkil eta bilish haqida qarashlar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *shaxs, ezgu fikr, ezgu amal, ezgu so'z, innovatsiya, ijodkorlik, erkin fikrlilik, interfaol metodlar, nutq madaniyati, dars samaradorligi.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida shunday deydi: “Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim va ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg'or vakillari bo'lishlari kerak”. Ma'lumki, Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda asosiy e'tibor o'quvchida tilga doir to'rt ko'nikma: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so'zlash va yozish hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi. [1]

Inson hech qachon o'qib-o'rganishdan, izlanishdan va ilm olishdan charchamasligi, agarda bola bilimni boshlang'ich sinfda mukammal egallasa, u vaqti kelib kelajakda foyda berishini anglab yetishi kerak. Bu haqida buyuk bobokalonimiz Abdulla Avloniy ham bilim insonni jaholatdan qutqarishning eng samarali vositasi ekanligiga urg'u beradi: „Ilm bizni jaholat qorong'usidan qutqarar, madaniyat-ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzuq ishlardan qaytarur, yaxshi xulq, odob sohibi qilar. Bugun hayotimiz, salomatligimiz, saodatimiz, maslahatimiz, himmatimiz, g'ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilmg'a bog'liqdur”[2].

Ta'lim berishda kommunikativ yondashuvga asoslaniladi, ya'ni tilning muloqot vazifasi birlamchidir. Shuningdek faoliyatga yo'nalgan yondashuv, ongli yondashuv, kashfiyotchilik yondashuvi farqli va tanqidiy yondashuv kabilar e'tiborda bo'lishi lozim. O'quvchilarning, eng avvalo, savodxonligini oshirishda to'g'ri o'qish, so'z boyligini oshirish, keng fikrlashga o'rgatish, nutqini, ongini oshirish kabi bir qator xususiyatlarni o'rganishda ona tili va o'qish savodxonligini to'g'ri tashkil eta bilish lozim. Fikrini o'stirish, fikrlashga o'rgatish, kelajakka sog'lom fikrli bolani

tarbiyalash ona tili va o'qish savodxonligining asosiy vazifalaridan biridir. Ayniqsa, bola fikrining kengayishida sodda so'zlardan murakkab so'zlarga o'tib borishi yosh xususiyatlariga moslab davlat ta'lim standartlari asosida joylanganligi o'ta muhimdir. Darslarni to'g'ri va samarali tashkil qila olish o'qish samaradorligini oshiradi, ma'naviy ozuqa olishning yana bir yo'li hamdir. oshlang'ich sinflarda darslarni tashkil etishda umumiy o'rta ta'lim maktab-larida bir necha usullardan foydalaniladi. Ammo, ularning tuzilishi asosan darsdan ko'zlangan maqsadga bog'liq. Pedagogik nuqtai nazaridan boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan hamkorlikda ishlash mazmunining takroriy umumlashtiruvchi dars tuzilishida, birinchidan, darsning tashkiliy qismi, ikkichidan, darsning maqsad va vazifalarini belgilab olish, uchinchidan, o'quv materiallarini umumlashtirish va tizimlashtirish, to'rtinchidan esa dars yakuni va uyga vazifalarga ahamiyat berish zarur. Boshlang'ich sinf darslarini tashkil etishning murakkab jihati shundaki, unda o'quv materiallar aniq belgilab olinishi, asosiy g'oya, tushuncha, qoida, unga mos mashq topshiriqlarini ajratib olish lozim. Qaytarish jarayonida darsning tarbiyaviy jihatiga e'tibor kuchaytiriladi. Bunda o'quv materiallari ko'proq qiziqarli hodisa, voqea va dalillar bilan bog'liq bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda pedagogik hamkorlikning mazmunini tizimlashtirish va umumlashtirish darsining o'ziga xos hususiyatlaridan biri shundaki, o'qituvchining o'zi tushunib, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqaradi. Asosan har bir o'quv predmetining materiallari boblarga, qismlarga, bo'laklarga va alohida mavzularga bo'lib o'rganiladi. Umumlashtiruvchi darslarni esa tarkibiy qismlarga bo'lib, o'rganilgan materiallarni umumlashtirishga, ular o'rtasidagi aloqadorlik va yaxlitlikni anglab yetishga yordam beradi. Bundan ko'rinib turibdiki o'quvchilarda idrok, tasavvur, mantiqiy, dunyoqarashi kengayadi, murakkab topshiriqlarni bajara olish ko'nikmalari rivojlanadi. Boshlang'ich sinf darslarini to'g'ri tashkil etishda pedagogik maqsad va vazifalarni chuqur tushungan holda didaktik qoidalarga va darsning asosiy vazifalariga rioya qilib, har bir dars jarayonida ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni amalga oshirishga qaratish asosiy o'rinni egallaydi.

2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida keltirilgan "Rassomlar bahsi" hikoyasini ko'rib chiqamiz:

Rassomlar bahsi

Qohira shahrida dunyoga dong'i ketgan ikkita rassom **yashar** edi. Ikkisi ham o'zini yurtning eng **yaxshi** rassomi deb bilardi. Kunlarning birida ular bahs boylabdi. Yurtning eng yaxshi musavviri kim ekaniga aniqlik **kiritmoqchi** bo'lishibdi. Bir **donishmand kishini** hakam qilishibdi. So'ng rassomlar uch kun **ichida** bittadan surat chizishib hakamning oldiga **keltirishibdi**. Dastlab **birinchi** rassom chizgan surati ustidagi pardani olibdi. Suratda bir bosh uzum o'ta mahorat bilan, yorqin **ranglarda** tasvirlangandi. Uzum barglari esa shabadada qimirlagandek tuyilardi. Hatto bir qush uchib kelib "uzum"ga **tumshuq** uribdi. Buni ko'rib yig'ilganlar musavvirning mahoratiga qoyil qolishibdi. So'**ngra** ikkinchi rassom chizgan suratini ko'rsatibdi. Biroq surat ustidagi

pardani olishga **shoshmabdi**. Birinchi rassomning esa sabri yetmapti, pardani olish uchun qo‘lini suratga cho‘zibdi. Buni **qarangki**, rassomning qo‘llari qog‘ozga urilibdi. Aslida, parda ham surat ekan! Shunda hakam debdi: – Bu bahsda ikkinchi rassom g‘olib bo‘ldi. Negaki, birinchi musavvir faqat **qushni** alday oldi, **ikkinchisi** esa mahoratli rassomni ham aldadi.

“Gulxan” jurnalidan

Hikoya birinchi o‘qituvchi tomonidan o‘qib beriladi va o‘quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

1. Rassomlar qayerlik edi?
2. Rassomlar nega bahs boylashadi?
3. Sizningcha, hakam adolatli qaror chiqardimi?
4. Siz qaysi suratni yaxshiroq deb hisoblaysiz?
5. Rassomlardan birining o‘rnida bo‘lsangiz, qanday surat chizar edingiz?
6. Sizningcha, rasm qanday chizilishi kerak?

Savollarga javob berib bo‘lingandan so‘ng, hikoya o‘quvchilar tomonidan mustaqil birma-bir “zanjir” usulida o‘qib chiqiladi, hikoyani o‘qish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarda kuzatilayotgan xató va kamchiliklarni tekshirib turadi, o‘quvchilarda kuzatilgan kamchiliklarni bartaraf etish uchun chora-tadbirlarni ishlab chiqadi.

Keyin hikoya haqida, undagi fikrlar to‘g‘risida o‘quvchilarning o‘z fikrlari tinglanadi, so‘ngra keyingi topshiriqda aytilganidek: “Rassomlar bahsi” matnida ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni bo‘g‘inga ajratib yozing” Namuna: so‘ng-ra, ... [3]

Hozirgi kunda boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, savodxonlik darajalari, shaxsiy tabiatiga ko‘ra didaktik o‘yinlar orqali, evristik suhbatlar loyihalashtirish asosidagi metodlar keng qo‘llanilmoqda. Didaktik o‘yinli metodlar o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o‘quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarsih va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o‘yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o‘yinlardan iborat. Bular o‘quvchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, ma‘naviy, ma‘rifiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, bunyodkorlik, mehnat, kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Usul va metodlar o‘quv jarayoni sifatini hal qilib beradi. O‘quvchining ongli va kuchli o‘zlashtirishida, faollikning rivojlanishiga ham ta‘sirini o‘tkazmay qo‘ymaydi. O‘qituvchining metod va usullarni to‘g‘ri tanlay olishi darsda o‘tiladigan mavzuga bog‘liqdir. Yangi mavzu bayoni uchun bir metod qo‘llansa, uni mustahkamlash, umumlashtirish uchun yana bir metod qo‘llaniladi, darsni samarali o‘tkazish uchun o‘tiladigan metodlar puxta o‘ylanishni talab qiladi.

“Darhaqiqat, o‘quvchi ma‘naviyatiga, axloqiga ta‘sir qilish, komil inson qilib tarbiyalash uchun badiiy adabiyotni o‘qib berishning, o‘rgatishning o‘zi kamlik qiladi. Bu yo‘lda shaxsiy namuna, o‘rganganlarini amaliyotda qo‘llay olish ham katta ahamiyat kasb etadi”[4]

Xulosa qilib aytganda, hozirgi zamon o'qituvchidan ijodkorlikni, erkin fikrlilikni, yangi texnologiyalar asosida ish olib borishlikni talab qiladi, unda pedagogik tajribaning yuqori bo'lishi, muloqot madaniyati, nutq madaniyatining shakllangan bo'lishi, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatining mavjudligi, bilim, ko'nikma va malakaning namoyon bo'lishi, uning pedagogik mahoratga ega ekanligini ko'rsatadi. Darsning samaradorligi o'qituvchining mahoratiga bog'liqdir. Dars mashg'ulotlari vaqtida har bir o'qituvchi o'z o'quvchisini dars jarayonida faollashtira olsa, bolaning o'qish, o'zlashtirish, bilim, ko'nikma, malakalarni egallash darajasi yuqori ko'rsatkichlarni tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent -“O'zbekiston”-2016. 56 b
2. 2.A.Avloniy “Turkiy guliston yohud axloq”. “O'qituvchi” nashriyoti, Toshkent, 1992 yil, 22-23-betlar;
3. 2-sinf “Ona tili va o'qish savodxonligi” darsligi 2-qism 120 b.Tuzuvchilar: Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun. Toshkent – 2021
4. 4.Siddiqova Sh. „Yosh avlod ma'naviy kamolotida badiiy adabiyotning o'rni” „Izlanish samaralari” 2019-y. 461-bet
5. 5.Nargiza Rustamovna Umarova,Shohsanam Yigitaliyeva Isog'ali qizi.(2021) CONCEPT AS A BASIC OF COGNITIVE LINGUISTICS.THEORETICAL &APPLIED SCIENCE. Учредители Теоретическая и прикладная наука (9), 701-704
6. UN Rustamovna, Y Shohsanam THE REALIZATION OF THE
7. CONCEPT OF GOODNESS IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS .Web of Scientist:International Scientife Research Journal,3(7),148-152.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASAR TAHLIL QILISHNING TA'LIMIY-TARBIYAVIY AHAMIYATI**Yangiboyeva Gulnoza Ilimjonovna***Farg'ona viloyati Bag'dod tumani**36-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Zamonaviy maktab oldiga qo'yilgan vazifalar, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar umumiy rivojlanishining o'sganligi, psixologiya va xususiy metodika sohasidagi yutuqlar sinfda o'qish mazmuni va o'qitish metodlariga o'zgartirish kiritishni talab etmoqda.*

Kalit so'zlar: *janr, ertak, hikoya, obrazlilik, metod va usullar*

Asarni tahlil qilishda hisobga olish zarur bo'lgan muhim omillardan biri uning o'quvchilarga **hissiy ta'siridir**. O'quvchilar muallifning asosiy fikrini tushunibgina qolmay, muallif hayajonlangan voqeadan ham hayajonlansinlar. Matnni tahlil qilish o'quvchida fikr qo'zg'atishi, hayotiy tajribasining muallif qayd etgan dalillarga to'g'ri kelish-kelmasligini aniqlashi zarur. Tahlil davomida asarning estetik qimmati, badiiy go'zalligi ham alohida qayd qilib o'tiladi.

Boshlang'ich sinflarda asar tahlilida adabiy janr turlari — ertak, hikoya, masal, she'r, doston, maqol, topishmoq bilan birga badiiy til vositalari — sifatlash, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a bilan ham amaliy ravishda tanishtiriladi. Badiiy asar tilini tahlil qilish orqali o'quvchilarda o'z ona tiliga muhabbat hissi, badiiy asarni ongli o'qish ko'nikmasi o'stiriladi, asar g'oyasini chuqur idrok etishga zamin hozirlanadi, o'quvchilar nutqi rivojlantiriladi.

Xalq og'zaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkir sujetliliigi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertak o'qib bo'lingach, uning badiiy tili ustida ishlashga alohida ahamiyat berish zarur. Badiiy asarda borliqni, voqelikni obrazlar vositasida tasvirlash, obyektiv mazmun va subyektiv bahoni aniq materialda berish haqidagi qoidalar metodika uchun katta nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Birinchidan, badiiy asar ustida ishlashni tashkil qilishda obrazlar va muallifning asarda tasvirlangan voqealarga munosabati o'qituvchining diqqat markazida turadi. O'quvchilar voqelikni obrazlar orqali tasvir-lashning o'ziga xos xususiyatlarini tushuna boradilar.

Ikkinchidan, har qanday badiiy asarda aniq tarixiy davrdagi voqealar tasvirlanadi. Shuning uchun asarda tasvirlangan voqealarga tarixiy yondashilgan taqdirdagina matnni to'g'ri o'qish, qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakati sabablarini tushunish, dalillar va voqealarni haqqoniy baholash mumkin. Buni boshlang'ich sinflargatibiq etganda, avvalo, bolalarni asarda tasvirlangan davr bilan

qisqacha tanishtirish, keyin o'quvchilarda qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakatini ular yashagan davr va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda baholashni o'stirish zarur.

Uchinchidan, yozuvchining hayoti va qarashlarini o'quvchilarning yoshlariga mos ravishda tanishtirish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, badiiy asarni tahlil qilishda o'quvchilarni asarning g'oyaviy yo'nalishini tushunishga o'rgatish muhimdir, bu asarni to'g'ri idrok etish uchun, matn ustida ishlash ko'nikmasini, o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish uchun zarur. Muallif badiiy asarda tasvirlangan hayotiy dalillarga, ijtimoiy hodisalarga, jamiyatning u yoki bu tabaqasi vakillariga o'z munosabatini ifodalashga harakat qiladi. Yozuvchining hayotiy materiallarga bahosi aniq dalillar asosida yaratilgan badiiy asarning g'oyaviy mag'zini tashkil etadi. Asarning g'oyaviy yo'nalishi yozuvchining dunyoqarashiga bog'liq.

Badiiy asarni o'qishga tayyorgarlik

Asarni o'qishga kirishishdan oldin o'quvchilarni badiiy asarni o'qishga tayyorlash lozim bo'ladi. Chunki o'quvchilar asar mazmunini to'g'ri idrok etishlari uchun hayot haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lishlari zarur. Buning uchun tayyorgarlik ishlari o'tkaziladi.

Ma'lumki, sinfda o'qish asosida badiiy va ilmiy-ommabop matn-lar turadi. O'quvchilarni matn bilan tanishtirish o'qishga tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi. Tayyorgarlik bosqichi yozuvchilar haqida ma'lumot berish, o'quvchilarni asarda tasvirlanadigan voqea-hodisalarni idrok qilish, asar pafosini his etish, notanish va ko'p ma'noli so'zlar, murakkabroq tarzdagi obrazli ifodalarni izohlash kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Agar asar yil fasllari haqida bo'lsa, tabiat qo'yniga sayohat uyushtirish ham sinfda o'qish muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Matn bilan dastlabki tanishuvdan so'ng quyidagicha savollar bilan murojaat qilish darsda o'quvchilarning faolligini oshiradi:

1. *Hikoyadagi qaysi epizodni qiziqarli deb o'ylaysiz?*

2. *Hikoya qahramonlaridan qaysi birining xatti-harakatini ma'qullaysiz? Qaysi birining fe'l-atvori, o'zini tutishi sizga yoqmadi?*

3. *Hayotda shunday kishilarni uchratganmisiz?*

Tayyorgarlik ishlarining vazifalari quyidagilar:

• **Tanlab o'qish.** Bunda o'quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini o'qiydi. Vazifa asarning mazmunini oydinlashtirish, sabab-natija bog'lanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o'qilgan matnga o'z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo'lishi mumkin.

2. **O'quvchilarning berilgan savol va topshiriqlarga o'z so'zlari bilan javob berishi.** Mashqning bu turi o'quvchilarda o'qilganlar yizasidan muhokama yuritish ko'nikmasini o'stirishga, asarda qatnashuvchi qahramonlarni baholashga, muallif tasvirlagan hayotiy lavhalar bilan asar g'oyasi o'rtasidagi bog'lanishni aniqlashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar ma'lum maqsadga yo'naltirilgan va

rnuayyan izchillikda bo'lishi, o'quvchilarni mustaqil fikriashga undashi lozim. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida savol va topshiriqlar qaysi maqsadga yo'naltirilganiga ko'ra quyidagicha tasnif qilinadi:

1. Asar mazmunini o'zlashtirish va qayta hikoyalashga doir savol-topshiriqlar.
2. Asar tilini o'rganish va o'zlashtirishga doir savol-topshiriqlar.

Sabab-natija tarzidagi savollardan ham foydalaniladi. Agar o'qituvchi asar g'oyasini tushunishda o'quvchilarga yordam berishni ko'zda tutsa, savol sabab-natija tarzida bo'ladi. Anvar Obidjonning „Odobli bo'lish osonmi?“ ertagi (4-sinf) g'oyasi o'quvchilarni salomlashish odobi bilan tanishtirish, ularda muomala madaniyatini tarbiyalashdir. Ertakdagi asosiy fikrni aniqlash uchun o'qituvchi „*Anvar Obidjon aytmoqchi bo'lgan salom berish mavridlarini o'z'so'zingiz bilan aytib bering*“, „*Nima uchun echki sichqonga nasihat qildi?*“, „*Toshbaqaning sichqoncha haqidagi fikrini gapirib bering*“ kabi savol-topshiriqlardan foydalanishi mumkin. Qambar O'tayevning „Non qayerdan keladi?“ (4-sinf) she'ri asosida esa „*Non nima? Uni ta'riflang*“, „*Non qayerdan kelar ekan?*“, „*Nonni nima uchun qadrlash kerak?*“ kabi savol-topshiriqlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

3. O'quvchilarni savol tuzishga o'rgatish. O'quvchilarni savol tuzishga o'rgatish matn ustida ishlashda yaxshi natija beradi. Metodist olimlarning fikricha, to'g'ri berilgan savolda yarim javob tayyor bo'ladi. O'quvchilar matnni ongli o'zlashtira olsalargina, matn yuzasidan savol bera oladilar. O'quvchilarga

4. Matnni tasvirlash. Matnni tasvirlash matn ustida ishlashda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, undan to'g'ri foydalanish esa asarda yozuvchi tasvirlagan hayotiy manzaralarni o'quvchilar aniq tasavur qilishlari uchun qulay imkoniyat yaratadi. Matnni ikki xil tasvirlash mumkin: **1) so'z bilan tasvirlash; 2) grafik tasvirlash.**

5. Asar rejasini tuzish. Reja matn mazmunini ongli va chuqur tushunishda, asosiy fikrni ajratishda, voqealarning izchilligini belgilash-da, matn qismlarining o'zaro bog'lanishini tushunishda o'quvchilarga yordam beradi. Reja ustida ishlash o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stiradi. Ular matnni mazmunan tugallangan qismlarga bo'lishga va har bir qismning asosini topishga, ularga qisqa va aniq sarlavha topishga, uni reja qismi sifatida shakllantirishga o'rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda ham badiiy asar matnini tahlil qilishda, umuman, badiiy asarlarni o'rganishda o'quvchi shaxsiga kuchli ta'sir qiluvchi, ularning saviyasiga mos, bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi metod va usullardan, tahlil turlaridan foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent -“O'zbekiston”-2016. 56 b

2. 2.A.Avloniy “Turkiy guliston yohud axloq”. “O’qituvchi” nashriyoti, Toshkent, 1992 yil, 22-23-betlar;
3. 2-sinf “Ona tili va o’qish savodxonligi” darsligi 2-qism 120 b.Tuzuvchilar: Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun. Toshkent – 2021
4. 4.Siddiqova Sh. „Yosh avlod ma’naviy kamolotida badiiy adabiyotning o‘rni” „Izlanish samaralari” 2019-y. 461-bet
5. 5.Nargiza Rustamovna Umarova,Shohsanam Yigitaliyeva Isog’ali qizi.(2021) CONCEPT AS A BASIC OF COGNITIVE LINGUISTICS.THEORETICAL &APPLIED SCIENCE. Учредители Теоретическая и прикладная наука (9), 701-704
6. UN Rustamovna, Y Shohsanam THE REALIZATION OF THE
7. CONCEPT OF GOODNESS IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS .Web of Scientist:International Scientife Research Journal,3(7),148-152.

KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARNI PUNKTUATSIYA BILAN
TANISHTIRISH METODIKASI

Sattorova Rohatoy Solijonovna

Farg'ona viloyati Bag'dod tumani

14-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslarini samarali tashkil etish xususida fikr yuritadi. O'quvchilarning, eng avvalo, savodxonligini oshirishda to'g'ri o'qish, so'z boyligini oshirish, keng fikrlashga o'rgatish, nutqini, ongini rivojlantirish kabi bir qator xususiyatlarni o'rganishda ona tili va o'qish savodxonligi darsini to'g'ri tashkil eta bilish haqida qarashlar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *shaxs, ezgu fikr, ezgu so'z, innovatsiya, ijodkorlik, erkin fikrlilik, interfaol metodlar, nutq madaniyati, dars samaradorligi.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida shunday deydi: "Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim va ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg'or vakillari bo'lishlari kerak". Ma'lumki, Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda asosiy e'tibor o'quvchida tilga doir to'rt ko'nikma: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so'zlash va yozish hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi. [1]

Ma'lumki, punktuatsiya tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi qoidalar yig'indisidir. „Puntuatsiya ham yozuv kabi kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi"1'. Boshlang'ich sinflarda to'rtta tinish belgisi: gap oxirida nuqta, so'roq, undov belgisi hamda uyushiq bo'lakli, undalmali gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan tinish belgilari kam bo'lishiga qaramay, o'qituvchi har bir sinfda tinish belgilari ustida muntazam ish olib borishi zarur. Kichik yoshdagi o'quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o'qituvchi, avvalo, ularning yozma nutqda ishlatilishi va o'rnini ko'rsatadi. Tinish belgisi fikrni to'g'ri, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi. Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan (tinish belgilari qo'yilmagan) yaxlit matn o'qitiladi; o'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar. Puntuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o'zaro ta'sir qiladi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigan fikrining mazmuniga asoslanadi. Nutqning mazmun

tomoni gapning qurilishiga ham ta'sir qiladi. Shuning uchun o'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanilishini o'rgatishda biror gapda tinish belgilarini qo'llashni belgilaydigan semantik-sintaktik tamoyilga asoslaniladi. 1-sinf o'quvchilari savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq va undov belgilari bilan amaliy tanishtiriladi. Bolalar „Alifbe“ o'qimasalar ham, rasmga qarab gap tuzadilar.¹⁴

O'qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to'xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida ovoz pasavishini tushuntiradi. Bolalar, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, 3—5 gapli kichik matnni gaplarga ajratadilar va ular o'rtasidagi to'xtam (pauza) qilish hikoya mazmunini yaxshi tushunishga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo'yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. Bolalarni gapni o'qishga oldindan tayyorlash uchun chizmadan foydalaniladi. Masalan, bolalar gap tuzadilar, undagi so'zlarni sanaydilar va o'qituvchi rahbarligida chiziqlar bilan belgilaydilar: Biz ertakni sevamiz. Ovqat pishdi.

O'qituvchi quyidagi mazmunda tushuntiradi: - Og'zaki nutqda bir gapni ikkinchisidan pauza (to'xtam) bilan ajratamiz (Har bir gapni talaffuz qilib ko'rsatadi). Kitoblarda, gazetalarda gapning tugaganini, ovozni pasaytirish va pauza qilish kerakligini ko'rsatish uchun alohida belgi — nuqta ishlatiladi. Bir necha darsdan so'ng o'quvchilar gaplarni o'qiy boshlaydilar. Ular nuqta pasaytirish, pauza qilishga belgi ekanini tushunadilar. Kesma harflardan gap tuzishda albatta nuqtali kartochkalardan foydalaniladi. O'quvchilar gapni yozganda o'qituvchi nuqta qo'yishni eslatadi, ishni tekshiradi. Gapning oxiriga nuqta qo'yilmasa, xato hisoblanadi. O'quvchilar o'qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo'yish lozimligini tushuntiradilar. Shunday yo'l bilan gapning oxiriga nuqta qo'yish ko'nikmasi shakllantiriladi. So'roq va undov belgilari bilan ham savod o'rgatish davridayoq tanishtiriladi. Bolalar so'rash mazmunini bildirgan gaplarni o'qiydilar. O'quvchilar bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya'ni gapning oxirida ovozni ko'tarish bilan o'qishga o'rgatiladi. Gapning mazmuni va intonatsiyasi so'roq belgisini qo'yishni talab etadi. Undov belgisini qo'yishni o'quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o'qilishi bilan bog'laydilar. O'quvchilar 2-sinfda „Gap“ bo'limi mavzularini o'rganish jarayonida nuqta, so'roq va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar.

3-sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. Shu vaqtdan boshlab o'quvchilar gap oxiriga tinish belgilari sintaktik asosda qo'yilishini anglay boshlaydilar. „Darak gap“ mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda nuqta qo'yilishi, „So'roq gap“ mavzusi bilan bog'liq holda so'roq belgisi va „Undov gap“ mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda undov belgisi- ning qo'yilishi o'rgatiladi. 4-sinfda o'quvchilar „Gapning uyushiq bo'laklari“ mavzusi o'rganilganda sanash ohangi bilan bog'langan bo'laklarda vergulning vazifasi bilan tanishadilar. O'qituvchi ikki gapni o'qib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini ko'rsatadi.

¹⁴ Shoabdurahmonov Sh. O'zbek tilida punktuatsiya. — Toshkent: O'z FAN, 1951.

Masalan, Biz ona tilimizni sevib o'rganamiz (Gap oxirida ovoz pasayadi, pauza qilinadi). Men, Ra'no, Alisher boshqa tillarni ham sevib o'rganyapmiz (Men, Ra'no, Alisher so'zlaridan so'ng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi). O'quvchilar uyushiq bo'lakli gap tarkibidagi uyushiq bo'laklarning ammo, lekin, biroq so'zlari bilan bog'langanda vergulning ishlatilishini ham amaliy o'rganadilar. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar. Savod o'rgatish davridayoq o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini vergul, tire, ikki nuqtaning ishlatilishiga qaratadi, matnni o'qiganda bu tinish belgilariga rioya qilishni o'rgatadi. Masalan, Olma, olcha, nok - meva. Kitob — bilim bulog'i. Ona tili darslarida so'zlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, o'qituvchi I sinf o'quvchilarini tire va ikki nuqtaning qo'yilishi bilan amaliy tanishtiradi. O'qituvchi aniq misollar bilan sanab ko'rsatilgan so'zlardan oldin ikki nuqta qo'yilishini, har bir so'zning vergul bilan ajratilishini ko'rsatadi. Bunda o'quvchilar tinish belgining nomini aytadilar, o'qituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matnni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. Shunday qilib, o'qituvchi o'quvchilarda punktuatsion ziyraklikni o'stirib boradi. O'quvchilarga tinish belgilarini ishlatish qoidalarini to'la singdirish, ularni tinish belgilarini o'z o'rnida ongli ishlatishga o'rgatish maqsadida sintaktik-punktuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish belgilarini qo'yish, ta'kidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatilishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi.

Ona tili darslarini o'qish darslari bilan bog'lash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning metodik shartlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilar bu darslarda sintaksis sohasidagi bilimlariga asoslangan holda ifodali o'qish, so'zni aniq ishlatish, o'z fikrlarini grammatik to'g'ri shakllantirishga o'rganadilar. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari og'zaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi zamon o'qituvchidan ijodkorlikni, erkin fikrlilikni, yangi texnologiyalar asosida ish olib borishlikni talab qiladi, unda pedagogik tajribaning yuqori bo'lishi, muloqot madaniyati, nutq madaniyatining shakllangan bo'lishi, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatining mavjudligi, bilim, ko'nikma va malakaning namoyon bo'lishi, uning pedagogik mahoratga ega ekanligini ko'rsatadi. Darsning samaradorligi o'qituvchining mahoratiga bog'liqdir. Dars mashg'ulotlari vaqtida har bir o'qituvchi o'z o'quvchisini dars jarayonida faollashtira olsa, bolaning o'qish, o'zlashtirish, bilim, ko'nikma, malakalarni egallash darajasi yuqori ko'rsatkichlarni tashkil etadi.

1. 1.Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent -“O'zbekiston”-2016. 56 b
2. Toshkent –2021
3. 2.Siddiqova Sh. „Yosh avlod ma'naviy kamolotida badiiy adabiyotning o'rni” „Izl:
4. 2-sinf “Ona tili va o'qish savodxonligi” darsligi 2-qism 120 b.Tuzuvchilar: Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun
5. 4.Nargiza Rustamovna Umarova,Shohsanam Yigitaliyeva Isog'ali qizi.(2021) CONCEPT AS A BASIC OF COGNITIVE LINGUISTICS.THEORETICAL &APPLIED SCIENCE. Учредители Теоретическая и прикладная наука (9), 701-704
6. UN Rustamovna, Y Shohsanam THE REALIZATION OF THE
7. CONCEPT OF GOODNESS IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS .Web of Scientist:International Scientife Research Journal,3(7),148-152.

SAVOD O'RGATISH DAVRIDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH

Mahmudova Nilufar Karimovna

Farg'ona viloyati Buvayda tumani

38-maktab Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilar nutqini o'stirishdir. Nutq o'stirish uch yo'nalishda: so'z vositasida ishlash, so'z birikmasi va gap ustida ishlash, bog'lanishli nutq ustida ishlash orqali amalga oshirilishi metodik adabiyotlarda qayd etilgan.*

Kalit so'zlar: *so'z, nutq, tushuncha, og'zaki va yozma mashqlar*

Savod o'rgatish darslarida ham yuqoridagi uch yo'nalish bo'yicha ish olib boriladi. Ona tilidan olib boriladigan ishlarning hammasi, shu jumladan, savod o'rgatish ham o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stirish bilan bog'liq holda uyushtiriladi. Savod o'rgatish davridagi ishlarning miqyosi keng bo'lib, ekskursiyalar, bolalarning kuzatishlari, predmet va sujetli rasm yuzasidan suhbat va shu kabilar bilan bog'lanadi. Bu davrda o'quvchilar nutqini o'stirishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- 1) o'quvchilar nutqidagi kamchiliklarni to'g'rilash;
- 2) ularning tasavvur va tushuncha doirasini kengaytirish bilan bog'liq holda lug'atini boyitish;
- 3) o'quvchilar nutqidagi ayrim so'zlarning ma'nosiga aniqlik kiritish;
- 4) gap va uch-to'rt gapli kichik „hikoya“ (bog'lanishli nutq)ni og'zaki to'g'ri tuzish ko'nikmasini o'stirish.

Bolalar bu davrda, birinchidan, kiyim-kechak, ish qurollari, mevalar kabi predmetlar bilan tanishish yordamida so'zni ongli ishlatishga; ikkinchidan, turli sodda yig'iq gap (*Bolalar yugtiryaptilar*), sodda yoyiq gap (*Lola do'konga bordi*), uyushiq bo'lakli gap (*Anvar o'qidi va yozdi*) tuzadilar. Ular bu ko'nikmalarni amaliy mashqlar yordamida egallaydilar.

Bolalarning shaxsiy tajribalari, kishilar hayoti va tabiatni kuzatishlari nutq o'stirish uchun asosiy manba hisoblanadi. Narsalar, uy-ro'zg'or buyumlari, o'simliklar, hayvonlar qiziqarli suhbat uchun mavzu bo'lib xizmat qiladi. Suhbat jarayonida bolalarda hosil qilin-gan tasavvur asosida aniq tushunchalar shakllanadi.

Birinchi sinf o'quvchilari nutqini o'stirishda bolalarning o'yin va ermaklari, rasm ko'rish va „*Bu nima?, Bu kim?, U nima qilyapti?*“ kabi savollar asosida suhbatdan ham foydalaniladi.

Savod o'rgatish davrida nutq o'stirishga oid ish turlariga atrofdagi jonli predmetlarning nomini, ularning belgilarini aytish, predmetlarni ma'lum belgilari asosida guruhlash kabi mashqlar kiradi. Masalan, o'qituvchining topshirig'iga muvofiq, ma'lum bir mavzuda (kuz, mevali bog', sinf, maktab haqida) ikki so'zdan iborat gap

tuzadilar; keyinroq esa shunday yig'iq gaplar tuzib, uni savollar yordamida yoyiq gapga aylantiradilar. Ular o'rgangan harflaridan so'zlar va kichik gaplar tuzib yozadilar.

O'qish darslarida o'quvchilar rasmga qarab kichik hikoyacha tuzadilar, o'qituvchi savoliga to'liq javob berishga o'rganadilar. Alifbedagi rangli, chiroyli rasmlar tevarakatrofdagi predmet va hodisalar, hayvonlar va o'simliklarning nomini idrok etishga, bilib olishga yordam beradi.

Savod o'rgatish davrida o'quvchilarning talaffuzi ustida ishlash ham katta ahamiyat kasb etadi, chunki ko'pgina bolalarning talaffuzida kamchiliklar bo'ladi: bir tovush o'rniga boshqasini (*sh* o'rniga *s*, *r* o'rniga *l*) talaffuz qiladilar, chuchuk til bilan duduqlanib gapiradilar, so'zdagi ayrim tovushni tushirib yoki boshqa bir tovush qo'shib talaffuz qiladilar, tovushlar o'rnini almashtirib qo'yadilar va hokazo. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun logopedlar maxsus mashqlardan foydalanadilar. O'qituvchi ham har bir darsda va darsdan tashqari vaqtda o'quvchilar talaffuzini kuzatib borishi, kamchiliklarni aytib, to'g'ri talaffuz namunasini ko'rsatishi lozim.

Savod o'rgatish davridayoq bolalar grammatika va imlodan ayrim materiallarni amaliy o'zlashtira boradilar, ya'ni ularga mavzu tushun-tirilmaydi, nazariy ma'lumot berilmaydi. Bolalar og'zaki va yozma nutqni o'zlashtirish va yozma mashqlarni bajarish bilan o'quv yilining ikkinchi yarmida yoki keyingi sinflarda o'rganiladigan mavzularni o'zlashtirishga tayyorlanadilar.

Savod o'rgatishning birinchi oylaridayoq bolalar *Omon*, *Tolib*, *Lola*, *Naima-kabi* juda ko'p ismlarni o'qiydilar va kishilarning ismlari bosh harf bilan yozilishini amaliy o'zlashtira boradilar. Bu bilan ular keyinroq o'rganiladigan kishilarning ismi bosh harflar bilan yozi-lishiga doir imlo qoidasini o'zlashtirishga tayyorlanadilar.

Til-dil, *olti-oldi* kabi so'zlarni o'qishni mashq qilish jarangli va jarangsiz undoshlarni o'zlashtirishga, *son-sana*, *gul-gulchi-guldon-gulzor*, *bog'-bog'bon* kabi so'zlarni o'qishni mashq qilish esa bolalarni „O'zakdosh so'zlar" mavzusini o'zlashtirishga tayyorlaydi.

Propedevtik mashqlar tizimi boshlang'ich sinflar grammatika va imlo dasturining bosqichli izchillik tamoyili asosida tuzilishiga mos keladi. Amaliy ishlar natijasida bolalarda ma'lum nutq tajribasi, til qoidalarini, so'zni, uning tarkibi va yasali-shini, boshqa so'zlar bilan bog'langanda o'zgarishini kuzatish tajribasi to'plana boradi. Mana shu tajribalar asosida o'quvchilar nazariy umumlashmalarni o'zlashtiradilar, bular asosida esa grammatik tushuncha va orfografik qoidalar shakllanadi.

So'z ustida ishlash. Bu yo'nalishda quyidagicha ishlar omalga oshiriladi:

1. So'zning to'g'ri, adabiy-orfoepik talaffuzi va o'qilishini o'rgatish.
2. So'z ma'nolarini tushuntirish.
3. O'quvchilar nutqiga yangi so'zlarni kiritib borish, ya'ni lug'atini boyitish.
4. So'zlarni uslubiy jihatdan to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
5. Berilgan so'zni imlo jihatdan to'g'ri yozishga o'rgatish.

Bu jarayonda, mazmunli rasm asosida yoki predmetlarning o'zi yordamida har bir aytilayotgan nom so'z ekanligi tushuntiriladi, „so'z" tushunchasi shakllantiriladi. Bu o'rinda gapning so'zlardan tuzilishi aytib o'tiladi. „Bo'g'in" mavzusi o'tilganda so'zlarning bo'g'inlarga bo'linishi bilib oladilar.

So'z ustida ishlash jarayonida quyidagicha og'zaki mashq turlaridan foydalanish mumkin:

1. Bir xil qo'shimchali so'zlardan topish. Masalan: *ishla, tuzla, sozla; gulzor, mevazor, paxtazor* va boshq.

2. Ohangdosh so'zlar topish. Misol: *bosh, tosh, qosh, osh; tutun, butun, kukun* va boshq.

3. Ma'nodosh so'zlar topish. Bunda darslikdagi matndan ma'no-doshi bor so'z tanlab olinadi va „Bu so'zni boshqa qaysi so'z bilan almashtirish mumkin?" deb so'raladi. Masalan: *vatan, yiirt, el, mam-lakat, diyor* va boshq.

4. Shakldosh so'zlar topish. Bunda 2 ta gap berilib ulardagi bir xil yozilgan so'zni topish aytiladi. So'z topilgach, uning ma'nolari gaplar vositasida tushuntirib beriladi. Misol: *Yozda dam oldik. Xatni qalam bilan yoz!*

O'quvchilarga mana shunga o'xshash misollar topish vazifasi beriladi.

5. Qarama-qarshi ma'noli so'zlar topish. Misol: *yaxshi-yomon, baland-past, oq-qora, odobli-odobsiz, katta-kichik* va boshq.

6. Ko'p ma'noli so'zlar yordamida birikmalar tuzish: *odamning ko'zi ~ uzukning ko'zi, taxtaning ko'zi...* Bunda o'qituvchi boshlab beradi va qator o'quvchilar tomonidan davom ettiriladi.

7. Berilgan so'zni qatnashtirib gap tuzish. Bunda berilgan so'zni qatnashtirib gap yoki maqol aytish topshirig'i berilishi mumkin. Misol: Kitob: *Kitob — bilim manbai.* Vatan: *Men vatanimni sevaman.*

So'z ustida ishlash jarayonida kesma harf va kesma bo'g'inlar yordamida yozma mashqlar tashkil etiladi.

1. O'rganilayotgan sahifadagi bir bo'g'inli so'zlarni kesma harf-lardan tuzish va o'qish: *nok, nay, osh, oy, ip, tom, do'st, qand, baxt* va boshq.

2. Ustunchadagi ikki va uch bo'g'inli so'zlarni kesma harf va kesma bo'g'inlardan tuzish va o'qish. Misol: / — *to-mon, o-ta, mit-ti.*

3. Bir so'z asosida bir necha so'z tuzish va o'qish: **oltin** — *olti, in, tin, til, il, it, tol.*

4. Berilgan so'zning bo'g'inlarini yoki ayrim harflarini almashtirib, yangi so'z tuzish va o'qish. Misol: *osmon — somon, Zilola — Hilola, qovoq — tovoq* va boshq.

5. So'z bo'g'inlaridan yoki harflardan birini olib tashlab, yangi so'z hosil qilish va uni o'qish: *Noila — nola (yoki oila), guldun — don (yoki gul), ziyrak — zirak* va boshq.

6. Berilgan so'zga *-chi, -la, -zor* qo'shimchalarini qo'shish va hosil bo'lgan yangi so'zning ma'nosini izohlash. Misol: *ish — ishchi, ishla; gul — gulchi, guldun, gulzor* va boshq.

7. So'zga harf, bo'g'in yoki tutuq belgisi qo'shib, yangi so'z hosil qilish va uni o'qish: *o't-otloq, bog'-bog'bon, bil-bilim, sher-she'r* va boshq.

8. Berilgan chizma asosida so'zlar tuzish va ularni o'qib, ma'nosini izohlash. Misol: con- en. Bu chizma asosida *qush-cha, do'p-pi, nich-ka* kabi so'zlar tuziladi.

Xulosa qilib aytganda, o'yin tarzida olib boriladigan bu kabi ish turlari o'quvchilarning lug'atini boyitish bilan birga, o'qishga qiziqish uyg'otadi, imloviy sezgirlikni oshiradi va so'zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

Hozirgi zamon o'qituvchidan ijodkorlikni, erkin fikrlilikni, yangi texnologiyalar asosida ish olib borishlikni talab qiladi, unda pedagogik tajribaning yuqori bo'lishi, muloqot madaniyati, nutq madaniyatining shakllangan bo'lishi, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatining mavjudligi, bilim, ko'nikma va malakaning namoyon bo'lishi, uning pedagogik mahoratga ega ekanligini ko'rsatadi. Darsning samaradorligi o'qituvchining mahoratiga bog'liqdir. Dars mashg'ulotlari vaqtida har bir o'qituvchi o'z o'quvchisini dars jarayonida faollashtira olsa, bolaning o'qish, o'zlashtirish, bilim, ko'nikma, malakalarni egallash darajasi yuqori ko'rsatkichlarni tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent -“O'zbekiston”-2016. 56 b
2. 2.A.Avloniy “Turkiy guliston yohud axloq”. “O'qituvchi” nashriyoti, Toshkent, 1992 yil, 22-23-betlar;
3. 2-sinf “Ona tili va o'qish savodxonligi” darsligi 2-qism 120 b.Tuzuvchilar: Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun. Toshkent – 2021
4. 4.Siddiqova Sh. „Yosh avlod ma'naviy kamolotida badiiy adabiyotning o'rni” „Izlanish samaralari” 2019-y. 461-bet
5. 5.Nargiza Rustamovna Umarova,Shohsanam Yigitaliyeva Isog'ali qizi.(2021) CONCEPT AS A BASIC OF COGNITIVE LINGUISTICS.THEORETICAL &APPLIED SCIENCE.Учредители Теоретическая и прикладная наука (9), 701-704
6. UN Rustamovna, Y Shohsanam THE REALIZATION OF THE
7. CONCEPT OF GOODNESS IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS .Web of Scientist:International Scientife Research Journal,3(7),148-152.

Rayimjonova Nilufar Burxonbek qizi

Andijon davlat universiteti Pedagogika insitituti 1- bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada bugungi globallashuv sharoitida hamda xalqaro va mintaqaviy mojarolar transformatsiyasi davom etayotgan bir paytda, terrorizm va ekstremizmga qarshi samarali kurashish masalalari keng ilmiy yoritilgan.*

Kalit soʻzlar: *ekstremizm, terrorizm, globallashuv, diniy qarashlar, vijdon erkinligi.*

KIRISH

Oʻzbekiston Respblikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT bosh ansambleyasining 72 sessiyasidagi nutqida “Biz butun jahon hamjamiyatiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazishni eng muhim vazifa deb hisoblaymiz. Biz muqaddas dinimizni azaliy qadriyatlarimiz mujassamligining ifodasi sifatida behad qadrlaymiz” deb taʼkidlagan.

Vatanimiz uzoq tarixiga nazar tashlasak, zaminimizda madaniyat rivojining uch ming yildan ortiq buyuk tarixni koʻramiz. Markaziy Osiyoda, xususan, Oʻzbekistonning hozirgi hududida qadim davrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega boʻlgan, xilma-xil dinlarga eʼtiqod qilgan xalqlar hamjihatlikda, hamdoʻstlikda yashaganlar. Bu esa xalqimizga xos boʻlgan diniy bagʻrikenglikning maʼnaviy asosini tashkil etadi.

Bugun ham yurtimizda diniy bagʻrikenglik va osoyishtalikni taʼminlash Konstitutsiyamizda qatʼiy belgilab qoʻyilgan boʻlib, olib borilayotgan keng koʻlamli islohotlar doirasida diniy eʼtiqod erkinligi sohasida tub oʻzgarishlar amalga oshirilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasining diniy sohada davlat siyosatining asosiy ustuvor yoʻnalishlari fuqarolarning vijdon va diniy eʼtiqod erkinligi kafolatlash, konfessiyalararo va millatlararo totuvlikni mustahkamlash, jamiyatda bagʻrikenglik madaniyatini rivojlantirish hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Diniy qarashlarni majburan singdirishga yoʻl qoʻyilmaydi”, – degan qoida diniy bagʻrikenglik uchun dasturilamal boʻlib xizmat qilmoqda. Ularni anglash uchun avvalo, “ektremizm”, “terrorizm” qanday yuzaga kelgan degan savollarga javob topa bilishimiz kerak.

“Ekstremizm” soʻzi lotincha *extremis* - ashaddiy, atamasidan olingan boʻlib, “*keskin fikr va choralarni yoqlash, keskin choralarga tarafdorlik*” maʼnosini anglatadi¹⁵. Olimlar “ekstremizm” iborasini siyosiy atama deb qaraydilar. Bu atamaning siyosat bilan bogʻliq jihatlari shundaki, norasmiy ekstremistik tashkilot rahbarlari siyosiy masalalar yuzasidan

¹⁵ Oʻzbek tilining izohli lugʻati. –M.: Rus tili, 1981. –T.2. –B. 442.

“keskin, qat’iy choralar ko‘rish yo‘li bilan”, ya’ni kuch ishlatish, zo‘rluk bilan davlatning rasmiy hokimiyatni konstitutsiyaga xilovf ravishda o‘zgartirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yganligidadir. Ularning norasmiy deyilishiga sabab, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Siyosiy partiyalar”, “Nodavlat notijorat tashkilotlar” hamda “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi amaldagi qonun talablariga ko‘ra rasman faoliyat yuritish uchun Adliya Vazirligidan ro‘yxatdan o‘tmaganligidadir¹⁶.

Terrorizm – siyosiy raqiblarni, muxoliflarni yo‘qotish yoki qo‘rqitish, aholio‘rtasida vahima va tartibsizliklarni keltirib chiqarish maqsadidagi zo‘ravonlik harakatlari (ta‘qib qilish, buzish, garovga olish, qotillik, portlatish va boshqa¹⁷.

O‘zbekiston Respublikasining 2000 yil 15 dekabrda “Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonunida terrorizmga quyidagicha ta’rif berilgan.

«Terrorizm» – siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shaxsning hayoti, sog‘lig‘iga xavf tug‘diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy ob’ektlarning yo‘q qilinishi (shikastlan-tirilishi) xavfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, xalqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, xalqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzishga, xavfsizligiga putur yetkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko‘zlab ig‘vogarliklar qilishga, aholini qo‘rqitishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan zo‘rluk, zo‘rluk ishlatish bilan qo‘rqitish yoki boshqa jinoiy qilmishlar¹⁸.

Hozirgi zamonaviy hayotda qurolli tahdidlardan ko‘ra ma’naviy tahdid eng nozik masalalardan biriga aylanib qolmoqda. Yoshlarning hali hech qanday iflosliklar bilan kirlanishga ulgurmagan, o‘z ma’naviy olamlarini himoyalay olmaydigan sof qalblari, onglariga salbiy ta’sir o‘tkazish orqali minglab insonlarni to‘g‘ri yo‘ldan og‘dirib, minglab odamlarning umrga zomin bo‘lmoqdalar. Bu tug‘rida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasi 72- sessiyasida so‘zlagan nutqida BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish va Bosh Assambleyaning “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik”deb nomlangan maxsus rezolyutsiyasini qabul qilish bo‘yicha tashabbuslarida terrorizm muammosiga katta e’tibor qaratib, uning tub sabablariga barham berishga chaqirdi. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma’rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifa ekanligini alohida ta’kidlab o‘tdilar Respublikamiz Prezidenti.

Bu masalaning kishining doimo ogoh bo‘lishga undovchi tomoni shundaki, agar harbiy, iqtisodiy, siyosiy tazyiq bo‘lsa, buni sezish, ko‘rish, oldini olish mumkin, ammo mafkuraviy tazyiqni, uning ta’siri va oqibatlarini tezda ilg‘ab yetish nihoyatda qiyin.

¹⁶ Rajabova M. Diniy ekstremizm va terrorchilik. –T.: Yangi asr avlodi, 2000. –B. 38.

¹⁷ Qarang: O‘zbek milliy ensiklopediyasi. T.8. – T., 2004. – 404-b.

¹⁸ Qarang: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, –T., 2001. № 1-2. – 15-m.

Bugungi kunda ma'naviy tahdidlarning eng ko'p qamrovga ega bo'lgani ommaviy axborot vositalari tizimidir. Davlatlar, mamlakatlar boshqa hududlardan o'z chegaralari bilan ajratilgan va mustahkamlangan, lekin axborot ko'lami shunchalik kengki, u hech qanday chegara bilmaydi.

Bugungi kunda diniy omillarning siyosatlashuvi qator norasmiy oqim va yo'nalishlarining faoliyatlarida yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bu esa fuqarolarning diniy oqimlar ta'siriga tushishlariga sabab bo'lmoqda¹⁹.

Buning oldini olish uchun mamlakatimizda turli huquqiy va ma'naviy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu esa fuqarolarning norasmiy diniy oqimlarga tushib qolishidan qisman himoya qilmoqda. Ammo fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi turli oqimlar faoliyati takomillashuviga ham olib kelmoqda. Ular nafaqat turli g'oyaviy targ'itbotlar bilan cheklanib qolmasdan, balki inson ruhiyatiga turli usul va vositalar yordamida ta'sir etishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bu xavflarning ta'sirini kamaytirish uchun fuqarolar, ayniqsa, yoshlar psixologik yordam asoslarini bilishlari, fuqarolarning psixologik qiyofasini yarata olish, fuqarolar bilan muloqot qilishning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'zlashtirish kabi mas'uliyatli vazifalar oldimizda turibdi.

Hozirgi globallashuv zamonda ekstremizm va terrorizm butunjahon miqyosida xavfli kuchga aylanmoqda. Afsuslar bo'lsinki, hatto o'z ichimizdan bu yo'lga kirib, vataniga, oilasiga xiyonat qilgan minglab yoshlar soni ortib bormoqda. Mafkuraviy bo'shliq va eng zararli bo'lgan loqaydlik va beparvolik. Beparvo odam dushmandanda xavfliroq ekanligini donolarimiz azal-azaldan kelajak avlodlarga o'qitirib kelmoqdalar.

Ekstremistik va terroristik tashkilotlar o'zlarining g'arazli maqsadlaridan kelib chiqib, islom ta'limotining ayrim g'oya va tamoyillarini mazmun-mohiyatan tamomila yoki bir yoqlama o'zgartirib, o'zlaricha talqin qilib odamlarni to'g'ri yo'ldan – hidoyat yo'lidan adashtirishga urinmoqda. Markaziy Osiyo hududida yashovchi aholining aksari, shu jumladan, yurtimiz musulmonlari ham necha asrlarki mintaqqa xalqlari uchun an'anaviy bo'lgan xanafiy va motrudiya aqidalariga rioya etishadi. diniy ekstremistlar esa ana shu mazhab va aqidalarni rad etgan holda aholi ongiga siyosiy lashtirilgan islom g'oyalarini singdirishga urinmoqdalar. Bu urinishlardan ko'zlangan yagona maqsadlari "xalifalik" yoki "islom amirligi" davlati tuzish shiori ostida siyosiy hokimiyatni egallashdir. Kishilarning osoyishtaligi va xavfsizligiga taxdid soladigan terrorning barcha kurinishlari buzg'unchilik, fasodishlardan sanaladi.

Qur'onda («Bakara» surasi 205-oyatidagi) «Allox esa buzg'unchilik- fasodni sevmaydi» degan oyat tushunchasi islomning terrorga bo'lgan o'ta salbiy munosabatini belgilaydi. Mutaassiblik, ekstremizm va terrorchilik odatda begunox odamlarning qoni to'kilishiga olib keladi. Qur'oni Karim oyatlarida bunday xolatlar «Biror jonni o'ldirmagan yoki yerda (buzg'unchilik va qaroqchilik kabi) fasod ishlarni qilmagan insonni o'ldirgan odam xuddi xamma odamlarni o'ldirgan kabidir» deya qat'iy

¹⁹ Zaxarsev S. I. Operativno-rozysknaya deyatelnost v XXI veke / S.I. Zaxarsev, Yu.Yu. Ignashenkov, V.P.Salnikov. - M.: Norma, 2015. – 400 c.

qoralangan. Ming –minglab begunoh musulmonlarning qonini to‘kib, go‘yoki bu bilan o‘zlariga jannatni naqd qilib qo‘ymoqdamiz, deb xom xayolga berilayotganlar, aslida Allohning la’nati va g‘azabini yuklab olmoqdalar. Dunyo shiddat bilan o‘zgartirib barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga raxna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo‘layotgan bugungi kunda ma’naviyat va ma’rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishiga e’tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir.

Bugun terrorizm umumbashariy darajada jamiyat xavfsizligiga tahdid soladigan va o‘zaro hamkorlik aloqalariga ega bo‘lgan yirik terrorchilik guruhlaridan iborat tizim sifatida shakllanganini, sodda qilib aytganda, xalqaro terrorizmga aylanganini ta’kidlash zarur. Hozirgi kunda ayrim arab mamlakatlarida diniy harakatlar niqobida insoniylikka zid qabihliklar etilayotganidan habarimiz bor, albatta. Birgina misol, necha yilki Iroq va Suriyada davom etayotgan o‘zaro nizo, fuqorolik urushi ayrim diniy ekstramistik guruxlar uchun ayni muddao, ya’ni o‘ziga xos “palegon” vazifasini bajarayotgani xech kimga sir emas. Ayni shu ziddiyatlar va to‘qnashuvlar natijasida hozirgi butun dunyoga xaf solib turgan yovuz tashkilot-ISHID dunyogakeldi. “Iroq va Shom islom davlati ” atamasining qisaqartmasidan olingan bu atama ortida jihodiy yo‘nalishidagi terrorchi guruxlar turibdi. Yaqin Shardqagi bir qancha guruhlarini birlashtirgan bu tashkilot 2006-yilda Iroqda tuzilgan.

Suriyada kechayotgan ichki nizolarga bevosita qurolli ko‘shin bilan aralashgan mazkur tashkilot, o‘z siyosiy manfaatlari doirasidagi Suriyani ham qo‘shib oldi va bosh maksadi – xalifalik tuzish yo‘lida qonli, buzg‘unchilik harakatini boshladi. Uch yil davomida Suriyada 200 ming nafarga yaqin tinch aholi qurolli to‘qnashuvlar qurboni bo‘ldi. U yerlarda kechayotgan urush manzaralari, kishilarning ojiz holatlarini ko‘rib qaysi odam zotining qalbi o‘rtanmaydi? Ular qanday musulmon bo‘lishdiki, hatto yosh go‘daklarning chirqirashlari, begunoh ayollarning dardli nidolarini eshitishmasa? Insof qani, qani adolat? “Qur’on” oyatlari, muborak hadislar va alloma ajdodlarimiz asarlarida ekstremizm va terrorchilikka qanday munosabat bildirganidan xabardormi ular? Islom bayrog‘i ostida buzg‘unchilik qilayotgan bu guruhlarini tinchliksevar bashariyat la’natlamoqda. Ming afsuslar bo‘lsinkim, bu tashkilotlar orasida o‘zbek” degan nomga dog‘ tushirib, yurtiga, xalqiga, o‘z oilasiga xiyonat qilayotgan “iblis”larning nag‘malariga uchib, dahshatli jinoyatlarga qo‘l urayotgan yurtdoshlarimiz ham borligi achinarlidir. Ularni “yurtdosh” degani uyaladi kishi.

Bu xavfli illatlardan soqit bo‘lish uchun biz qanday yo‘lni tanlamog‘imiz kerak. Qanday chora-tadbirlar bilan bu xatarli botqoqdan zararsiz o‘tib olish mumkin? Buning uchun biz, avvalo, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ko‘rsatgan yo‘l biz uchun katta namunadir. Ularning BMT ning 72 sessiyasida ilgari surilgan g‘oyalari «Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik» rezolyusiyasini ahamiyati beqiyosdir. Ma’rifat orqali inson ilmga va tafakkuri rivojlanadi, ilm va tafakkurli inson albatta diniy ekstrimizm va

terrorizmning maqsadini va oldiga qo'ygan manfaatlarini yaxshi tushunadi va unga qarshi ilm tafakkur orqali kurashadi. Xalqimizda ma'naviy xayotida bo'shliq, boshqalar salbiy chirkin g'oyalarini singdira olishlari mumkin bo'lgan hollardan o'zimizni saqlashimiz kerak.

XULOSA VA MUNOZARA

Hozirgi ochiq axborot tizimi davrida, avvalo, yoshlarda har qanday axborotga nisbatan mafkuraviy immunitet hosil qilish, chetdan kelayotgan turli xil axborotlarni qabul qilishda analiz-sintez qila olish qobiliyatini shakllantirish lozim. Chunki hozirda qurolli hujumlardan ko'ra ma'naviy hujumlar havfli tus olib bormoqda, bunda esa axborot ularga juda qo'l keluvchi vositaga aylandi. Eng axborot tez o'z ta'sirini o'tkazuvchi qatlam yoshlar, yoshlar esa yurtimiz kelajagi. Ularda bunday illatlarni oldini olish uchun yurtimizda juda ko'plab ijobiy targ'ibotlar amalga oshirilmoqda. Joylarda, ilm dargohlarida din bilimdonlari tomonidan diniy terrorizm va ekstremizm balosi nima ekani va u qanday ta'sir kuchiga ega ekani haqida ma'ruzalar, tadbirlar uyushtirildi. Dindan niqob sifatida foydalana olmasliklari uchun, birinchi o'rinda, xalqning diniy savodxonligini oshirish, din nimaligi, uning mazmun mohiyatini yaxshi anglab yetish kerak. Har birimiz atrofimizda sodir bo'layotgan voqeliklardan xabardor bo'lishimiz, beparvolik, bepisandlik bilan o'zimizni chohga itarishdan saqlanish, insonlarni ogohlikka da'vat qilib yashashimiz kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent "O'zbekiston".-2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi <https://www.lex.uz/acts/111453>
3. A.U.Anorboyev. Kiberjinoyatchilik, unga qarshi qarshi kurashish muammolari vakiberxavfsizlikni ta'minlash istiqbollari; monografiya, toshkent 2020 y
4. Extiyot bo'ling, ijtimoiy tarmoqlarda firibgarlik\ <http://www.qoshrabot.uz/oz/node/661>
5. Sh.M.Mirziyoyevni O'zLDPning X qurultoyida so'zlagan nutqi. <https://uznews.uz/posts/2030-iilgaca-savkat-mirziyoev>
6. Sh.M.Mirziyoyevni Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://uza.uz>, 30.12.2020

Yusupova Nafisa Togayevna

*Toshkent viloyati Angren shahar 34-sonli
tayanch-harakat a'zolari shikastlangan bolalar
uchun ixtisoslashtirilgan maktab internetining
Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha rahbar o'rinbosari*

Anotatsiya: *Maqolada tarbiya va bola shaxsining rivojlanishida tarbiyaning roli haqida ma'lumot berilgan. Bola shaxsining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar hamda tarbiyaning shaxs kamolotiga ta'siri haqida bayon etilgan. Hozirgi shiddat bilan rivojlanib kelayotgan mamlakatimizning qay darajada yuksalishi, o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim tarbiyasiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Shaxsning kamolga yetishida nasl-irsiyat, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya muhim ahamiyatga ega. Rivojlanish kishidagi jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jarayon bo'lib, u barcha tug'ma va egallangan miqdor va sifat o'zgarishlarini o'z ichiga oladi.*

Kalit So'zlar: *tarbiya, ta'lim, maktabgacha ta'lim, mehnat, o'yin, mashg'ulot, shaxs, oila, tashqi muhit, irsiyat, tug'ma qobiliyat.*

Tarbiya - inson kamolotiga ta'sir etuvchi tashqi omillardan hisoblanadi. Tarbiya - aniq maqsadlarni ko'zlab sistemali ravishda, insonda ijobiy fazilatlarni tarkib toptirishi yo'lida tarbiyachi rahbarligida amalga oshirib boriladi. Ammo tarbiya ta'sirining kuchi va uni natijasi irsiyat va muhit kabi omillarning hamkorligi bilan belgilanadi. Bola shaxsining shakllanish jarayoni tarbiya va ta'lim sharoitida insoniyatning ijtimoiy-tarixi tajribasini o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu xilmaxil faoliyat turlarida ro'y beradi. Natijada bola o'zi yashayotgan jamiyat ijtimoiy munosabatlari sistemasiga kiradi. Bolaning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish tajribasi uzoq davom etadigan murakkab jarayondir.

Qiyinchilik shundan iboratki, bola, bir tomondan, mazmun, hajm va umumlashtirish darajasi jihatidan murakkab bo'lgan insoniy tajribani o'zlashtirishi kerak, ikkinchi tomondan, u mazkur tajribani o'zlashtirish usullarini hali egallamagan bo'ladi. Tarbiya va ta'lim jarayonida katta yoshli odam bolaga tushunarli bo'lgan mazmunni tanlaydi, uning o'zlashtirishiga rahbarlik qiladi, bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning yetakchilik roli shu bilan belgilanadi. Bunda bolaning ruhiy-fiziologik imkoniyatlari, ularning jo'shqinligi hisobga olinadi. Shu munosabat bilan tarbiya jarayonining o'zi doimiy bo'lib qolmaydi. U o'zgarib boradi: uning mazmuni boyiydi va murakkablashadi, shakllari o'zgaradi, o'sayotgan odam shaxsiga ta'sir ko'rsatish usullari tobora xilma-xil bo'lib boradi. Tarbiyaning o'zgarishi bolaning «eng yaqin rivojlanish zonalarini» (L. S. Vigotskiy) bilan bog'liq bo'lib, ular ancha murakkab mazmundagi bilimlar, ko'nikmalar, faoliyat turlari va hokazolarni o'zlashtirishga ruhiy-fiziologik imkoniyatlar paydo bo'lishi bilan ajralib turadi (masalan, emaklashdan keyin yurish; bijir-bijirdan keyin faol nutqni o'zlashtirish; ancha miqdordagi tasavvurlarga ega bo'lgandan keyin tushunchalar darajasidagi bilimlarni o'zlashtirish; buyum asosidagi o'yin, mehnat faoliyatining vujudga kelishi va hokazo).

Erta ta'limning yagona maqsadi bolani aqilli va sog'lom, o'tkir zexnli va gapga quloq soladigan qilib tarbiyalashdir. Barcha bolalar, agarda ularda tug'ma, jismoniy nosog'lomlik va aqli zaiflik bo'lmasa, ular bir xilda ong bilan tug'iladi, hech bir bola ona qornidan biron bir bilimni bilib tug'ilgan emas albatta. Bolalarning qay darajada kamol topishi ota-onalarga bog'liq. Bolalarga bu davrda kerakli bo'lgan ta'limtarbiyaning berishning asosiy sabablaridan biri bu inson miyyasi, taxminan 1,4 milliard hujayradan iborat bo'lishi, biroq yangi tug'ilgan chaqaloqlarda uning aksariyati hali shakllanmaganligidir. Miyya hujayralari alohida-alohida tarqoq holda ishlamaydi. Miyyaning mikro sur'atiga qaraydigan bo'lsak, tug'ilgandan so'ng vaqt o'tib ongi rivolangan sari uning hujayralari orasida shoxlar paydo bo'ladi. SHu jarayonlarda biz

bolalarga ta'lim-tarbiya bersak maqsadga muvofiq bo'ladi. Zero bu shoxlar shunchaki shox emas, balki meva beradigan shoxlar bo'lib yetishsa. Tug'ilgandan keyin birinchi olti oy davomida miyanning salohiyati 50%, uch yoshgacha esa 80%ga yetadi. Ana ko'rdingizmi bu darajadagi rivojlanish shunchaki rivojlanish emas, balki natija beradigan qilib tarbiyalash lozimligini ko'rsatib turibdi. Demak biz "bolaga tarbiya qachondan boshlab berilishi kerak?" degan savolga aniq javob oldik. Bola tug'ilgandan boshlab unga tarbiya berish lozim. Bu haqida buyuk shaxslar ham o'z fikrlarini bildirganlar. Xususan, Yusuf Xos Xojibning uqtirishlaricha har bir kishi jamiyatga munosib bo'lib kamol topmog'i kerak. Buning uchun u tug'ilgan kundan boshlab zarur tarbiyani olmog'i lozim. Farzandlar tarbiyasi nixoyatda erta boshlanmog'i shart. Shundagina ularning noo'rin xatti-harakatlariga berilishining oldi olinadi. Alisher Navoiy bolaning voyaga yetishida, kamol topishida tarbiyaning kuchi va qudratiga alohida e'tibor beriladi. Tarbiya natijasida bolaning foydali va yetuk bo'lib o'sishiga ishonadi. Yosh bolani juda kichik yoshidan boshlab tarbiyalamoq zarur deb uqtiradi. Allomalarimizning fikrlari yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga to'laqonli mos ekanligi biz va sizga yaqqol ko'rinib turibdi. Endi bu yosh davrida bolaga qanday qilib ta'lim va tarbiya berish mumkun degan savol tug'iladi albatta. Bu savolning javobini quyida berilgan ma'lumotlar orqali topamiz. Bola tug'ilgandan so'ng, u gapirishni, o'qishni, yozishni bilmasa ham unda sezgi a'zolari juda kuchli rivojlangan bo'ladi. Hozirgi zamon onalaridan farzandlariga bo'lgan juda kata e'tibor talab qilinadi. To'g'ri, endi tug'ilgan go'dakka bu narsa bunday, u narsa unday deb yoki qilayotgan ishing to'g'ri, aksincha noto'g'ri deb tarbiya berib bo'lmaydi. Lekin onalar va otalar ular uchun tarbiya manbai hisoblanadi. Bundan ko'rinib turibdiki, avvalo ota-ona birinchi navbatda oliy darajada tarbiyalangan bo'lishi kerak. Shundagina ular farzandlari uchun o'zlari hohlagandek "Science and Education" Scientific Journal March 2021 / Volume 2 Issue 3 www.openscience.uz 298 tarbiyani bera oladilar. Go'dak hali yosh bo'lishiga qaramay ota va ona munosabatlarini kuzatuvchisi va ularning bir-biriga bo'lgan muomalasidan asosiy tarbiyani oluvchi hisoblanadi. Chaqaloq ularning bir-birlariga qanday munosabat bildirayotganini ularning yuz tuzilishidan bemalol bilib turadi. Shuning uchun bolalarga tarbiya berayotganlarida nihoyatda ehtiyotkoronalik bilan munosabt bildirishlari lozim. Bolalarda birinchi uch yilliklarida olgan bilimlari ularning kelajakda o'z faoloyatlarini bemalol yurita olishlari uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Bu davirda xalqimizning ongiga singib qolgan bir tushuncha "Hali yoshda" deb nomlangan tushuncha bularning o'z farzandlariga bo'lgan mehribonchiliklarini emas, balki jabr qilayotganliklaridan dalolatdir. Bu davrda bolaga nimani o'rgatsa shuni to'laqonli qabul qiladigan yosh hisoblanadi. Bolalar bilan ko'proq muloqotda bo'lish ham ularning tarbiyalanishi uchun asos bo'lib hizmat qiladi. Bolalar hali yosh bo'lishlariga qaramay, ular yuqoridagi fikirlarimizda ta'kidlaganimizdek hamma narsani tushunadi. Suhbatlashishdan mahrum qilingan go'dak aqliy qobiliyati zaif va xulq-atvori og'ir bo'lib ulg'ayadi. "Inson jamiyat mahsuli va undan ayro yashay olmaydi" deyishadi. Bolalar bilan suhbatlashish,

ularning dunyo qarashlarini har taraflama rivojlantrib boradi. Bolalarda bu davrda ularga o'z hayot yo'llarini qurishida asosiy bo'lgan sohalarga boy davr hisoblanadi. Bu yoshdan ota-onalar bolalarga kerakli ko'nikmalarni berib borsalar, kelajakda otaonalar ham bolalar ham qiynalmaydilar. Ota-onalar bolalarga ular uch yoshgacha bo'lgan davrda ma'sul bo'lsalar, o'z vazifalarini to'laqonli amalga oshirsalar keying bosqich bu tarbiyachilar bilan birga hamkorlikdagi bosqich hisoblanadi. Bu davr ham bolalar hayotida o'ta muhim davrlardan biri hisoblanadi. Bola bu yoshida Maktabgacha ta'lim tashkilotlariga borish orqali boshqa bolalar bilan munosabat, o'zaro aloqa o'rnatishni o'rganadi. Tarbiyachi tomonidan beriladigan har qanday bilim bolalar ongida tez tasavvurlarni hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F. Qodirova, Sh. Toshpo'latova, M. A'zamova Maktabgacha pedagogika T. : Ilm-ziyo. 2019-yil
2. Sodiqova Sh. A Maktabgacha pedagogika T. : Tafakkur bo'stoni
3. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi.
4. Ibuka Massari "Uchdan keyin kech" T. : Akademnashr 2019
5. References
6. F.Qodirova, Sh. Toshpolatova, M. Azamova Preschool pedagogy T .: Science. 2019
7. Sodiqova Sh.A. Preschool Pedagogy T .: The Garden of Thought
8. State program "First step". 4. Ibuka Massari "Late After Three" T .: Akademnashr 2019

MILLIY MA'NAVIY MADANIYAT TIZIMIDA XALQ TA'LIM-TARBIYASI VA
MA'RIFIY IZLANISHLAR

Yunusova Nasiba Sharifovna

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti

Gulmatova Ziroat Manapovna

MTIEK-4 guruh magistranti

Annotatsiya: *Inson hayotida ma'naviyatning o'zni beqiyosdir. Ma'naviyat ma'rifat va madaniyat bilan bog'liq. Ma'naviy madaniyat umuminsoniy axloq me'yorlari, dinni o'ziga singdirib, xulq-atvor qoidasiga aylantiradi. Umuminsoniy va milliy qadriyatlarni saqlab qolish va avloddan-avlodga yetkazish ishiga yordam beradi. Shu jihatdan olib qaralganda maqolada yoshlarni tarbiyalashda, ularda o'tmishga hurmat sifatlarini rivojlantirishda o'zbek xalq milliy qadriyatlarining ahamiyati haqidagi fikrlar asosiy o'rinni egallaydi.*

Kalit so'zlar: *ma'naviy madaniyat, ta'lim-tarbiya, xalq og'zaki ijodi, xalq pedagogikasi.*

Milliy ma'naviy madaniyat tizimida xalq ta'lim-tarbiyasi va ma'rifiy izlanishlari alohida o'rin tutadi. Ushbu qadriyatlar milliy ma'naviy madaniyatni umuminsoniy ma'naviy madaniyat darajasiga ko'taradi, uni zamonaviy pedagogik texnologiya va usullar bilan boyitadi. "Ta'lim - ma'naviy qadriyatlarni qayta ishlab chiqarishning institusional kanalidir, shuning uchun ta'lim tizimining oshkora va latent maqsadli ko'rsatmalari ma'naviy qadriyatlarning jamiyatda tarqalganligi darajasini aniqlab beradi va buning orqali jamiyatning qadriyatlarga nisbatan birlashganligi va madaniy jihatdan gomogenligiga ta'sir qiladi"[1].

Xalq pedagogikasi asosan xalq og'zaki ijodi tarzida, har bir avlodning qarashlarini, fazilatlarini o'zida aks ettirib keladi. U «ajdod-avlodlarning axloqiy, ma'rifiy shakllanishi va kamolotida, jismoniy barkamolligida hal qiluvchi rol o'ynadi. Oddiy insonlarmi yohud buyuk allomalar, shunchaki fuqaromi va yo yurt sultonlari, kichik suvoriymi yoki ulug' sarkardami, bari-bir xalq tomonidan yaratilgan, amalda bo'lgan, unga suyangan, tayangan holda yashasa, faoliyat ko'rsatsa kam bo'lmagan, el-yurt nazariga tushgan, olqishiga sazovor bo'lgan [2].

Xalq pedagogikasida yaratilgan usul, vosita va texnologiyalar zamonaviy pedagogikaga asos bo'lib xizmat qilmoqda. Sharq xalqlari asrlar davomida to'plagan tajribalar xalq pedagogikasida mujassamlashgan. Shuning uchun faqatgina u o'gitlar, pand-nasihatlar to'plami emas, unda xalqning tarixiy-madaniy tajribasi mujassamlashgan.

«Odob - oltindan qimmat», «Axloq - inson qalbi», «Yaxshi kishi ham adashadi, lekin u aybni boshqadan qidirmaydi», «Qush uyasida ko'rganini qiladi», «Inoq oiladan baraka ketmas», «Allasi bor uyga o'lim yo'lamas» kabi maqol va matallarda bolani

ma'naviy pok qilib tarbiyalash masalalarini nazarda tutiladi. Umuman, xalq pedagogikasida axloq, odob, ezgulikni ulug'lash va yovuzlikni qoralash, yaxshi amalli, bilimli kishilarga ergashish-ga da'vat asosiy o'rinda turadi. O'lkamiz xalqlari badiiy ijodi, falsafasi ham ana shu an'ana asosida qurilgan.

Xalq pedagogikasi bir avlodidan ikkinchi avlodga o'tib, boyib, goho davr ta'sirida transformatsiyaga uchrab kelgan, bu jarayon uzluksiz davom etgan. Milliy ma'naviy madaniyatning «yuragi» - xalq pedagogikasi, «boshi» esa ma'rifiy izlanishlardir. Bu ikki yo'nalish bir-biriga bog'liq va bir-birini to'ldirib keladi. Ma'rifatsiz pedagogika, ta'lim-tarbiyasiz ma'rifat yo'q. Chunki «ta'lim tizimida ta'limning ijtimoiy (pragmatik) va sotsiyetal (qadriyatlarga oid) vazifalari mutanosibligi latent (yashirin) shaklda ifodalangan» [3].

Xalq ma'rifati, ma'rifiy izlanishlari insonni fikrlashga, yon-atrofni, olamni bilishga, idrok etishga bo'lgan intilishining natijasidir. Biroq xalqning ma'rifiy izlanishlari o'ziga xos voqelikdir, shu bois u individning ma'rifiy izlanishlaridan, ma'rifatidan farq qiladi. Masalan, individ mavjud ilmiy-ma'rifiy tajribalarni o'zining ilmiy-nazariy konsepsiyasidan kelib chiqib rad qilishi mumkin. Ingliz faylasufi Karl Poppening tanqidiy ratsionalizmi, nemis faylasufi F.Nitsshening nigilizmi shunday yondashishga tayanadi. Ammo, xalq bunday yo'ldan bormaydi, unga mavjud an'analarni, ma'rifiy izlanishlarni tadrijiy davom ettirish xos. O'lkamiz xalqlarining milliy ma'naviy madaniyatida bu hol yaqqol ko'zga tashlanadi. «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» degan hayot haqiqatidan kelib chiqqan holda bugungi kunda amalga oshirayotgan madaniy va ma'rifiy sohalarda olib borayotgan ishlarimizning ta'siri va samarasini kuchaytirish bizning harakat dasturimizda alohida muhim o'rin egallaydi»[4].

Xalqning ma'rifiy izlanishlarini miflar, afsona va rivoyatlar, astrologiya, kundalik kuzatishlar natijasida Quyosh va Yer harakati, ob-havoning o'zgarishi va inson kayfiyati, organizmiga ta'siri, sihat-salomatlik, oila yurgizish, bolani parvarishlash va tarbiyalash haqidagi qarashlari, tushunchalarida ko'rish mumkin.

Miflar, afsona, rivoyat, asotir va astrologiya ibtidoiy kishining olamni idrok etish usulidir. Mif ibtidoiy madaniyatning negizi, olamni idrok etishning asosiy vositasi bo'lib, kishilar hayoti, qarashlarining, badiiy tafakkurning ifodasi hisoblanadi. Mifning asosini qadimgi odamning koinot, tabiat, inson, samo jismlari, narsa va hodisalarning paydo bo'lishi haqidagi asotirlari tashkil etadi. Ilm-fanning rivojlanishi ularni g'ayrihayotiy hodisalar sifatida rad etdi. Ammo, ularning yon-atrofni, olamni bilishga bo'lgan qiziqish natijasida yuzaga kelganini inkor qilish mumkin emas. Biz uchun muhim narsa shundaki, ibtidoiy davrda yuzaga kelgan ilk izlanishlar keyingi davrlarda ham yashab, kishilarni ma'rifatga undab keldi. Ayniqsa, kundalik amaliy tajribalar, tabiatni kuzatish, uning inson hayotiga ta'sirini izlash ilmiy tadqiqotlarga yo'l ochib berdi.

Har bir xalqning o'z urf-odatlarini, irim-sirimlarini, bashorat usullari, astrologik tasavvurlari mavjud. Ular ko'pincha voqealarning takrorlanishi qonunlariga tayanadi

va ko'p hollarda bashoratlar tasdiqlanadi. To'g'ri, ularda mistik tasavvurlar, g'ayriilmiy yondashishlar, xulosalar ham uchrab turadi. Biroq, mavzuimiz uchun ularda xalq ma'naviy madaniyatining o'ziga xos qirralari aks etib kelganini, uzoq tarixiy-madaniy rivojlanish jarayonida ilmiy-tafakkur izlanishlarga turtki bo'lganini inkor qilish mumkin emas. Umuman, ma'naviy madaniyat tizimiga til, urf-odatlar, xalq san'ati, din, an'analar, turmushning o'ziga xosligi, xulq-atvor meyorlari, insonning tashqi va ichki olami, ya'ni tashqi olamidagi uning bo'y-basti, ko'rinishi, kiyinishi, xatti-harakati va boshqalar kiradi [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13]. Insonning ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg'ularini o'z ichiga oladi. Insonning ana shu ichki olami ma'naviyatdir. Oziq-ovqat odamga jismoniy quvvat bersa, ma'naviyat unga ruhiy oziq va qudrat bag'ishlaydi. Ma'naviyat ma'rifat va madaniyat bilan bog'liq. Ma'naviy madaniyat tizimida din insonga yashashdan maqsad, hayot mazmuni, bu dunyo va u dunyo masalalariga o'z munosabatini bildirib turadi. U umuminsoniy axloq meyorlarini o'ziga singdirib, xulq-atvor qoidasiga aylantiradi. Madaniyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatib, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni saqlab qolish va avloddan-avlodga yetkazish ishiga yordam beradi [14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21]. Demak, barkamol avlodni tarbiyalashda, ya'ni yoshlarda mardlik, tashabbuskorlik, axloqiy teranlik, ziyraklik, o'tmishga hurmat sifatlarini rivojlantirishda o'zbek xalq o'yinlari, kurashlarining ahamiyati kattadir.

Shunday qilib, quyidagi xulosalarga kelindi: o'tkazgan izlanishlarimiz ko'rsatadiki, ma'naviy madaniyatda ana shu milliy xususiyatlarni ifoda etuvchi turg'un o'zak mavjud bo'lib, milliy til, axloq, mentalitet, urf-odat va diniy e'tiqodlar kiradi; biroq, ma'naviy madaniyatda davr talablariga moslashib, undagi ijobiy yangiliklarni qabul qilib boradigan ustki qatlam ham mavjud bo'lib, aynan ushbu qatlam sababli ma'naviy madaniyatda davr talablariga muvofiq rivojlanish, izlanish sodir bo'ladi. Ushbu qatlamga xalq og'zaki ijodi, xalq amaliy san'ati, bayramlari va marosimlari, xalq turmush tarzi, muomala madaniyati, estetik madaniyat, xalq ta'lim-tarbiyasi (pedagogikasi), ilmiy-ma'rifiy izlanishlari kiradi.

REFERENCES:

1. Руденко В.А. Образование и духовность в современном российском обществе: факторы и вектор диспозиции в процессе системных реформ. Автореф. д. соц.н. Ростов-на. /Д, 2007. С. 4.
2. Ўзбек педагогикаси антологияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1995. - Б. 14 .
3. Чеботарев Ю.А. Трансформация культурного своеобразия российского образования в условиях социальной транзисии: автореф. Дис. ... д-ра социол. наук / Ю.А. Чеботарев. – Ростов н./Д, 2005. – С. 4.
4. <http://www.uza.uz/ru/documents/o-strategii-deystviy-po-dalneyshemu-razvitiyu-respubliki-uzb-08-02-2017>

5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: СПб.: Пер. с исп. / Х.Ортега-и-Гассет.- Москва: ООО «Издательство АСТ», 2001. С.15.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият. 2008.- Б.237.
7. Yunusova Nasiba Sharifovna. (2021). Mass Culture and Informational-Psychological Security in The Modern Process. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 9, 68–72. Retrieved from <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/86>
8. Khodjaeva, N. Sh., & Yunusova, N. Sh. (2021). Spiritual and moral education of youth in makhalla. ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (104), 685-688.
9. Юнусова Насиба Шарифовна, Назарова Нилуфар Жўраевна, & Жуманиязова Насиба Сапарбоевна (2022). ПЕДАГОГЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ (ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ МИСОЛИДА). Современное образование (Узбекистан), (6 (115)), 9-16. doi: 10.34920/SO/VOL_2022_ISSUE_6_2
10. Н. Ш. Юнусова (2022). ЁШ МУТАХАССИСЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 339-341.
11. Нилуфар Жўраевна Назарова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). ТАЛАБАЛАРДА БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 752-758.
12. Abror Sanakulov, Dustmurod Rakhmonov, Nilufar Nazarova. (2020). Social Service Technologies and Mechanisms of its Implementations. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(3), 14192 - 14198. Retrieved from <http://sersec.org/journals/index.php/IJAST/article/view/31869>
13. Самаров Р. С. (2015). Таълим мазмунини белгилашнинг структуравий-функционал жиҳатлари (шахсга йўналтирилган таълим мисолида). Современное образование (Узбекистан), (12), 9-14.
14. Назарова, Н. Ж. (2022). YOSHLARDA RAQOBATBARDOSHLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH PARADIGMALARI: SHARQ VA G 'ARB KONTEKSTIDA. Журнал Социальных Исследований, 5(2).
15. Самаров, Р. (2017). Инсон камолотини таъминлашда адабиёт: структуравийфункционал жиҳат. Ўзбекистонда хорижий тиллар. Илмий–методик электрон журнал, (1), 15.
16. Раматов, Ж. С., Ҳасанов, М., & Назарова, Н. Ж. (2022). МЕДИАМАДАНИЯТ ВА АХБОРОТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3(6), 984-988.

17. Н. Ш. Юнусова, Жавлон Алимухаммедов, & Мухаммад Суяров (2022). **TRANSPORT SOҲАСИДА МУТАХАССИСЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ДИН ВА АХЛОҚ МАСАЛАЛАРИ.** Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 222-226.
18. Самаров, Р., & Сатторов, Ё. (2014). Ахборот маданияти ва уни шакллантиришнинг назарий-амалий аҳамияти. Современное образование (Узбекистан), (1), 13-17.
19. Ramatov, J., Rakhmanova, S., & Yunusova, N. S. (2020). Philosophical analysis of socio-economic forecasting of the future. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(S1), 991-999.
20. Рахмонов, Д. А. (2017). **THE SOCIAL-CULTURAL PECULIARITIES OF SOCIAL WORK (IN THE MODEL OF SERVICING OLDER PEOPLE).** Theoretical & Applied Science, (11), 285-288.
21. Abdinazarovich, R. D., Anarbaevich, P. K., & Ikromovich, T. A. (2022). Scientific Development in New Uzbekistan: Results and Prospects. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(1), 76-82.

ONA TILI DARSLARIDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Qahhorova Sharofat Abdujabbor qizi

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani

1-umumiy o'rta ta'lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Anotatsiya: *ushbu maqolada ona tili darslarida kerak bo'ladigan interfaol metodlarning ahamiyati va ularning tutgan o'rni haqida so'z yuritiladi. Dars jarayonlarida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning bilim va ko'nikmasini oshirishga, dunyoqarashini boyitishga va tezkor fikrlashga, mantiqiy o'ylashga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, metodika, "Lingvopoetist" metodi, "Insert" metodi.*

Ma'lumki, hozirgi globallashuv davrida yurtimizda barcha sohalar qatori ta'lim sohasiga har qachongidan ham e'tibor va talab kuchaydi. Sohada tub o'zgarishlar amalga oshirilib, yoshlarning bilim saviyasi va ko'nikmalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari ishlab chiqildi. Ular asta-sekinlik bilan bosqichma-bosqich amalga oshirib kelinmoqda. Jahon andozasidagi zamonaviy-innovatsion jihozlar bilan ta'minlanib, yangi tashkil etilgan oliy ta'lim muassasalari (OTM), tibbiyot bilim yurtlari, xususiy va ixtisoslashtirilgan maktablar fikrimiz dalilidir.

Bilim va tajriba yillar davomida shakllanadi, o'zlashtiriladi, juda katta mashaqqat evaziga erishiladi. Metodika esa o'sha davr talab va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda qo'llanadi, keng jamoatchilikka tatbiq etiladi. Ushbu maqolada esa metodika va metod haqida to'xtalib o'tiladi hamda hozirgi ta'lim tizimi uchun qanday metodlar qo'llash kerakligi to'g'risida mulohaza yuritiladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, metodika – biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish o'tkazish metodlari, usullari va yo'llari majmuyi. Demak, metodika ma'lum metodlar va usullardan iborat. metod – (yunoncha "methods"-yo'l, axloq usuli) tabiat va ijtimoiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli. Faoliyat, harakatning yo'li, usuli yoki qiyofasi, shakli, ko'rinishi.

Inson faoliyatining barcha sohalarida tegishli metodlardan foydalaniladi. Bu metodlarning umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operatsiyalari va yo'llarining yig'indisi deyish mumkin. Ushbu maqolada metod tushunchasini ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq jihatlari ko'rib chiqiladi. Shunga muvofiq, ta'lim metodlari bilan bog'liq metod va usullarni ko'rib chiqamiz. Ta'lim metodlari orasida eng samarali natija ko'rsatadigan turi, albatta, interfaol metodlardir.

Interfaol metod deganda, ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metod tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Quyida interfaol metodlarning bir nechtasiga to'xtalib o'tamiz.

“Lingvopoetist” metodi. Bu metod o'quvchilarning xotirasini mustahkamlashga, shaxsiy fikrni shakllanishiga, mustaqil fikrlashga ko'mak beruvchi eng samarali interfaol metodlardan hisoblanadi. Metod 2 bosqichda olib boriladi. Birinchi bosqichda o'quvchilarga ma'lum bir badiiy asar yoki she'rdan (berilgan matnlar adabiyot darsida o'tilgan bo'lishligi shart) parcha o'qib beriladi, ammo asar nomi va muallifi haqida ma'lumot berilmaydi. Keyin ikkinchi bosqichda aqliy hujum tarzda *“agar siz ushbu fikrni aytmoqchi bo'lsangiz, uni qanday ifodalagan bo'lardingiz?”* mazmunidagi savol o'rta tashlanadi va matnni g'oya saqlangan holda o'zgartirish topshiriladi. Har bir o'quvchi topshiriqni yozma bajaradi, ifodali o'qib beradi. Ayniqsa, Vatan, ota-ona, tabiat mazmunidagi nasriy va she'riy matnlar misol sifatida tanlanib, takrorlash darslarida qo'llansa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Dars so'ngida matnlar tarkibidagi gaplar tahlilga tortiladi. Eng yaxshi matnlar aniqlanib, matn muallifiga *“Lingvopoetist”* unvoni beriladi.

“Insert” metodi. Ushbu usul o'qituvchiga o'quvchilarning matndagi ma'lumotni tushunish darajasini aniqlashga yordam beradi. O'quvchilar berilgan matnni o'qiydilar va matn hoshiyasidagi bilaman (V), bilmayman (-), yangi ma'lumot (+), tushunarsiz (?) degan qarashlarni anglatuvchi maxsus belgilar qo'yib boradilar. Bu usul talabalarni faol fikrlashga chorlaydi, bilgan ma'lumotlarini yangi ma'lumotlar bilan bog'lashga o'rgatadi, matn mazmunini tushunib olishga qiziqish uyg'otadi. *“Insert”* metodi, ayniqsa, ma'lum fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab o'qituvchilari va o'quvchilari uchun anchagina qulay hamda samaralidir. Chuqurlashtirilgan fanlarga oid matnlar ona tili darsida o'quvchilarga taqdim etiladi va ular shu asosda topshiriqni bajaradilar. Jumladan, biologiya faniga ixtisoslashgan maktablarda ushbu fanga oid ma'lum bir matn (masalan, hujayra va unga berilgan ta'rif) ona tili darsida o'quvchilarga topshiriq sifatida beriladi, o'quvchilar esa *“Insert”* usulidan foydalanib, matnni tahlil qiladilar. Bu usul bevosita fanlar integratsiyalashuvini ham ta'minlaydi. Tashkil qilingan mashg'ulotlarni juftlikda, kichik-kichik guruhda yoki mustaqil ish tarzida amalga oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil qilishi kerak. Darslarda innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, ulardan faollikni, o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni anglashda ijodiy yondashuvlarni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-jild, – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashri. 2006.
2. 2.Zaitova O. Talabalarning ixtisoslik nutqini shakllantirishda interfaol metodlarni qo'llash. “Til va adabiyot ta'limi” jurnali. 2010-yil, 4-son.

TEACHING GRAMMAR TO EFL YOUNG LEARNERS; UTILIZATION OF GRAMMAR-BASED GAMES.

Fazliddinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi

English filology faculty, Namangan State University.

Abstract: *English is one of the essential languages in the world. Eaching or learning this language can be difficult if yo takes it as serious and difficult task. Games which are the funny and enjoyable activities, often preferred and loved by children can ease both teaching and learning this language. When children play games they do not feel how time passed and they fully enjoy of their time. In teaching grammar tou young learners teaches face many difficulties as, teaching special structures and rules, words and structures to memoize is the most challenges of children. Teachers usually, think that games are time-consumers try to be serious and strict for their students. Although being friendly and acting as the students and teaching grammar through games can give an efficient results in teaching languages. This article aims to review carefully selected studies of scholars and give personal views on teaching grammar to young learners in EFL classes.*

Keywords: *young learners, teaching grammar, games, funny activities.*

I. Introduction English language became one of the mostly preferred and learned language, however in learning this language students should learn – speaking, writing, listening and reading skills. Additionally, vocabulary and grammatical structures and rules are the challenges when students start to learn the language. Teaching young learners is anotther challenge, as the age of young learners and their psychology is totally different from adults. Teachers required not only to be good psycologists but also good and funny friends , experienced workers and clever language instructor- which puts big challenge near them.

Young learners are usually between 7 to 11-12 years old children, who are considered to be game lovers, tough critics and funny sweethearts. However teaching them is not easy as their concentration in one elemnt is only 5- 10 minutes. Another challenge is that they cannot read and write cannot learn something individually. Teachers need tobe friendly and as much as possible play with them is funny activities.

Games are the activities which give fun for children and often governed by rules(Rixon, 1991, cited in Yolageldili and Arikan, 2011). Games are the activities where children learn, act out in funny and meaningful way. Playing game during the lesson can give children unforgettable joy. Additionally, Rixon notes that “ games are the activities carried out by cooperating or competing decisions makers, seeking to achieve, within a set of rules, their objectives”. Many advantages have games that can be utilized in teahing process and achieve efficient results. Firstly, games are the best motivators ; they motivate , encourage students to be active, to study harder and make

the learning process funny and meaningful for students. Secondly, usage of games during the lesson make the lesson friendly and gives confidents for students to act out. As young learners are feel stressful when they meet strangers and unknown people, their anxiety contradicts them to feel free and interact with the class. While pplaying games students feel confident and peer-friendly, also teachers, should be friendly, being strict and evil with young learners cannot give expected results and can damage children's psychology.

To sum up games are the efficient activities that can be used duirng teaching process to young learners, and this paper aims to go further in these issue trough reviewing carefully selected articles and personal views on teaching grammar to young learners in EFL classes.

II. Literature review

Games are tha activities, where students play and learn some topics and new words during the playing process, what to teach which topics usually teachers select and organize such games. McCallum (1980, quoted in Yolageldili and Arikan, 2011), provided with the advantages of games in following list;

1. Draw students' attention to particular grammatical constructions, vocabulary words, reinforcement.
2. Can serve as enrichment, review, and reinforcement.
3. Invite both quick and slow learners to participate equally.
4. Can be modified to accommodate the students' various ages and language proficiency levels.
5. Encourage healthy competition by giving room for the creative application of in a relaxed setting, speak naturally.
6. Can be used to teach all language skills (reading, writing, speaking, and listening, either speaking or hearing).
7. Give the teacher timely feedback.
8. Guarantee maximum student involvement with the least amount of teacher preparation.

Grammar games offer a practical way for deaf sign language users to get through the significant obstacles to learning English grammar. With both factual and imaginative materials, the games keep a focus on communication and English usage that is pertinent to students' daily lives and interests. In the future, deaf students may choose their own examples of literature to utilize as game pieces. It is an empowering through that deaf learners might have something useful to contribute to non-deaf schooling (Papen and Zeshan,2021)

Popular games are classified into specific categories according to Hong (2021) as follows:

1. Matching: Matching synonyms/antonyms, matching two sentences together, matching pictures with words etc.

2. Ordering: Arrange words to form sentences, arrange pictures in the order of the story, and arrange suitable words to form the longest meaningful sentence possible etc.

3. Completing: Add words to the blanks to complete the sentences.

4. Competitions: Compete to see how many sentences each team/player can complete in a certain amount of time, compete to see which team/who can put words into sentences the fastest, etc.

5. Card games: Games like bingo, dominoes etc.

6. Memory games: Contest to see how many sentences the player can remember the most in a given period of time.

Many researches demonstrate the effectiveness of using games in teaching grammar, according to Hong's study (2021) using games gives many advantages and helps to learn the grammar effectively and it creates interactive and friendly sphere, another study was conducted by Fithriani (2018) in Indonesia and the study revealed that using games can create non-threatening and more relaxing grammar classes and improve students grammar and communicative skills. According to Sitorus (2012) there are two good reasons why games should be used in the classroom:

1. Games that are amusing and challenging are highly motivating. Learning a language requires constant effort, which can be exhausting.

2. Playing games enables the language to be used in a meaningful way.

Ashok, Revathi and Saminathan says that using games helps teachers to make the lessons more effective and entertaining (2013).

III. Conclusion

To sum up, teaching grammar to young learners requires special effort and experience from teachers. To teach grammar directly by explaining grammatical rules is impossible and young learners between 5-12 years old children do not understand the structures and they start feeling bored. To solve this problem teachers used different techniques one of them was game utilization as a tool of happiness and teaching method. Games are the funny activities played according to rules. Playing games creates funny, interactive, meaningful and useful atmosphere in the class. Many researchers found that benefits of using games during the lesson and preferred use that technique.

REFERENCES

1. Gülin YOLAGELDİLİ, Arda ARIKAN, Effectiveness of Using Games in Teaching Grammar to Young Learners, *Elementary Education Online*, 10(1), 219-229, 2011.
2. Polona Lilić, Silva Bratož, The Effectiveness of Using Games for Developing Young Learners' Grammar Competence, University of Primorska, Slovenia 2019, Vol. 16 (2), 49-61(140) .

3. Yaccob, N.S., & Yunus, M.M. (2019). Language Games in Teaching and Learning English Grammar: A Literature Review. Arab World English Journal, 10 (1) 209 -217 DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol10no1.18>
4. Deborah Sitorus, TEACHING GRAMMAR TO YOUNG LEARNERS ,A Chapter Report , 1201206 , English Education A SPS UPI 2012.
5. Rahmah Fithriani, COMMUNICATIVE GAME-BASED LEARNING IN EFL GRAMMAR CLASS: SUGGESTED ACTIVITIES AND STUDENTS' PERCEPTION, Universitas Islam Negeri Sumatera Utara, Indonesia rahmahfithriani@uinsu.ac.id
6. Mr. M. Leonard Ashok, Mr. P. Sasi Revathi, Effectiveness of Language Games in Learning English Grammar, Mr. P. B. Saminathan, Vol.1 No.3 July, 2013 ISSN : 2320 –2653,
7. Adil Kayan¹, & İbrahim Seçkin Aydın², The Effect of Computer-Assisted Educational Games on Teaching, Grammar , World Journal of Education, Vol. 10, No. 1; 2020, , <http://wje.sciedupress.com>
8. Ngoc Nguyen Hong ,Teaching English Grammars Through Games in an EFL Grammar Class Faculty of Foreign Languages, International Journal of Research in Engineering, Science and Management, Volume 4, Issue 6, June 2021, <https://www.ijresm.com>
9. Uta Papen and Ulrike Zeshan,English grammar games ,READ WRITE EASY: Research, practice and innovation in deaf multiliteracies (Volume 2). 2021

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF THE INFLUENCE OF STATE
BUDGET EXPENDITURE ON ECONOMIC GROWTH

Nasirdinov Fazliddin Nasirdinovich

*TSUE, Provision of accommodation for students
the head of the coordinating department*

Abstract. *This article examines public spending in the Republic of Uzbekistan and its impact on economic growth. The article theoretically describes the state budget, the structure of income and expenses of the budget, and the impact of state expenses on economic growth. The methods used in the research and analysis of state budget expenditures are expressed.*

Key words. *Budget, income, expenditure, goods, gross domestic product, gross national product.*

One of the main directions of the economic reforms implemented in Uzbekistan is to ensure sustainable development of the state budget. In the conditions of ongoing complex processes and negative trends in the world economy, the state budget is one of the main financial instruments of the state regulation of the national economy, in the conditions of a number of measures aimed at stimulating domestic demand, increasing the competitiveness of the economy, modernization of the national economy, as an important factor of the country's stable economic growth. is considered

In the current conditions of reforms related to increasing the competitiveness of the national economy, modernization and diversification of production, the formation of stable mechanisms of flows of financial resources at the macro and micro level is of urgent importance. Improving the flow of financial resources ensures mutual relativity and equality of economic development, ensures the development and efficient operation of various sectors and areas of the economy. The centralized fund, which is of central importance in ensuring such a balance of financial flows, is of great importance to the state budget. This is confirmed by the following comments of President Sh. Mirziyoev, "It is necessary to further improve the system of effective use of budget funds. Any program or project for which funds are allocated from the budget should have result-oriented indicators consisting of qualitative and quantitative indicators.

In 2019, it is planned to absorb nearly 138 trillion soums of investments from all sources, or 16 percent more than in 2018. In this regard, the amount of foreign direct investments will be increased by almost 1.5 times compared to the current year and will reach 4.2 billion dollars. As a result, 142 modern enterprises will be launched.

As can be seen in the above comments of the President, the fact that our country has achieved balance in the economic and social spheres, developed at a high pace due to modernization and diversification, is directly related to the performance indicators of the state budget. Because the state budget is considered the main financial instrument of

the state's regulation of the economy, and it clearly expresses the effectiveness of the state policy in the national economy.

Through the state budget, the gross domestic product created in society is redistributed. The redistribution of GDP is caused by the general needs of society: education, health care, economic and political stability in the country, material support of the population in need of social protection, peace, maintaining the integrity of borders and the need for the availability of state reserves for emergency situations. . Also, through the state budget, the state will have the financial leverage to influence the process of social reproduction of society. The state budget, as the main financial plan of the state, creates the financial basis of the economic capabilities of the state government.

So, on the one hand, the emergence of the budget is directly related to the emergence of states, and on the other hand, in the conditions of the market economy, the quality marks of the budget as the main instrument for the implementation of state reforms in the socio-economic spheres of society are specified.

In the concept of the state budget, it is necessary to distinguish between its interpretations as an economic category and as the main financial plan of the country. As an economic category, the budget is considered as a system of monetary relations with an objective character.

In the material sense, the budget consists of a centralized fund of funds that ensures the activity of state and local authorities at the appropriate level and enables them to fulfill their political, economic, and social tasks. Financial provision of the activities planned by the state at the expense of the budget means exactly this material meaning of the budget.

In our opinion, in the new version of the concept of the state budget, some important aspects of it, like other special purpose funds, have been neglected. In particular, any fund or trust fund is formed for a certain period. Because, in order to quantitatively limit its sources of income and expenses, it is necessary to determine the period of its formation. In particular, if attention is paid to the budgeting process in this regard, the state budget is intended for the financial year.

In addition, when clarifying the state budget, it is appropriate to pay attention to its quality marks as a legal category and an economic category.

The budget is also an economic category. Because its material basis is monetary income obtained as a result of social production. That is why the interests of production should be taken into account in the process of organizing budget relations in any country.

Another feature of the state budget is explained in the above opinion. In particular, it highlights the importance of local budgets, which are considered to be a structural element of the state budget in territorial socio-economic reforms implemented in each region, in addition to being the financial source for the implementation of the

integrated state socio-economic policy. Also, the characteristics of the state budget as the main instrument of economy regulation by the state are highlighted.

It is carried out by state regulation, taxes, budget funds and financial assistance, social guarantees, special funds at the expense of budget funds, and the organization of reserves for the prevention of imbalances in the development of the economy.

Budget relations are financial relations that arise in the process of value distribution between the state and economic entities and the population. The peculiarity of such financial relations is that, firstly, as we mentioned above, it arises at the stage of distribution of social production, and secondly, it is directed to the formation of centralized financial resources and their use in the interests of the state.

REFERENCE:

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. - T.: Uzbekistan, 2010.
www.lex.uz
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On the Budget Code", December 31, 2013.
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On the Tax Code", November 30, 2018.
4. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Foreign Investments" // People's word. May 20, 2011.
5. Decree No. PF-4947 dated February 7, 2017 of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy of Actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan".
6. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. 28.12.2018. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-majlis-28-12-2018>.
7. Srojiddinova Z.Kh. Budget system of the Republic of Uzbekistan: Textbook. - Tashkent: infoCOM.uz LLC publishing ho

**BEMORLAR O'RTASIDA QANDSIZ DIABET KASALLIGINI KELTIRIB
CHIQUVCHI OMILLAR HOLATI**

Odilov Javohir

SamDTU davolash fakulteti 414 – guruhi

Xolmirzoyev Mardon

SamDTU davolash fakulteti 414 – guruh

Abduhalimov Shahzod

SamDTU davolash fakulteti 414 – guruh

Aminov Jamshid

SamDTU davolash fakulteti 414 – guruh

Barnoyev Shahzod

SamDTU Endokrinologiya kafedrası

Negmatova G.Sh

(Kafedra mudiri mudiri.)

Tog'ayeva G.S

(Ilmiy rahbar :)

Mavzuni dolzarbligi – Qandsiz siydik tanqisligi — **vazopressin** (antidiuretik gormon) yetishmovchiligi tufayli kuchli chanqoqlik va buyraklarni ko'p miqdorda past konsentratsiyali siydik ajratishi bilan tavsiflanadigan kasallikdir. Bu noyob kasallik ayollar, erkaklar va bolalar orasida teng ravishda kuzatiladi. Biroq 18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan yoshlar ko'proq kasallanishga moyildir. Qandsiz diabet neyroendokrin kasallik; asosan, gipotalamus va gipofiz funksiyasining buzilishidan kelib chiqadi. Kasallik 17-asrda aniqlangan, ammo, qandli diabetdan farqlay olmaganliklari sababli, unga alohida dard sifatida qarashmagan. Qandsiz diabet birinchi bo'lib ingliz olimi Tomas Uillis tomonidan aniqlandi (1674-yil). U Qandsiz diabetga chalingan bemorlar siydigini tekshirib, qandli diabetdan farqli ravishda ularning siydigi tarkibida qand moddasini topmagan va bu kasallikni qandsiz diabet deb atagan. Kasallik, asosan, yosh erkak va ayollarda, qisman bolalarda ham kuzatiladi. Qandsiz diabetga xos alomatlar to'satdan boshlanadi, bemor ko'p siyadi (poliuriya), juda chanqaydi va ko'p suyuqlik ichadi (polidipsiya), og'zi quriydi. Kasallikning bu belgilari tez orada zo'rayadi, bemor bezovtalanadi, asabiylashadi. Haddan ziyod ko'p suv ichish me'da devorining cho'zilib, hajmi kattalashishiga va me'daning pastga tushishiga olib keladi, bu me'da atrofidagi a'zolar faoliyatiga ham ta'sir qiladi. Ayollarda hayz ko'rishning buzilishiga, erkaklarda jinsiy maylni susayishiga, bolalarda esa o'sish va rivojlanishdan orqada qolish, jinsiy va jismoniy rivojlanishning kechikishi kabi holatlarga olib keladi. Kasallik uzoq davom etadi, ko'pincha uning rivojlanishi bosh miya jarohati va undagi jarrohlik amaliyotlaridan so'ng, bakterial meningit, virusli ensefalit, zaxm, bosh miya o'smalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Kasallikka

bemorning shikoyatlari, siydik tahlili, nevrologik, oftalmologik, rentgenologik va gipofizning kompyuter va magnitrezonansli tomografiya natijalariga asoslangan holda diagnoz qo'yiladi. Odsini olish uchun kasallikning birinchi belgilari boshlanishi bilan endokrinologga murojaat etish va uning ko'rsatmalariga qat'iy rioya qilish lozim. Kasallik o'z vaqtida davolansa, bemor butunlay sogayib ketishi mumkin.

Maqsad : Bemorlar o'rtasida qandsiz diabet kasallikni keltirib chiqaruvchi omillar holati aniqlash.

Material va Metodlar: sabab gipotalamo-gipofizar tizimdagi o'smalar, neyroxirurgik aralashuvlar, qon tomirlar bilan bog'liq muammolar, sil, malyariya, sifilis (zahm) sababli zararlanishi bo'lishi mumkin. Idiopatik qandsiz diabetda gipotalamo-gipofizar tizimda organik o'zgarishlar kuzatilmaydi, gormon sintez qiluvchi hujayralarga qarshi antitelolar ishlab chiqariladi va ular ushbu hujayralarni nobud qiladi. Qandsiz diabetning buyrak bilan bog'liq turi rivojlanish sabablariga tug'ma yoki orttirilgan buyrak kasalliklari (buyrak yetishmovchiligi, amiloidozi, giperkalsiyemiya) yoki litiy preparatlari bilan zaharlanish kabi omillar kiradi. Qandsiz diabetning tug'ma ko'rinishi ko'pincha autosom-retsessiv gen orqali o'tuvchi Volfram sindromi sabab bo'ladi, bunda qandsiz diabet bilan bir qatorda, qandli diabet, ko'ruv nervi atrofiyasi, karlik ham rivojlanishi mumkin.

Olingan natijalari : 2021-yilda olingan ma'lumotlarga ko'ra qandsiz diabet bilan kasallangan bemorlar Samarqand viloyatida. 303 nafar bemor kuzatilgan bo'lib bundan ayollarda 168 nafar, yoshga nisbatan 6-14 yoshgacha 29 nafarda kuzatildi shulardan 16 nafari, qizlar. 15-17 yoshgacha bo'lgan bemorlarda 4 nafar kuzatildi. 234 nafar 18-29 yoshlarda, 5 nafari esa 30-59 yoshlarda aniqlandi.

Xulosa: Shunday qilib bemorlarni kuzatish davomida olingan natijalarga asoslanib qandsiz diabet kasalligini keltirib chiqaruvchi eng asosiy omil infeksiyon virusli kasalliklar yuqumli kasalliklar, ayniqsa virusli tabiat, bosh suyagi shikastlanishi, miya shishi, miya o'smalari (kraniofaringioma, meningioma), bronxogen o'sma, ko'krak o'smalarni gipotalamik soxa metastazlari, irsiy moyillik og'ir travmalardan keyin olingan jarohatlardan keyin aniqlandi. Tajribamiz shuni ko'rsatadiki, aholi salomatligini saqlashda va qandsiz diabet kasalligini oldini olishda aholi orasida sog'lom turmush tarziga e'tibor berish, mavsumiy virusli infeksiyon kasalliklarga chalinmaslik chora tadbirlariga rioya qilishni tadbiq etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shagazatova B.X Toshkent 2021
2. Najmiddinova endokrinologiya qo'llanma
3. 3.Исмаилов С.И.Клиническое руководство
4. по Эндокринологии Ташкент 2018

**BEMORLAR ORASIDA GIPOFIZ BEZI GARMONLARI DISFUNKSIYASI
NATIJASIDA KELIB CHIQUVCHI HOLATLAR**

Jumaqulova Munisa Olimjon qizi
Boymurodova Barno Abduvali qizi
Abdumurodov Otabek Sirojiddin o'g'li
Daminov Amin Abdivohid o'g'li
Jo'rayev Yusuf Musurmon o'g'li

Samarqand davlat tibbiyot universitite 4-kurs
2- davolash ishi fakulteti 414- guruh talabalari

Mavzuni dolzarbligi : Gipofiz – bu ichki gomostazni boshqarish uchun javob beradigan garmonlarni chiqaradigan ichki sekretiya bezi hisoblanib, u endokrin tizimning boshqa bezlar faoliyatini tartibga solish uchun javobgardir. Gipofizning ishlash mehanizmi gipotalamusga bog'liqdir. Gipofiz bezidan sekretiya qilinadigan garmonlardan birining disfunktsiyasi buyrak usti bezidagi patologiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Ularning barchasidan eng yaxshi tanilgani Itsinko-Kushing sindromi. Ushbu patologiya XX- asrning boshlarida, neyroxirurg Harvi Kushing gipofiz bezi faoliyati buzilishi oqibatlarini o'rganish jarayonida aniqladi. Natijalariga ko'ra adrenokortikotrop garmoni sekretiya sinining buzilishi Itsinko- Kushing sindromi kilinik belgilari orqali organizmda metabolizm jarayonlari o'zgarishiga sabab ekanligi haqida malumot bergan. Ushbu sindrom oyoq- qo'llarda zaiflik va suyaklardagi mo'rtlikni keltirib chiqaradi. Sindromning asosiy belgilari: Oysimon yuz, bo'yin va ensa sohasida yog' to'planishi, sindromga hos semizlik (obdaminal sohada semizlik, ingichka oyoqlar hos), qorin, son ko'krak sohalarda qizil sitriyalar, ayollarda gersituizm, erkaklarda sochlarning to'kilishi hosdir. Anatomik jihatdan gipofiz bezi uchta katta qisimga bo'linadi : old yoki adenogipofiz, o'rta yoki oraliq gipofiz, orqa yoki neyrogipofiz. Gipofiz bezining oldingi qismi adenogipofiz deb atalib quyidagi 6 ta garmon sekretiya qilinadi.

Gipofiz bezi oldingi qismi garmonlari:

1. Adrenokortikotrop garmon (AKTG)
2. Tireotrop garmon (TG)
3. Lyutenlovchi garmon (LG)
4. Folikula stimullovchi garmon (FSG)
5. Somototrop garmon (STG)
6. Prolaktin garmon (PRG)

Gipofizning orqa bo'lagi garmonlari:

1. Vozoperosin garmoni
2. Oksitotsin garmoni

I. Adenokartikotrop(AKTG) – gipofizning oldingi qismining bazafil hujayralaridan ishlab chiqariladigan tropik garmon. AKTG ning maksimal sekretsiyasi ertalab 6-8 soat, minimal -18 dan 23 soatgacha kuzatiladi.

AKTG – garmoni sekretsiyasi oshishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. AKTG ga bog'liq Itsenko-Kushing kasalligi
2. Addison kasalligi
3. Tug'ma buyrak usti bezining giperplaziyasi

AKTG – garmoni sekretsiyasi pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Ikkilamchi buyrak usti bezi yetishmovchiligi
2. Buyrak usti bezlarining turli xil o'smalari
3. Gipopituitarizm

II. Tireotrop garmon (TTG) – tiroidni stimulyatsiya qiluvchi garmon bo'lib tiroid garmonlarni boshqarish uchun javobgardir. Tireotrop garmonining asosiy tasiri: Qalqonsimon bezlar tomonidan tiroksin va triyodtironin sekretsiyasini kuchaytiradi, intrafolikulyar tiroglobulin proteolizini kuchaytiradi, yod nasosining faolligini oshiradi, tirozinning yodlanishini oshiradi, tiroid hujayralarining hajmi va secretor funksiyasini oshiradi.

TTG – garmoni sekretsiyasi oshishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Birlamchi gipoterioz
2. Subkilinik gipoterioz
3. O'tkir osti trioidit
4. Qalqonsimon bez raki

TTG – garmoni sekretsiyasi pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Birlamchi giperterioz
2. Yatrogen giperterioz
3. Homilador ayollarning giperteriozi
4. Gipofiz bezining o'smasi

III. Lyutenlovchi garmon (LG) – ovulyatsiya va sariq tananing shakllanishiga, steroidogenezni tartibga solishga olib keladi.

LG- garmoni sekretsiyasi oshishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Jinsiy bezlarining birlamchi disfunktsiyasi
2. tuxumdonning polikistoz sindromi
3. menopauza
4. Jinsiy xromosomalarning irsiy kasalliklari

LG- garmoni sekretsiyasi pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Jinsiy bezlarning ikkilamchi yetishmovchiligi yoki o'smalari
2. gipotalamus va gipofiz bezining disfunktsiyasi

IV. Follikula stimullovi garmon (FSG) – tuxumdonlardagi follikulalarning yetilishiga yordam beradi, endometriyal poliferatsiyani rag'batlantiradi, steroidogenezni tartibga soladi.

FSG – garmoni sekretsiyasi oshishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. tuxumdonlarning birlamchi yetishmovchiligi

FSG – garmoni sekretsiyasi pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Shixan sindromi

2. tuxumdonning polikistik sindromi

V. Somatotrop garmon (STG) – hujayralardagi oqsil sintezining, glyukoza hosil bo'lishining va yog'larning parchalanishining, tananing o'sishining stimulyatoridir.

STG – garmoni sekretsiyasi oshishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Gipofizar gigantizm

2. Gipofizning asidofil adenomasi

3. Akromegaliya

STG – garmoni sekretsiyasi pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

1. Gipofizar nanizm

2. Gipopituitarizm

VI. Prolaktin garmoni (PRG) – laktotrof hujayralarida sintezlanadi (10-25%)

Xomiladorlik vaqtida uning miqdori 70% gacha ortadi va gipofiz 2 baravar kattalashadi.

PRG – garmoni sekretsiyasi oshishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

Galaktoreya amenoreya sindromi

PRG – garmoni sekretsiyasi pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklar:

Shixan sindromi

Gipofiz bezining orqa bo'lagi neyrogipofiz deb atalib gipotalamusda sekretiya mahsuloti bo'lgan 2 ta garmon depo sifatida saqlanadi. Gipofiz bezi orqa bo'lagi garmonlariga quyidagilar kiradi:

1. Vozopressin (antidiuretik garmon) ADG - siydik hosil bo'lishini sustlashtiradi. Vozopressin garmon yetishmaganda qandsiz diabet paydo bo'ladi. Bu distal burama kanallchalarda va yig'uvchi naylarda suv reabsorbsiyasini boshqarishda qatnashadi.

2. Oksitosin garmon – bachadon muskullariga tasir qilib qisqarishida qatnashadi. Oksitosin sekretsiyasi oshganda: erta tug'ish, siydik ajratishini keskin kamayishi.

Oksitosin sekretsiyasi pasayganda : homilaning shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan tabiiy tug'ilishdagi qiyinchilik, jinsiy hayotdagi muammolar.

Maqsad: Bemorlar orasida garmonalniy kasalliklarni aniqlash va keltirib chiqargan sabablarni bartaraf etish.

Xulosa: Qilib aytganda gipofiz bezidan sekretiya qilinadigan garmonlar organizmdagi o'sish, qon bosimini stabil taminlash, homladorlik, tug'ruq jarayonida, laktatsiya jarayonida, jinsiy organlar rivojlanishida, qalqonsimon bez funksiyasini taminlashda, rearbsorbsiyani boshqarish orqali suv muvozanati taminlash jarayonlarini boshqarishda yordam beradi. Bu funksiyalarni normal kechishi uchun sog'lom turmush tarziga etibor berish, homladorlik davrida sikrining tekshuruvidan o'tish, ovqatlanish ratsioniga alohida etibor berish, aholi orasida yaqin qarindoshlar oila qurishida yuzaga

kelishi mumkin bo'lgan endokrin kasalliklarni oldini olish uchun tushuntirish ishlarni olib borishni tashkil etish, gipofiz bezi garmonlari yetishmasligi yoki sekretsiasining oshishi natijasida kuzatiladigan kasalliklarni erta aniqlash endokrin kasalliklar kuzatilishini kamayishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. B.X. Shagazatova Endokrinologiya darslik
2. S.I. Ismoilov Endokrinologiya darslik
3. Najmiddinova Endokrinologiya qo'llanma

NEMIS MAQOLLARINING LINGGUOKULTROLOGIK NUQTAI NAZARDAN
TALQIN QILINISHI.

Ibragimov Firdavsxon Muhammadxon o'g'li
Magistr Samarqand davlat chet tillar institutida

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nemis tilidagi maqollar va ularning tasnifi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *nemislar, maqollar, ertaklar, lingvistik uslub.*

Hozirgi vaqtda texnologiyalarning rivojlanishi bilan bir qatorda ma'lumotlar turli xil yo'llar bilan saqlanadi va uzatiladi. Ammo tajribani etkazishning eng oddiy va eng qulay usuli bu til. Ertaklar, qo'shiqlar, marosimlar kabi xalq ijodiyotining ko'plab janrlari mavjud, ular uzoq ajdodlardan kelgan xabarlarni etkazadi, ammo eng ma'lumotli va qiziqarli - bu so'zlar va maqollar. Imkoniyatlari va qisqaroqligiga qaramay, ular bizning nutqimizni ma'lum semantik yukni ko'tarish bilan birga yorqinlik va ifodalilik bilan to'ldiradi. Dunyoning turli xalqlarining maqollari va so'zlari ko'p umumiy xususiyatlarga ega, ammo boshqa tomondan ular ma'lum bir xalqning o'ziga xos madaniyati va ko'p asrlik tarixini tavsiflovchi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Hikmatlar va so'zlar uzoq o'tmishga asoslangan xalq donoligini o'z ichiga oladi.

Nashr va matallar nemis tilida turli xil matnlarda tez-tez uchraydi, bu uning yorqinligi, tasvirlari va hissiyotlilik tufayli.

Muammo: Nemis matnlaridagi maqol va iboralarni rus tiliga tarjima qilishda ko'pincha qiyinchiliklarga duch kelinadi, chunki ularning ma'nosini har doim ham tushunib bo'lmaydi va nemis-rus va rus-nemis lug'atlarida ularning izohi har doim ham berilmaydi. Hozirgi kunda ko'plab lug'atlar mavjud bo'lib, ularning asosiy maqsadi ma'lum bir tilning atamaları va maqollarining xilma-xilligini va ochilishini tasvirlashdir. Shu bilan birga, ularning turli tillarda, shuningdek, tarjimada ishlash xususiyatlari xususida savol ochiq qolmoqda. Ushbu tadqiqot ishida bu haqda ma'lumotni tizimlashtirishga va maqol va maqollar kabi lingvistik hodisalarni o'rganishga yangi narsa olib kirishga harakat qilinadi. Bu nima dolzarbligi va yangiligi ushbu tadqiqot ishi.

Tadqiqot ob'ekti : Nemis tilidagi maqollar va so'zlar va ularning ruscha ekvivalentlari.

Tadqiqot mavzusi : tilda maqollar va maqollarning ijrosi, ularning rus tiliga tarjimasida qo'llaniladigan usul va vositalar.

Loyiha gipotezasi: nemis tilidan olingan maqola yoki maqolni to'g'ri va to'liq tarjima qilish nafaqat so'zma-so'z tarjimaga hissa qo'shadigan so'z boyligini bilish, balki uning asosiy mazmunini ruscha maqollar va maqollardan foydalangan holda qisqa va barkamol tarzda etkazish kerak.

Ushbu ishning maqsadi maqol va maqollarni rus tiliga tarjima qilishda muammoning sababini aniqlash, shuningdek ularni bartaraf etishning mumkin bo'lgan usullarini ishlab chiqish. Ushbu masala bo'yicha adabiyotlar tahlili va nemis maqollari va maqollari va ularning ruscha ekvivalentlarini ma'nosi, ishlatilishi va leksik tarkibi jihatidan taqqoslash.

Maqsad yechimni talab qildi quyidagi vazifalar:

1. Ushbu mavzu bo'yicha zarur adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish. 2. Maqol va maqollarni og'zaki xalq san'ati janri sifatida aniqlang.

3. Maqol va so'zlar shakllarining tuzilishi, mazmuni va barqarorligini ko'rib chiqish 4. Qiyosiy tahlil qilish, ushbu tushunchalarning tuzilishi va funktsiyalaridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, maqol va maqollar shakllarining tuzilishi, mazmuni va barqarorligini ko'rib chiqish 5. Kommunikatsion rejada maqol va maqollarning ahamiyatini aniqlash. Maqol va maqollarni rus tiliga tarjima qilishning eng samarali usullarini ta'kidlang

Ishning nazariy ahamiyati Tadqiqot nemis atamaları va maqollarini tarjima qilishning asosiy funktsiyalari va usullarini ishlab chiqish va tizimlashtirishdan iborat bo'lib, bu nafaqat tilda ularning ahamiyati to'g'risida xulosa chiqarish, balki nemis xalqining madaniy rivojlanishining o'ziga xosligini namoyish etish imkonini beradi.

Ishning amaliy ahamiyati uning qoidalarini nemis tili darslarida, shuningdek og'zaki va yozma nutq bo'yicha seminarda qo'llash imkoniyati mavjud. Tadqiqot materiallari nemis va rus tillarining stilistik, frazeologik va tushuntirish lug'atlaridan olingan ma'lumotlar, tez-tez ishlatiladigan maqol va maqollarning zamonaviy to'plamlari, shuningdek, ushbu mavzu bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar.

Tadqiqot usullari ishning maqsadlari va vazifalari tufayli. Ish birinchi tavsiflash uslubini, shuningdek nemis va rus tillaridagi maqollar va maqollarni lingvistik va qiyosiy tahlil usullarini qo'llashni talab qildi.

1-bob. Hikmatlar va maqollar xalq og'zaki ijodi janri sifatida.

"maqol" va "maqola" tushunchalarini va ularning tildagi vazifalarini qiyosiy tahlil qilish.

Qadim zamonlardan beri dunyoni tushuntirib beradigan, ota-bobolarining ijtimoiy va tarixiy tajribasini saqlaydigan, xulq-atvor qoidalari va normalarini etkazadigan maxsus janrlar mavjud bo'lib, ular qo'shiqlar, afsonalar, afsonalar, ertaklar, marosimlar, fitna, harbiy va mehnat qo'shiqlari, maqol va maqollar shaklida taqdim etilgan. . Ushbu barcha janrlar "Folklor" - ingliz tilidan umumiy atama ostida birlashtirilgan. folklor - xalq donoligi, xalq bilimlari) - uning hayoti, qarashlari, ideallarini aks ettiruvchi badiiy jamoaviy ijodiy faoliyati; odamlar tomonidan yaratilgan va keng omma orasida mavjud bo'lgan [Dahl 1989, 342]. Hikmatlar va so'zlar barcha zamonaviy tillarda, shu jumladan nemis tilida ham keng taqdim etilgan. Xalq maqollari va rivoyatlarining kelib chiqishi qadimgi davrlarda paydo bo'lgan. O'sha kunlarda odamlar yozishni bilmaganlarida, o'z bilimlarini og'zaki ravishda etkazishlari kerak edi. Maqol va maqollarning qisqa shakli

oddiy odamlarni osonlikcha o'zlashtirish va idrok etishga yordam berdi. Shuning uchun, maqol va maqollarning kelib chiqishi haqida gapirish juda qiyin, ular bir marta aytilganidek, manba bilan aloqani yo'qotib, jamoat ongining bir qismiga aylanadi. Maqollarning yana bir muhim manbai bu Bibliya, ibroniy tilidan tarjima qilingan, bu juda mashhur edi. U erdan, eng qadimgi jamiyatning dunyoqarashini aks ettiruvchi dono so'zlar, fikrlar, bayonotlar olinadi, ularning ko'plari hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Ko'p nemis maqollari Muqaddas Yozuvlardan olingan [Podgorny 2001, 167]. Ba'zi maqol va masallar xalq og'zaki nutqida adabiy manbalardan olingan. Shunday qilib, masalan, J.V. Gyote va Mariya fon Ebner-Eshenbaxning so'zlari keng tarqalgan: "Der Jugend lernt, Im Alter versteht man", (ular yoshligida o'qiydilar, ular keksalikda tushunadilar) F. Loqo: "Freyd, Mäigigkeit va Ruh schleußt dem Arzt die Türe zu "(quvonch, muloyimlik va tinchlik shifokorga eshiklarni yopadi) qanotli bo'lib qoldi. Nemis tiliga frantsuz, ingliz, lotin va hokazolardan ko'plab bayonotlar kelib tushdi. Mashhur Vladimir Dah maqol va maqollarga bag'ishlangan yuz etmish rubrikadan iborat. Ko'p asrlar davomida tuzilish, vositalar va so'z birikmalarining nisbiy barqarorligi saqlanib qoldi. Shuning uchun har bir xalq haqiqatni anglashga nisbatan o'z g'oyalari va qarashlariga mablag 'kiritdi. . Shunday qilib, maqol va iboralar hodisalarni xarakterlaydi, ya'ni. ular orasida eng oshkoraligini ajrating va eng muhim xususiyatlariga e'tibor bering. Tasvirlash dehqon, hunarmand, ishchi, ruhoni, usta, sud va nemis tilida: burgamistra obrazlarini yaratishda namoyon bo'ladi. Bu odamning ijtimoiy mavqeini aniqlashda asosiy belgilarni: qashshoqlik yoki boylik, hokimiyat yoki huquqlarning etishmasligini ko'rsatib, uni mos ravishda tavsiflash uchun imkon beradi. Maqol va so'zlar orqali adabiy va og'zaki til doimiy ravishda boyib boradi. Darhaqiqat, folklor asarlarida qadimiy va mahalliy (dialekt) so'zlar juda ko'p uchraydi.

XX asrning 90 – yillarida tilshunoslik bilan ma'daniyatshunoslik orasida yangi fan sohasi, lingvokulturologiya (lingvomadaniyatshunoslik) paydo bo'ldi. U tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida tan olindi. Lingvokulturologiyaning shakllanishi haqida deyarli barcha tadqiqotchilar ushbu nazaryaning ildizi V. fon Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar.

Lingvokulturologiya sohasida jiddiy tadqiqotlar yaratgan V.A. Maslova ushbu sohaning rivojini 3 bosqichga ajratadi:

1) fan shakllanishiga turtki bo'lgan dastlabki tadqiqotlarning yaratilishi (V. Fon Gumboldt, E.Benvnist, L.Vaysgerber, A.A. Potebnya, E.Sepir) kabi tilshunoslarning ishlari);

2) lingvokulturologiyaning alohida soha sifatida ajratilishi;

3) lingvokulturologiyaning rivojlanish bosqichi;

XXI asr boshiga kelib lingvokulturologiya dunyo tilshunosligidagi yetakchi yo'nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Lingvokulturologiya tilni madaniy fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil etadi. Jumladan, V.N. Teliya bu haqida shunday yozadi:

“Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog’i insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandir. Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo’lgan inson to’g’risidagi antropologik paradigmaga xos bo’lgan yutuqlar majmuasidir” [3.]

V.V.Vorobyev “lingvokulturologiya – sintezlovchi toifadagi kompleks ilm sohasi bo’lib, u madaniyat va til o’rtasidagi o’zaro aloqalar va ta’sirlashuvlarni o’rganadi. Bu jarayonni yagona lisoniy va nolisoniy (madaniy) mazmunga ega birliklarning yaxlit tarkibi sifatida mazkur jarayonni zamonaviy nufuzli madaniy ustuvorliklarga (umuminsoniy me’yorlar va qadryatlar) qaratilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiradi”, - deb ko’rsatadi. Ushbu tushunchalarning o’zaro farqli jihatlarini professor O’. Yusupov quydagicha izohlaydi. “Lingvokulturema - o’zsementikasida (ma’nosida) madaniyatning biror bo’lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligi.

ADABIYOTLAR

1. 1.Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: Musiqa, 2010.
2. 2.Ўзбек халқ мақоллари. Нашрга тайёрловчилар: Афзалов М., Худойберганов С., Иброҳимов С. – Т.: Давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1958.
3. Ўзбек халқ мақоллари. I жилд (А-О) – Т.:Фан, 1987.
4. 4.Қўшоқов М. Сўз кўрки мақол// Ёш ленинчи, 1963 йил 7май № 55 (5872)
5. Якубова М. Ўзбек мақолларининг ғарб халқлари фольклоридagi маънодош муқобиллари// Илм сарчашмалари, 2013 йил 7-8 сон

Akhmedova Sarvinozkhan Ravshanbek qizi

Uzbek National Music Art Institute named

Yunus Radjabi 3rd-year student of Maqam singing

Zamira Suyunova

Uzbek National Music Art Institute named

Yunus Radjabi senior teacher, associate professor

Abstract: *this article is about the history of the development of the eastern art of maqam and its origin, its musical layers and the scholars who contributed to the development of maqam.*

Key words: *maqam, eastern maqam, history of eastern maqam, eastern music, traditional music, music, national music, nations.*

It should be said that the necessary factors for the emergence of status systems in the Eastern Muslim world were gathered by the 9th century. After all, it was during these times that exact sciences were developed, the great merits of our compatriot Abu Nasr Farabi (871-950) in musicology, the foundation of Oriental musicology was laid, professional music practice rose to a new level, and religious-philosophical teachings and views began to spread. Under the influence of these direct and indirect factors, a twelve-status system was created in the large (central) cities of the Middle East. This system classification was first developed in the works of Safiuddin Urmavi (approx. 1230-1294) and Qutbiddin Shirozi (1236|37-1310) on the science of music.), Najmiddin Kavkabi (XVI), Darvishali Changiy (XVI-XVII) were creatively continued by mentors, practitioners and supervisory scientists. history of Maqam can be divided into two major periods. The content of the first period is the study of the very ancient origins of Maqames from the point of view of space and time, and the study of the layers of the first melody. Naturally, there were no literal Maqames known to us during this period. The processes of formation of the authority systems that have already reached us are conditioned by a certain stage of socio-cultural development.²⁰

The system of twelve statuses consists of several components, the main ones of which are 12 statuses, 6 votes and 24 branches. In this case, the seven-step perfect curtain structures from ancient times were classified into 12 status groups, and old folk tunes and sayings (Navrozi Ajam, Dugoh, Segoh, etc.) were classified into the category of branches. A number of issues related to this system, including the specific function of the components within the system and aspects of direct interconnection in music practice, remain a puzzle until now.

²⁰Karomatov F., Elsner Yu. Makam I makom, kn: Muzika narodov Azii I Afriki. Vip . M., 1984, s. 91

The establishment of the twelve-status system in our country and its first classic manifestations date back to the time of Sahibgiron Amir Temur and his successors - the Timurids. Therefore, the system of twelve statuses was created as a result of the scientific and creative activities of master professional musicians and scientists who spent many years on making the musical treasures of the past and their times into an artistic whole in accordance with the classical requirements of the new era.

When talking about the twelve statuses, the issue of how the musical monuments of different historical periods gathered in them were combined and became proportional based on the system of priority ideas and meanings is of particular interest. When discussing this topic, it is appropriate to take into account the predominant ideology in the political-social-cultural life of that time, the "cultural environment" of the palace, from the leading philosophical views in it to the forms and symbols that were important in the music of statuses, and their system of meanings. As a result of research in this regard, it is known that the core of the meaning system of statuses is the ideas of the doctrine of "perfect man" (mysticism). A number of indirect and direct arguments can be given for this. First of all, it should be said that in the past, the science and practice of maqams was mainly practiced by Sufis who were within the framework of tariqat, or in any case by Sufism (mystics who accepted the ideas of Sufism). Sufisms in the style of "Music is a source of emotion" were mainly given by the sheikhs of Sufism. At the moment, the term "status" of Arabic origin and the meanings such as "career", "place", "address", "position", "rank" in many respects are the founder of "Yassawiya" sect. Yassavi's wisdom was widely spread among the Turkic peoples.

The occurrence of this term in many phrases in the text of proverbs ("the status of love", "the status of a strange situation", "slaves in love in the status of love", etc.) gives a certain basis to such an opinion. The beginning of the introduction of the term "Maqam" to music is largely due to the fact that the teachings of Sufism were widely spread in the Islamic world by this time (the social influence of the Yassaviya, Hojagon-Naqshbandiya and Kubroviya sects was high in our country).), and during the rule of Amir Temur and the Timurids, it rose to the position of an almost official ideology, which can be explained by the strong ideological influence it had on court art, in particular, on the field of classical professional music. The word maqam is one of the most important concepts in Sufism terminology, and by means of it, seven main stages (stations, levels) of the path of spiritual perfection (tariqat) are understood. Therefore, the term "status" also refers to a certain process of action, and the content of this process is the journey of the tax (passenger, wanted murid) through the stages of the leech (road) and at the same time the spiritual journey towards his goal. is increasing. It should be said that within the framework of the twelve status system, the ideals of the "perfect person" take on a more serious form. In particular, the spiritual journey of a tax collector towards his beloved with the fire of love in his heart is also internalized to the "chain" of 12 statuses in this system.

According to this, the Dugoh branch was described and developed in the status of Husaynii, the Segoh branch in the Hijaz status, and the Chorgoh branch in the Zangula status curtains (N. Kavkabi classification). As a result of this, the process of natural absorption of the attached status veils of the branches took place. This can be evidenced by the following example. In the way of saying "Maqomi Segoh" from the Khorezm maqams, the Segoh melody device, which initially consists of three sounds, conquers seven main stages one after the other, starting with the "re" note. True, the flow of the melody periodically returns to the "conquered" stages with wave-like movements and repeats them, which is due to the specific characteristics of music in general. Similar musical processes occur on the "Segoh" road from Fergana-Tashkent status roads. When the association of sounds present at the base stages is compared to the twelve status veils, it is known that it is in accordance with hijaz. So, as a result of the step-by-step development of the old melodic structures, which initially ranged from two (Dugoh), three (Segoh) and four (Chorgoh) sounds, along the seven main stages of certain statuses, their it can be said that new levels of quality (that is, status) were created. It was at the level of these qualities that they were included in the system of the new maqamat (Shashmaqom, Khorezm-Dugoh and Segoh, Fergana-Tashkent maqamat roads Dugoh, Segoh and Chorgoh maqamat). The logical conclusion is that in this process, the double names that were used earlier, such as Segohi-Hijaz, Dugohi-Husayni, Chorgohi-Zangula, meaning combinations of branches and status, gradually lost their meaning. Because branch (melody) structures were so naturally embedded in status veils during their development that as a result, the names of these branches not only represent the new melodies that are contemplated within these veils, but also express these perfect veils themselves. had become concepts. Therefore, it should be recognized that the "life" of the curtains of Husayniy, Hijaz and Zangula maqams continues today in the context of the examples of maqams known as Dugoh, Segoh and Chorgoh. According to this, the Dugoh branch was described and developed in the status of Husaynii, the Segoh branch in the Hijaz status, and the Chorgoh branch in the Zangula status curtains (N. Kavkabi classification). As a result of this, the process of natural absorption of the attached status veils of the branches took place. This can be evidenced by the following example. In the way of saying "Maqomi Segoh" from the Khorezm maqams, the Segoh melody device, which initially consists of three sounds, conquers seven main stages one after the other, starting with the "re" note. True, the flow of the melody periodically returns to the "conquered" stages with wave-like movements and repeats them, which is due to the specific characteristics of music in general. Similar musical processes occur on the "Segoh" road from Fergana-Tashkent status roads. When the association of sounds present at the base stages is compared to the twelve status veils, it is known that it is in accordance with hijaz.

In conclusion, it is interesting to say that the attention paid to the art of Maqam in the new Uzbekistan will definitely serve as a foundation for further development of this

art in the future. As a result of the respect and attention paid to the art of "Maqam" during the third renaissance, we are sure that this art will reach high levels in the future.

LIST OF USED LITERATURE AND WEBSITES:

1. Karomatov F., Elsner Yu. Makam I makom, kn: Muzika narodov Azii I Afriki. Vip . M., 1984, s. 91
2. I. Radjabov. On the issue of maqam. UzSSR State Fiction Publishing House, Tashkent 1963.
3. <https://lex.uz/uz/search/all?searchtitle=Maqam%20san%E2%80%99atini>
4. Yunusov R. Yu. Uzbek folk music creativity (scientific-methodical recommendations) part II, T., 2000, p. 24
5. Ibn Arabshah. History of Amir Temur, T., Labor, 1992, p. 86-87
6. Uzbek classical music and its history. T., Science, 1993, p. 39-40

**“USTOZLAR- YURTNING ENG AZIZ,ENG ULUG’ VA MO’TABAR
KISHILARDANDIR”**

Xudayberdiyeva Moxichehra Alisher qizi.

Buxoro viloyati yuridik texnikumi .

Sud - huquqiy faoliyati 2-kurs talabasi.

Annotatsiya: *Ustozlar biz uchun yaratgan tomonidan beriladigan alohida ne’matdir. Aynan ular millatni ulug’likka yetaklaydilar, insonni yetuk qiladilar va dunyoni yaxshi tomonga o’zgartiradilar. Aynan o’qituvchilar bizga qalam qilichidan muhimroq ekanligini o’rgatadi. Ular jamiatda hurmatga sazovordir, ular insonlarning turmush darajasini oshiradi. Ular odamni tarbiyalaydi va insoniy fazilatlarni o’rgatadi, yaxshi jamiyat qurishga hissa qo’shadi.*

Kalit so’zlar; *Ustoz ,tadbirlar anjumani,*

Kirish: 1-oktabr- O’qituvchi va murabbiylar kuni!

SHu kuni bizga saboq bergan, hayot soqmoqlaridan odimlab borishimizda ustozlik qilgan va bu vazifani ayni paytda ham sharaf bilan bajarib kelayotgan insonlarni kasb bayramlari bilan tabriklashga oshiqamiz .

Albatta har birimiz istalgan sohada mehnat qilganimizda ustoz va murabbiylarga ehtiyoj sezamiz.

Avvaliga maktabgacha talim muassasasi keyin maktab navbati bilan oily o’quv yurtida ustozlardan saboq olamiz.

Ota- onamiz esa bu borada bizni bir umrlik yo’ldoshimiz. Ularning o’gitlariga esa alohida etibor qaratish xalqimizga xos ezgu fazilatlardan xalqimizning “Ustoz otangdek ulug’ “degan purhikmat naqlida ham o’qituvchi va murabbiylarga bo’lgan samimiy ehtirom nomoyon. Bu bayram avvalo o’zining bilim va tajribasi is’tedod va mahorati insoniy fazilatlarini, ko’z nuri va qalb qo’ri , butun borlig’ini ayamasdan marifat yo’lida beminnat xizmat qiladigan ustoz va murabbiylarimizga nisbatan xalqimizning azaliy hurmat va ehtiromining yaqqol namunasidir.

Adabiyotlar tahlili va metadalogiya.

Ustoz deganda, har qaysi inson ko’nglida chuqur hurmat-ehtirom va cheksiz minnatdorchilik tuyg’ulari, shu bilan birga hech qanday boylik bilan o’lchab va ado etib bo’lmaydigan qarzdorlik hissi paydo bo’ladi. Ustozlarimiz o’giti keksalarimiz pand-nasihatlariga amal qilib borsak ,aslo kam bo’lmaymiz. Bu bilan ustoz va murabbiylarimiz oldidagi ilk burchimizni ado etgan bo’lamiz. Inson avvalo unga bilim va ma’rifat dunyosi sari yo’l ochib bergan , uning qalbiga yuksak insoning fazillatlar hissini singdirish yo’lida zahmat chekkan ustoz va murabbiylarga nisbatan ko’nglida hamisha minnatdorchilik tuyg’usi bilan yashaydi.

Ustozlarning umri mangu, chunki shogirdlarning umri unga ulanadi. Muallim va ustoz shunday mo'tabar zotki, uning nomi ham, umri ham hammisha bo'qiydir. Biz barchamiz kasbu ko'rimizdan qat'iy nazar, bu so'zlarni eshitganimizda ko'nglimizdan faqat iliq fikrlaru, yorqin xotiralar o'tadi.

Muhokama va natija.

Ustozlar Olloh tomonidan beriladigan alohida ne'matdir. Aynan ular millatni ulug'likka yetaklaydilar, insonni yetuk qiladilar va dunyoni yaxshin tomonga o'zgartiradilar. Aynan o'qituvchilar bizga qalam qilichdan muhimroq ekanligini o'ragatadilar. Ular jamiyatda hurmatga sazovordir, ular insonlar turmush darajasini oshiradi. Ular odamni tarbiyalaydi, insoniy fazilatlarni o'rgatadi va yaxshi jamiyat qurishga hissa qo'shadi.

Haqiqatdan ham, ko'z nuri va qalb qo'rini ,butun ongli hayotini yosh avlodga bilim va tarbiya berishga, ularni milliy va umuminsoniy qadryatlar ruhida kamol toptirishda bag'ishlangan bir so'z bilan aytganda Vatanimizning ertangi kunning poydevorini yaratayotgan bu insonlarning olijanob mehnatiga har qancha tahsin aytsak oz.

Boshqacha qilib aytganda, o'qituvchi faqat o'qituvchi vazifasini bajarmaydi. Zarur bo'lganda ular turli rollarga moslashadi. Biz xafa bo'lganimizda ular do'st bo'lishadi , biz yordamga muhtoj bo'lganimizda ota-onamiz kabi g'amxorlik qilishadi . SHunday qilib, ustozlar haqida gap ketganda ularning o'quvchilar hayotiga qanday ta'sir va uni qanday inson bo'lib shakllanishidagi rolini cheksiz ta'riflash mumkinligiga amin bo'lamiz.

Ustozlarimiz biz uchun faqatgina ta'lim beruvchi shaxsgina emas. Masalan o'quvchi maktabda jarohatlansa, aynan o'qituvchi uni birinchi yordam uchun kasalxonaga olib boradi. Bunday holatlar ustozlarimizning bizga qanchalik mehribon va g'amxo'r ekanliklarini ko'rsatib , beradi.

Xulosa

Bir sharif tingladim , bu yorug' dunyoda.

Angladim iymon ne,ne erur ixlos.

Biron bir dunyoviy da'va yoq menda.

Sizni olloh uchun suydum, ey ustoz.

Ularning mehnatlari e'zozlanib, yurtimizda 1-oktabr –“ O'qutuvchilar va murabbiylar kuni” umumxalq bayrami sifatida keng nishonlanadi . Ularning faoliyati doimo munosib taqdirlanadi va qadrlanadi. SHu bois ustozlarimiz doimo e'zozda va e'tirofda .

Buxoro yuridik texnikumida ham jonkuyar, mehribon o'z kasbining mohir mutaxassislari yoshlarga ta'lim-tarbiya berib kelmoqda.

Ularning g'amxo'rligi, e'tibori, fidoiyligi bois yoshlarimiz o'zlari tanlagan sohalarida kasbiy bilimga ega bo'lib barkamol ,komil inson bo'lib voyaga yetmoqda.

Tenikum direktor **Ismatov Ismatillo Innoyatvich** tashabbusi bilan ustozlar mehnati yana qadrlanib, ularga g'amxo'rlik ko'rsatib kelinmoqda.

Darhaqiqat Paraolimpiyadachilarimizning yutuqlari 32 ta qatnashchidan 31 tasi medal bilan qaytishi katta yutuqdir. Ustozlar tarbiyasining natijasidir.

Yoshlarimiz erishayotgan yutuqlarini ko'rganda yurtimiz bayrog'i baland ko'tarilganda, xursand bo'lmagan yurtdoshimiz bo'lmasa kerak. Yoshlarning yutuqlarini bosh sababchisi, xizmatchisi va yuqori darajalarga ko'taruvchi bu ustozlarning mehnatidir!!!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fozil qori she'ri
2. Toshkent yuridik universiteti **“Ustozlar- yurtning eng aziz, eng ulug' va mo'tabar kishilardandir”** tadbir namoyishidan
- 3.
4. Tel: (88)860-37-33

VITAMINLARNING TIRIK ORGANIZMDAGI ROLI VA ULAR YETISHMOVCHILIGI OQIBATIDA KELIB CHIQUADIGAN KASALLIK TURLARI**Amonova Mahliyo Safarovna**

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali. Tabiiy, gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat kafedrası assistenti

Annotatsiya: *maqolada vitaminlarning tirik organizmdagi roli va ular yetishmovchiligi oqibatida kelib chiqadigan kasallik turlari haqida fikrlar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *vitamin, mikroorganizm, ferment, avitaminoz, gipovitaminoz.*

Hozirgi vaqtda 25 dan ortiq vitamin va vitaminlik xususiyatiga ega bo'lgan moddalar aniqlangan bo'lib, ularning ko'plari tabiiy oziqaviy mahsulotlardan va kimyoviy yo'l bilan hosil qilingandir.

Vitaminlar har xil kimyoviy tabiatli organik birikmalar bo'lib, ular odam va hayvon organizmining hayot faoliyati uchun zarur bo'lgan jarayonlarda katta rol o'ynaydi. Ular asosan o'simliklar va mikroorganizmlarning hujayralarida sintezlanadi.

Hayvon organizmi ko'pchilik vitaminlarni tayyor holatda oziqaviy mahsulotlar bilan qabul qiladi, chunki ular hayvon organizmida deyarli sintezlanmaydi. Shuning uchun ham hayvon oziqasi to'la qiymatli bo'lib, organizmni har tomonlama, ya'ni organizm uchun kerakli bo'lgan moddalar (oqsillar, yog'lar, karbonsuvlar, mineral tuzlar va suv kabi) bilan vitaminlarga bo'lgan talabni ham qondira olishi kerak. Ayrim B guruh vitaminlari hayvon organizmida, kavsh qaytaruvchi hayvonlarning me'dasida mikroorganizmlarning faoliyati natijasida hosil bo'lishligi aniqlangan.

Ayrim vitaminlar fermentlarning faoliyatini kuchaytiruvchi sifatida ishtirok etsa, ayrimlari esa susaytiruvchi sifatida ishtirok etadi. Vitaminlar fermentlarning tarkibida oziqaviy modda bilan o'zlashtirilgan holatda emas, balki biologik aktiv moddalarga aylangan holatda, masalan: fosfor kislotalarining efirlari holatida ishtirok etadi. Tirik organizmning yashovchanligida va ayniqsa yosh organizmning o'sish va rivojlanish jarayonida vitaminlarning roli katta. Shuning uchun hayvon oziqasi tarkibida ayrim vitaminlarning yetishmovchiligi va mutlaqo bo'lmasligi natijasida organizmdagi hayotiy jarayonlarning sezilarli darajada buzilishi va organizmda yashirin ravishda uzoq davom etadigan kasalliklar paydo bo'ladikim, bular avitaminoz va gipovitaminoz kasalliklari deb ataladi. Bunday kasalliklarda organizmda moddalar almashinuv jarayoni ma'lum bir darajada buziladi, organizm o'sishdan qoladi va mahsuldorlik pasayadi.

Oziqa tarkibida biror xil vitaminning yetishmovchiligi natijasida sodir bo'ladigan kasalliklar avitaminozlar deb ataladi. Bu kasallik oz uchraydigan kasallikdir. Chunki oziqaviy mahsulotlar tarkibida deyarli barcha vitaminlar uchraydi. Lekin

organizmning talabini ozuqalar tarkibidagi ayrim vitaminlar qondira olmasligi natijasida kasallik paydo bo'lishi mumkin. Bu kasallikni birlamchi gipovitaminoz kasalligi deb aytiladi.

Organizmda ikkilamchi gipovitaminoz kasalliklari ham uchraydi. Bu hayvonning me'da-ichak yo'llari yallig'lanishi, kasallanishi natijasida ozuqa tarkibidagi kerakli moddalarni so'rib olish qobiliyati yo'qolganligi natijasida sodir bo'ladigan kasallikdir. Bunday kasallikka yo'liqqan hayvonlarga vitaminli preparatlar oziqa bilan emas, balki teri ostiga, muskul to'qimalariga yoki qonga yuboriladi. Organizmda bir nechta vitaminning yetishmovchiligi natijasida sodir bo'ladigan kasalliklar polivitaminoz kasalligi deb ataladi.

Tirik organizmda gipervitaminoz deb ataluvchi kasalliklar ham uchraydi. Bu organizmga ba'zi vitaminlarning juda ko'p miqdorda kirib turishi natijasida kelib chiqadigan kasallikdir.

Hayvon va insonlar uchun vitaminlarning asosiy manbai o'simlikli oziqlardir, lekin bir necha vitaminlarni hazm qilish organlaridagi mikroorganizmlar (ayniqsa kavsh qaytaruvchi hayvonlarda) paydo qiladi, ayrimlari esa to'qimalarda hosil bo'lib turadi.

Organizmlarda vitaminlarning yetishmasligi yoki umuman bo'lmay qolishining asosiy sabablari jumlasiga ozuqa tarkibida vitaminlarning kam yoki umuman bo'lmashligi, ba'zilarining esa ichak devorlari orqali so'rila olmay qolishi, ozuqalar tarkibida vitaminlarning (hazm qilish organlarida) sintezlanishiga halaqit qiladigan salbiy omillar, jumladan antibiotik yoki sulfanilamid preparatlari bo'lib, ularning uzluksiz qabul qilinishi (chunki ular foydali mikroorganizmlarni ham halok qiladi) va ba'zi bir fiziologik holatlar, ayniqsa mollarning bug'ozligi, ogir ish qilish, yosh organizmlarning o'sishi va rivojlanishi, laktatsiya davri hamda ayrim patologik holat kabilar kiradi. Vitaminlar yetishmasligining sabablari ba'zi bir vitaminlarga tarkibi jihatidan o'xshash bo'lgan birikmalar, ya'ni antivitaminlar yoki antagonistlarning ta'sir etishidan ham iborat bo'ladi.

Vitaminlar — tirik organizmda. har xil biokimyoviy va fiziologik jarayonlar me'yorida o'tib turishini ta'minlaydigan moddalardir. Vitaminlar oz miqdorda bo'lishiga qaramasdan, moddalar almashinuvi jarayoniga kuchli ta'sir etadigan biologik aktiv modda bo'lganligi sababli ularning nomi ko'pincha davolash xususiyatlariga qarab va fiziologik ta'sirlariga qarab berilgan hamda ularni lotin alfavitinint ayrim harflari bilan belgilash qabul qilingan. Keyinchalik esa vitaminlarning kimyoviy tarkiblari va tuzilishlari aniqlangandan keyin ularning organizmda moddalar almashinuv jarayoni ma'lum bir darajada buziladi, organizm o'sishdan qoladi va mahsuldorlik pasayadi.

Suvda eriydigan vitaminlar va ularning ko'pgina hosilalari hayvon organizmida ko'pincha suvli faza holatida bo'lib, organizmda to'planib turmaydi, Shuning uchun oziqa bilan doimo iste'mol qilib turilishi kerak.

Yogʻda eruvchi vitaminlar esa yogʻda va boshqa xil organik erituvchilarda yaxshi erish xususiyatiga ega boʻlib, organizmda yogli birikmalar holatida maʼlum bir miqdorda toʻplanib turib keyin sekinlik bilan organizm ehtiyoji uchun sarflanishi mumkin.

A vitamini avitaminozi paytlarida buzoq, sigir va qoʻylarda siydik va qon plazmasi tarkibida ham oʻzgarishlar kuzatiladi. Jumladan ularda fosfat va natriy tuzlari koʻpayadi, lekin kalsiy tuzlari kamayadi. A vitamini organizmning tashqi Sharoitdan boʻladigan taʼsirlarga (ayniqsa stress taʼsiriga) infeksiyaga qarshi kuchini oshiradi. Ona organizmiga nisbatan ona qornidagi bola A vitaminiga koʻproq mudtoj boʻlishi aniqlangan. Masalan: qoʻy bugʻozlik davrida oziqani yetarli qabul qilmaganligi tufayli 13 kg gacha oriqlashi, lekin sogʻlom qoʻzi tugʻishi, ammo A vitamini yetishmaganda boʻgʻoz qoʻy oʻz ogʻirligini deyarli yuqotmasligi, lekin nasl chala va hatto oʻlik yoki turli kasallikka chalinib tugʻilishi mumkin. A vitamini yetishmaganda hayvon, insonlarda va ayniqsa parrandalarda vujudga keladigan salbiy holatlardan biri shabkoʻrlik kasalligidir.

Koʻzning toʻr pardasidagi tayoqchasimon hujayralarida rodopsin nomli pigment (murakkab oqsil vakili) hosil boʻlishi uchun Shu hujayralardagi opsin oqsili A vitaminining aldegid shaklidagi (retinal) tuzilishi bilan birikadi va hosil boʻlgan rodopsin qorongʻu tushgan paytlarda koʻrishni sodir etganligi tufayli uni koʻrish purpuri deb ataydilar. Kunduzi, yaʼni yorugʻlik yetarli boʻlgan paytlarda rodopsin qaytadan opsin va retinallarga ajralgan holda boʻladi. Demak, rodopsin hosil boʻlishi, yaʼni qorongʻilik boshlanganda koʻrish sodir boʻlishi uchun organizmda A vitamini yetarli boʻlishi kerak.

D vitaminlari inson, hayvon va parrandalar organizmlarida yetishmaganda kalsiy va fosfor elementlarining almashinuvi va demak suyakning hosil boʻlishi buziladi, chunki ozuqalar bilan isteʼmol qilingan kalsiy va fosforlar ichakdan qonga va undan suyak toʻqimalariga oʻtmay qoladi. Natijada inson va hayvonlarning yoshlik davrlarida raxit, katta yoshlarida osteomalyatsiya (suyakning yumshoq boʻlib qolishi) hamda osteoporoz (suyakning teshilishi) kasal-liklari vujudga keladi. Raxit, osteomalyasiya kasalliklari natijasida koʻpchilik suyaklar, ayniqsa boldir, koʻkrak qafasi, bosh suyagi kabilar egri oʻsa boshlaydilar, yaʼni koʻkrak qafasi boʻrtib chiqib ketishi, oyoq suyaklarining egilishi, kalla suyagining yiriklashib yoki bir tomonga oʻsib ketishi, umurtqa suyaklari bukri koʻrinishli boʻlib qoladi. Parrandalar tuxumining poʻsti yupqalashib qoladi va hatto deyarli pushtsiz tuxum tugʻadi. D avitaminozli organizmlarda ishqorli fosfataza fermentining faolligi 100-200 marta tezlashadi,

Keyingi yillarda D vitaminlarning organizmdagi biokimyoviy roli juda mukammal oʻrganilmokda. D3 vitamini oʻz oʻzicha biologik aktiv modda emasdir. Lekin u biologik aktiv birikma sifatida tan olinadigan, gormonal aktivlikka ega boʻlgan (jigar va buyrakda sintezlanadigan) 1,25-digidroksixolekalsiferol deb ataluvchi ximiyaviy birikmani sintezlanishida ishtirok etishligi aniqlangan. Buning uchun D vitaminlar ikki

bosqichda, ya'ni avvalo jigarda, keyin buyrakda gid-roksillanadi va hosil bo'lgan 1,25 digidroksixolekalsiferol suyak to'qimalariga kalsiy va fosforlarning o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Demak, vitaminlar tirik organizmlarning hayot faoliyati uchun zarur biologik moddalardir. Inson va hayvonlarning vitaminlarga bo'lgan talabi har xil bo'lib, ularning jinsiga, yoshiga, atrof-muhitning ta'siriga bog'liq.

ADABIYOTLAR:

1. 1.O.O.Obidov, A.A.Jo'rayeva, G.Yu.Malikova. "Biologik kimyo" Darslik.
2. "Extremum Press" nashriyoti. Toshkent. 2011 yil
3. 2.M.G.Safin, X.Mamadiyorova. "Biologik kimyo" fani bo'yicha amaliy-laboratoriya mashg'ulotlar uchun o'quv qo'llanma. Nafis poligraf servis.
4. Samarqand. 2018 yil.

**PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING NAZARIY VA METODOLOGIK
ASOSLARI.**

Nasriddinova Sevara Olimjon qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yonalishi 3-bosqich 4BT-20 guruh talabasi*

Sattorova Shohsanam Muzaffar qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yonalishi 3-bosqich 4BT-20 guruh talabasi*

Boymatova Munisa Shokir qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yonalishi 3-bosqich 4BT-20 guruh*

Djamolova Shahnoza Srojiddinova

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yonalishi 3-bosqich 4BT-20 guruh talabasi*

Xurramova Dilmira Xasan qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yonalishi 3-bosqich 4BT-20 guruh talabasi*

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishni samarali tashkil etish, pedagogik texnologiyalarning mazmuni, shakl va vositalari, ta'lim berishda pedagogik texnologiyalardan to'g'ri va unumli foydalanish uslublari, kafolatlangan natijaga erishish uchun olib borilayotgan ta'lim sohasidagi yangiliklarni o'rganish, ilmiy asoslash va amaliyotda foydalanish ishning amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Kalit so'zlar: Jamiyat, ta'lim tarbiya, pedagogik texnologiya, g'oya, ta'limni texnologiyalashtirish, Arastu, moddiy ishlab chiqarish, sivilizatssiya, Usul, uslub, biologik ehtiyojlar, Ijtimoiy ehtiyoj, ehtiyojni qondirish, pedagog,

Jamiyatimiz jadallik bilan taraqqiy etib, iqtisodiy va siyosiy mavqeyi kundan-kunga ortib bomoqda. Buni esa ijtimoiy soha va ayniqsa ta'lim-tarbiyaga asoslanganlikda deyish mumkin. Ta'lim tarbiya sohasida aniq maqsad va vazifalar, uni amalga oshirish dasturlari ishlab chiqilganligi, pedagogikaning bosh maqsadi ham yetuk, yuksak malakali, ma'naviyatli, ma'rifatli yosh avlodni tarbiyalash ekanligidandir. O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishning ikkinchi bosqichida «o'quv-tarbiyaviy jarayonni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlashning muhimligi» alohida qayd qilingan. Shuning uchun ham mamlakatimizning ta'lim muassasalarida pedagogik texnologiyaga qiziqish ortib unga turlicha qarashlar, va bu tushunchani o'ziga xos talqin qilishlar, shuningdek, pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga joriy etishga ham turlicha yondashuvlar sodir bo'lmoqda. Ushbu bo'limda o'tgan asrning 60-yillarida AQSh (B. Blum, D. Kratvol, N.

Gronland, J. Kerrol) da yaratilgan va jahondagi 30 ga yaqin mamlakatlar ta'lim tizimida muvaffaqiyatli qo'llanib kelinayotgan pedagogik texnologiyaning mohiyati, uning nazariy asoslari, o'ziga xos xususiyatlari hamda bu texnologiyaning mamlakatimiz ta'lim tizimiga joriy etishning ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Zero, o'qitishga texnologik yondashuvning o'zbek xalq pedagogikasi g'oyalari bilan uyg'unlashtirib o'quv jarayoniga tadbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta'lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o'rin tutishi muqarrardir.

Milliy mustaqillik qo'lga kiritilishi bilan istiqbol yo'li belgilab olindi. Ta'lim-tarbiya sohasida aniq maqsad va vazifalar, uni amalga oshirish dasturlari ishlab chiqildi. Davlatimiz rahbari I. Karimov barkamol avlodni voyaga etkazish borasidagi bir qator nutqlari va asarlarida bu davlat siyosatida ustivor masala ekanligini bir necha bor ta'kidlab o'tdi. Bobokalonlarimizning azaliy orzulari, milliy va umumbashariy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlarlar zamonaviy pedagogikaning maqsadi va vazifalarini shakllanishiga asos bo'lmoqda. Davlatimiz tomonidan qabul qilingan «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da ushbu maqsad ko'rsatilgan. Zero, zamonaviy pedagogikaning bosh maqsadi ham etuk, yuksak malakali, ma'naviyatli, mirrifatli, mustaqil fikr yurita oluvchi, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iboratdir.

Ko'zlangan maqsadga erishish uchun uzluksiz ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. Ta'lim jarayoniga tabaqalashtirilgan yondashuv, o'quvchilarni turli kasb-hunar kollejlari, akademik lettsilarda tahsil olishlarini ta'minlash zamonaviy pedagogika fani oldiga yuksak vazifalarni qo'ymoqda. Masalan, ushbu o'quv muassasalari uchun davlat ta'lim standartiga muvofiq keluvchi o'quv dasturlari va darsliklar, o'quv qo'llanmalarini yaratish bugungi kun talablariga javob bermog'i lozim.

Pedagogikaga oid adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, hozirgi davrda pedagogik texnologiya tushunchasi ta'lim amaliyoti va nazariyasi ilmidan mustahkam o'rin egalladi, lekin uni pedagogikaning mukammal lug'atlaridagi o'rni hali no'maluligicha qolib ketmoqda.

Pedagogik texnologiya tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi tarixida turli qarashlar mavjud bo'lgan: u texnik vositalar haqidagi ta'limot deb, hamda o'qitish jarayonini loyihalashtirilgan holda izchil va muntazam tashkil etish deb talqin etilgan.

Pedagogik texnologiyalarning tom ma'nosini bilish va uning hududimizga mos turini yaratish uchun majmualar nazariyasini to'la anglab olishi zarur.

Chunki pedagogik texnologiya majmualar nazariyasining qonuniyatlariga 160 foiz suyangan bo'lib, yangicha falsafiy tafakkurni, yangicha dunyoqarashni ifoda etadi.

Pedagogik texnologiyaning ilmiy asoslari.

har qanday umumpedagogik ta'lim texnologiyasi falsafiy asosga ega.

Biroq o'qitish metodi va vositalarida falsafiy asosni topish qiyin. Qo'ida g'oya nuqtai nazaridan bir-biriga zid bo'lgan texnologiyalarda ham bir xil metodlar qo'llanilishi mumkin. Shuning uchun ham texnologiyaning o'zi o'zgaruvchan bo'lib, u yoki boshqa falsafiy asosga moslashishi mumkin.

Pedagogik texnologiyani tushunish uchun asosiy yo'li aniq belgilangan maqsadlarga qaratilganlik, ta'lim oluvchi bilan muntazam o'zaro aloqani o'rnatish, pedagogik texnologiyaning falsafiy asosi hisoblangan ta'lim oluvchining xatti-harakati orqali o'qitishdir. O'zaro aloqa pedagogik texnologiya asosini tashkil qilib, o'quv jarayonini to'liq qamrab olishi kerak. Shu fikrni batafsil ko'rib chiqaylik.

Pedagog odatda o'z oldiga o'quvchilar uchun materialining mazmunini tushunib, o'zlashtirib olishsin, ma'lum bilimlarni egallab amaliyotda qo'llashga o'rgansin degan maqsadni qo'yadi. Lekin o'zlashtirish, tushunish, qo'llash nimani anglatadig'

Pedagog o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishganligini qanday biladi?

Pedagogik maqsadlarga erishganlik yoki erishmaganlikni bilishning aniq vositalari bo'lgandagina, pedagog o'zining mehnati samarali ekanligiga va tanlagan uslublari maqsadga muvofiqligiga yoki, aksincha, samarasiz ekanligiga ishonch hosil qilishi mumkin. Odatdagi o'qitish uslubini tadqiq qilishda pedagogik texnologiya tarafdorlari aynan shu narsani nazarda tutishgan edi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy tushunchasi, o'quv jarayoniga majmui sifatida yondoshishdir. Bunda ta'lim tarbiyada ishtirok etuvchi barcha narsa va hodisalar o'zaro funksional bog'liqlikda, bir butunlikni, yangi pedagogik jarayon majmuni tashkil qiladi. Pedagogik jarayon majmuini muayyan bir vaqt mobaynida bosqichma-bosqich amalga oshirish pedagogik texnologiya deyiladi.

Jamiyatnin har bir faol fuqarosi XXI asr bo'sag'asida turar ekan, o'tgan yillarni baholashga va kelajak hayotining turli qirralarini belgilab olishga urinishlari tabiiydir. Ta'lim sohasida ham bunday ishlar amalga oshirilmoqda. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot nafaqat ishlab chiqarishning ko'p sonli tarmoqlariga, balki madaniy sohasiga, ijtimoiy-gumanitar bilimlar doirasiga ham yangi texnologiyalarni joriy etishni taqazo etmoqda. Shu boisdan bugugi kunning dolzarb masalalardan biri pedagogik texnologiya hisoblanadi.

Ta'lim-insonlar faolligini belgilaydigan muhum bir tarmoqqa aylanmoqda. Shuning uchun ta'lim tizimida inson faoliyati bilan bog'liq ko'pgina muammolarni hal etish zarur. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, bu vazifalarni ilmiy-texnik jarayonning o'zgarishi bilan bog'liq holda ta'lim nazariyasini yaratish, ya'ni fanni jamiyatning faol, samarali ishlab chiqarish kuchiga aylantirish orqali amalga oshirish mumkin.

Pedagogik texnologiyaning ta'limdagi amaliylik hamda tashkiliy-uslubiy imkoniyatlarini amalga oshirishga yunaltirilganligi, uning aniq vositalar yordamida hayotga tadbiq etilishi butun jahon pedagoglarining unga e'tiborini kuchaytirmoqda. Bu yunalishga turlicha qarashlar mavjud, ba'zi pedagoglar pedagogik texnologiyada ta'limni tabaqalashtirish vositasini ko'rmoqdalar, boshqalarini kam mehnat sarflab yo'qori natijalarga erishish imkoniyatlari, pedagogik texnologiyada barcha ta'lim oluvchilarni oldindan belgilangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasiga etkazish mumkinligi qiziqtirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». - T.: O'zbekiston, 1997-yil.
2. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari – Toshkent, 2001
3. Azizxo'jaev N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (Reklama - rejalar).

Шаходат Убайдуллаева Зайнабидиновна

Тошкент вилояти Ангрен шаҳар 10- ўрта таълим мактабининг она тили ва адабиёти ўқитувчиси

Аннатация : *Тилнинг бойлиги, тилнинг тараккиёти ва ундаги сузлар сонининг жилоси билан богликлиги хусусида. Сузни уз урнида кулай билиш, инсонлар уртасидаги рухий-маънавий богликликнинг тил оркали эканлиги.*

Калит сузи : *Суз сабоқ-суз таёқ, суз билим-суз олқиш.*

Хар миллат уз тили ва маданияти билан кучли. Мамлакатимиз жаҳонга юз тутаётган бир паллада тил билиш - истикбол сари дадил қадамдир. Ҳар бир халқ, миллат ўз тили ва маданияти билан кучлидир. Ўзбекистоннинг 1-Президенти марҳум И.А.Каримов «Ўз тилини йўқотган миллат, ўзлигидан жудо бўлиши муқаррар» деб уқтирган эдилар. ўз тилимизни софлигини, унинг таъсирчанлигини сақлаган ҳолда ўзбек тилининг гўзаллигини намоиш этиш учун, унинг бой ифода воситаларидан ўринли ва унумли фойдаланишимиз бизнинг маданиятимизда намоён бўлади. Ўзбек тилининг давлат тили мақомига ўтиши ўзлигимизни англаганимиздан маънавиятимиз, маданиятимизни дилдан ҳис этаётганимиздан далолатдир. Президентимизнинг саъй - ҳаракатлари билан олиб борилаётган одилona ҳаракатлар, таълим - тарбияга эътибор, халқ фарзандининг билим салоҳиятини, иқтидорини дунёга кўрсатишимиз учун даъватдир. Тарихий меросларимизни сақлаш, маънавий бой меросларимизни кўз қорачиғидек асраш, маънавият деган тушунчани ўзимиздан ўрганишимизни талаб этади. Тил орқали миллатнинг тарихи, маданияти, миллий ғурури намоён бўлади. Тилимизни асраб-авайлаш ўзлигимизни, тилимизни англаш демакдир. Тилимизнинг жозибadorлиги, гўзаллиги, таъсирчанлиги маънавий дунёимизни шакллантиришга йўл десак адашмаймиз. Ўсиб бораётган ёш авлодни тарбиялашда, унинг маънавий-маърифий савиясини оширишда албатта сўз сеҳри, унинг қудрати замин яратади. Ҳатто, Ҳадису - шарифда «Кишининг гўзаллиги унинг тилидан билинур», «Барча бало тилдандур» дея таърифланганлигида катта маъно бор. Тилимизнинг бойлигига тўсқинлик қиладиган, унинг жозибadorлигини бузадиган, тилимизни қўполлик билан, ҳар-хил тушунмас луғатлар билан бузилишига йўл қўймаслик лозим. Сўзлашув услуби деймизу тилимиздаги ғализлик, бошқа тил луғатларини аралаштириб сўзлашаётганимиз сир эмас. Тилимизнинг гўзаллигига, буюк бобокалонларимиз жуда чиройли таърифларни бериб, жозибador, луғатга бой деб сўз юритганлар. Тилимизнинг қадрининг баландлиги, бу бизнинг рухий қарашларимиз, маънавий сарчашмаларимиз -

нинг тиниқ ифодаси. Мукамаллик бу тилимизнинг пурмаънолиги, унда ишлатиладиган адабий санъатлар, иборалар, тасвирий ифодалар беихтиёр инсон қалбига зиё нуруни сочади.

Ўз тилини йўқотиш-ўзликни, маънавиятни йўқотиш, жаҳолат жарлигига етаклайдиган йўлдир. Президентимизнинг ёш авлодни ўз тилини билиши билан бир қаторда, бошқа тилларни ўрганиши, уни ҳурмат қилиши, ўзлигимизни, обод келажагимизни дилдан ҳис этишга, комиллик сари йўл босишга бор кучларини сафарбар этишлари уқтирилгани сир эмас. Олиб борилаётган ташвиқот - тарвиқот ишларининг юқори савияда олиб борилишида инсон руҳиятига кириб борадиган, уни ўйлантирадиган, қалбига оро берадиган бўлиши билан бирга, олиб бориладиган муҳим ташаббуслар билан ҳамнафасликда олиб борилиши, албатта ёш авлодни тарихга, миллатга, ватанга, ўзлигини англашга ўргатади. Фарзандларимизни ҳар томонлама етук, комил инсон бўлиб улғайиши учун тилимизнинг бетакрорлиги, мустақил юрт эгалари бўлганимиздан сўнг, унинг салмоғини, қадрини буюк билишимиз керак. Адабиётимизнинг порлоқ юлдузи, қисқа давр ичида халқнинг қалбидан жой олган, шеърлари бизнинг юрагимизни ўртайдиган буюк сиймо М. Юсуфнинг шеърларидаги ўз шеваимизнинг минг жилоси, тилимизнинг жозибасини ҳеч бир сатр билан ҳам тугатиб бўлмаслиги, тарихий сиймоларимизнинг меросларининг тикланганлиги шоир учун бахт эди. Аждодларимизнинг маънавий меросини ўрганиш бизнинг бурчимиз, шундай экан уларнинг нодир асарлари, гавҳарга тенг ҳикматли сўзлари бизнинг келажак йўлимизни ёритувчи бир маёқ десак адашмаймиз. Она тилининг қадрининг баландлигини сўз билан ифода этиб бўлмайди, зеро унинг келиб чиқиш тарихини ўрганиш учун сўз сеҳрининг усталари, бугунги авлодга сал тушуниши мураккаброқ бўлиб кўринган умрбоқий хазиналарни мерос қилиб қолдирганлар. Она тили яшаса, миллат яшайди. Ўз тилини унутган ўзлигини йўқотади, миллатини йўқотиб хор бўлади. Буюк сиймо, маънавий қарашларининг илдизи асрларга бориб тақаладиган мутафаккир А.Навоийнинг «Муҳокамат ул-луғатайн» яъни «Икки тил муҳокамаси» асарини оладиган бўлсак, аввал ҳамду-санони яратганга айтди, чунки у тилни берди, шу билан бирга шукроналик айтиши учун унга ширали нутқни берди. Кўриниб турибдики, Муҳаммад алайҳиссалом шундай нотик бўлган эканларки, булбулдек нутқларига бошқа даъвогар овозлар бас келмаган экан. Сўз шундай гавҳарки, унинг дарёси кўнгиладир, ана шу дарёдан гавҳарни олиб чиқиш учун уддабуррон ғаввос керакдир. Ўз тилига беписандлик, келажакни кўра олмаслик, шу билан бирга тарихий меросларимизга, мозий эшикларига илҳақликда қолган Қодирийу, Чўлпонларга, Авлоний билан Фитратларга ҳурматсизлик бўлади. Сўзлашув услубларимиздаги, ёзма нутқимиздаги хатоликларга барҳам беришимиз лозим. Чет тилларини ўрганиш, билим салоҳиятимизни оширади, лекин шу

билан бирга ўз она тилимиз қадрини баландлигини унутмаслигимиз, тадбир афишаларида, йўл - йўлакай осилган пештахтадаги хатоликларга кўз юмиб кетишимиз ,она тилимизнинг бебаҳо сўз хазинасидан ўринли фойдалана олмаганимизни кўрсатади. Нутқий саводхонликка эришиш эса , ҳар бир тил вакилининг бурчидир. Ҳадиси шарифдан маълумки, «Инсоннинг гўзаллиги унинг тилидан билинади» Миллат руҳининг кўзгуси - тил эканлиги ва бой маънавий ,дунёқарашларимизни , орзу- умидларимизни, ҳис- туйғуларимизни тараннум этиш учун гўзал тилимиздан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбек тили ўқитиш методикасидан бохабар устоз таълим сифатини ошириш учун биринчи навбатда ўзининг билим ,кўникма, малакаси юқори бўлиши керак. Таълим тизимида ислохотлар амалга оширилаётган бир пайтда она тилига ,фанларга қизиқиши, изланиш фазилатларини ўқувчиларнинг онгида шакллантириш учун долзарб вазифаларга айланган ўқувчиларнинг фикрли тизими, нутқини равон, аниқ ифодалай олиш кўникмасини ривожлантириши керак . Айниқса, онлайн таълимни олиб борилиши, уни амалда тадбиқ этилиши, ўқувчиларнинг назаридан четда қолган маънавий хазиналаримизни ўқиш билан бирга тарихий меросларимизга ҳурмат, тилимизга эътибор, маънавий қарашларимизни шакллантириш, энг муҳими замон билан ҳамнафасликка замин яратди. Она тилини ўқитилиши бу ҳаёт мактабининг эшигини очиш дегани, ҳаётда билиши шарт бўлган ўз фикрини мустақил билдира олиш, тўғри сўзлаш, ифодали ўқиш, оғзаки ва ёзма нутқнинг ривожланишига туртки бўладиган жўяли билимларни олиш билан шаклланади. Ўзбек тили ўқитиш методикасидан тўлиқ маълумотга эга бугунги кун ўқитувчилари дарс машғулотларида ноанъанавий талабларга ёндашиб, иш кўришлари ва бунда дарсга янги усул ва воситалар олиб кириш билан бирга мавзунини ўқувчига етказа олиши лозим. Мактабларда ўзбек тили фани гуруҳларга бўлиниб ўқитилиши билан ўзбек гуруҳлардаги 30-32 нафар ўқувчиларга она тили ва адабиёти фанининг ўқитилиши таққосланганда улар орасида муттаносиблик бўлади. Чунки 12-нафар бир гуруҳда ўзбек тилини ўқитилиши ўқувчиларнинг кўникма ҳосил қилишига қулай, ҳамда дарс самарадорлигини оширишга қўл келади. Кўриниб турибдики, она тили ва адабиёт фанининг ўқитилишига кўпроқ дарс соатлари ва гуруҳлардаги ўқувчи ва сонининг ўз ўрнида эканлиги таълим методини қўллаш билан бирга ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишга замин яратади. Дарс самарадорлигини ошириш учун дарсларда ўйинлар, методлардан фойдаланганда дарсда шовқинли манзара ҳосил бўлиши, ўқувчиларнинг қобилиятини назорат этиши ,бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар билим кўникмасини оширишга туртки бўлгандан кўра кўпроқ ўқувчининг руҳий ҳолатини бузилишига олиб келади. Албатта, бу ўқитувчининг янги педагогик технологиядан, интерфаол усуллардан фойдаланаётганлигига ишора, лекин

дарсинг самарадорлигини ошириш учун шовқинли гуруҳ ўйинларини ташкиллаштириш натижа бермайди.

Эътибор беринг, тожик миллатига мансуб ўқувчиларимизда кўпроқ талаффузда хатоликлар билан бирга ёзма нутқида х ва ҳ ундошларида, ёлашган ҳарф бирикмаларини қўллашда хатоликлар кўп учрайди. Демак ўзбек тилининг кенг маъноли эканлиги, луғатимизнинг бойлиги бизнинг она тилимизга бўлган эътиборни кучайтиради. Ўзбек тили фанини ўқитишда биринчи ўринда «Талаффуз ва имло меъёрлари» мавзусини мукаммал ўрганиш керак. Замонавий инноватсион усуллардан фойдаланиш учун «Хотира стратегияси» усулини қўллаш, унда товушлар талаффузи ва ёзилишига эътибор берилса, ўқувчилардаги билим кўникмаси ошади. Адабиёт фанини ўқитилишида ҳам ўқитувчи асарни шунчаки ўқиб бериш билан чекланмай, ундаги ғоя билан бирга она тилида ифодаланган давр воқеа- ҳодисалар ўқувчиларни сеҳрлаши, зерикмаслиги, асар орқали ўқувчиларнинг тафаккур олами кенгаяди. Ўқувчиларнинг дарсда фаол қатнашиши, қимматли вақтдан унумли фойдаланиши бирга ўқитувчи маҳоратини ўзининг кўникмасида намоён этади. Таълимда янги инноватсион ғояни тарғиб этиш, янги усул, янгича методлар ўқитишдаги муаммолар ечимига йўл бўлади. Демак она тилини ўқитишда мавзу моҳиятини ўқувчиларга етказиш катта аҳамият касб этади. Йиллар давомида она тили бир тизимга солиниб ўқитилиб келинган ва ўша пайтдан буён она тилини ўргатишнинг қулай, самарали йўллари излашдан тўхтатилмаган. Нух пайғамбаримиз талофотдан сўнг башар зотидан нишона қолмаганда, 3-пайғамбарзодалар, мазкур 3 мамлакатларга ёйилдилар ва кўпайдилар. Нух алайҳиссаломга нисбатан беодоблик қилган ва отанинг муборак тилидан қарғиш олган фарзанд борган юрт Ҳиндистон аҳолиси бўлиб, уларнинг ўзга билмас ажи-бужи ҳарфлар, ўз тилларидек синиқ қалам тили билан сўз ифода этадилар. Энди туркий сўзлар билан форсий иборалар инсон қалбини гўзаллаштирадиган шарафли тил бўлиб қолди. Ҳар бир халқни тилини, миллатини қадрлашимиз, уларга ҳурмат билан қараш, шу билан ўз тилимизнинг бетақдорлигини унутмаслигимиз керак. Демак она тили бу миллатнинг руҳи эканлиги, у ҳаёт манбаи, бизнинг борлигимиз эканлигини унутмаслигимиз керак. Маърифатпарвар бобомиз айтганларидек, «Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурган ойнайи ҳаёти тил ва адабиётдир. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур». Мустақиллик арафаси билан ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши, тил билан боғлиқ бўлган муаммолар орқали миллий ғуруримиз топталиб, ундан ғараз ниятда фойдаланилишига барҳам берилди. Ўзбек тилининг ҳаётимиздаги ўрни ва таъсирини кучайтириш, миллий қадриятларимизни англаб етганимиз, тасаввур қилган улкан ишларни амалга оширишимизга замин яратди. Она тилимизнинг халқаро майдондаги нуфузини ошириш учун,

фарзандларимизнинг чет тилларини пухта ўрганиши , албатта ахборот технологиясининг ривожланишида ,қўлимиздаги бор имкониятни келажак учун сафарбар этишга ўргатади. Бетакрор, жозибатор, луғатга бой тилимизнинг сир-асрорларини ўрганиш учун бизнинг шиддат билан ривожланаётган компьютер даврда вақт тифизлик қилади. Тарихий шаҳарларимизга саёҳат қиладиган бўлсак, у ер аҳолисининг инглиз тилида мукамал сўзлашаётганликларини тарихий меросларимизга таъриф бераётганликларида беихтиёр кўзимиздан севинч ёшлари пайдо булади. Бу бизнинг неча йиллар давомида ўзлимизни англамай, тарихий меросларимизни, олтину-маданга бой юртимизни қўлдан бой бермаганимиз шукронаси, қувонч кўз ёшларидир. Ўзбекистонда туризмнинг ривожланганлиги , шу билан бирга бутун дунё мамлакатларининг гўзал юртимизга ҳавас қилишини шоҳид бўламиз, қачонки, уларнинг ироқи дўппиларни, Марғилону- Чуст дўппиларини бошларига кийиб, кўзларида чакнаётган ҳавасни илғаганда ,яна бир бор ўз тилимизнинг бетакрорлигига тасаннолар айтамиз. Жаҳонгашта алломалар, буюк сиймолар авлоди эканлигимиз, йиллар давомидаги ўзимизнинг иқтидоримиз, қобилиятимиз билан вужудга келган теран фикрлар, унда жўш урадиган ватан мадҳи, меросларимизни кадрлаш каби буюк ғояларимизни кимларгадир қўш қўлладик. Пировардида, салкам асрлар мактовини ,маънавий хазиналаримизни ,адабий меросларимизни унутдик .Лекин мустақиллик берган шарофат билан букилган қадларимиз тикланди. Кадри баланд она тилига эҳтиром мадҳи жаранглади, бузгунчи ғоялар билан тилимизни қамраб олган луғатларнинг қўпол айтилишига барҳам берилди. Она тилимизнинг жаҳонда тутган ўрни, мавқеини , аҳамиятини юксалтириш учун янги ғоялар билан ўртоқлашиш, тинимсиз изланиш, ўқитувчига хос креативлик, ижодкорлик, кашфиётчилик хусусиятлари мавжудлиги, замон билан ҳамнафасликка чорлайди.

Тилга бўлган ҳурматни ўқувчилар онгида шакллантириш билан бирга ўзбек тили нуфузини оширишимиз керак. Чунки инсон қалбига миллий ғурурни, ўзликни, кадр - қимматни, маънавий қарашни туғиш учун биринчи навбатда тилни эъзозлаш муҳимдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. 1. Она тили ва адабиёт . Ф.Рафиев, Н.Ғуломова. Тошкент-2004 «Шарк нашриёти»
2. 2. «Муҳокаматул-луғатайн» А.Навоий
3. «Юксак маънавият - енгилмас куч» И.А.Каримов

АДАБИЁТШУНОСЛИК ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕЛЛЕКТ КАРТА ВА НОСТАНДАРТ ТЕСТНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ

Гулноза Ёдгорова

TATU академик лицейи ўқитувчи

Аннотация: Адабиётшунослик бадиий адабиётнинг умумназарий қоидаларини ўрганувчи фан экани ҳамда бадиий ижод маълум назарий тушунчаларга асосланишини талабаларга ўргатиши билан муҳим аҳамиятга эга. Блум таксономияси асосида ишлаб чиқилган мустақил таълим топшириқлари талабанинг креатив тафаккурини оширишга ва мустақил изланишга қаратилган.

Калит сўзлар: адабиётшунослик, бадиий адабиёт, бадиий ижод, Блум таксономияси, интеллект карта, креатив тафаккур.

Аннотация: Важно отметить, как и Литературоведение – наука, которая изучает общие теоретические закономерности художественной литературы, так и художественное творчество которое основывается на теоретических концепциях играют важную роль в обучении студентов. Самостоятельные учебные задания, разработанные на основе таксономии Блума, направлены на развитие творческого мышления и самостоятельных исследований студента.

Ключевые слова: литературоведение, художественная литература, художественное творчество, таксономия Блума, интеллект карта, творческое мышление и креативность.

Annotation: It is worth noting that the literary criticism is a science that deals with the general theoretical patterns of fiction, and the artistic creativity based on theoretical concepts, which play an important role in teaching students. Tasks provided for independent study on the basis of the Blum taxonomy are aimed at developing creative thinking and independent research skills of the student.

Key words: literary criticism, fiction, creative writing, Bloom's taxonomy, map intelligence, creative thinking, and creativity.

Интерфаол метод – ўқув жараёнининг таркибий қисми бўлиб, ўқитувчи ва талабани фаоллаштиришга йўналтирилган ўқитиш усуллари мажмуи. Блум таксономияси асосида тузилган ностандарт тест ва интеллект карта шулар жумласидандир.

Талабаларнинг билиш, тушуниш, билимларни амалда қўллаш, таҳлил ва билимларни синтезлашга оид ўқув мақсадига эришилганлик даражасини назорат қилиш ва баҳолашда ностандарт тест топшириқларидан фойдаланилади. Талабаларнинг ўқув мақсадларига эришганлик даражасини аниқлаш, назорат қилиш ва баҳолашда улар томонидан ўқув материалидаги фикрларни умумлаштириш, асосий ғояни қайта ишлаш, мисоллар келтириш, ўз фикрини баён этиш ва уни ҳимоя қилиш

талаб этилади. Ушбу даражаларни фақат кўп жавобли ностандарт тест топшириқлари ёрдамида аниқлаш тавсия этилади.

Адабиётшунослик фанини ўқитишда мавзунинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда Блум таксономиясига асосан ўқув мақсадларини аниқлаш ва шу асосда машғулотларни ташкил этиш лозим. Ўқув мақсадларини машғулотнинг дидактик мақсадларига мувофиқ белгиланиши таълим самарадорлигини аниқлаш ва камчиликларга барҳам берилишига замин яратади.

1. Берилган асарларни қайси жанрга мансублигини аниқланг.

Қисса Достон Роман Драма Эпопея Ҳикоя Шеър
опа-сингиллар”

1. “Момо Ер қўшиғи”
2. “Илиада”
3. “Анор”
4. “Гилгамиш”
5. “Булоқ”
6. “Қушча”
7. “Шоҳнома”
8. “Жинлар базми”
9. “Алпомиш”
10. “Хумча”
11. “Бу дунёда ўлиб бўлмади”
12. “Жаҳонгашта”
13. “Қайдасан, Морико?”
14. “Ёввойи йўрға”
15. “Қиёмат”
16. “Икки эшик ораси”
17. “Чолиқуши”
18. “Эврилиш”
19. “Сўнгги япроқ”
20. “Отелло”
21. “Андиша ва ғурур”

Талаба мазкур ностандарт тестни ишлаши учун берилган асарларни ўқиган ёки адабий жамоатчиликнинг асар ҳақидаги мулоҳазаларидан бохабар бўлиши талаб этилади. Бу типдаги саволлар талабларнинг бадиий асарга қизиқишини ошириб, уларда китобхонлик маданиятини шакллантиради.

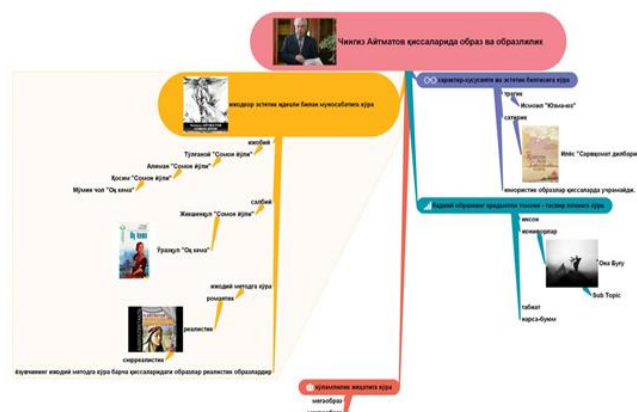
2. Терминларнинг луғавий маъносини жадвалдаги муқобили асосида аниқланг.

Т/р	Термин номи	Т/р	Луғавий маъноси
1.	Палендром А.	Хабар,	маълумот
2.	Аннотация В.	Қайтувчи	

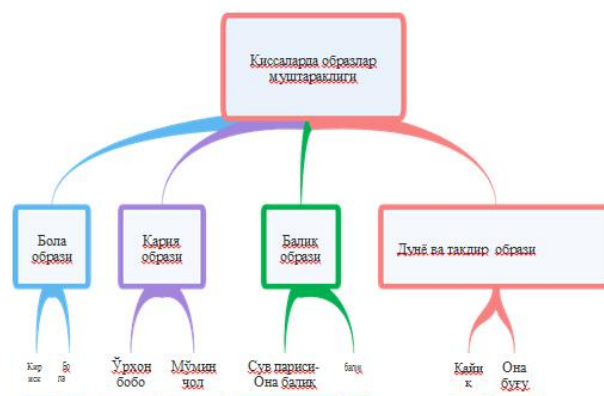
3. Мотивировка С. Асослаш
4. Герменевтика D. Тузиш, бириктириш
5. Композиция E. Тушунтириш

Юқоридаги ностандарт тест талабанинг фан бўйича назарий маълумотлар базаси қай даражада эканлигини аниқлашга ёрдам беради. Талабаларнинг Бенжамин Блум таксономияси бўйича, яъни билиш, тушуниш, амалиётда қўллаш, таҳлил қилиш, синтезлаш ўқув мақсадига эришилганлик даражасини назорат қилиш ва баҳолашда ностандарт тест топшириқлари талабалар томонидан ўзлаштирилган билимни объектив ва ҳаққоний аниқлаш ҳамда баҳолаш имконини беради.

Интеллект карта – намоишлар ўтказиш, қарор қабул қилиш, катта миқдордаги маълумотларни эсда сақлаш, ақлий ҳужумлар ўтказиш, ўз-ўзини таҳлил қилиш, мураккаб лойиҳаларни ишлаб чиқиш каби вазифаларни ҳал этишда қулай восита бўлиб хизмат қилади. Интеллект карталарни дарсларда қўллашга оид дастлабки тажрибалар Тони Бьюзен томонидан амалга оширилган. Т.Бьюзен “Superthinking” асарида интеллект картанинг деталларини белгиллаган: 1) асосий фикр, муаммо ёки сўз марказга жойлаштирилади (у расм кўринишида, белги ёки сўз кўринишида); 2) расмлар марказий фикрни ифодалаши керак; 3) ҳар бир тармоқ турли ранг билан белгиланиши керак; 4) картани тайёрлашда фақат рангли қалам ёки маркерлардан фойдаланилади; 5) асосий тармоқлар марказдаги асосий тушунча билан боғланади, кичик тармоқлар эса асосий тармоқларга боғланади; 6) ҳар бир тармоққа фақат биргина калит сўз ёзилади; 7) интеллект-картани ҳосил қилишда ассоциатив тушунчалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ

1-расм: Чингиз Айтматов қиссаларида образ ва образлиқ мавзусида тузилган интеллект карта.

2 расм: “Соҳил бўйлаб чопаетган олапар” ва “Оқ кема” қиссаларидаги образ ва образлилик мавзусида тузилган интеллект карта.

Хулоса қилиб айтганда, интеллект карта – хотира “харита”ларини мақсадли равишда ҳосил қилиш ва уни муайян предмет ёки ҳодиса билан боғлай олиш ва шу асосда компетентликни ривожлантириш кўникма ва малакаларини эгаллаш, ўқитишда ностандарт тестлардан фойдаланиш эса талабаларнинг қисқа муддатда ўзлаштирган билим, кўникма ва малакалари сифатини аниқлаш, олинган натижаларга мувофиқ талабаларга индивидуал ёндашиш, узлуксиз таълим тизими турларидаги таълим-тарбия жараёнининг сифатини аниқлаш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Anderson L. W. Rethinking Bloom’s Taxonomy: Implications for testing and assessment. ED 435630, 1999
2. Bloom B.S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. – New York: Longman, 1956.
3. Бенъкович Т. М. Квалиметрия образования как научно-практическое направление в педагогике // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2012. – № 4. – С. 59–69.
4. Толипова Ж. Педагогик квалиметрия. – Тошкент: ТДПУ нашриёти, 2015. – 107 б.

MUSIQALI TEATR AKTYORLIGI TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINI
TARBIYALASHDA VOKAL SAN'ATINING O'RNI

Abdug'aniyeva Farangizbonu

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institute

Farg'ona mintaqaviy filiali "Musiqali teatr aktyorligi"

3-bosqich talabasi

ilmiy rahbar: Umidaxon Boltaboyeva

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Musiqali teatr aktyorligi san'ati ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarning ovozi tarbiyalashda vokal pedagogikasi uslublaridan keng foydalanish usullari haqida hikoya qilinadi.*

Kalit so'zlar: *San'at, opera, balet, musiqa, vokal, xonanda, kuylovchi aktyorlar.*

Ma'lumki, har qanday san'at o'z – o'zidan rivojlanmaydi. Unga xalq hayoti, voqelikdagi jo'shqin o'zgarishlar, jamiyat rivojida voqealar ta'sir berib, uni yo'lga solib, rivojlantirib turadi. Chunki san'atning ham ifoda ob'ekti xalq hayoti, uning ishlari, o'sish – o'zgarishdagi muvaffaqiyatlaridir. San'at xalq hayoti bilan qanchalik chambarchas aloqada bo'lsa, u shunchalik rivoj topadi, yashovchan bo'ladi va xalq muhabbatini qozonadi.

O'zbek san'atining hozirgi ahvoriga nazar tashlaydigan bo'lsak, vokal janri ham jadal taraqqiy etayotganining shohidi bo'lamiz. Ushbu maqolada biz musiqali teatr aktyorlari bilan vokal ijrochiligi ustida ishlash, vokal fanining ular uchun qay darajada muhimligi haqida suhbatlashamiz.

Musiqali teatr – sahna xatti-harakati va musiqali uyg'unlik asosiga qurilgan qo'shiq va raqs elementlari ishtirok etgan (opera, balet, operetta va myuzikl) teatrdir. "Musiqali teatr aktyorligi san'ati" ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talabalar uchun vokal fani juda muhim bo'lib, ish jarayonlarida tizimlilikni taqozo etadi. Shuningdek, musiqali drama janri noyob san'at janri bo'lib, unda bir qancha san'at turlari o'zaro uzviy bog'lanadi va yangi badiiy asarni yuzaga keltiradi. "Musiqali teatr aktyorligi san'ati" ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarning ovozi tarbiyalashda vokal pedagogikasi uslublaridan keng foydalanishi lozim. Ashula aytishning o'ziga xos tomonlari bilan bog'liq o'z qiyinchiliklari ham yo'q emas. Xonandaning ovozi o'ziga xos "musiqa asbobi" hisoblanadi. Biroq, kuylashdan oldin tinglay bilish ham kerak. Tinglaganga ham ayrim musiqa tovushlarini yoki ohangni tashkil etuvchi tovushlarning ketma-ketligini aniq yetkazib bera oladigan darajada eshita bilish kerak. O'z-o'zidan ma'lumki, ashula aytish uchun talabaga avvalo tabiiy, musiqiy xotira va aniq ifodalay bilish qobiliyati zarur bo'ladi. O'quv yilining boshida bolalardagi ana shu fazilatlardan kelib chiqib, alohida reja tuziladi. Yakka qo'shiq o'rgatishda faqat yaxshi va a'lo darajada musiqiy qobiliyat hamda sog'lom ovozga ega bo'lgan talabalargina tanlab

olinadi. Biroq, tajriba shuni ko'rsatadiki, o'rtacha musiqiy qobiliyatga ega bo'lganlar ham uslubiy jihatdan to'g'ri va muntazam olib boriladigan mashg'ulotlar davomida musiqiy qobiliyatga ega bo'lganlar ham uslubiy musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirib boriladi. Eshitish, xotira xususiyatlari rivojlanadi va aniq ifoda etish o'zlashtiriladi. Talabani ovozini to'g'ri tarbiyalash, uning musiqa sezgirligini har tomonlama rivojlantirish vokal o'qituvchisining birinchi navbatdagi vazifasidir. Vokal jarayonida bu vazifaning to'g'ri bajarilishi har bir talabadagi musiqa sezgisining o'sishini ta'minlashga yaxshi yordam beradi. Undan qobiliyatni to'la - to'kis namoyon bo'lishiga keng yo'l ochadi.

Vokal darslariga qatnashayotgan talabalarga to'g'ri kelgan qo'shiqni o'rgataverish yaramaydi. Ayniqsa kuylovchi aktyorlarga. Ya'ni musiqali teatr aktyorlariga musiqali dramalardan ariyalar tanlab olinadi. Bunda, yuqorida qisman to'xtalib o'tganimizdek, talabalarning ovoz imkoniyatlari va musiqa qobiliyatlarini hisobga olgan holda ish olib borish talab etiladi. Vokal o'qituvchisi yosh kuylovchi aktyorlarga o'rgatiladigan qo'shiqlarni tanlaganda birinchi navbatda uning tarbiyaviy ahamiyati, g'oyaviy-badiiy qimmat va estetik xususiyatini ko'zda tutmog'i lozim. Bu tadbir talabalarning estetik didi va qobiliyati hamda ovozi me'yoriy o'sishiga olib keladi. Vokal ijrochiligi kuylovchidan sabr bardoshni, iroda va mahoratni talab qiladi. Agar o'qituvchi talabani shu sohaga bo'lgan qiziqishlarini, imkoniyatlarini to'g'ri yo'naltira bilsa kuylovchi-talaba mahorati yanada ortadi.

Oliy o'quv yurtlari yoshlarga izchil bilim berish bilan birga ularning qobiliyatlarini ham o'stirmoqda, talabalarni barkamol rivojlantirish yuksak axloqiy me'yorlarda tarbiyalashdek ulug'vor vazifani ado etmoqda. Bilim dargohida vokal asoslarini o'tishdan maqsad talabalarning estetik qobiliyatlarini o'stirish, ularning iste'dodlarini shakllantirishdan iborat.

O'quv dasturlariga muvofiq talabalarni o'zbek kompozitorlarining vokal, shuningdek, o'zbek, rus, qardosh va chet el xalqlarining ijodi bilan tanishtirish ko'zda tutiladi. Birinchi va ikkinchi bosqich talabalarida vokal malakalari hosil bo'la boshlaydi, yuqori bosqich (kurs) larda bu malakalar shakllanadi va o'sadi. Vokal darslari jarayonida talabalarga turli xil vokalizlar va kompozitorlarning yoshlarga atab yozgan asarlari o'rgatib boriladi.

Talabalarning vokal san'ati sirlarini egallab, o'zlaridagi talant kurtaklarini o'stirishlari va kelgusida yangi vokalist bo'lib yetishib, madaniyatimiz rivojiga munosib hissa qo'shishlari ko'p jihatdan rahbarning xizmati va tashabbuslariga bog'liqdir.

Talabalar vokal mashg'ulotlarda qatnashishlari ularning tushuncha doiralarini yanada kengaytiradi, iste'dod kurtaklarining gul ochishi jarayonini tezlashtiradi, ma'naviy kamolot sari yetaklaydi. Shuning uchun ham o'quv dargohlaridagi o'tilayotgan vokal ijrochiligi fanining zimmasida turgan vazifalar nihoyatda muhim ma'suliyatdir. Bu vazifani ado etishda barcha imkoniyatlar va vositalarni ishga solish, rezervlaridan unumli foydalanish ta'siridan usullar izlab topish va samaradorlikka

erishish talab etiladi. Vokal mashg'ulotlarida talaba o'rganib olgan har bir qo'shiq uning ma'naviy olamini boyitib, Vatanga bo'lgan mehrini oshiradi. Qo'shiqning matni ijrochiga tushunarli va zavqli bo'lgan taqdirdagina talaba uni tezda yodlab, musiqasini ham o'zlashtirib oladi, nozik tomonlarini engil ilg'aydi, sehrini sezadi. Shundan so'ng uni sevib ijro qilishga kirishadi va boshqalarni ham zavqlantira oladi.

Professional musiqa va vokal san'atining yaratilishida, o'z navbatida, rus xalq musiqasi asosiy o'rin tutgan. Xalq ijrochilik san'ati, cherkov qo'shiqchiligi – bularning hammasi o'zining yuksak vokal madaniyati bilan dunyoviy professional vokal san'ati paydo bo'lishiga zamin yaratib bergan.

Rossiyada teatrni tashkil qilishga urinishlar XVII asr o'rtalariga to'g'ri keladi. Keyinroq buyuk Petr davrida Kunst boshchiligidagi yetti akterdan iborat truppa taklif qilingan, u musiqiy tomoshalar namoyish qilgan. 1735-yilda Rossiyaga doimiy ishlash uchun italyan opera truppasi taklif qilingan, u rus zaminida mustahkam ildiz otgan.

Rus opera xonandasi o'ziga xos hodisa sifatida shakllangan. Rus xonandalarining kuylashini faqat italyan vokal madaniyatining ta'siri natijasi sifatida baholashga uringan ayrim tarixchilarning fikrlari mutlaqo asossiz, deb hisoblaymiz. Shubhasiz, italyan xonandalik maktabining rus xonandalariga ta'siri bo'lgan va anchagacha sezilib turgan. Aslida rus xonandalarining ijro uslubi o'ziga xosligi, rus kishisiga xos hislar chuqurligi, nihoyat rus tilining fonetik xususiyatlari milliy rus vokal maktabiga o'zining yo'lidan borish imkonini bergan.

Birinchi rus qo'shiqchilik o'qituvchilaridan biri Kostroma guberniyasi krepostnoyi, Italiyada tahsil olgan I.A.Rupin bo'lgan. Saroy qo'shiqchilik kapellasida kompozitor D.Bortnyanskiy o'qituvchilik qilgan.

Asrlar mobaynida odamning ovoz apparati va uning imkoniyatlarini o'rganish, ijro maktablari, metodlari, tamoyillarini takomillashtirish bo'yicha izlanishlar olib borilgan. Biroq barcha ishlar tavsifiy xarakterga ega edi, ularning mualliflari vokal texnikasi rivoj, ijro tamoyillariga batafsil to'xtalganlar. 1855-yilda ispan pedagogi M.Garsiya tomonidan laringoskop (dastakli oyna) ixtiro qilinganidan va kuylashda nafas harakatlari o'rganilgandan (XIX asrning 40-yillarda Diden va Petreken) keyin metodik ko'rsatma va o'qitish metodlari ilmiy asosga ega bo'la boshladi. Professional vokal san'ati antik dunyoda ham ma'lum bo'lgan. Yevropa vokal san'ati, asosan, xalq va kult qo'shiqlari shaklida rivojlangan.

Musiqali teatr aktyorligi yo'nalishi talabalarini tarbiyalash jarayonida mashg'ulotlar davomida talaba ovozinining jarangdorligini saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, vokal ijrochilaridan kuchli ovozgina emas, vokalda uning jilolari uyg'unligi ham talab etiladi. Ovozning kuchliligi va intonatsiyasi bilangina ish bitmaydi. Ovozda barcha elementlar ijro jarayonida uyg'unlashgan taqdirdagina vokal san'atida kuzatilgan maqsadga erishiladi. Bunga erishish, birinchi navbatda, vokal ijrochiligi fani o'qituvchisining maxoratiga bog'liq bo'ladi

Talabalar ovozdagi o'ziga xoslik ko'p hollarda ayon sezilib turmaydi. Shuning uchun ham ovoz me'yoriy ravishda rivojlanib borgan taqdirda ya'ni talaba zo'riqib qo'shiq aytmaganida va ovozda burun yoki tomoqdan qo'shilgan qo'shimcha tovushlar bo'lmaganda individual tembrlar qo'shiq jarangdorligiga xalal bermay, aksincha uni boyitadi. Mashg'ulotlar davomida talaba ovozinig jarangdorligini saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, vokal ijrochilaridan kuchli ovozgina emas, vokalda uning jilolari uyg'unligi ham talab etiladi. Ovozning kuchliligi va intonatsiyasi bilangina ish bitmaydi. Ovozda barcha elementlar ijro jarayonida uyg'unlashgan taqdirdagina vokal san'atida kuzatilgan maqsadga erishiladi. Bunga erishish, birinchi navbatda, vokal ijrochiligi fani o'qituvchisining maxoratiga bog'liq bo'ladi. Talabalarni vokal darslariga tayyorlash ancha mas'uliyatli ish. Chunki dars talaba uchun yangi omildir. Vokal darslarida talaba o'zi g'oyibona tanish bo'lgan musiqa va qo'shiq olami bilan tanishadi, bunda uning iste'dod kurtaklari riojlanib, qobiliyati va imkoniyatlari yuzaga chiqib boshlaydi. Musiqa va qo'shiqqa ixlosmand, yaxshigina ovozi tufayli istiqboli bo'lgan talabalarni vokal darslarga jalb etish, ular bilan samarali ish olib borish faqat kafedra va vokal rahbarining ishi bo'lib qolmay, balki butun jamoatchilikning ham ishi bo'lishi kerak. Chunki, kelajak – yoshlarniki, kelajak uchun qayg'urish esa har bir pedagogning burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Pirmatov. Yakkaxon qo'shiqchilik. Musiqa nashriyoti. Toshkent. 2011-y.
2. N.Qahhorov. Vokal asoslari. Toshkent 2008-y.
3. Sh.Pirmatov. Yakkaxon xonandalik. Toshkent. 2007-y.
4. J.Fozilov, R.Sultonov, H.Saidov. O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. Toshkent, 2000 y.
5. O.Fayzullaev. Maktabda musiqiy tarbiya. Toshkent, 1991 y.
6. Mualliflar jamoasi. Pedagogika. Toshkent 1990 y.
7. N.A.Baxriddinova. O'zbekistonda bolalar xor madaniyati. Toshkent, 2002 y.

Tuxtanazarova Gulnoz Abduvaxob qizi

Andijon davlat universiteti Filologiya fakulteti Qirg'iz tili va adabiyoti yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Chingiz Aytmatovning hayoti va ijodi, uning «Somon yo'li» qissasi, Chingiz Aytmatov ijodida insoniyat tarixidagi qurolli qirg'inlarning xalq boshiga solgan cheksiz jafolari, urushning dog'ini ko'rgan, "xalq dushmanining bolasi" deya tahqirlanganligi haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: stalinizm, tragediya, nasriy asar, «Somon yo'li» qissasi, nufuzli anjuman, qurolli qirg'in.

Kirish:

Chingiz Aytmatov dunyo adabiyoti tarixini serma'no sahifalar bilan bezagan, badiiy so'z maqomini cho'qqi qadar yuksaklarga ko'targan bu mashhur adib hayoti va ijodi bilan tanish bo'lmagan kitobxonni topish kiyin bo'lsa kerak. Buning boisi yozuvchi qalamiga mansub hikoya, roman va qissalar, chuqur mushohadali badiiy, ijtimoiy publitsistik maqolalar, nufuzli anjumanlardagi mag'zi to'q, ma'naviy yuki salmoqli ma'ruzalar, do'st-yoronlarga yo'llangan maktublar hech kimni befarq qoldirmaydi.

Chingiz To'raqulovich Aytmatov XX asr qirg'iz adabiyotining eng iste'dodli va jahonga tanilgan yirik namoyandalaridan biri bo'lib, u 1928 yil 12 dekabrda Qirg'izistonning Talas vodiysidagi Shakar ovulida tug'ilgan. Bobosi Aytmat og'a ajoyib qo'buzchi, otasi To'raqul Aytmatov davlat va jamoat arbobi, onasi Naima opa o'qimishli, oqila ayol edi. Chingiz dastlab rus maktabida, keyin qirg'iz maktabida o'qidi, qishloq sho'rosida kotib, soliq yig'uvchi, brigada hisobchisi bo'lib ishladi. Chingiz Aytmatov bolaligidanoq badiiy adabiyotga ulkan mehr qo'ygan bo'lib, nasriy asarlar yaratish bilan astoydil shug'ullanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Chingiz Aytmatov "Jamila", "Momo yer", "Erta kel gan turnalar" kabi o'lmas asarlarida urushni bor ovozi bilan la'natlaydi. Buni, masalan, «Somon yo'li» qissasida ham ko'rish mumkin. Asarda urushning jamiki dahshatlari g'oyat ishonarli, ta'sirchan, ayni chog'da sodda til bilan ochib berilgan. Urush. Ovuldagi kuliga miltiq ushlashi mumkin bo'lgan erkaklarning bari frontga ketgan. ayadi, «xudoni xam unutib yuboradigan vaqt boshlanadi.

Asar qahramoni Tulg'anoy bir emas, to'rtta farzadini frontga jo'natadi, ayol boshi bilan xo'jalikka rahbarlik qiladi. Uyma-uy yurib, bir kilo, yarim kilodan urug'lik yig'adi. «Aylanaylar, chaynab turganlaringni, tishlaringni orasidagini bo'lsa xam beringlar, yerga sepaylik, bir amallab pishiqchilikka yetib olsak bo'ldi», deydi. Qo'shnisi

- kasalmand Oyshaning uyiga kirib, undan xam urug'lik so'raydi. "Ikki-uch kundan beri og'rig'i zo'rayib, uyda yotgan ekan, dardning zo'ridan ranglari siniqib ketibdi.

Shunday azobda yig'ilgan g'allani o'g'rilar urib ketishadi. To'lg'anoy zim-ziyo tunni, yeru ko'kni larzaga solib: "To'xta! To'xta, yuzi qoralar!" deya hayqirib, o'g'rilarining ortidan ot soladi. "Cho'qqida qolgan ovchining ohi-zori"da yosh Chingiz - oilaning to'ng'ich farzandi, sigirlarini o'g'irlagan o'g'rildan qanday o'ch olishga qasd qilgani haqida hikoya qilinadi: "...boshimizga tushgan kulfat uchun o'ch olmog'im, kurashmog'im lozim edi. O'sha paytdagi tushuncham bo'yicha faqat bir narsa kulimdan kelardi: o'g'rilarni o'ldirish kerak, vassalom!

Natijalar:

Chingiz Aytmatov ijodida insoniyat tarixidagi qurolli qirg'inlarning xalq boshiga solgan cheksiz jafolari, butunlay qirilib ketgan ko'pdan-ko'p elatlarning ayanchli taqdiri tafsilotlari xam o'z aksini topgan. Muhimi, adib bu mavzuda kalam tebratgan boshqa xam kasblari singari, urushning moddiy yo'qotishlari qancha odam o'lgani, qanchasi yarador bo'lgani yoki bedarak yo'qolgani, qancha shahar va qishloqlarning kuli ko'kka sovurilgani, qancha bino, qishloq va shaharlar vayron etilgani, ko'priklar, temir yo'llar, muhim inshootlar buzib tashlanganini tasvirlashdan ko'ra, bu qatlamning inson ruhiyati va ma'naviy qalamiga ta'siri haqida mulohaza yuritishni ma'qul kuradi. Adibning "Yuzma-yuz", "Oq kema", "Somon yo'li" povestlarida ayni shu holatni kuzatish mumkin. Yozuvchining bolalik xotiralarida urush yillari Shaker ovulida pochtyonlik qilgani va solik yig'uvchi "finagent" bo'lib ishlagani juda ta'sirchan ifodalangan "Ovuldan biror oilaga qoraxat kelsa, oqsoqollar oldiga borib, ularga tushuntirar edik. deb yozadi adib. - Ular avval halok bo'lgan kishining qarindoshlarini chaqirib, bo'lgan voqeadan xabardor qilib, o'zaro maslahatlashgach, so'ng meni ergashtirib, marhumning uyiga borishardi. Men oila a'zolariga qoraxatni o'qib berardim. Ovulimizdagilar meni yaxshi tanishardi. Ular menga yomonlikni ravo ko'rishmasdi, kimgadir qoraxatni topshirmoq, o'limning sovuq xabarini yetkazmoq zimmamga yuklangan vazifa ekanini tushunishardi.

Muhokama:

Urushning dog'ini ko'rgan, "xalq dushmanining bolasi" deya tahqirlangan, bolaligi azob-uqubatlarga to'la Chingiz Aytmatovning ayni shu mavzuda yozgan maqolalarida o'sha zamondan oshkora nolish deyarli sezilmaydi. O'ttiz yettinchi yilning fojialarini ko'p bor eslaydi, badiiy asarlarida g'oyat ta'sirchan qilib tasvirleydi, ammo ayrim mualliflar kabi "Meni xo'rlashgan, og'ir azoblarga duchor qilishgan", deya o'zini qahramon qilib ko'rsatmaydi. Bunga intilmaydi ham. Hattoki, yuqorida keltirilgan maqolasida hech bo'lmaganda: "Otam leninchi edi, partiyaning topshirig'ini bajarib yashadi, ammo shunday odamni ham ayab o'tirishmadi", degan jumlaning ham uchratmaymiz. Faqatgina "Somon yo'li" povesti boshlanishidagi epigrafdan: "Ota, men senga yodgorlik o'rnata olmadim. Sening qayerga dafn etilganingni ham bilmayman. Ushbu asarimni, otam To'raqul Aytmatov, senga bag'ishlayman. Ona, sen bizni

ulg'aytirib odam qilding. Sening uzoq umr ko'rishingni tilab, onam Naima Aytmatova, senga bagishlayman", degan so'zlarni o'qish mumkin.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Chingiz Aytmatovning yana bir mohir tarjimoni adabiyotshunos olim Ibroxim G'afurov o'zbek kitobxonlariga qirg'iz adibining «Qiyomat», "Kassandra tamg'asi», «Qulayotgan tog'lar» asarlarini taqdim etdi. I. G'afurovning yuksak mahoratli tarjimon, ayni chog'da Chingiz Aytmatov ijodining bilgich va to'lmas targ'ibotchilaridan biri hamdir. «Aytmatov asarlari inson tragediyalariga to'la, - deb yozadi tarjimon. Ular tragediyaga uchragan beguborliklardir. Agar bu hodisalar beg'uborlik bo'lmasaydi, ular fojialarga uchramasdi. Aytmatov qahramonlari uchragan tragediyalarning bosh manbai stalinizm yaratgan tarashaday hissiz va shafqatsiz partiya byurokra tizmidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I. A. "Adabiyotga e'tibor - ma'naviyatga, kelajakka e'tibor". - T., "O'zbekiston", 2009.
2. Akmataliyev A. Aytmatov ensiklopediyasi (Qirg'iz tilida). 1-tom. - Bishkek, "Ilm", 1993.
3. Sadikov N. "Aytmatovni o'rganish ilmining Qirg'izistonda yuzaga kelishi va rivojlanishi" (qirgiz tilida) - Bishkek, 1992.
4. Chingiz Aytmatov. "Bolaligim". Voqeaviy qissa Tarjimon Nurali Kobul. - T., G'. G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008.
5. Rashidov A. Chingiz Aytmatovning badiiy olami. - T., "O'qituvchi", 2008.

«MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA TARBIYACHI XODIMLARING BOLA FAOLIYATIDAGI ROLI VA TARBIYACHI MAHORATI»

Qushaqova Zamira

*Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi
13-sonli DMTT tarbiyachisi*

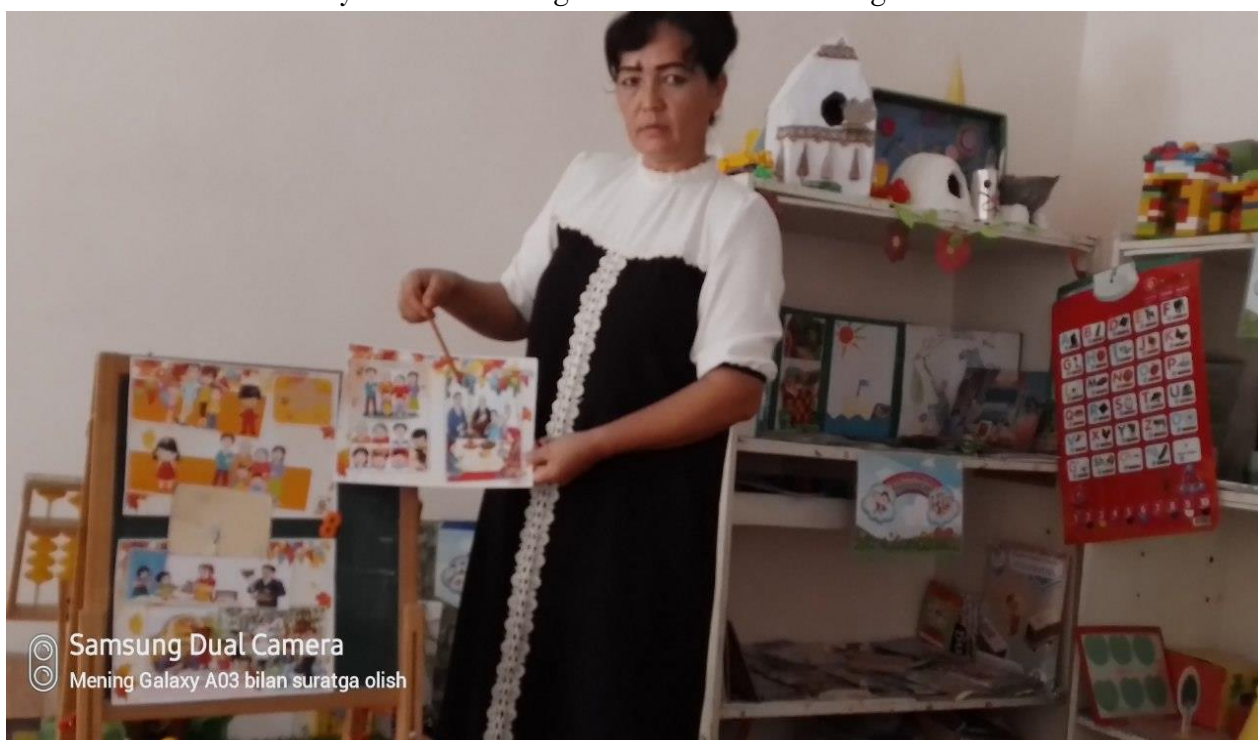
Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyachi xodimlarning bola faoliyatidagi rol va tarbiyachi mahorati.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi, kompetentlik, kompetensiya, individ, ijtimoiy zamonaviy tarbiyachi.

Kompetentlik – muayyan insonning xarakteristikasi, ya'ni kasbiy talablarga munosibligi darajasi bo'yicha insonning individual xarakteristikasi demakdir.

(A.K. Markova

Maktabgacha ta'lim bolaga ijtimoiy muhit tomonidan ta'sir ko'rsatadigan, malakali shaxslar tomonidan ta'lim-tarbiya faoliyatni samarali tashkil etadigan ilk bilim dargohi hisoblanadi. Har bir bola ruhiyati o'ziga xos bo'lgan murakkab konfiguratsiyaga ega, shu bilan unga ta'sir etuvchi omillar va ularning ta'siri ham juda xilma-xildir. Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har. jihatdan barkamol etib tarbiyalashda eng avvalo oilaning ro'li katta bo'ladi.

Samsung Dual Camera
Mening Galaxy A03 bilan suratga olish

Yosh avlodni shaxs sifatida shakllanishida oiladan tashqari, uzluksiz ta'limning ham o'z o'rnini hamda vazifalari bor. Tarbiyachi yosh avlodni halqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim va fahrli shu bilan birga ma'suliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy etukligi bolalarning tarbiyalash sifati uchun halq va jamiyat oldidagi o'z ma'suliyatini anglashga ta'lim - tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondoshishga o'z maxoratini doimo faollashtirib bori shva hamkasblarning ishdagi o'sishga ko'maklashuviga yordam beradi. Tarbiyachi o'zi yashab turgan o'lka xayotini bilishi tabiat va jamiyat omillarini tushunishi ijtimoiy faol bo'lishi kerak. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qo'yilgan talablar: Bolalar bog'chasida bolalar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishning butun mazmunini tarbiya vazifalari bilan belgilanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishning maqsad va vazifalari: 1) bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish:

2) ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilishi va ehtiyojlarini qondirish:

3) milliy va umuminsoniy qadiryatlarga, mustaqillik g'oyalariga sodiq holda voyaga etib borishini ta'minlash:

4) ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'limiga tayyorlashdan iborat.

Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, bigalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatliligi, goyaviy e'tikodliligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan

cheksiz sadoqat o'kituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turiladi. Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi kerak. Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi kerak. Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish. Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim.

Tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi kerak. Pedagog bolalarga nisbatan hayrihoxlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, hafa bo'lsa ovuntara olishi kerak. Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga quyiladigan muhim talablaridan biri shuki, u o'z predmetini, uning metodikkasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasi chuqur bilishi bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog – tarbiyachining obro'sini ko'taradi. Tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muxim fazilatlaridan talablaridan biri bolalarni sevish ularning xayoti bilan qiziqish har bir shaxsni xurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar kilaoladigan odamgina hqiqiy tarbiyachi pedagog bo'la oladi. Bolaga befarq uning kelajagi va qiziqmaydigan tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog – tarbiyachi bo'la olmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bolalarni sevish – pedagogning murakkab mehnatini jozibali va engil qiladi. O'qituvchi tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga xurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagoga nisbatan ishonchni uyg'otadi, o'qituvchiga bolalarga chinakam ma'naviy murabbiysi bo'lishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zaxarash, T. O'qituvchilar malakasini oshirish mazmunining zamonaviy yangilanishi / T. Zaxarash // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№ 12. S.74
2. Svatalova, T. O'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini baholash bo'yicha qo'llanma / T. Svatalova // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№1. S.95.
3. Xoxlova, O.A. O'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini shakllantirish / O.A. Xoxlova // Katta o'qituvchining qo'llanmasi - 2010. - № 3.- B.4.

**TURLI SHAKLDAGI UY RO'ZGOR BUYUMLARIDAN TUZILGAN NATURMORTNI
QALAM TASVIRDA ISHLASH QOIDALARI.**

Adhamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Tasviriy sa'nat va muhandislik grafikasi yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Annontatsiya: *Ushbu maqolada turli shakldagi uy ro'zg'or buyumlaridan tuzilgan natyurmortni qalam tasvirida ishlash qoidalari haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *San'at, tasvir, rang tasvir, mutaxassis, talab, takomillashtirish.*

Keyingi vaqtda, barcha sohalarda bo'lgani kabi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida ham ko'pgina ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, yangi turdagi tasviriy san'at yo'nalishidagi pedagogika kasb-hunar kollejlari olib boriladigan mutaxassislik fanlar va yosh pedagog-rassomlar tayyorlash bo'yicha Davlat Ta'lim standartlari, yangi o'quv rejalari, dasturlari tuzilib, o'quv qo'llanmalar, darsliklar va uslubiy tavsiyalar yaratilyapti. Respublikaning tayanch oliy o'quv yurtlari va ilmiy tekshirish institutlarida yoshlarga milliy san'at namunalarini o'qitishning ilmiy asoslangan yangi shakh, usullari ishlab chiqilmoqda hamda yoshlarni badiiy va estetik jihatdan tarbiyalab, voyaga yetkazish borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilayotir. Yoshlarni jahon andozalariga javob beradigan barkamol etib tarbiyalashda tasviriy san'at, xususan, qalamtasvir fani alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurtlarida o'qitilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo'lishini taqozo etib, pedagoglar, olimlar va rassomlar zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Yoshlarga yuqori darajada ta'lim-tarbiya berish — bo'lajak rassom-pedagogdan tasviriy san'at sohasida amaliy malakalarini yuqori darajada egallagan bo'lishdan tashqari, psixologiya sohasida ham yetarli ma'lumotga ega bo'lishni taqozo etadi. Albatta, o'quvchi ta'lim-tarbiya berish borasidagi asosiy bilimlar — pedagogika va psixologiyani chuqur o'zlashtirishi lozim. Lekin umumladim mak-tablari, kasb-hunar kollejlari o'tkazilgan tajriba, kuzatish va xulosalar shuni ko'rsatadiki, yosh o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyatida, nafaqat, psixologiyaning umumiy tomonlariga e'tibor berishi (yoshlar psixologiyasini o'rganib, to'g'ri talim-tarbiya berishi, ularning individual xususiyatlarini o'rganishi, o'quvchiga muvofiq keladigan tarbiya usullarini izlab topishi), balki, turli amaliy mashg'ulotlar jarayonida, xususan, tasviriy faoliyat va yoshlar tarbiyasida uni amalda qo'llashi joizdir. O'quvchilarga — bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga mutaxassislik fanlarini keng ko'lamda o'qitish, xususan, o'quv-amaliy va nazariy mashg'ulotlari orqali ularning ijodiy tasavvurlarini o'stirish va shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa, barcha

mutaxassislik fanlaridan yaratilgan o'quv adabiyotlarining chuqur va mazmunli bo'lishini taqozo etadi.

Yuqorida bayon etilgan muammolarni ijobiy hal etish — bo'lajak o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Yoshlarning ijodiy tasavvurlarini o'stirish — dastlabki bos-qichlardan amalga oshirilishi lozim. Ma'lumki, boshlang'ich bos-qichlarda o'quvchilar qalamtasvir mashg'ulotlarida har xil geometrik shakllarni o'ziga qarab bajarishadi. So'ngra turh shakl, hajm va tusga ega bo'lgan buyumlardan tashkil etilgan natyurnortlarni tasvirlashni mashq qiladilar. Ushbu vazifalarni bajarish orqali o'quvchilar kompozitsiya asoslari, chiziqli konstruktiv qurish, buyumlarni fazoviy holatini perspektiv jihatdan aniqlash, buyumning hajmi va uni qalam vositasida yorug'-soylari to'g'ri tuslash kabi malakalarini rivojlantirishadi. Tasviriy san'at mashg'ulotlari o'rta maxsus, kasbhunar o'quv dargohlaridagi barcha o'quv fanlari, ayniqsa, psixologiya bilan keng aloqadadir. Buyumlarni o'ziga qarab tasvirlash, mavzuli kompozitsiya ishlash yoki tasviriy faohyatning boshqa yo'nalishlarida o'quvchilarning ijodiy tasavvurini shakllantirish psixologik jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda bo'ladi. Ayrim yoshlarda tasviriy san'at fanlari bo'yicha amaliy vazifalar bajarish jarayonida naturaga qo'yilgan buyumlarni to'la-to'liq idrok eta olmaslik hohari ham uchray turadi. Bu vaqtda o'qituvchi tasvirlash uchun naturaga qo'yilgan buyumlarning sodda yoki murakkab shakllardan tuzilgan bo'lishidan qat'iy nazar, ularga yetarh darajada tushuntirib, qo'yilgan maqsadni belgilab olishi lozim. Buning uchun o'quvchilarga naturani turli nuqtalardan kuzatish va shu asosda 5—10 daqiqalik qalamchizgilar bajarishni tavsiya etish kerak. Qo'yilgan naturani turli nuqtalardan kuzatish va qalamchizgilar bajarish o'quvchida tasvirlanadigan buyumlarni sezib idrok etish, uning xarakterli xususiyatlarini aniqlab, buyumlarning hajm materiallik xususiyatlari, birining ikkinchisiga nisbati, ularning buyum tekisligida joylashuvi kabilarni tasavvur etishga o'rgatadi. Bu borada o'rta asming buyuk tabobatchi olimi Abu Ali ibn Sino jumladan shunday degan edi: «Ustoz yuksak qalbli, mard, pok, ta'lim-tarbiyaning barcha usuhni mukammal biladigan va e'tiqodli bo'lishi shart. U o'quvchining qalbiga yo'l topa oladigan va ta'lim berishda dona-dona so'zlab, hayotiy misollar bilan shogirdini o'ziga jalb eta olishi kerak. Faqat shundagina, u o'z tarbiyalanuvchisini ma'lum fanga o'rgatadi va kasbga yo'naltirishda yordam bera oladi»¹.

O'quv-mashq vazifasining muvaffaqiyatli bajarilishi ko'p jihatdan uning qaysi nuqtadan va qanday masofadan turib tasvirlashga bog'liq. Yuqorida ta'kidlanganidek, vazifaning haqqoniy va to'g'ri bajarilishi ko'p jihatdan uning qaysi nuqtadan chizilayotganligiga qarab belgilanadi. Ma'lumki, buyumlarni tasvirlash, eng avvalo, qog'oz sirtida kompozitsion to'g'ri joylashtirishdan boshlanadi. Buning uchun chizuvchi naturadagi buyumlarning o'zaro nisbatlarini ko'z bilan chamalab, so'ngra ularni qog'oz yuzasida to'g'ri tasvirlashi kerak. Buyumlarning tekislikdagi holati, nisbatlari, xarakterli xususiyatlarini jonli tasvirlash, o'quvchining ko'z bilan chamalash

xususiyatlarining takomillashganiga ko'p jihatdan bog'liq. Tasvirlashda o'zaro munosabatlar borasida mashhur pedagog-rassom N.N. Ge shunday degan edi: «Ushbu qonunni doimo yodda tuting: tasvirlamoq, bu — nisbatlarni ko'rmoq, shuning uchun hech qachon bo'laklami alohida ko'rmang va tasvirlamang. Siz bir ko'z, bir quloq yoki bir qoshni emas, balki bu bo'laklar yuz qismida qanday joylashganini va ularning o'zaro mutanosibligini o'rganib tasvirlashingiz lozim. Mazkur bo'laklami tasvirlashda har doim ulami umumiy ko'ring: simmetrik bo'laklami doimo birga va bir vaqtda tasvirlang, ikkala quloqni, ikkala ko'zni, ikkala yonoqni...»2.

O'tkazilgan ko'p yillik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quv mashqlari davomida, ayniqsa, boshlang'ich kurslarda naturani to'g'ri idrok eta olmaslik va uni tasvirlashda yaxlit ko'ra bilmaslik jiddiy kamchiliklarga olib keladi. Masalan, 1-bosqich dasturidan olgan turli shakl va materiallardan tuzilgan natyurmortning qalamtasvirini bajarishda o'quvchilar naturaga qo'yilgan buyumlarni butun bir yaxlitlikda emas, har birini alohida-alohida tasavvur etib, tasvirleydilar. Oqibatda, buyumlarning o'zaro nisbatlari, ular-ning joylashgan yeri (tayanch nuqtasi) va kompozitsion tuzilishi tarqoq holda bo'lib qoladi. Bunday salbiy oqibatning oldini olish uchun tasvirlash uchun qo'yilgan buyumlarni butun bir yaxlitlikda ko'rib, uni qog'oz sirtida xayolan tasavvur etish, shundan so'nggina uni amaliy bajarishga kirishish tavsiya etiladi. E'tiborlisi shuki, bu usulda boshlangan tasvir haqqoniy bajarilibgina qolmay, o'quv-chining ijodiy tasavvurini shakllantiradi. Tasviriy san'at — o'quvchilarda borliqni haqqoniy obrazlarda tasvirlashni mukammal o'zlashtirish, yosh rassomlarni tayyorlashdagi dastlabki qadam hisoblanadi. Qog'oz yuzasida jismlarning asl shaklini yuksak mahorat bilan to'g'ri tasvirlash uchun tasviriy malakani mukammal egallash va uni amaliyotda qo'llash — naturaga, shuningdek, xotira va tasawurga asoslanib, rasm chizishni o'rganish zamr. Albatta, bunday ijodiy topshiriqlarni bajarish uchun inson rassomchilik qobiliyatiga ega bo'tishi va o'z ustida uzluksiz, betinim ishlay olishi muhimdir. Tasviriy san'atning asosiy vazifasi — yoshlarda tasvirlash mahorat qirralarini o'rganish natijasida yuzaga kelgan bilim va malakalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. U o'quvchidan tasvirlash qonun-qoidalarini bilishni va ulardan to'g'ri foydalana olishni ko'zda tutadi. Rasm chizishga o'rgatish, bu — bir-biri bilan o'zaro bog'liq quyidagi vazifalarni hal etishni taqozo etadi:

- narsani o'ziga qarab anglash, kuzatish, jismlarni o'zaro solishtirish;
- jismlarni shakli, rangi, materiallik xususiyati bo'yicha farqlay bilish;
- rasm chizish mashg'ulotlarida e'tiborli bo'tish, fikrlab, jismlarning shaklini aniq tahlil qilishga o'rgatish.

Realistik rasm chizish asoslari, uslublari va mahoratini o'zlashtirish, tasvirlashda ketma-ketlikni bilishga va turh materiallardan foydalana olishga o'rgatadi. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarda bo'lajak pedagog bilim olishi va malakasini oshirishi, turli xil qalamlar bilan ishlashni o'rganishi va o'z qobiliyatini shakllantirishi, amaliyotda undan samarali foydalana olishi muhim hisoblanadi. Tabiatdagi barcha shakllar va hattoki,

inson tanasi ham o'zida turli geometrik shakllarga o'xshash birikmalaridan tarkib topgan murakkab plastik shakldir (kub, shar, silindr, prizma va boshq.). Shuning uchun qalamtasvir bo'yicha dastlabki mashg'ulotlar tasviriy san'atning asosiy qonun va qoidalarini o'zlashtirish hamda ushbu qonunlar asosida oddiy geometrik shakllarni turli holat va rakursda chizishga qaratiladi. O'quvchilarning tasviriy san'at sohasida mahoratlarini oshirishga alohida urg'u bergan holda ushbu sohaning mashhur namoyandalari bildirgan fikrlarni har bir yosh mutaxassis yodda tutishi va ish jarayonida ularni o'ziga shior qilib olishi maqsadga muvofiqdir. Tasviriy san'atning asosiy vazifasi — bo'lajak pedagogda borliqni his etish va uni o'z ish jarayonida jonli tasvirlay olish qobiliyatini rivojlantirish hamda yosh avlodga o'zbek va jahon san'ati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'laqonli yetkazishdan iborat. Tasviriy san'at sohasida amaliy jihatdan mahoratni shakllantirish jarayoni naturani hayotiy tasvirlash mashqlari orqali amalga oshiriladi. Bu haqda ko'plab ilmiy maqolalar, o'quv adabiyotlari va risolalar yozilgan bo'lib, qadimgi Uyg'onish davridayoq rassom-ijodkorlar o'zlarining dunyoga mashhur san'at asarlari va metodik izlanishlari orqali o'z fikrlarini bayon etishgan. Shaklni to'g'ri tasvirlash uchun o'quvchi, avvalambor, uning o'ziga xos tomonlarini aniq tasavvur etish va ko'rishni o'rganishi kerak. Yosh va boshlovchi rassom uchun bu oson ish emas va doimiy ravishda nazariy hamda amaliy mashg'ulotlarni talab qiladi. Mashhur ijodkorlarning fikriga ko'ra, agarda, rassom bir kun rasm chizishdan to'xtasa, u ikki kun orqaga ketadi. Shuning uchun yosh rassom naturaga qarab, jismlarning haqqoniy rasmini chizishni bir kun ham to'xtatmasligi kerak. Bu esa, uning shakl va hajmni qanday qabul qilishiga, anglab yetishiga bog'liq. Tabiatan barcha narsalar, buyumlar va ularning shaklini insonlar turlicha tasavvur etishadi. Bu esa, o'z navbatida, har bir insonning tasavvuri, xarakteri va ko'rish qobiliyatiga bog'liq. Hasar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamda dastlabki chizgilar bilan ifodalaydi. San'at asarlarini yaratishda esa, ushbu bajarilgan chizgilar rassomga yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi. Rassom u yoki bu kartina yaratishni qalamdan boshlaydi. Shundan keyingina, ushbu san'at asari ranglar jilosi orqali tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi. Boshqacha qilib aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o'z asarini yetuk holga keltira olmaydi. Qalamtasvir boshqa san'at turlari orasida mustaqil ravishda tugallangan dastgohli san'at asari ham bo'lishi mumkin. Tush, sangina, pastel, sous, qalam bilan bajarilgan ko'plab kartinalar jahonning turli san'at muzeyi va ko'rgazmalaridan joy olgan. Qalamtasvir mashg'ulotlari ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, bor-liqni idrok etish, qo'l, ong va sezgi organlarini shakllantirishda, nafaqat, bo'lajak rassomga, balki turli kasb sohasidagi kishilarga zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N. Abdullayev. San'at tarixi. 2 jildli, 1-jild, T., 1986.

2. B.Z. Azimova. N atyurm ort tuzish va tasvirlash. T., «O'qituvchi», 1984.
3. B.Z. Azimova. Badiiy-grafika fakultetida kurs ishi bajarish yuzasidan meto- dik tavsiyalar. T., 1989.
4. S. Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish mctodikasidan amaliy niashg'ulotlarni bajarish. T., 1996.
5. S. Abdirasilov. Tasviriy sa n 'at atamalari. T.. 2003.
6. .S'. Abdirasilov, N. Toiipov. Rangtasvir. T.. «Bilim», 2005.
7. B. Boymetov, S. Abdirasilov. Chizmatasvir. T.. G \ G'ulom nomidagi nash rivot, 2004.
8. S.S. Bulatov. O 'zbek xalq amaliy bezak sa n 'ati. T.. «M ehnat», 1991.
9. S.S. Bulatov. Amaliy sa n 'at qisqacha lug'ati. T., 1992.

O'QUVCHILARNING KASB TANLASHIDA MAKTAB PSIXOLOGINING RO'LI

Shodiyeva Samiya Hamzayevna

Navoiy viloyati Navbahor tumani 5-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab yoshidagi bolalarni kasbga yo'naltirishda maktab psixologining o'rni qanchalik muhim ekanligini o'rganamiz.

Kalit so'zlar: Maktab, psixolog, kasb, Mutaxassislik, Onlayn, mahorat.

O'quvchilarning o'z taqdirini o'zi belgilash va kasbga yo'naltirish. O'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashi, Har bir inson hayotida hech bo'lmaganda bir marta qaysi kasbni egallashni tanlash masalasiga duch keldi, shunda u keyinroq shug'ullanishi va shu tariqa o'zi uchun pul topishi mumkin. Biroq, talabalar va o'rta maktab o'quvchilarini jalb qilishi mumkin bo'lgan turli mutaxassisliklar o'rtasida tanlov qilish qiyin bo'ladi. Psixologlar testlarni yaratadilar, ularning o'tishi professional o'zini o'zi belgilash haqida bir oz aniqlashga imkon beradi. Biroq, testning xulosalari har doim ham inson haqiqatan ham nimani xohlashini va nima qilishini ko'rsatmaydi.

Onlayn jurnal sayti, inson hayotining boshida qanday qilib bir mutaxassislikni orzu qilishiga ko'plab misollar keltirishi mumkin, u rivojlanib borishi bilan u o'z yo'nalishini boshqa kasbga o'zgartiradi va natijada butunlay uchinchi yo'nalishda ishlay boshlaydi. Buni qanday tushuntirish mumkin? Psixologlar odamning doimo bir xil narsa haqida orzu qila olmasligida hech qanday yomon narsani ko'rmaydilar. Har bir yosh bilan dunyoning qadriyatlarini, qarashlari, bilimlari o'zgaradi. Inson bolaligidanoq kosmosga uchishini orzu qila olmaydi, lekin o'z xohish-istagini o'zgartirmasdan, o'sib-ulg'ayib, hayotning yangi sohalarini o'rganadi.

Kasbiy o'zini o'zi belgilashning eng muhim muammosi, psixologlar yosh avlodning turli mutaxassisliklar bo'yicha cheklangan bilimlarini ta'kidlaydilar. Maktab o'quvchilarining bilimlari ancha tor. Ular odatda ma'lum bir mutaxassis nima qilayotganini tushunishadi. Kasb tanlashda talaba kelajakda o'z yo'nalishi bo'yicha haqiqiy mas'uliyat va qiyinchiliklarga duch kela boshlaydi, shuning uchun uning xohish-istaklari va ko'rsatmalari o'zgaradi, u allaqachon tanlagan ishni qilishdan bosh tortadi.

Shuning uchun ham tez-tez (90% dan ortiq) odamlar kasb tanlashni, uni o'rganishni, keyin esa butunlay boshqa mutaxassislik bo'yicha ishlashni boshlaydilar. Buning sababi shundaki, inson o'qib yurgan chog'ida kasb o'z qalbiga yaqin ekanini, lekin uning barcha axloqiy yoki psixologik istaklarini qondira olmasligini anglab yetgan.

Ko'pchilik o'qigan mutaxassisliklari bo'yicha ishlamaydi. Bu xatolar haqida gapiradi, bu ko'pincha odamlar kim bo'lishni xohlashlarini bilishmaydi.

Professional o'zini o'zi belgilash nima?

Kasbiy o'zini o'zi belgilash - bu shaxsning o'zi o'rganadigan va kelajakda shug'ullanadigan, tirikchilik qiladigan faoliyat turini izlash jarayoni. Tanlov mezonlari juda katta. Bu erda hisobga olinadi:

Shaxsning individual imkoniyatlari, uning qobiliyatlari va moyilliklari. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, inson o'z iqtidori va ko'nikmalaridan qaysi biri qaysi kasbga mos kelishini o'lehaydi, shuning uchun uni o'qitish va o'z ishini bajarish eng kam kuch sarflagan holda amalga oshiriladi.

Qadriyatlar va istaklar. Inson o'zining barcha istaklarini qisman bo'lsa ham qondira oladigan, shuningdek, uning qadriyatlari va ruhiy farovonligiga zid bo'lmagan kasbni tanlaydi.

Boshqalarning bosimi. Shubhasiz, yosh yigit odatda ota-onasi tomonidan bosim o'tkazadi, ular kim bo'lishi kerakligini, nima qilish kerakligi, qaysi kasblarga talabchanligini aytishi mumkin. Keling, ota-onalar va bolaning xohish-istaklaridagi kelishmovchilikning oddiy misolini eslaylik, qachonki kattalar bolani buxgalter yoki advokat bo'yicha o'qishni xohlashadi va u musiqachi bo'lishni xohlaydi.

Kasb-hunar va moddiy farovonlik bozori. Ba'zi talabalar ularga ko'proq pul keltiradigan narsaga rahbarlik qilishadi. Shunday qilib, kasblar nufuzli va nufuzli bo'lmaganlarga bo'linadi. Nufuzli kasblarga odamga katta miqdordagi pul ishlash imkonini beradigan, odamlar obro'li bo'lmagan lavozimlarga sarflaganidek ko'p kuch va vaqt sarflaydigan, lekin ular bir vaqtning o'zida kam oladigan kasblarni o'z ichiga oladi.

Kasb tanlash juda qiyin bo'ladi, chunki bolaning xohishi va moyilligi har xil bo'lishi mumkin. Kasb tanlashda ko'pincha uchta tanlov mezonlari paydo bo'ladi:

"Xohlayman".

"Mumkin".

"Zarur".

Masalan, hamma ham kosmonavt bo'lavermaydi, garchi u bolaligida bu haqda orzu qilgan bo'lsa ham. O'zingizni qo'llab-quvvatlash uchun pul topishingiz va haqiqiy pozitsiyani egallashingiz kerak. Inson nima qilishni biladi? U yoza oladi, o'qiy oladi, tinglaydi, gapira oladi va hokazo... Bunday ko'nikmalarni talab qiladigan ko'plab mutaxassisliklar mavjud. Keyin, agar siz taklif qilingan kasblarning butun ro'yxatidan tanlasangiz, inson nimaga ega bo'lishni xohlaydi.

Bolaga nima bo'lishini aytadigan ijtimoiy fikr.

Shaxsiy imtiyoz - bola muayyan faoliyatga qiziqganda.

Ijtimoiy istaklar va shaxsiy imtiyozlarning o'zaro bog'liqligi.

Hatto maktabgacha yoshda ham bola o'ziga tanish bo'lgan ba'zi harakatlarga taqlid qila boshlaydi. U, masalan, qurilish maydonchasida usta va maktabda o'qituvchi bo'lib ishlaydigan ota-onasining ish tartibini ko'chiradi. Bola o'zining birinchi mehnat ko'nikmalarini shunday mashq qiladi.

Boshlang'ich maktabda o'quvchi allaqachon ma'lum bir ish bilan to'g'ridan-to'g'ri duch keladi, bu uni o'z mahoratini sinab ko'rishga va ular unga qanchalik ma'naviy qoniqish olib kelishini tushunishga majbur qiladi.

Maktab va ota-onalar bolaga kasbiy jihatdan o'zini o'zi belgilashi kerakligini tushuntirishga harakat qilmoqda. Albatta, bu bir yildan ko'proq vaqtni oladi, lekin allaqachon, 5-sinf dan boshlab va o'rta maktabgacha, bola kim bo'lishni xohlayotgani haqida ko'proq yoki kamroq aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak.

O'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashi

Aynan o'rta maktab o'quvchilari ota-onalari ularga maxsus ta'lim olishda yordam berishlari uchun birinchi marta o'zlarining kasbiy afzalliklari haqida to'liq jiddiylik bilan gapirishlari kerak. 15 yoshli o'smirning o'zini o'zi professional tarzda aniqlashi juda qiyin bo'ladi, chunki u nafaqat o'zining shaxsiy imkoniyatlarini, ijtimoiy e'tiqodlarini va shaxsiy imtiyozlarini o'lchaydi, balki u yoki bu ish nima ekanligi haqida juda noaniq tasavvurga ega.

O'smir u yoki bu lavozimda nima qilish kerakligini juda noaniq tushunadi. Odatda, turli kasblar haqidagi g'oyalar juda hayoliy va haqiqiy emas. Misol uchun, direktorning lavozimi haqida gapirganda, o'smir kun bo'yi o'z kursida o'tirishini, hech narsa qilmasligini va faqat hammaga ko'rsatmalar tarqatishini ko'rsatishi mumkin. Biroq, agar o'smirning o'zi direktor bo'lib chiqsa, unda haqiqiy rejissyorlik ishini amalga oshirish bilan bog'liq umidsizlik paydo bo'ladi.

Shuning uchun to'liq maktab ta'limini tugatgan, 9-sinf dan keyin ketmaydigan yuqori sinf o'quvchilari uchun professional qaror qabul qilish ancha oson. Yana bir necha yil o'qigandan so'ng, ular o'z kasblari haqida yangi bilimlarga ega bo'lishadi, ularni tashlab ketishadi yoki ulardan nima talab qilinishini tushunishni boshlaydilar.

Aynan o'rta maktabda professional o'zini o'zi belgilash uchun test ko'pincha o'tkaziladi, bu har kimga qaysi yo'nalishda harakat qilish kerakligini tushunishga yordam berishi kerak. O'rta maktab o'quvchisi e'tiborga olishi kerak bo'lgan kasblarning nomlarini aniq belgilaydigan testlar mavjud. Va shunday testlar borki, ular faqat talaba qaysi sohada o'qishi kerakligi haqida ma'lumot beradi.

Shaxsning kasbiy o'zini o'zi belgilashi deganda shaxsning muayyan faoliyatga shaxsiy munosabatini shakllantirish tushuniladi. Inson qo'shimcha ta'lim va pul ishlash sifatida tanlagan ish turiga ijobiy munosabatda bo'lishi kerak.

Bunday munosabat quyidagi shakllanish bosqichlaridan o'tadi:

Bolalar kattalarga taqlid qilib, qurilish ishchilari, o'qituvchilar, kosmonavtlar va boshqalarni o'ynaydigan maktabgacha yosh.

Boshlang'ich maktab yoshining boshlanishi, bola o'ziga xos vazifalarni bajarishni boshlaganida, masalan, idishlarni yuvish, gullarni sug'orish, yozish, o'qish va hokazo. Bu erda u nimani yoqtirishini va nimani yoqtirmasligini allaqachon tushuna boshlaydi.

Boshlang'ich maktab yoshining oxiri, har bir o'quvchining individual farqlari kuchayishi. Bu erda har bir bolaning qobiliyatlari ajralib chiqib boshlaydi, bu orqali siz kim bilan ishlashni yaxshiroq tushunishingiz mumkin.

O'smirlik, bola turli xil faoliyat turlari bilan tanishishni boshlaganda, ularga nisbatan boshqacha munosabatni shakllantiradi, ma'lum bilimlarni oladi va har bir ish bo'yicha fikr ta'rifini shakllantiradi.

Odatda, o'smirda kim nima qilayotgani haqida juda noaniq va hayoliy tasavvurga ega. Shuning uchun u o'ziga eng jozibali, yuqori haq to'lanadigan yoki romantik ko'rinadigan kasbni tanlashi mumkin (ya'ni, bu erda unga maxsus ko'nikma va bilim kerak emas, masalan, rassom bo'lish).

27 yoshida odam o'z kasbiy faoliyatining eng yuqori cho'qqisiga chiqadi. Ko'pincha, bu vaqtga kelib, u paydo bo'lgan qiyinchiliklar, ishning shaxsiy istaklari bilan nomuvofiqligi, shuningdek, umidsizliklar tufayli oldingi ish joyini tark etib, ko'plab faoliyat turlarini sinab ko'rdi. 30 yoshida, odam keyingi kim ishlashi haqida o'ylashni boshlaydi:

U ishni yoqtiradimi yoki yo'qmi, u allaqachon ishlayotgan joyda qoling. U faoliyat turini boshqasiga o'zgartiradi, bu unga yanada istiqbolli va maqbul ko'rinadi. Kasbiy o'zini o'zi belgilash muammosi

Inson shug'ullanadigan kasbni tanlashda, birinchi navbatda, shaxs o'z salohiyatini, qobiliyatini ro'yobga chiqarish va shaxsiy xohish-istaklarini amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Kasb insonning ma'naviy va moddiy ehtiyojlarini qanchalik qondira olishiga, shuningdek, unga ishlash qanchalik oson bo'lishiga qarab tanlanadi, chunki uning imkoniyatlari va qobiliyatlari unga mos keladi. Biroq, bu erda professional o'zini o'zi belgilashda muammolar paydo bo'ladi:

Odamlar ma'lum bir ishni bajarishda ulardan nima talab qilinishini juda noaniq tushunishadi. Odamlarga turli kasblar haqida yetarlicha bilim berilmagan. O'smirlar otalarning fikriga qarshi tura olmaydi, ular ko'pincha bolaning barcha shaxsiy ehtiyojlarini qondirmaydigan mutaxassislikni talab qiladilar. Natijada, odamlar ta'lim oladi, lekin ular o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlamaydilar. Va ko'pincha ular yana 10 yilni o'z joylarini topishga, o'zlari uchun qiziqarli bo'lgan variantlardan o'tishga sarflashadi.

Natija: Ertami-kechmi, har bir inson o'z rizqini topish uchun nima qilishini hal qilishga majbur bo'ladi. Va ko'pincha bu tanlov inson o'qiyotgan davrida emas, balki u to'g'ridan-to'g'ri ishlayotgan, o'zini qidirayotgan, turli xil faoliyatda o'zini sinab ko'rgan va hech bo'lmaganda muvaffaqiyatga erishgan narsaga qaror qilganda ham belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. <https://hozir.org/mavzu--oquvchilarni-kasb-hunarga-yonaltirish-boyicha-olib-bori.html?page=7>

2. [2.https://fayllar.org/reja-oquvchilarni-kasbga-yonaltirishning-nazariy-asoslari.html](https://fayllar.org/reja-oquvchilarni-kasbga-yonaltirishning-nazariy-asoslari.html)

IMPORTANT PROBLEMS OF THE CONCEPT OF CYBER SECURITY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abdusamatova Shahodat Khojiakbar's daughter

*Informatics and information technology teacher at the academic lyceum named after
Islam Karimov at the Almalyk branch of TDTU*

phone: +998(93) 375 – 42 - 15 e-mail: abdusamatovashahodat@gmail.com,

Mannonov Asliddin Akbar's son

*student of cyber security faculty of TATU named after Al Khorazimi, phone:
+998(97) 960-03-02, e-mail: asliddinmannonov0980@gmail.com.*

Abstract: *This article presents an analysis of the importance of the concept of cyber security in education and its current problems*

Keywords: *spam, cybercrime, phishing, malware, ransomware, social engineering, denial of service*

The accumulation of digital information has given rise to the cyber world and has penetrated into every sphere of our life, especially the sphere of education. The development of technologies has created the basis for increased efficiency and the creation of many new opportunities, but the deliberate use of these opportunities has also created some serious risks. Educational institutions can be exposed to cyber security threats mainly because of the number of devices they manage, the variety of operating systems and more. Currently, it is difficult to imagine the educational process without modern information technologies, therefore, safe access to the Internet and the safe storage of students, employees, teachers and other important information is an important issue, therefore, the role of cyber technologies in education is important.

The main types of cyber security threats in educational institutions include phishing, malware, ransomware, spam, social engineering and denial of service attacks. Cybercriminals are using these tools to target educational institutions for financial gain.

Phishing is the most common form of cyberattack used by cybercriminals to break into educational institutions' systems.

Phishing is a fraudulent email or website that aims to collect sensitive information such as passwords, credit card numbers and other personal information if the user falls into the trap.

Phishing emails often appear as official notices from a well-known company, asking users to update their personal or banking information by clicking on a link or downloading a document or attachment that infects the system with malware.

Another way phishers can try to get into your system is by installing malware on your computer. Malware is a program or file that can harm your system and steal your confidential information.

Ransomware is a form of malware that encrypts the files of a user's computer and demands a ransom in exchange for a decryption key to unlock their files.

Ransomware attacks are distributed through phishing emails and infected websites. After infecting your system, ransomware encrypts all your files and demands that you pay a certain amount of money to unlock them. Such programs do not destroy or harm user data, they simply block the possibility of using them, which increases the risk of financial loss.

Spam is another way cybercriminals get into your system by sending spam emails with malicious links or attachments.

Spam emails often look like official notices from an educational institution or company asking users to update their personal information by clicking on a link or downloading an attachment, which if they fall into the trap, infects their system with malware and viruses and eventually personal information may be at risk.

Spam emails are also used by cybercriminals to spread viruses and other forms of malware through infected files attached to spam emails.

Cyber threats come in many forms and are on the rise. Some of the cyber threats affecting the education sector include:

Secure wireless connections: The use of wireless connections is very common in today's world. However, many problems arise when there is a need to protect these wireless connections. Unsecured wireless connections can be easily compromised by hackers, which can lead to data theft and data corruption or theft.

Wireless routers: Many schools don't care about their wireless routers or they don't install any firewalls on their routers, making them vulnerable to cyber attacks from outside hackers or even from insiders tasked with managing the school's network infrastructure. It also leads to data breaches and data theft. **Social Media:** Social media has become very popular among students and teachers.

In conclusion, cyber threats pose the biggest threat to students (both personally and academically) in schools. These threats can also hinder schools' ability to educate students by limiting their ability to access digital learning. Schools especially need to improve their cyber security to be ready for the cyber security incidents that come with the digital age. The solution is to train staff to use (and establish) basic cyber security practices to secure all laptops and other internet-connected devices, change passwords regularly, and ensure that school network devices (open or otherwise) are not connected to external networks without proper precautions. We will be able to achieve this by providing training and regular monitoring of this process.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the national strategy of the Republic of Uzbekistan on human rights"

2. Kevin James “The Importance of Cyber Security in the Education Sector”
August 5, 2022
3. "Cyber security against cybercrime" Abdurasul IMINOV, head of the
Department of Information Technologies of the Ministry of Internal Affairs, lieutenant
colonel
4. "Guide to security technologies and trends in 2022" e-guide

O'SIMLIKlardagi MIKROELEMENTLAR UCHRASHI VA AHAMIYATI

Qodirov Islombek Adahamjon o'g'li

Ahmedov Shahboz Odiljon o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti talabalari

qislombek77@gmail.com ;

Annotatsiya: Bu tezisdagi o'simliklardagi mikroelementlar qaysi organida uchrashi, o'simlik hayotida vazifasi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: O'simlik, makroelementlar, mikroelementlar, kaliy, fosfor, fermentlar, sintez, oqsil, uglevod, xlorofil.

Barcha tirik organizmlar hayotiy jarayonlar barchasi mavjud. Prokaryot, eukariot, organizmlarni barchasida hujayra, to'qima organ sistemalari vazifa bajarishda biologik faol moddalarni o'rni katta ahamiyatga ega. Biologik faol moddalar alkaloidlar flavanoid alkaloidlar, vitaminlar, oqsil, uglevod, yog'lar hisoblanadi.

Mikroelementlar o'simliklar tarkibida oz miqdorda bo'lsa ham ularning hayot faoliyatida ham muhim rol o'ynaydi. Ular protoplazmaning holatiga ta'sir ko'rsatib, oqsillar va uglevodlar almashinuvida ishtirok etib, xlorofill sintezini amalga oshiradi, ba'zi fermentlar tarkibiga kirib uning faolligini ta'minlaydi.

Mikroelementlarning 19 ta'si o'simliklarda uchrashi, ahamiyati ularni boshqa elementdan ajratib bo'lmashligi aniqlangan. Bular C, O, H, N, P, S, guruh, K, Ca, Mg, Cu, Mo, Zn, B, Cl, Na, Sc va Co, C, O, H o'simlik tarkibida CO₂, O₂ va H₂O holida uchraydi.

Fe - temir xlorofill hosil bo'lishida bevosita temir saqlaydigan fermentlar ishtirok stadi. Temir yetishmasa o'simliklar yashil bo'lmay sarg'ayib qolishi mumkin. Temirning roli nafaqat xlorofill hosil bo'lishida, balki oksidlanish-qaytarilish fermentlari tarkibiga kirib, nafas olish va fotosintez jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Temir bo'lmasa o'simlik o'sish nuqtasi nobud bo'ladi, g'unchalari va gullari to'kiladi, xloroplastlar buzulib tirik hujayralari nobud bo'ladi. Ohakli tuproqlarda o'simliklar o'zlashtradigan Fe bo'lmaganligi uchun "xloroz" kasalligiga uchraydi. Bunda barglar oqarib to'kila boshlaydi. Fe berilsa barglar yashil rangga qaytadi. Xloroz kasalligi asosan tok barglarida sitrus o'simliklarda kuzatiladi, u qishloq xo'jaligiga katta zarar beradi.

B - Bor. Mikroelementlar ichida bor to'liq o'rganilgan. Ko'pgina o'simliklar (tamaki, lavlagi va boshqalar) bor elementisiz yashay olmaydi. Boshqa o'simliklar uchun Bor zarur. Bu element yetishmasa donli o'simliklar boshog'i steril bo'ladi, o'sishi va rivojlanishi susayadi, kasallikka kurashish yo'qoladi, meristema to'qima faoliyati buzuladi, ildizning o'sishi sekinlashadi, dukkakli o'simliklarda tugunaklarni soni kamayib ketadi. Bor generativ organlariga ham ta'sir ko'rstadi. Gullash susayadi, meva tugulishi kechikadi. Bor yetishmasligi qand lavlagining o'sish nuqtasi nobud bo'lib, ildiz mevasining to'qimalari buzuladi.

P - Fosfor o'simliklar uchun fosforning ahamiyati nihoyatda katta, lekin tuproqda uning o'zlashtiriladigan shakllarining nobud bo'lgan organlarida, chirindilar tarkibida, tuproqning mineral tarkibida Va tuproq eritmasida bo'ladi. O'rta Osiyo tuproqlarida o'zlashtiriladigan fosforning miqdori 0.08% foizdan 0,3 gacha bo'ladi. Bu o'simliklar uchun yetarli emas. Fosforning tabiatidagi asosiy manbayi tog' jinslari hisoblanadi.

S - o'simliklar tarkibidagi asosiy mineral elementlardan biridir. Kul tarkibida 2-6% S mavjud. U tuproqda organik birikmalar shaklida uchraydi.

K - kaliy. O'simliklar uchun zarur metallar guruhiga kiradi. Hujayradagi umumiy kaliyning 80 % ga yaqini vakuolalarda bo'ladi. U hujayra shirasining asosiy kation manbasini tashkil etadi. K 20% hujayra sitoplazmasida joylashgan va asosan sitoplazmaning kolloid xususiyatlariga kuchli ta'sir etadi.

Mikroelementlar yetishmasligi yoki bo'lmasligi o'simliklarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kartoshka to'qimalari tarkibida quyidagi mikroelementlar bo'lishi aniqlangan
1100 gr ho'l moddasi mg miqdorda

B - 130 Rb - 5.0

Mn - 35 Zn - 3.0

Cu - 16,5 Mo - 0,076

Fe - 30,0 Ni - 0,076

Al - 1,05 I - 0, 02

Co - 0,015 Br - 0.1

Bu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, biz o'simliklarni o'sishi va rivojlani-shidagi o'zgarishlarni ko'rib, ularga zarar yetganda nobud bo'lishini oldini olish choralarini ko'rishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1) M. T.Sagdiyev ,R.A.Alimova "O'simliklar fiziologiyasi " Toshkent 2007
- 2) J.X.Xo'jaev "O'simliklar fiziologiyasi "Toshkent "Mehnat" 2004

ISHTIROK ETISH UCHUN ANKETA SHAKLI

(har bir muallif alohida to'ldiriladi)

Muallifning F.I.O. (to'liq)	Qodirov Islombek Adahamjon o'g'li
Tashkilot (ishjoyi)	Andijon davlat pedagogika instituti
Manzil	Andijon shahar Do'stlik ko'chasi 4-uy
Lavozimi	Talaba

Ilmiy darajasi, unvoni	Talaba
Material (maqola) nomi	O'simliklardagi mikroelementlar uchrashi va ahamiyati
Ishtirok etish shakli (bevosita yoki sirtidan)	Sirtidan
Aloqa uchun telefon raqam	+998 93 249 99 14
E-mail	qislombek77@gmail.com

TASHQI IQTISODIY ALOQALARNING IQTISODIY-GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Tursunaliyeva Dilshoda Tillaboy qizi*Namangan davlat universiteti**Geografiya yoʻnalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur ishda Oʻzbekistonning mustaqillikka erishganidan keyin dunyo hamjamiyatida tutgan oʻrni va Oʻzbekistonni Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan har tomonlama olib brogan faol tashqi siyosati hamda tashqi savdo aylanmalarida Markaziy Osiyo davlatlarining ulushi haqida qisqacha maʼlumot va uning iqtisodiyotida ushbu davlatlarining ahamiyati haqida qisqacha maʼlumotlar berib oʻtilgan.*

Kalit soʻzlar: *“Tashqi iqtisodiy faoliyat toʻgʻrisida”, “Chet el investitsiyalari va xorijiy sarmoyadorlar faoliyatining kafolatlari toʻgʻrisida”, Oʻzbekistonning Qozogʻiston bilan tashqi savdo aylanmasi, Qirgʻiziston bilan tashqi savdo aylanmasi, Tojikiston bilan tashqi savdo aylanmasi, Turkmaniston bilan tashqi savdo aylanmasi,*

Mustaqil Oʻzbekiston nafaqat jahon siyosati balki jahon iqtisodiyotiga ham tez kirib bormoqda va qator mamlakatlar bilan savdo-sotiq aloqalarini oʻrnatish va rivojlantirishga intilmoqda. Tashqi iqtisodiy aloqalar xalqaro hamkorlikning eng muhim sohalaridan biridir. Turli mamlakatlar bilan iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy aloqalarini tobora takomillashib borishi, ayrim tarmoqlarni zamonaviy texnika va texnologiya bilan qurollanishga, yer-suv, qazilma boyliklar va mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Hozirgi davrda xalqaro mehnat taqsimotida, tashqi iqtisodiy aloqalarni samarali yoʻlga qoʻyish va kengaytirishda faol ishtirok etish uchun respublikada katta imkoniyatlar mavjud.

Oʻzbekiston juda qadim zamonlardan buyon koʻhna karvon yili-Buyuk ipak yoʻlida joylashib, tashqi dunyo (Gʻarb bilan Sharq) bilan faol iqtisodiy aloqalar olib borgan. Mustaqillik sharofati bilan esa mamlakatimiz iqtisodiyotida yangi yoʻnalish - tashqi dunyo bilan turli sohalarda hamkorlikka keng yoʻl ochildi. Endilikda Oʻzbekiston tovarlar, kapital, ishchi kuchini mamlakatlararo tranzit etishga, jahon iqtisodini integratsiyalash, yirik transmilliy va xalqaro loyihalarni amalga oshirishga qodir.

Mamlakatda tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va tartibga solish maqsadida Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar milliy banki, bojxona qoʻmitasi tuzildi.

Tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida yangi strategiya ishlab chiqilib, unda eksportning xom ashyoviy yoʻnalishini bartaraf etish hamda xorijiy investitsiyalar oqimi kengayishiga koʻmaklashish kabi yoʻnalishlar belgilab olindi. Mamlakatda tashqi iqtisodiy aloqalar tizimi, ularni yoʻlga qoʻyishdagi asosiy tamoyillar ishlab chiqildi. Xorijiy davlatlar firma, bank tizimlari bilan aloqalarni barpo etish yoʻlida siyosiy,

huquqiy va tashkiliy omillar yaratildi. “Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida”, “Chet el investitsiyalari va xorijiy sarmoyadorlar faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi va boshqa bir qator qonun va me‘yoriy hujjatlar qabul qilindi. Ular tashqi iqtisodiy aloqalarni amalga oshirish, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida xalqaro shartnomalar tuzish va ularni bajarish uchun sharoit yaratdi.

O‘zbekiston jahon hamjamiyatiga dadil kirib borib, ko‘pchilik davlatlar bilan iqtisodiy, texnikaviy, savdo-sotiq va madaniy aloqalarni amalga oshirmoqda. Tashqi aloqalar ham ko‘p tomonlama, ham ikki tomonlama rivojlanmoqda.

Vatanimizda iqtisodiy faoliyatni keng ko‘lamda rivojlantirish, yuksak taraqqiy etgan davlatlardagi ishlab chiqarishning texnologiya va iqtisodiy jarayonlari bilan tanishish, xorijiy sarmoyadorlar bilan hamkorlikda qo‘shma korxonalar, supermarketlar, savdo filiallari tashkil qilish imkoniyati yaratilmoqda

2021 yilning yanvar-dekabr oylari yakuni bilan O‘zbekistonning Qozog‘iston bilan tashqi savdo aylanmasi 3 910,5 mln. dollarni tashkil etib, eksport hajmi 1172,1 mln. dollarga, import hajmi esa 2 738,4 mln dollarga yetdi.

Qirg‘iziston bilan tashqi savdo aylanmasi 952,6 mln. dollarni tashkil etib, eksport hajmi 791,1 mln. dollarga, import hajmi esa 161,5 mln dollarni tashkil etdi.

Turkmaniston bilan tashqi savdo aylanmasi 881,9 mln. dollarni tashkil etib, eksport hajmi 191,3 mln. dollarga, import hajmi esa 690,6 mln dollarga yetdi.

Tojikiston bilan tashqi savdo aylanmasi 604,5 mln. dollarni tashkil etib, eksport hajmi 500,9 mln. dollarga, import hajmi esa 103,6 mln dollarni tashkil etdi.

Quyidagi rasmda qo‘shni davlatlar bilan iqtisodiy aloqalar infrografika²¹.

²¹ <https://review.uz/uz/post/infografika-torgovlya-uzbekistana-so-stranami-centralnoy-azii-v-2021-godu>

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, O'zbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishganidan keyin rivojlanish yo'lini kuzatar ekanmiz O'zbekiston hukumatining bu borada olib borgan islohotlari o'z samarasini yaqqol ko'rsatdi. Hukumatning olib borgan siyosati, ayniqsa tashqi iqtisodiy faoliyati olib borgan ishlari tahsinga loyiqdir. Rivojlangan va MDH mamlakatlari bilan investitsiyaviy, savdo-iqtisodiy hamkorlik yildan-yilga rivojlanmoqda. Bu albatta, mamlakatimizda yaratilayotgan qulay investitsion muhit, xorijiy korxonalar uchun yaratilayotgan shart-sharoit va imtiyozlarning mahsulidir. O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lidan dadil borar ekan, xorijiy davlatlar bilan, xususan, rivojlangan va MDH mamlakatlari bilan o'zaro teng manfaatli iqtisodiy aloqalarni rivojlantirib boradi. Bu albatta, respublikamiz iqtisodiyotining jadal rivojlanishida, O'zbekistonning rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy olishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatida rivojlangan va MDH mamlakatlarining o'zni haqida quyidagi fikrlarni bildirishimiz mumkin:

- Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatini tartibga soluvchi huquqiy asoslar yaratildi.

- O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatini belgilab beruvchi huquqiy asoslarning yaratilishida xalqaro huquq normalariga rioya qilindi.

- O'zbekiston tashqi siyosat tamoyillariga qat'iy rioya qilgan holda rivojlangan va MDH mamlakatlari bilan keng ko'lamli hamkorlikni yo'lga qo'ydi.

- O'zbekiston va MDH o'rtasidagi aloqalarning muhim jihati – iqtisodiy yo'nalishdagi hamkorlik hisoblanadi;

- O'zbekiston xalq xo'jaligini rivojlantirishda MDH davlatlari bilan hamkorlik bundan keyin ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston va MDH mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar tahlil qilinganda quyidagi xulosalarga kelindi:

- Hamkorlikning ikkinchi davri (2000-2019-yillar)da iqtisodiy aloqalarning o'sishi kuzatildi.

- O'zbekiston rivojlanga va MDH mamlakatlar bilan neft-gaz sohasidagi hamkorlik istiqbolli yo'nalishlardan hisoblanadi. Bu borada rivojlanga va MDH mamlakatlarining investitsiyalarini jalb qilish borasidagi ishlarni yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asanov G.R., Nabixonov M., Safarov I. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy jo'g'rofiyasi. -T.: O'qituvchi, 1994. – 320 bet
2. Axmedov E.A. O'zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. –T.: Fan, 2002. – 278 bet
3. Axmedov E.A., Boltayev M.J. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Ma'ruzalar matni. Toshkent, 2000. – 280 bet

4. Axmedov E.A. va va boshqalar. Mustaqil O`zbekiston. – T.: Sharq 2001. – 258 bet
5. Axmedov E.A., Saydaminova Z. O`zbekiston Respublikasi. Qisqacha ma`lumotnoma. – T.: O`zbekiston, 1995. – 196 bet
6. Baratov P. O`zbekiston tabiiy geografiyasi. – T.: O`qituvchi, 1996. – 376 bet
7. Vahobov H. Tillaboyeva M. Iqtisodiy geografiya asoslari. – T.: O`qituvchi, 2001. – 320 bet

INTERNET RESUSRLAR:

1. www.gazeta.uz
2. www.strategy.uz/index.php?news=1317&lang=uz
www.review.uz/uz/post/infografika-torgovlya-uzbekistana-so-stranami-centralnoy-azii-v-2021-godu

FARG'ONA VODIYSIDA CHORIZM MUSTAMLAKACHILIK ZULMINING KUCHAYISHI

Abdurazzaqov Shaxzodxo'ja Shokirxo'ja o'g'li

Namangan davlat universiteti

Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi

+998931743335

Annotatsiya: *Mazkur ishda Farg'ona vodiysida chorizm mustamlakachilik zulmining kuchayishi va bu zulmga qarshi oddiy xalqning munosabati hamda zulming haddan tashqari oshib ketishi natijasida ko'tarilgan xalq qo'zg'olonlari haqida qisqa ma'lumot berib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Chimkent, Samarqand, Ketmontepa, Ko'gart, Eshon, O'sh, Chibil bo'lisi, Po'latxon, Mingtepa, Baljuvob bekligi, Mullo Is'hoq Mulla Hasan o'g'li, Xo'jand, Dukchi eshon.*

Turkiston o'lkasida amalga oshirilgan xalq noroziliklarining xarakterli jihati - ularda, asosan, xalq farovonligini o'ylagan, adolat o'rnatilishidan manfaatdor bo'lgan erkaklar boshchilik qilgan. Qo'zg'olonlarning aksariyati mag'lubiyat bilan, ishtirokchilarning shafqatsiz jazolanishi bilan yakunlangan. Bu xususda tarixiy dalillarga to'xtalib o'tamiz:

– 1875-yilning bahorida Qo'qon xonligida “Po'latxon” nomi bilan Mullo Is'hoq Mulla Hasan o'g'li boshchiligidagi keng avj olgan qo'zg'olon 1876-yilning fevralida isyon boshliqlari hamda ishtirokchilarining qatl etilishi bilan tugallandi;

–1878-yilning kuzida Mingtepa (hozirgi Andijon viloyati Marhamat tumani)da Yetimxon boshchiligidagi qo'zg'olon mustamlakachi hukumat tomonidan kuch bilan bostirildi;

– 1880-yilda Xo'jand uyezdida Rahmonqulixoji va Mirkarimboylar boshchiligidagi qo'shimcha yer solig'I yig'ilishi haqidagi buyruqqa qarshi ko'tarilgan isyon ishtirokchilarning hibsga olinishi bilan nihoyasiga yetdi;

–1882-yilda yilda Namangan aholisining talonchilik va soliqlarga qarshi ko'targan qo'zg'olon harbiy bo'linmalar yordamida shafqatsizlik bilan bostirildi;

– 1885-yilda Farg'ona vodiysida Darvishxon va Buxoro amirligi Baljuvon bekliligida Vose boshchiligidagi boshlangan dehqonlar qo'zg'oloni ham ishtirokchilar va yo'lboshchilar qatl etilishi bilan yakunlandi;

– 1892-yilining yozida Toshkentda “Vabo isyoni” (yoxud “Toshotar voqeasi”) nomi bilan tarixga kirgan isyon chor ma'murlari tomonidan qattiq va ayovsiz ravishda bostirildi;

–1898-yilning bahorida Andijondagi Dukchi eshon qo'zg'olonining taqdiri ham shunday tugallandi.

Chor Rossiyasining xalqqa qarshi mustamlakachilik, zo'rlik va adolatsiz siyosati Muhammadali xalfaning xalq kurashiga rahbarlik qilishining bosh sababidir. Qo'zg'olon boshlanishidan bir yil oldin eshon turk sultoniga maktub yozadi. Maktubda eshon ruslar Qo'qon xonligini bosib olganlaridan keyin musulmonlar o'rtasida ahloqan buzilish kuchayganligini, shariat qoidalaridan chekinish ro'y berib, buzuqlik, ichkilikbozlik, nashaho'rlik avjiga chiqqanligini yozgan. Bundan tashqari eshon ruslar kambag'allar uchun zakot yig'ishni, xajga borishga ta'qiqlaganliklarini, eski vaqflarni man qilib, yangilarni joriy etmayotganliklarini ta'kidlar ekan, turk sultonidan xalqning shariat qonun-qoidalari bo'yicha turmush kechirishi uchun sharoit yaratishni oq podshodan talab qilishni so'raydi. "Rus hukumatining shariatni nazar-pisand qilmaganligini Ollohning qahrini keltirmasmikin, deb qo'rqaman", deydi eshon ushbu maktubi so'nggida.

Mingtepalik eshonning tobora ortib borayotgan obro'-e'tibori mustamlakachilarning xavotirini oshirdi. Bunga ularning asosi bor edi. 1895 yilda eshon xuzuriga qurbonjon dodho tashrif buyurgani va ub lian mustamlakachilarga qarshi qo'zg'olon ko'tarish masalasini muhokama qilgani mustamlakachilarni talvasaga soldi. Qolaversa norozilik qurbonjon dodho qo'li ostidagi qirg'izlarda ham kuchli ekani ma'lum edi. Ketmontepa, Ko'gart taraflardagi qirg'izlar 1896 yilda eshon xuzuriga rus mujiklaridan shikoyat qilib vakillar ham yuborishadi. 1896-1897 yillarda Rossiyaning ichki guberniyalaridan ko'chirib keltirilgan va hosildor yerlarni egallab olgan rus mujiklari bilan qirg'izlar o'rtasida to'qnashuvlar kuchayadi. Qirg'izlar ko'chib keltirilganlarga qarshi qo'zg'olon ko'tarishga qaror qilishib, Muhammadali eshondan maslahat so'rashadi. Muhammadali zudlik bilan chorvador boy Chibil bo'lis hamrohligida qirg'izlar maskaniga yetib keladi va bu yerda bo'lajak qo'zg'olonning rejasi muhokama qilinadi. Muhammadali qo'zg'olon rahnamosi bo'lishiga kelishiladi.

Muhammadali eshon qo'zg'olonga puxta tayyorgarlik ko'rish uchun murojaatnoma yozib, uni turli joylardagi o'z vakillariga jo'natadi. Murojaatnomada rus bosqinchilariga qarshi qo'zg'olonga tayyorgarlik ko'rilayotgani, xabar yetib kelgani zamon joylardagi vakillar mahalliy kishilarni ergashtirib tegishli joyga yetib kelishlari lozimligi bayon qilingan edi. Mazkur qasamyodga mahalliy amaldorlar va obro'-e'tiborli kishilardan o'n ikki kishi muhrini bosgan.

1898 yil 14 may kuni kechqurun Muhammadali eshon uyida kengash bo'lib, unda Farg'ona viloyatining turli yerlaridan kelgan kishilar qatnashadi. Kengash eshon ma'lum qilgan rejaga binoan vodiydagi uch shahar-Andijon, Marg'ilon va O'shdagi harbiy lagerga bir kunda hujum qilinishi kerak edi. Bu hujum muvaffaqiyatli tugasa, Qo'qonni ham olib, vodiya xonlik tuzumi tiklanardi. So'ngra mustamlakachilar Samarqand, Toshkent va Chimkentdan ham haydab chiqarilardi.

16 may kuni kechqurun yana eshon xonadonida kengash bo'lib, unda mingga yaqin odam qatnashdi. Shu kengashda eshonning o'n to'rt yoshli jiyani Abdulaziz xon qilib ko'tarilajagi, qo'zg'olon qachon boshlanishi aytili.

17 may kuni shom namozida Tojik qishlog'idagi masjidga juda ko'p odam to'plandi. Namoz paytida eshon xalqqa murojaat qildi. Bu murojaat Muso Turkistoniylarida quyidagicha aks ettiriladi: "Ey muhtaram musulmonlar! Ey birodarlar! Hammangizga ma'lumdirki, yurtimiz musulmon yurti, el musulmon, xalq musulmon, xon musulmon, shariatning hukmi joriy, amri nofiz edi.

Xullas, ota-bobo avlod-ajdodlarimiz Chor Rusiyasi mustamlakachilik zulmi sharoitida ham erksevar halqimizning tarixiy an'alarini muqaddas saqlab davom ettirdilar va kelgindi bosqinchiga qarshi qonuniy va adolatli kurash olib borganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bobobekov X. Qo'qon tarixi. – T.:Fan,1996. – 240 bet
2. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchilik tarixi. – T:Sharq,200. – 270 bet
3. Bobobekov X. Po'latxon qo'zg'oloni. – T.:Fan,1996. – 60 bet
4. Qosimov Y. Qo'qon xonligi Tarixiy ocherklari (1709-1876). – T.:Namangan,1994. – 138 bet
5. Inoyatov X.Sh. Qo'qon xonligi Rossiyaga qo'shilish arafasida va 1875-1876-yillardagi Qo'qon qo'zg'oloni. – T.:Qizil O'zbekiston", "Правда Востока" va "O'zbekistoni Surx" birlashgan nashriyoti,1956. – 38 bet

Umarov Ikromjon Baxromjon o'g'li

TDTU energetika fakulteti “issiqlik energetika” asistent lavozimi

Annotatsiya: *Ushbu tezisda yoqilg'i turlari va ularning yonish usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ularni uslublari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Yonilg'i, yoqilg'i, gaz, neft, energiya, kerosin, issiqlik, vodorot, a'zot.*

Yoqilg'i — yonganda muayyan miqdorda issiqlik ajratadigan uglerod va uglevodorodli moddalar, energiya manbayi hisoblanadi. Qattiq, suyuq va gaz holatida bo'ladi, tabiiy hamda sun'iy xillarga bo'linadi. Tabiiy qattiq Yoqilg'i — yog'och, torf, slanets, toshko'mir, antratsit va bo'lib sun'iy Yoqilg'i — pista ko'mir, koks, aglomerat bo'ladi. Tabiiy suyuq Yoqilg'i — neft, sun'iysi — benzin, kerosin, mazut va bo'lib, tabiiy gazeimon Yoqilg'i — tabiiy gaz, sun'iysi — domna gazi, generator gazi va Atom energiyasi va yarim o'tkazgichlardan foydalanish texnikasi hamda nazariyasining rivojlanishi bilan yangi xil Yoqilg'i — yadro Yoqilg'isi paydo bo'ldi. Iqtisodiy nuqtai nazardan eng arzon Yoqilg'i — neft va tabiiy gaz. Dvigatellarda ishlatiladigan Yoqilg'i benzin, kerosin, yadro Yoqilg'isi, reaktiv Yoqilg'i va b.) yonilg'i deb ataladi. Har qanday Yoqilg'i va yonilg'i issiqlik ajratuvchanlik xossasi bilan ifodalanadi.

Yoqilg'i yonish jarayonlarining asosiy xususiyatlari. Suyuqlik va qattiq yoqilg'ini yoqish

Yoqilg'i yonishi - bu yuqori haroratlarda uchraydigan va issiqlik bo'shatilishi bilan birga keladigan yong'in qismlarini oksidlash jarayoni. Yonish xarakteri omillar to'plami, shu jumladan yonish usuli, kislorod va boshqa jarayonlarning kontsentratsiyasi va va yakuniy natijalari, tezlikning davomiyligi va yakuniy natijalari ko'p jihatdan kompozitsiyaga bog'liq, yoqilg'i fizik va kimyoviy xususiyatlari.

Yoqilg'i tarkibi

Qattiq yoqilg'i tosh va jigarrang ko'mir, torf, yonuvchan slanets, yog'och. Ushbu yoqilg'i turlari juda murakkab organik birikmalar bo'lib, u uglerod C, vodorod va azotning tarkibi, shuningdek, yonilg'i va yonilg'i bo'lmagan minerallar ham kiradi va ular yonishdan keyin hosil bo'lgan namlik va yonmaydigan minerallarni o'z ichiga oladi. Namlik va kul - bu tashqi yoqilg'i ballast, kislorod va azot - ichki.

O'rta qismning asosiy elementi uglerod bo'lib, u eng katta miqdordagi issiqlik taqsimotini belgilaydi. Biroq, qattiq yoqilg'ining tarkibidagi uglerodning nisbati kattaroq, u yonadigan og'irroq. Vodorod yonishi paytida uglerodga qaraganda 4,4 baravar ko'proq issiqlik, ammo qattiq yoqilg'ining tarkibidagi ulushi kichik. Issiqlik avlod elementi bo'lmasdan va vodorod va uglerodni bog'laydigan kislorod yonish issiqligini pasaytiradi, shuning uchun bu elementning istalmaganligi. Bu, ayniqsa, hijob va yog'ochdagi mazmunli. Qattiq yoqilg'idagi azot miqdori kichik, ammo u atrof-muhit

va inson uchun zararli oksidlarni shakllantirishga qodir. Shuningdek, zararli nopoklar oltingugurt, bu ozgina iliqlikni ta'kidlaydi, ammo natijada oksidlar metall qozonlarning korroziyaga olib keladi va atmosferaning ifloslanishiga olib keladi.

Yoqilg'i va yonilg'i ta'sirchanligi va yonish jarayoniga ta'siri

Yoqilg'ining eng muhim texnik xususiyatlari: yonish issiqligi, o'zgaruvchan moddalarning chiqish qismi, notinch qoldiq (koks) va namlikning xususiyatlari.

Issiqlikni yoqish yoqilg'isida

Yuvishning issiqligi - bu massa birligi (kj / kg) yoki yoqilg'i hajmi (kj / m³) bo'lgan issiqlik miqdori. Yuvishning eng yuqori va pastligi ajralib turadi. Eng yuqori - bu bug'lanish mahsulotlarida joylashgan bug'larni kondensatsiya paytida chiqariladi. Qozonlarning olovidagi yoqilg'i yoqilganda, oqayotgan alishma gazlar bug'ning bug'ning holatida namlik bo'lgan haroratga ega. Shuning uchun, bu holda, suvning pastligi past issiqlik qo'llaniladi, bu suv bug'ining kondensatsiyasini hisobga olmaydi.

Barcha ma'lum ko'mir konlarining o'xshashligi va quyi isishi aniqlanadi va hisoblangan xususiyatlarda aniqlanadi.

Yoqilg'i yonishi. Jarayonning asosiy bosqichlari.

Qattiq yoqilg'ining yonishi jarayonida ba'zi bosqichlarni ajratish, namlikni isitish va bug'lash, o'zgaruvchan va koks qoldiqlarini shakllantirish, o'zgaruvchan va koksni shakllantirish, shishishning shakllanishi. Ushbu yonish jarayonining bunday bo'linishi shartli ravishda shartli ravishda, chunki bu bosqichlar izchil davom etsa-da, ular qisman bir-birlariga qisman belgilanadi. Shunday qilib, o'zgaruvchan moddalarni olib tashlash barcha namlikning yakuniy bug'lanishi, o'zgaruvchanning shakllanishi ularning yonish jarayonida bir vaqtning o'zida, shuningdek koks qoldiqining oksidlanishining boshlanishi yonishning uchini va Koks shoshilib köph paydo bo'lishidan keyin ketishi mumkin.

Yonuvchan jarayonning har bir bosqichining oqim vaqti asosan yoqilg'i xususiyatlari bilan belgilanadi. Koks yonishining uzunligi uzoq davom etmoqda, hatto yoqilg'i bilan kattalashtirilgan joylashtirilgan. Turli xil rejim omillari va o'choqning tarkibiy xususiyatlari yonayotgan jarayon bosqichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR:

1. 1.X.Vaxobov, M. Tillaboeva «Iqtisodiy geografiya asoslari». Toshkent 2001 yil. «O'kituvchi» nashriyoti.
2. Xrushev A.T «geografiya promqshlennosti» Moskva, 1980 yil
3. 3 A.S.Soliev «Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning dolzarb masalalari». Toshkent. 1995 yil
4. «O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi» Nabixonov M, Safarov I, Asomov G. Toshkent 1994 yil
5. A.S. Soliev «iqtisodiy geografiya asoslari» ma'ro'zalar matni.

ТАБИЙ ЛОЙҚА СУВЛАРНИ РЕАГЕНТЛАР ЁРДАМИДА ЗАМОНАВИЙ КИМЁВИЙ УСУЛДА ТОЗАЛАШ

Султонов Фаррух Абдимавлонович

"Олмалик КМК" Исиклик электр маркази Ишлаб чиқариш бўлими бошлиғи

Аннотация: Ушбу тезисда табиий лойқа сувларни тозалашда асосан реагентлар ёрдамида замонавий физик-кимёвий усул қўлланилиб келинмоқда. Бу усулни қўллаш ва технологияни жорий қилиш ҳозирги даврнинг муҳим ва долзарб муаммолари ҳисобланади.

Калит сўзлар: гидромеханик жиҳозлар, қурилма, сув узатиш, табиий сув, реагент, панжаралар, қумтутғичлар, тиндирғичлар.

Abstract: Currently in solving the problem of providing drinking water to the population of Uzbekistan are important groundwater, which in some areas of the arid zone are the only source of water supply. However, the increasing anthropogenic pressure of economic activity chelovika cause significant, sometimes irreversible changes in their chemical composition, turning suitable for drinking water unusable. Alongside of this, despite the attention of experts and the public to the problem of ecology, there is insufficient development of hydro-geochemical principles of groundwater protection.

Keywords: hydromechanical equipment, device, water supply, natural water, reagent, nets, grinders, clarifiers.

Мамлакатимиз иктисодиёти асосларининг бозор муносабатларига асосланиши жамиятимизнинг ривожланиши, ундаги иктисодий ва ижтимоий таркибий тузилишларида кескин ўзгариш ясашига сабаб бўлди. Республикаимизнинг иктисодий ривожланишининг бозор иктисодиётида II босқичи, ишлаб чиқарилишни кичик корхоналарда, микро фирмалар ва фермер хўжалиқларида ташкиллаштириш ва уларда «эгиловчан» технологияларни жорий қилиш мақсадга мувофиқлиги таъкидланган. Мамлакатимизда саноат, энергетика ва қишлоқ хўжалигининг ривожланиши сув истеъмолини оширади ва шунга мос ҳолда фойдаланиш жараёни учун лойқа табиий сувлар миқдори ошади, бу эса ўз навбатида атрофмуҳитга санитар экологик хавф туғдиради. Ўзбекистан Республикаси Конституциясининг 55-моддасида «Ер, ер ости бойлиқлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлиқдир. Улардан оқилона, фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир» деб кўрсатилган. Булардан кўриниб турибдики, саноат, энергетика ва қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ва қурилишни олиб боришда, пайдо бўладиган табиий лойқа сувларни атроф-муҳитга зарар етказмаслигини таъминлаш зарур. Бу масаланинг халқ хўжалиги ривожланишининг дастлабки босқичи долзарблиги ўз мулкларини тезроқ купайтириш пайида бўлиб, бор имкониятларини жараённинг иқтисодий томонига сарф қилишиб, экологик ва

ижтимоий томонини иккинчи даражага суриб қуядилар. Бу қаралаётган масаланинг биринчи томони бўлса, иккинчи тамондан, ҳозирги пайтда табиий лойка сувларни тозалаш иншоотлари ривожланаётган корхонапар учун биров қимматлик қилади. Шу сабабдан, табиий лойка сувларни тозалаш ва зарарсизлантиришнинг кам харажатли, фойдаланишда қулай ихчам қурилмалар ва технологияларни яратиш ўта долзарбдир.

Мамлакатимиз иктисодиётининг бозор муносабатларига, ўтиш натижасида шаҳар ва қишлоқларда кўплаб янги корхоналар пайдо бўлмоқда. Уларнинг фаолият кўрсатиши учун маълум миқдорда сув керак бўлади, сувдан фойдаланиш натижасида сувнинг ифлосланиши, яъни табиий лойка сувлар пайдо бўлади. Бу табиий лойка сувларнинг миқдори ва таркибий сифат кўрсаткичлари турлича бўлишлиги табиийдир. Бу табиий лойка сувларнинг таркибида ҳар хил ўлчамли, органик ва ноорганик ифлослантирувчи моддалар мавжуд. Шу сабабли, бундай таркибли табиий лойка сувларни тозалаш учун ихчам, ўз-ўзини тозалай оладиган, фойдаланишда қулай ва ишлаши ишончли бўлган қурилмаларни ишлаб чиқиш мамлакатимиздаги экологик ҳолатни барқарорлаштиришда катта аҳамиятга эга бўлган долзарб муаммодир.

Ҳозирги пайтда бу усулларнинг турли хил вариантлари АКШ, Франция, Швеция, Норвегия, Финляндия, Япония, Хитой каби кўплаб мамлакатларда кенг қўламда қўлланилмоқда.

. Бизнинг мамлакатимизда табиий лойка сувларга ишлов беришни жадаллаштириш учун уларни реагентли усулларда ихчам қурилмалар ёрдамида тозалаш ўта долзарбдир. Бу жуда ката унумдорликка эга бўлмаган, тозалаш иншоотларининг ишчи ўлчамларини кескин камайтиради, натижада, ихчам ва сифатли тозалаш имкониятли иншоотлар ёрдамида мақсадга эришилади, катта капитал харажатларини талаб қилинмайди.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизнинг жуда кўп шаҳар ва корхоналар табиий лойка сувларни тозалаш иншоотлари ўзларига юклатилган вазифани керакли даражада ёки умуман бажараолмаяпти. Кўпгина мавжуд тозалаш иншоотлари оддий сув кириб чиқувчи хавузларга айланиб қолишган. Чунки, бизнинг минтақамизда табиий лойка сувларни тўлик тозалашда узига хос жихатлари эътиборга олинishi лозим. Маҳаллий шарт-шароитларни ҳисобга олиб иншоотларнинг таркибий конструкцияси, жиҳозланиши ва ишлаш тартибларига маълум даражада ўзгартиришлар киритилмоғи лозим. Янги тозалаш иншоотларини қуришда эса, унинг унумдорлиги, табиий лойка сувларнинг таркиби ва сифат кўрсаткичлари, бу кўрсаткичларнинг ўзгариш механизмини ҳисобга оладиган янги технология яратиш, уни тадқиқ қилиш, лойихалаш бўйича илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқиш "Science and Education" Scientific Journal May 2021 / Volume 2 Issue 5 www.openscience.uz 428 тажрибалар ўтказиб, натижаларни умумлаштириш ва амалиётда қўллаш зарурати туғилди. Бу эҳтиёжни амалга оширишда табиий лойка сувларни физико-кимёвий усулда амалга ошириши ёки коагуляциялаш - хусусиятига эга бўлган маҳаллий ашёларни қўллаш,

тиндириш жараёнини интенсив амалга ошириш имкониятини берувчи курилма-юпка катламли тиндиргич ва фильтрловчи ашёларни қўллаш мақсадга мувофикдир.

Хулоса: Табiiй лойқа сувларни тозалашда ихчам тозалаш курилмалари конструкциясини яратиш ва уни турли хил табiiй лойқа сувларда синаб кўриш бугунги куннинг жуда катта долзарб масаласидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Сафарова М. А. Сувни тежамкорлик билан ишлатиш ва муҳофаза қилиш ишлари //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 3.
2. Махмудова Д. Э., Мусаев Ш. М. Воздействие промышленных загрязнителей на окружающую среду //Академическая публицистика. – 2020. – №. 12. – С. 76-83.
3. Хажиматова М. М., Саттаров А. Экологик таълимни ривожлантиришда инновация жараёнлари //Me' morchilik va qurilish muammolari. – 2019. – С. 48.

Юсупова Каромат Жўраевна

Қашқадарё вилояти Қасби туманидаги 16-умумий ўрта таълим мактаби, она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси

Тил миллатнинг қиёфаси, қалбидаги жажжи ватани экани ҳаммамизга маълум .

Тил вужуд булса, сўз унинг либосидир. Айтаётган, ёзаётган сўзларимиз ана шу либос кўркемлигидан. Бутун инсоният ер шарининг қайси бурчагида яшамасин, айтмоқчи бўлган фикрларини ўзи учун қадрли ва кўркем деб билган она тилида ифодалайди. Ижодкорларимиздан бири Ватанни ёқимли мусиқадек жарангловчи сўз" деб таърифлаганди. Мен она тилимизни ҳам шу таърифга хос ва мос деб биламан. Шундай бўлмаганида, Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов "Она тилим, сен борсан шаксиз,

Булбул куйин шеърга соламан", - дея фахрланармиди?!

Қизиқ "СЎЗ"ни илк бора ким "СЎЗ" дея атаган экан? Сўз сөз сўзига оҳангдош. Создан ёқимли куйлар таралганидек, сўзлар ёқимли куйлардек жаранглайди.

Мусофирликда, сенинг тилингда сўзлашмайдиган одамлар орасида юрганингда, биргина суҳбатдошга муҳтож бўлганингда, ўз тилингда айтилган сўзлар она алласидек ёқимли эшитилади, оҳанрабодек ўзига тортади.

Бири уч йил, бири беш йил давомида Россия давлатида ишлаб келган эгизак кўшнилариимиз -Ҳасан - Ҳусанлар уйларига тилимизни соғиниб, сувга ташна инсонлардек бўлиб қайтганларини таърифлашга сўз ожиз. Кимдир беихтиёр русча сўз кўшиб гапирса, “Ўзбекча гапир, ўзбек тили қанчалик қадрли эканини билмайсан-да”, - дея танбеҳ беришарди.

Тил ўзлигимизни англашнинг бош белгисидир. Буни Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмаднинг "Қорақўз мажнун" ҳикоясида тасвирланган воқеа орқали терапрук англаш мумкин.

Ҳикояда келтирилишича, Саодат аянинг ўғли Бўрихон олтмиш еттинчи йилда армияга кетади, ҳарбий хизмати тугаса-да, уйига қайтмайди. Уйланиб, бола-чақали бўлиб, қолиб кетади. Баъзи-баъзида ундан "Я здоров" деган икки энлиқкина хат келади.

Қўлидан иш келиб қолган невараси Анваржон тоғасини излаш учун чиқиб кетиб 20 кун деганда дарагини топади. Бу гапдан хабар топган кўшни хотинлар кампирни қутлагани кирадилар.

"Бувижон, ташвишланманг, тоғамнинг ишлари "беш", рўзғори бут, тирикчиликдан ками йўқ. Учта боласи бор. Ўзи ўзбекчани эсидан чиқариб юборибди. Мен билан ўрисча гаплашди. Қишлоқдагилар тоғамни Бўрихон демай, "дядя Боря" деб чақирисар экан". Бу гапни эшитган кампир ер ёрилса-ю, ерга кирса.

Кизи Дилбархоннинг уйига меҳмонга кетган кампир шомга яқин қайтади. Уйи олдида бетоқат турган одамлар "дилингизга ёруғлик тушгани муборак бўлсин!", - дея қаршилашади. Кампир тут тагидаги супада ёши олтмишлардан ошган нотаниш бир одамни кўради. Унинг кўзлари ... бундан 32 йил олдинги Бўрихоннинг кўзлари эди. Кампир уни бағрига босиб йиғларкан ўғли: "Ну зачем, зачем плачеш мама, вот и я приехал, хватит, хватит" деб русча гапирди. Кампир тушунмайди. "Каёқларда юргандинг?" деган саволига ҳам тушунмай, елка қисиб кўяди. Она боласининг юзига қараб эзилиб кетади. Кариб, адойи тамом бўлганлигидан, башарасига ҳам ўша томонларнинг нуқси уриб, ўзбеклиги колмаганлигидан қаттиқ хафа бўлади. Ўғлининг оёғи остига қўй сўймоқчи бўлган қассоб ҳам аввал фотиҳа сўраб, кейин унинг ўзбекча билмаслигини айтиб кампирнинг юрагига тегади.

Бунинг устига ўғлини бўйнида христианлик белгисини кўрган кампир: "Ох, отаси тирик бўлганидами, шу супа устида болта билан чошиб ташларди-я!", - дея ҳушидан кетади... "Ҳожи она" бўлганлиги хушxabари умрини икки кунгагина узайтиради. Унинг "музлаган баданидан муз" эримай осонгина жон беради.

Ҳикоядан кўринадики, ТИЛдан воз кечиш, унутиш – ўзлигидан қайтиш демакдир. Инсон учун бу маънавий фожиа. Одамзод она тилисиз миллат сифатидаги қиёфасини сақлаб қололмайди. Тилини йўқотган эл халқ сифатида ҳам унутилади. Она тилимизга ҳар хил таъсирлар кўпайган пайтда ҳар бир ўзбек фарзанди уни асраш учун қаттиқ жон куйдириши кераклиги Саид Аҳмад қаламида бўй – баста билан кўрсатиб берилади.

Она тилим, кадринг ҳам, қаддинг ҳам мудом тик бўлсин! Шеваларингдан таралиб турган ифорларингдан айланай. Луғатларингда жамланган сўзларингдан бўйнимга бўйтумор илай. Давлат тили мақомотингга кўз тегмасин. Лаззат булоғидан сув ичиб томир отган ўтмишини бугунгача боғлаётган руҳингдан айланай!

ACONTRASTIVE STUDY OF GRAMMATICAL CATEGORIES OF NOUN IN ENGLISH AND GERMAN

Azimova Dildora Aslitdin qizi

English teacher of Tashkent State 159-A secondary school

Abstract: *English and German as the members of the Indo-European trunk of languages undoubtedly share certain characteristics, common for all members of this family of languages but as two structurally different languages, they also show significant differences, but also similarities in regard to the grammatical category of noun in English and German.*

The article is based on typical English and German grammar books, written by prominent authors, which provide an abundance of data examined through the contrastive method. The results indicate that noun in both languages show discrepancy which concern several aspects of grammatical categories. Some of these differences contain the ways of forming the plural number and their usage with articles and numerals. Gender, grammatical category exists in the German language. There is a gender in pronouns of English (her, his, hers, he), but not for all nouns. Despite differences, there are also similarities that concern mainly the ways of forming the plural number, but also the group of nouns used only in the singular and those used only in the plural.

Key words:*gender, noun, category, number, similarities, differences.*

Introduction

The relevance of the research findings on a scientific and practical level.

This paper can be used in English language lectures on current linguistic issues, as well as particular courses in contrastive, comparative linguistics, intercultural communication, typology, lexicology and English courses.

The study of contrastive linguistics and its use in grammar. In recent years, this subject attracts many researchers` attention in terms of comparing two and more than languages that are from different language families. Additionally, it plays a significant role in modern linguistics. This subject shows in what ways the two respective languages differ, in order to help in the solution of practical problems. Grammatical categories of nouns in English which have been the cause of debate among different scientists, both native and foreign ones.

Futhermore, according to Trask.L.R (2007), the category of number is the only grammatical category that affects English nouns.

Methods and Metodology.

Comparative and Contrastive methods have been used in this article. Is the grammatical category of nouns are the same structure and is there a gender in English like German? This paper gives the lights to this matter or question.

Definite and Indefinite article in English and German.

German is unusual among languages using the Latin alphabet in that all nouns are capitalized (for example, "the book" is always written as "das Buch").

The gender is vital as it decide lots of things around the noun, like article and numerals in German. Nouns are either singular or plural. Here are some tablets to help you work out the gender. As gender is quite unpredictable, the best thing is to simply learn each noun along with its definite article (der, die, or das). There are 3 types of gender : Masculine (der Vater-father, der Montag-Monday, der Schmetterling-butterfly), Feminine (die Mutter-mother, die Katze-cat, die Freundschaft- friendship), Neuter (das Gold-gold, das Haus- house). The inflected forms depend on the number, the case and the gender of the corresponding noun. German articles - like adjectives and pronouns - have the same plural forms for all three genders. German has four cases: nominative, accusative, dative and genitive.

This table gives endings for the definite article, equivalent to English the.

Definite article (strong)

Masculine	Neuter	Feminine	Plural
Nominative			
der	das	Die	Die
Accusative			
den	das	Die	Die
Dative			
dem	dem	Der	Den
Genitive			
des	des	Der	Der

This article, ein-, is used equivalently to the word a in English. Like its English equivalent , it has no direct form for a plural; in this situation a range of alternatives such as einige (some; several) or manche (some) would be used.

Indefinite article endings (mixed)

Masculine	Neuter	Feminine	Plural
Nominative	ein	ein	eine -eine
Accusative	einen	Ein	eine -eine
Dative	einem	einem	einer -einen
Genitive	eines	eines	einer -einer

In English, article is also divided into two types: Definite (the), indefinite (a, an). Definite article is used for proper or exact nouns, example The pacific, the deer, the ceiling, the second floor, the east, the Thames. Article `a` is emphasized for singular countable and the beginning consonant nouns, example: a cat, a box, a canteen, however `an` is used for singular countable and the beginning vowel nouns, example: an apple, an ox.

Ichgebe die Karten dem Mann - I give the cards to the man.

Wir sind 5 Leute im Hause, meine Eltern, meine Schwester und Bruder- There are 5 people in the family, my parents, my sister and brother.

Grammatical category number of nouns in German language

Grammatical features such as number and gender are used to control agreement. Whereas gender is an intrinsic feature of nouns (Corbett, 1991), number is a grammatical feature that has to be specified for nouns based on conceptual information. Number is used to control NP agreement and subject/verb agreement. Bock and her colleagues (Bock & Miller, 1991; Bock & Eberhard, 1993; Bock, Nicol, & Cooper Cutting, 1999) investigated the circumstances under which native speakers failed to produce number agreement. They found that semantic and morphophonological factors of the subject of the sentence are of minimal relevance to the syntactic and morphological processes that implement agreement. Instead, agreement control of verb number is achieved by lexical specification of plurality on the subject noun. Although both gender and number features are treated as diacritic parameters in Levelt's model (Levelt, 1989; Bock & Levelt, 1994; Levelt et al., 1999), they are different in some respects.

Examples of different plural formations in German nouns Morpheme Singular Plural Example -n Frau- lady, Frauen-ladies, -e Tag -day', Tage -days, -er Bild-picture, Bilder -pictures, -s Park -park', Parks -parks, -Ø Wagen -car, Wagen-cars, + umlaut Faden -thread, Fäden -threads, -er + umlaut Buch -book, Bücher -books -Ø + umlaut Faden -thread, Fäden -threads.

However, in English, the suffix -es, -s - is the plural forming, for example boxes, books, boys, notes, phones, pens and markers.

Discussion

In English, there is a gender for only case, pronoun (grammatical categories). People who are learning German confuse gender, because there is a huge difference between English that is much easier.

Singular and plural forms are distinguished as grammatical classes in nouns in both languages. Singular and plural forms are distinguished as grammatical classes in nouns in both languages. There is only particularly overlapping of the lexemes in both languages. In German there are five different types of plural forms in nouns. The indefinite article in German is das, die and der. In German the indefinite article is ein. The function of the grammatical category number in nouns in German and English language is very important in the process of describing nouns and giving meanings in sentences. The process of finding and choosing the correct right equivalent of German plural form of noun in English language is sometimes difficult and misleading in many cases because of the probable problematic differences between some German nouns and their possible equivalents in English.

REFERENCES:

1. 1."Der Gebrauch des Fudens n Uberclick. Spiegel Online
2. 2.The 6 th International Conferences Edu World 2014 "Education Facing Contemporary World Issues," 7th-9th November 2014.
3. 3.Corbett, G. G. (1991). Gender. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
De Bray, R. G.A. (1980). Macedonian. Guide to the South Slavic Languages (Guide to the Slavic Languages, Third edition, Revised and Expanded, Part 1), 137-308. Columbus, OH: Slavica.
4. 4.Duden (2009): Die Grammatik. 8.,überarb. Aufl.,hrsg. von der Dudenredaktion. Mannheim/Wien/Zurich: Dudenverlag. (= Duden 4). Engel, U. (1996): Deutsche Grammatik. Heidelberg: Groos. Friedman, V. (2001). Macedonian. SEELRC 2001. <http://www.seel>

**BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARINI DARS JARAYONIDA FAOLLIGINI
OSHIRISH**

Tuygabulova Aqiloy

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani
60- maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi.*

Annotatsiya: *Ta'limiy maqsad bu o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati va faolligini takomillashtirishdir.*

Kalit so'zlar: *ijodkorlik, intiluvchanlik, mustaqil o'zlashtirish, mahorat, iste'dod.*

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi. Boshlang'ich ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar, ta'limga yangicha yondashuv, innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etish uchun ularni yanada ko'proq o'quvchilarning mustaqil bilimga bo'lgan ehtiyoj va ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyatiga yo'naltirish lozim. O'qituvchi ma'lumot beruvchi roldan faol ta'lim jarayonini tashkil etish, ularning o'quv motivatsiyasi va faoliyatini boshqarish, bilimga bo'lgan mavjud ehtiyojlarini psixologik-pedagogik jihatdan oqilona qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, erkin fikrlash, ijodkorlik, innovatsiyalar roliga o'tishi kerak. 6-7 yoshli bolalar uchun yangi mashg'ulot bo'lgan kitobxonlik ulardan yangi fazilatlarini, yangi imkoniyatlarni egallashni talab qiladi. O'qish uchun bolalarda doimiy e'tibor, o'tkir aql, mustaqillik, mehnatsevarlik, vazminlik kabi fazilatlar bo'lishi kerak. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bola bema'ni so'zlarga qaraganda mazmunli tushunchalarni tezroq va ishonchli tarzda yodlashi mumkin.

Iste'dod - inson ruhiyatining butun umri davomida doimiy ravishda rivojlanib boradigan sifati bo'lib, u insonning bir yoki bir nechta sohalarda boshqa odamlarga qaraganda yaxshiroq natijalarga erishish qobiliyati bilan belgilanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh bo'lgani uchun ularga bilimlarni sodda tilda o'rgatish, darslarda o'yin elementlaridan foydalanish zarur. Bola hayotining ko'p qismini o'yinlarda o'tkazadi. O'yinlar nafaqat didaktik vosita, balki bola hayotining asosiy shaklidir. Shu sababli, o'yinning nozik tomonlarini o'zlashtirmasdan va o'yin

faoliyatini boshqarishni o'rganmasdan turib, oldimizda turgan mas'uliyatli vazifani bajara olmaymiz.

O'quv jarayonida tashkil etilgan didaktik o'yinlar ham o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishga qaratiladi. Didaktik o'yinlar dam olish yoki bo'sh vaqtni o'tkazish vositasi bo'libgina qolmay, ular o'quv faoliyati vositasi hamdir. Muvaffaqiyatga erishish uchun ustoz doimo innovatsiyalarni izlashi va qo'llashi zarur. Yangi bilimlarga intilish, yangi ko'nikmalarga ega bo'lishda o'qituvchi qanchalik ko'p o'rgansa, strategiyani ishlab chiqsa oliy maqsadga erishish oson bo'ladi. Buning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirgan holda turli didaktik o'yinlar yordamida darsga jalb qila olishi kerak. Mustaqil ta'lim orqali talabalar o'z oldiga maqsadlar qo'yadi, ularning akademik rivojlanishini nazorat qiladi va baholaydi, shu bilan ularning o'quv motivatsiyasini boshqaradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga mustaqil o'qishga yordam beruvchi 7 maslahat:

1. O'quvchilarning o'zlarini nazorat qilishlari uchun imkoniyatlar yaratish: O'z-o'zini nazorat qilish ikki jarayonga bog'liq: maqsadlarni belgilash va boshqalardan va o'zidan fikr-mulohazalarni qabul qilish. O'quvchilar o'zlarining tengdoshlarini baholash usullarini ishlab chiqishda qo'llagan strategiyalari ta'lim maqsadlariga erishishda samarali ekanligini tekshirishga yordam beradi. 2. Savollardan mustaqil ta'lim vositasi sifatida foydalaning. Bu yerda maqsad mas'uliyatni asta-sekin o'qituvchidan o'quvchiga o'tkazishdir. O'qituvchi yuqori darajadagi savollarni, ochiq savollarni, fikrlashni, muammolarni yechish va chuqurroq tushunishni rivojlantirish uchun o'quvchilarning javoblariga moslashuvchan javob berish orqali darsda samarali nutqni rivojlantirishi kerak.

3. O'quvchilarni xatti-harakatlarini modellashtirishga undash. Masalan, qaysi toifadagi ma'lumotlarni eslab qolish osonroq ekanligini ko'rsating. 4. Muloqotni, shu jumladan o'rganishga yo'naltirilgan tilni rivojlantirish. Bu o'quvchilarga o'quv bosqichlari haqida ko'proq ma'lumot olish, o'zlarining individual ta'lim usullarini tushunish va o'z fikrlarini bildirishda yordam beradi. 5. Sinf ishi va uy vazifalari yuzasidan yozma yoki og'zaki fikr bildirish. Bu o'quvchilarning mustaqil ishlashga bo'lgan ishonchini oshirishning yaxshi usuli bo'lishi mumkin. 6. Birdamlikni rag'batlantirish. Doimiy ravishda javob izlamasdan kichik guruhlarda sifatli topshiriqlarni bajarish imkoniyatini bering va ularni birbiridan o'rganishga va o'z g'oyalarini rivojlantirishga undang. 7. Tanlash imkoniyatini bering va ularni o'z ta'lim maqsadlarini belgilashga undang. Ular o'zlarining qiziqishlari va afzalliklari haqida o'ylashlari va o'z ta'limlariga ega bo'lishlari uchun bu sizning o'quvchilaringizga o'zlarining kuchli tomonlarini va o'z ta'limlarini nazorat qilishlarini his qilishlariga yordam beradi.

Umid qilamizki, agar ular ortga nazar tashlab, o'quv yilida qanday marralarni qo'lga kiritganini bilishsa, ularning ishonchi ortadi.

Sinfda texnologiyadan foydalanishning ijodiy yo'llarini topish o'qituvchi sifatida hayotingizni osonlashtirishi va o'quvchilarning darsga qiziqishi va qiziqishini oshirishi mumkin. Ko'nikmaga ega bo'lishda bir necha turdagi o'quvchilar toifalari mavjud va

o'qituvchi ularga nisbatan alohida yondashuv va metodlardan foydalanishga e'tibor qaratishlari lozim.

➤ Birinchi turdagi o'quvchilar: bu tip o'zlashtirishning past darajasi bilan ajralib turadi, bu aqliy operatsiyalarning past darajasi bilan bog'liq. Bunday yondashuv bilan o'quv vazifalarini o'zlariga moslashtirishga yoki aqliy mehnatdan butunlay qochishga harakat qilishadi, bu esa aqliy zaiflikka va o'rganish ko'nikmalarining etishmasligiga olib keladi.

➤ Ikkinchi toifa o'quvchilar malakasini o'zlashtirmaydilar: bu toifa o'quvchilar maktabga yaxshi o'qish niyatida yaxshi intellektual tayyorgarlik bilan keladi. Biroq ularning tarbiyaviy ishlariga kelsak, birinchi navbatda, o'rganayotgan narsasini bajarishga o'rganganlar fanlar bo'yicha faol aqliy mehnatdan chetlanishlari, tizimli va mashaqqatli mehnatga (matematika, chet tili) e'tibor qaratmasliklari ko'rinib turibdi.

➤ Uchinchi toifa bilimlarni o'zlashtirmagan o'quvchilar: bu tipning malaka darajasi birinchisi kabi past bo'ladi. Fikrlash jarayonlarining sekin rivojlanishi o'quv materialini o'zlashtirishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ular o'quv topshiriqlarini bajarishda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega emaslar. Ular o'z natijalarini boshqa o'quvchilar natijalari bilan solishtirishga harakat qilmaydi. Demak, topshiriqni

bajarish nafaqat vazifani o'zlashtirish va bilmaslikdagi qiyinchiliklarni, balki o'qishga beparvo munosabatni ham anglatadi. Ko'nikmani o'zlashtirilmalik tushunchasi maktabning, o'quv harakati va natijalarining tabiiy va didaktik talablariga mos kelmaydi. O'zlashtirishning yetishmasligi talabaning o'qish va hisoblash ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligi, intellektual tahliliy bilimlarning noto'g'ri taqsimlanishi, moslasha olmasligi va hokazolarda namoyon bo'ladi. Muammoni o'rganish inson, shaxs haqidagi barcha fanlarni o'rganishni taqozo etuvchi keng ko'lamli ijtimoiy muammolarni o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xasanova G.K. Ta'lim faoliyatining tasnifi va baholash tasnifi: Pedagogik muammolarni takomillashtirish // Ilg'or fan va texnologiya xalqaro jurnali. jild. 29. № 11s, 2020. Rp. 1958-1961 yillar.
2. Xasanova G.K. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari // Akademiya. No 7 (46), 2019.
3. Bo'tayeva. H "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida aqliy taraqqiyot shakllanishining psixologik xususiyatlari"

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING BILIM OLISHGA BO'LGAN QIZIQISHINI O'STIRISH**Usmonova Norxol Qarshiyevna***Jizzax shahar**Sharof Rashidov tumani 9-maktab**Boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilim olishga qiziqish oshirish metodlari haqida so'z boradi. Yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalash jamiyatimizning oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Hozir maktablarimizda talim-tarbiya olayotgan yosh avlod kelgusida ajdodlarining xayrli ishlarini davom ettiradigan, o'zidan keyingi avlodlarga ozod va obod Vatanni meros qilib qoldiradigan hamda O'zbekistonning buyuk kelajagini yaratuvchi kishilardir.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich, metod, sinf, pedagog, psixologiya, bilim, shakllanish va h.k.z*

Bilish faoliyatiga bo'lgan ongli intilish shakllangandagina talim jarayoni sifat va samaradorligi ortadi. Agar boshlang'ich talim jarayoni o'quvchida bilishga bo'lgan ishtiyoqni shakllantira olmas ekan, yuqori sinflarda borgan sari uning bilishga bo'lgan intilishi susayadi. Xo'sh, o'quvchilar qalbida bilim olishga bo'lgan ongli intilishni, mustaqil va tanqidiy fikrlashni qanday uyg'otmoq lozim?

Buning uchun asrlar o'tsa-da hanuzgacha dunyo tan olayotgan buyuk bobokalonlarimizning ibratomuz hayotlaridan saboqlar keltirish mumkin. Ulug' mutafakkirlarimiz qanday qilib bunday yuksak natijalarga erishdilar? Nimaning evaziga? So'z mulking sultoni Alisher Navoiy bobomizmi yoki Yevropa davlatlarida Avitsenna nomi bilan shuhrat qozongan Abu Ali ibn Sino bobokalonimizmi? Bu savollarga javob izlash uchun tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, demak ular bolalik chog'laridanoq ilm o'rganishga ixlos qo'yganliklarini ota-onalari tomonidan o'z vaqtida payqaganligini guvohi bo'lamiz. Birgina Alisher Navoiy bobomiz 4-5 yoshlik chog'laridayoq Fariddin Attorning Mantiq ut-tayr asarini yod olganliklarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Bu buyuk ajdodlarimizning yoshliklariga oid hayotiy lavhalarni multfilmlar shaklida multimedia ilovalariga kiritilib, har bir darsning mavzusiga muvofiq ravishda manaviyat daqiqalarida hech bo'lmaganda bittadan buyuk mutaffakkirlarning bolalik chog'lari aks ettirilgan voqealar ko'rsatilib, o'quvchilarda ham shunday yuksak natijalarga erishishga ishtiyoq uyg'otish va buning yechimi esa faqat va faqat chuqur bilim olish ekanligi va kelajakda olingan bilimlar, tinimsiz harakatlar natijasida ulkan marralarga erishish maqsadini qo'ygan holda dars tashkil etish lozim. Zero, Prezidentimiz Islom Karimov Yuksak manaviyat-yengilmas kuch asarida shunday degan edilar: Barchamizga ayonki, inson qalbiga yo'l avvalo talim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqida gap ketsa,

ajdodlarimiz qoldirgan bebaho merosni eslash bilan birga, ota-onalarimiz qatori biz uchun eng yaqin bo'lgan yana bir buyuk zot-o'qituvchi va murabbiylarning olijanob mehnatini hurmat bilan birga tilga olamiz .

Boshlang'ich talimning asosiy vazifalaridan yana biri bu- o'quvchilarda har bir o'quv fanidan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat talim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlarini taminlashdan iborat. Bunday faoliyat nazariy bilimlarni o'zlashtirish va zarur kompetensiyalarni egallash jarayonida o'qituvchi rahbarligida shakllanadi va muntazam rivojlanib boradi. Shuning uchun ham dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyaga asoslangan Nima yaxshi-yu nima yomon?, Jumboqlar bozori, Fazilatlar sandig'i, Birni o'rsang, o'nni ek kabi talimiy o'yinlardan keng foydalanish lozim. Bunday o'quv faoliyati natijasida boshlang'ich talimni bitirgan o'quvchilar obyektiv olam jonli va jonsiz tabiatdan iborat ekanligi, insonlar esa muayyan jamiyatda yashab, faoliyat ko'rsatishi, tabiat va jamiyat haqidagi aniq yo'naltirilgan tushuncha va tasavvurlarga ega bo'lishlari lozim. Chunki, o'quvchilarga bu haqiqatni anglamasdan turib, ularni shaxs sifatida shakllantirish, ijtimoiy turmushga moslashtirish mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 19-fevraldagi Sog'lom bola yili Davlat dasturi to'g'risida”gi PQ-2133-sonli Qarori 71-bandida belgilangan vazifalar ijrosini taminlash maqsadida ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini talim jarayoniga joriy etish bo'yicha biz o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar, multimedia ilovalari yaratilmoqda. Bu kabi shart-sharoitlar biz muallimlarni mashaqqatli, ammo sharaflı kasbimizga yanada sidqidildan yondashishni talab etadi.

Talim darslikdan boshlanadi degan ibora, ayniqsa, boshlang'ich talimga taalluqlidir. Talim jarayonida darslik muhim o'rin tutadi. Malumki, o'quvchilarda uchraydigan manaviy-axloqiy nuqsonlarga ular qalbida milliy qadryatlarga asoslangan, madaniy va estetik his tuyg'ularini shakllantirishda odobnoma darslari alohida o'rin tutadi. Shu o'rinda 1-sinf odobnoma darsliklari to'g'risida so'z yuritishdan avval, M. I. Maxmudovning quyidagi fikrlarini keltirib o'tsam: “Hozirgi zamon o'qituvchilari uchun muammoli metodni joriy etish qiyinchilik tug'diradi. Chunki darsliklar va o'quv dasturlari ananaviy pedagogik tafakkur asosida eskirib qolgan didaktika va metodikaga asoslangan. O'quv materialini bayon etish mantig'i esa uni ipidan-ignasigacha batafsil tushuntirishni talab etadi va o'quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyatlariga etibor berilmaydi. Shundan kelib chiqqan holda odobnoma darsliklari yuzasidan quyidagi takliflarni keltirmoqchiman. 1-sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda dars mavzusini mazmunida aks etgan multfilmlar namoyish etilib, multqahramonlar fazilati, ular nima uchun bunday hollarga tushib qolganliklari to'g'risida muammoli vaziyat tashkil etilib, o'quvchilarni erkin fikrlashga, xulosa chiqarishga undaydigan odobnoma darslariga oid darsliklar va multimedia ilovalari yaratilsa o'quvchilarning tarbiyasiga, ijodiy fikrlashiga ijobiy tasir ko'rsatardi. Bugungi

kunda maktab oldida turgan asosiy talab- yosh avlodga mustahkam bilim berish, ularning barcha fanlarni chuqur egallashi, o'zlashtirgan bilimlarini hayotga tatbiq eta olishidan iborat. Bunda maktab va ota-onalar hamkorligini to'g'ri yo'lga qo'yish ahamiyatlidir. Zero, o'qituvchi tomonidan berilgan bilimlarning o'zlashtirish darajasi o'quvchilarning ota-onalar hamkorligida uyda mustahkamlanishiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksida: Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart. Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarini sog'ligi, jismoniy, ruhiy, manaviy va ahloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart, - deyiladi. Shunday ekan, oilada kamolga yetayotgan har bir shaxsni mustaqil fikr yuritadigan, aql-idrok sohibi qilib yetishtirish muhim ahamiyatga ega. Lekin shunday kam masuliyatli ota-onalar ham borki, ularning farzandlariga yetarli vaqt ajratmasligi bolalarning fanlarni o'zlashtirishiga salbiy tasir ko'rsatmoqda. Ming afsuski, ayrim oilalarda kechki ovqatdan so'ng odatda, birga o'tirib bolalarning yoshiga mos bo'lmagan turli seriallarni ko'riladi. Undan ko'ra birgalikda bugungi kunning sarhisobi haqida gaplashish mumkin emasmi? Farzandlarining nima qilgani, qanday yutuqlarga erishgani, olgan 4 yoki 3 bahosining sababini so'rash mumkin-ku axir? Shuningdek, ota-onalar bolalarining uyga berilgan vazifalarini tekshirib, nazoratga olishlari va bunga yaqindan yondashishlari nihoyatda zarurdir. Chunki, uyga berilgan topshiriqlar bolalarning mustaqil vazifalari bo'lib, bu ularning fikrlash darajasini rivojlantirishga, faolligini taminlashga, o'z ustida ishlashga davat etadigan jarayondir. Bu borada ota-onalar uy vazifalarini bolalarning ishtirokisiz o'zlari bajarib bermasdan, balki unga tarbiyaviy tomondan rahbarlik qilishlari va mustaqil fikrlashlari uchun yo'llanmalar berishlari lozim. Mazkur muammoli masalalarni ijobiy hal qilishning malum bir usullarini ko'rib chiqamiz. Yuqoridagi talim-tarbiyaviy ishlarni bekor-u ko'st bajarishda sinf rahbarlari yetakchi kuch hisoblanadi. Masalan, sinf rahbarining har bir oilaga alohida kirib borishi, oilaga va ota-onalarga hamda shu oilada tarbiyalanayotgan bolaga nisbatan hurmat ruhini kuchaytiradi. Sinf rahbarlarining ota-onalar bilan tarbiyaviy suhbatlari, bir-biriga samimiy munosabatlari ham bolaning tarbiyasiga samarali tasir ko'rsatib, natijada bolaning hayotida sezilarli o'zgarishlar sodir etadi. Bunday paytda sinf rahbari ota-onalar bilan Farzand tarbiyasini birgalikda o'ylab ko'raylik, Siz bu masalaga nima deysiz?, Bolangizning darslarga ishtirokini nazorat qilasizmi?, Farzandingiz bilan birga vazifa tayyorlaysizmi?, Farzand tarbiyasi va odob-ahloq masalasida barcha birdek masul kabi mavzular asosidagi suhbatlar va anketa savollari o'zaro yaqinlik rishtalarini bog'lashlari uchun yuqori natijalarga erishish imkoniyatini beradi. Buning uchun sinf rahbari ota-onalarga hafta kunlarini maxsus nomlashlari haqida ham tavsiyalar berishi mumkin. Masalan, dushanba-shaxmat va shashka kuni, seshanba- mutolaa, chorshanba-til o'rganish, payshanba-mohir qo'llar, juma-qadryatlar va urf odatlar bilan amaliy tanishish, shanba-tozalik va yakshanba-qarindosh urug'larning kuchli ta'siri natijasida manaviy-axloqiy tarbiyani tarkib toptirish kuni. Kunlarning maxsus nomlar

bilan atalishi balki g'alati tuyular, biroq oiladagi bolajonlar o'sha narsaga odatlansa, ularda yomon illatlar haqida o'ylashga ham vaqti qolmaydi.

Bir so'z bilan aytganda, o'qituvchilar ota-onalarning faol yordamisiz bolalarning barkamolligini taminlay olmaydi. Bu o'rinda tarbiyachining o'zi ham pedagogik, psixologik va fiziologik tomondan tajribali, bilimli va o'zi ham tarbiyalangan bo'lishi lozim. Ana shundagina u o'ziga o'ta darajada talabchan ustoz ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarda mustaqil fikrlovchi, harakatchan, tashabbuskor, ziyrak, yangilikka intiluvchan, sezgir hamda intellektual qobiliyatlarini shakllantira oladi. Buning uchun haftada bir marotabadan ota-onalar uchun Ochiq eshiklar kunini tashkil etishi lozim. Bu darslarni kuzatish jarayonida ota-onalar o'z farzandlarini tengdoshlariga nisbatan fanlarni o'zlashtirishini, darslardagi faolligining guvohi bo'ladilar. Natijada, ota-onalar bolalarini sinfdoshlari orasida fanlarni o'zlashtirgani qiynalib uyatga qolmasliklari va buning oqibatida tortinchoq, o'z fikrini erkin bayon etishga qiynaladigan bo'sh o'zlashtiruvchi bo'lib qolmasligi uchun etiborni kuchaytiradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.Boshlang'ich sinflarda bilish metodlari-Toshkent 2019
2. 2.Metodlar to'plami-Toshkent 2015
3. 3.ziyo.uz
4. 4.https.hozir.org

Gulmera Narziyeva*Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchisi
O'zLiDeP a'zosi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola kelajak kasblari, o'sib borayotgan yoshlar qaysi kasbni boshidan tutsa, ertaga u jamiyatga foyda olib kelishi, kelajakda o'z kuchini yo'qotishi mumkin bo'lgan hamda eng yaxshi kasblar ro'yxatiga kirishi kutilayotgan kasblar haqida batafsil ma'lumotlarni o'z ichiga olgan.*

Kalit so'zlar: *raqamlashtirish, texnologiya, jamiyat, xizmat ko'rsatish sohalari, mutaxassis.*

So'nggi yillarda dunyoning aksariyat davlatlari kun tartibida bo'lib kelgan raqamlashtirish jarayonlari pandemiya fonida keskin jadallashdi. Raqamli texnologiyalarning jamiyat hayotida misli ko'rilmagan darajada o'rin egallashi insonlar turmush tarzi va mehnat faoliyatida tub burilish yasadi. Pandemiyaning dastlabki to'liqlarida mehnat bozorida kuzatilgan ishsizlikning ortishi keyinchalik ishchi kuchining tarmoqlararo ko'chishi, aniqroq aytganda, mehnat resurslarining yangi ochilgan ish o'rinlari yoki ishchi kuchiga talab nisbatan yuqori bo'lgan sohalarga o'tishi bilan o'rin almashdi.

Zamona zayli shiddat bilan o'zgarayotgan davrda yashayapmiz. Bugun bizni eng so'nggi texnologiya ham hayratga solishi qiyin. Nima uchun bunday? Sababi bu olamda har lahzada o'zgarish bo'lyapti, hayron qolishga ulgurolmayapmiz. Barcha sohalar avtomatlashtirilsa, biz insonlar nima bilan shug'ullanamiz? Fikrni bir joyga jamlab, o'ylash lozim: qaysi kasbni boshidan tutsam, ertaga u jamiyatga foyda olib keladi? Bugun tanlagan mutaxassisligim bilan kelajakda ishsiz qolmaymanmi? Bu borada yoshlarni kasbga yo'naltirish ishlarining ahamiyati bo'lak. Xo'sh, O'zbekistonda qaysi soha jadallik bilan rivojlanyapti, yaqin kelajakda qanday kadrlarga ehtiyoj ortadi? 20-30 yildan keyin hozir amalda bo'lgan ayrim kasblarga ehtiyoj qolmaydi. Bu shiddat bilan rivojlanayotgan texnologiya natijasida yuzaga keladi. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari to'liq avtomatlashtirilayotgan bir paytda 20-30 yildan keyin inson resursiga, ba'zi kasblarga talab mutlaqo yo'qoladi. Masalan, to'liq avtomatlashtirilgan taksilar hayotga tatbiq etilsa, haydovchilarning keragi bo'lmaydi. Yoki huquqshunoslarni olaylik: ularning o'rnini bosuvchi robot yaratilgan va undan bemalol huquqiy maslahat olishingiz mumkin. Demak, bu kabi holatlar kelajakda ko'plab kasblar istiqbolini xavf ostiga qo'yadi. Odatda qurilish, yuqori texnologiyali sanoat va sanoatda ishlaydigan kompaniyalar va tashkilotlar uchun zarur bo'lgan texnik kasblar bo'yicha muhandislar va mutaxassislar. So'nggi yillarda ular eng ko'p maosh olishadi.

IT-mutaxassislari, ularning bilimlari ofislar ishini tashkil qilish uchun ham, Internet-biznesni qurish uchun ham, kompaniyani ilgari surish uchun ham zarur.

Ekologlar va mehnatni muhofaza qilish sohasidagi mutaxassislar. Davlat tomonidan atrof-muhitga yoki ishchilarning sog'lig'iga potentsial zarar etkazishi mumkin bo'lgan faoliyatni amalga oshirishga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda. Katta jarimalarni to'lamaslik va to'g'ri ichki faoliyatni qurish uchun tashkilotlarga tegishli mutaxassislar kerak. Qayta tayyorlashga arziydimi yoki yo'qligini tushunish uchun shahardagi qaysi korxonalar allaqachon yosh xodimlarni jalb qilganligini bilish foydalidir.

O'qituvchilar va bolalar bog'chasi o'qituvchilari. Asosan, ushbu lavozimlarga talabgorlarning past talabi pastligi bilan bog'liq ish haqi. Ammo bu tizimda martaba qurishda siz tezda yangi bosqichga o'tishingiz mumkinligini kam odam biladi. Bu, masalan, savdodan ko'proq narsani olish imkonini beradi. Agar deyarli ikki oylik to'langan qonunchilikdan yoqimli bonusni eslasak yillik otpuska, yilik ta'til, nima uchun bunday lavozimlarga yoshlar orasida talab ortib borayotgani aniq bo'ladi.

Tibbiyot xodimlari. Bular yuqori haq to'lanadigan lavozimlardan uzoqdir, ammo ular davolanish jarayonini tashkil qilish uchun zarurdir. Bunday lavozimlar hech qanday ma'lumotga ega bo'lmagan, ijtimoiy kafolatlarga ega bo'lishni va ma'lum darajada xayrli ishlarni qilishni xohlaydiganlar uchun mos keladi.

Kelajagi yorqin bo'lgan boshqa kasblar :

Futurologlar – ya'ni ko'pgina omillarni o'rganib, kelajakni tahlil qiluvchi mutaxassislarning aytishiga qaraganda, robotlar insonlarning o'rniga mehnat qilmaydilar, chunki ijod va inson omili zarur bo'lgan kasblarga ehtiyoj saqlanib qolinadi. Sun'iy aql esa hozirning o'zida matematika yo'nalishini egallagan.

Mutaxassislarning hisobi bo'yicha, 2025 yildan keyin koinot va virtual hayot bilan bog'liq bo'lgan kasblarga ehtiyoj kuchayadi. Kelajakda yaxshi mutaxassis bo'lib yetishish uchun bolalar hozirdanoq tor profildagi bilimlarni emas, bir necha soha doirasidagi bilimlarni egallashlari lozim.

Madaniyatning digital-sharhlovchisi

Kerakli bilimlar: madaniyat tarixi,piar, biznes, marketing

O'n yildan keyin ijtimoiy tarmoqlarni vizual aloqa egallab oladi. Buni Instagramning yuqori ko'rsatgichlari ham isbotlab turibdi. Raqamli madaniyatni an'anaviy holga keltiruvchi digital-sohaning jonli tilini o'zlashtirgan xodimlarga ehtiyoj kuchli bo'ladi.

Koinot gidi

Kelajak kasblari, nufuzli kasblar bilan tanishish

Olimlarning fikricha, 2030 yilga kelib koinot bo'ylab sayohatlar yo'lga qo'yiladi, shunday ekan koinot turizmini maroqli bo'lishini va xavfsizligini ta'minlovchi ekskursovodlarga zaruriyat tug'iladi.

Atrof muhitni tiklash bo'yicha muhandis

O'n yildan keyin Yer aholisining soni 9 milliardga yetadi va tabiat resurslari katta tezlikda tugab boradi. Atrof muhitni tiklash bilan shug'illanuvchi muhandis o'lib ketgan hayvon va o'simliklarni hamda jabr ko'rgan ekotizimlarni tiklash bilan shug'ullanadi.

Doimiy oziqalanish vositalarini ishlab chiqaruvchi xodim

Kerakli bilimlar: kimyo va materialshunoslik

Olimlarning fikricha, kelajakda inson quyosh va shamoldan quvvat manbai sifatida foydalanadi. Shamolsiz va bulutli kunlarda muammolar kelib chiqishi mumkin. Ushbu soha mutahassislari aynan ana shu sohada faoliyat yuritadilar.

Yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan boshqa ishlar

Kadrlar bozori jarayonlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan mutaxassislar tez orada qaysi kasblar butunlay yo'q bo'lib ketishi mumkinligi haqida prognoz qilmoqdalar. Hatto ish tasniflagichidan ham.

Strategik tashabbuslar agentligi o'z prognozlarida bunday pozitsiyalarga e'tibor qaratishdan ma'no ko'rmaydi:

Notariuslar, chunki jarayonlarning aksariyati onlayn tarzda o'tkaziladi va tarqatiladi raqamli imzo ularning ishini ahamiyatsiz qiladi.

Qisman almashtirilishi mumkin bo'lgan pochta xizmatlari. Internet orqali ko'proq xat yozish odatiy holdir, shuning uchun tez orada bu kasb faqat ekskursiyalarda o'qiladi yoki eshitiladi.

Kassirlar. Bu ularning ish vazifalari kompyuter tizimlarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi, deb ishoniladi, va o'tish bank kartalari bunday mutaxassislarsiz qilish imkonini beradi. Ammo bu yaqin orada sodir bo'lmasligini tushunishingiz kerak. Axir, naqd pulda to'lashni yaxshi ko'radiganlar ulushi hali ham juda yuqori.

Printerlar va printerlar. Past talab tufayli matbaa sohasidagi eng noyob mutaxassislar bosma nashrlar qayta tayyorlashga majbur. Texnologiyaning rivojlanishi kamroq ishchilar bilan mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. Onlayn kitoblarning ko'pligi, shuningdek, o'tmishda yuqori maosh oladigan mutaxassislar o'zlarining kuchli tomonlarini boshqa maqsadlarda ishlatishga majbur bo'lishlariga olib keldi.

Sayyohlik agentliklari ham kelajakda ahamiyatsiz kasblar TOP-ga kirishdi. Taxminlarga ko'ra, onlayn bron qilish tizimlari yordamida mijozlar to'g'ridan-to'g'ri turoperatorlar yoki mehmondo'stlik sanoati bozori ishtirokchilari bilan ishlashlari mumkin bo'ladi. Vositachilarga bo'lgan ehtiyoj o'z-o'zidan yo'qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G.Narziyeva "Hozirgi o'zbek adabiyoti" qo'llanmasi
2. G.Narziyeva "She'riy san'atlar" qo'llanmasi

INTERNET MANBALARI:

1. Kun.uz internet sahifasi

A.QODIRIYNING “O‘TGAN KUNLAR” ROMANI ASOSIDA YOZILGAN O‘ZBEK OPERASI “KUMUSH” VA USHBU OPERANING PREMYERASI TO‘G‘RISIDA.

Shoto‘rayev Beg‘am Ergash o‘g‘li

Toshkent shahar Olmazor tumani R.Glier nomidagi

RIMM ning katta o‘qituvchisi.

Jalilova Kamola Shuxratjon qizi

A.Navoiy nomidagi davlat akademik katta teatri xormeyster yordamchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbek milliy operasi “Kumush” haqida, uning premyerasi va ijodkorlari to‘g‘risida fikr-mulohazalar olib borilgan.

Kalit so‘zlar: Opera, kamer-cholg‘u, milliy simfoniya, libretto, dramaturgiya, spektakl, rejissor, dirijor, xormeyster,

O‘zbekistonda opera janri 30-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab vujudga kela boshladi. Bular S.Vasilenko va M.Ashrafiylarning “Bo‘ron” operasi bilan R.Glier va T.Sodiqovlarning “Layli va Majnun” operalari edi. O‘zbek operasining dunyoga kelishi bu zamon talabi bo‘lib respublikamizning madaniy rivojiga yana bir katta qadam hisoblanadi.

Ushbu yo‘ldagi izlanishlar va ijod mobaynida bir qator operalar sirasida M.Tojiyevning “Kumush” operasi dunyoga keldi. M.Tojiyev o‘zbek milliy simfonik va kamer-cholg‘u musiqasi rivojiga hissa qo‘shgan XX asr yirik o‘zbek kompozitorlaridan biridir. Ajoyib iste‘dod sohibi simfonik musiqa sohasida jahon yutuqlarini o‘zbek milliy musiqasi zaminida ijodkorona tadbiq etishga erishdi va milliy simfonik maktab yaratishga muvaffaq bo‘ldi.

M.Tojiyevning “Kumush” lirik-fojiaviy operasi 1988-yilda A.Qodiriyning (1894-1938) asari asosida yaratilgan, ammo 80-yillar oxiri 90-yillar boshlarida bir qancha sabablarga ko‘ra operaning sahnalashtirish ishlari noma‘lum muddatga qoldirildi.

2017-yil noyabrida A.Navoiy nomidagi davlat akademik katta teatri ishchi jamoasi tomonidan M.Tojiyevning “Kumush” operasini sahnalashtirish ishlari boshlandi. Sahnalashtirish uchun Marinskiy teatri rejissori Erkin Gabitovni taklif qilishdi. Rejissor o‘z ishchi guruhi bilan birgalikda libretto va musiqiy materialni mumtoz opera dramaturgiyasi va zamon talablariga mos ravishda qayta ishlashga kelishib olishdi. Rejissorlar avvalgi sahnaviy voqealar maqbulini o‘zgartirish va A.Qodiriy romanidagi ishq mavzusiga ko‘proq e‘tibor qaratish xususida kelishib olishdi. Shu asnoda bosh qahramon – Kumushning yorqin ayol qiyofasi ham ko‘zga tashlandi.

Adabiy materialning yangi nashri teatr rahbariyati taklifi bilan A.Qodiriy oilasi bilan kelishilgan holda O‘zbekiston xalq shoiri Usmon Azim tomonidan yozildi. Mirsodiq Todjiyevning g‘oyasi va musiqiy materiali asosida sahnalashtiruvchi rejissor Erkin Gabitov va kompozitor Mirhalil Mahmudov bilan birgalikda yozuvchi operaga yangi

libretto tayyorladi. 30 yil ilgari o'ylangan operaning taqdiri oson kechmadi. Operaning yangi musiqiy material talqinini Mirhalil Mahmudov yozgan.

“Kumush” operasining opera spektakli sahnalashtiruvchi rejissori Rossiyada xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Erkin Gabitov o'zbek madaniyati bilan yaxshi tanish bo'lgan. U Sankt-Peterburgda yashasa ham, Leningrad konservatoriyasini musiqa teatri rejissorligi mutaxassisligini tamomlagan bo'lsa ham, o'z tug'ilib o'sgan shahri Toshkent rejissor hayot yo'li bilan chambarchas bog'liq. U Qozog'iston va Rossiya teatrlari opera sahnalashrish ishlarida katta tajribaga ega. 2018-yil A.Navoiy nomidagi davlat akademik katta teatrida A.Rubinshteynning “Demon” operasini sahnalashtirdi. Erkin Gabitov yangi sahnaviy uslub vaqti keldi deb hisoblaydi va ijodida o'z ishlash tamoyiliga ega.

“Kumush” operasi rang-barang, jo'shqin va o'ta ta'sirchan. O'zbek tilida ijro qilingan. Lekin bu faqat o'zbek tilida so'zlashuvchi va bu tilni biluvchi ommagagina qiziq degani emas. Biz operalarni italyan, fransuz, nemis, ingliz tillarida tinglaymiz va bizga ularning tili emas ma'nosi muhim. Musiqiy dramaturgiyada va sahna harakati ijrochilarning badiiy iste'dodi bilan qo'shilib ajoyib uyg'unlik hosil qilgan. Tomoshabinlar asarning syujetidan habardor bo'lmasdan turib ham keying bo'ladigan voqealar rivojini intiqlik bilan kutishadi. Juda mohirona ijro etiladigan vokal ijrosi tarjimasiz ham yuraklarga yetib boradi va milliy an'anaviy bezaklar bilan bezatilgan sahna tinglovchilarni aynan shu davrga turshib qolishlarini ta'minlaydi.

Otabek va Kumushning o'tgan kunlari va sevgi hikoyasi, biri biriga bo'lgan muhabbatining qanchalik kuchliligiga tarif berish operaning muvaffaqiyatlaridan biri bo'ldi. Sevgi – hatto o'z xohishi bilan umr yo'ldoshini tanlash huquqidan ham mahrum bo'lgan yosh ayolni misoli jangchiga aylantiradi. U nohaq ayblangan suyuklisini himoya qilishdan qo'rqmadi. Ammo bu og'ir vaziyat ikki yoshning baxtiga to'g'onoq bo'ladi. Sharqona urf-odatlar bilan yo'g'rilgan, bizning xalqimiz uchun muhim bo'lgan nikoh dramatik vaziyatga sababchi bo'ladi.

Libretto muallifi va rejissor A.Qodiriy romanida keltirilgan fojiani (Kumush zaharlangan, Zaynab aqldan ozgan, Otabek uyini tashlab jangda halok bo'ladi) biroz yumshatgan. Ammo opera tinchlik bilan tugaydi, bosh qahramon finalda o'g'li bilan oilasi davrasida qoladi. Drama melodramaga aylanadi.

Teatr truppasidagi ijrochilarning iqtidori olqish va maqtovlarga sazovordir. Bu iqtidorlari sababli ular o'z rollarini mohirona ijro qilibgina qolmay o'zbek milliy operasini butun dunyoga tarannum etishadi. Opera premyerasida Malika Normatova (Kumush) va Rustam Alimardonov (Otabek)lar bosh qahramonlarni ijro qilishgan. Yakkaxonlarning ariya va duetlari bir-necha bora tomoshabinlarning olqishiga sabab bo'ldi. O'zgacha yoqimli, muloyim va iliq tembrga ega bo'lgan (lirik-dramatik soprano) Malika Normatovaning ijrosi bosh qahramon siymosini chiroyli tarzda ko'rsatib berdi. U chuqur talqin qilgan Kumush obrazida o'zining badiiy va vokal qobiliyatini to'la namoyon etdi.

Boshqa ijrochilar ham qizg'in olqishlarga sazovor bo'ldi: Aminzoda Jumanioyozov (Hamid), Nosir Yusupov (Xasanali), Mahmud Ro'ziyev (Mirzakarim Qutidor), Jabrail Idrisov (Yusufbek Hoji), Mehriddin Meliyev (Qushbegi). Orkestr ijrosiga to'xtaladigan bo'lsak opera spektaklining musiqa rahbari va dirijori sifatida O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi Fazliddin Yoqubjonov ish olib bordi. Ammo premyerada amaliyotchi, debyutant dirijor Kamoliddin Azimov orkestr pultiga chiqqan va ta'kidlash joizki, yosh dirijor simfonik orkestrning ijrochilik yo'nalishi va asarning milliy musiqiy tuzilmasining nozik lirikasini tomoshabinlarga yetkazgan holda o'z zimmasiga yuklatilgan vazifani munosib uddalagan.

Har doimgidek xor (Bosh xormeyster – O'zbekiston xalq artisti Sulaymon Shodmonov) spektaklga to'liqlik, ohangdorlik bergan.

Rejissor O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Zubaydullo Botirov ijrosidagi sahnalashtirish ishlari muvaffaqiyatli yakunlandi va u sahna ko'rinishini intermedia pardasidagi oq-qora fotosur'atlar bilan to'ldirdi.

Spektakl A.Navoiy nomidagi davlat akademik katta teatri qoshidagi "Tumor" ansambli artistlari ijrosidagi raqslari bilan yorqin ko'rinish aks etadi. Xoreograf – Charos Jo'raboyeva.

"Kumush" operasi ikki parda, olti ko'rinishdan iborat. Birinchi parda, birinchi ko'rinish. "Navro'z". Marg'ilonda Navro'z bayrami. Xalq yig'ilgan, masxaraboz, dorbozlar kelgan. Hamma bir birini tabriklamoqda. Otabek Toshkentdan savdo qilish uchun keldi. Notanish odamni ko'rgan Hamid va Rahmat uni kimligini va qayerdanligini bilish uchun unga yaqinroq boradilar. Olamon ichida Otabek Kumushni ko'rib qoladi va unga oq ro'mol sotib oladi. Ro'molni esa masxaraboz orqali yuboradi. Kumush esa bu sovg'ani xursand bo'lib qabul qiladi. Hamid ham Kumushga ro'mol jo'natadi, lekin bu safar sovg'ani qabul qilmaydi. Hamid g'azab bilan Otabekka qaraydi.

Ikkinchi ko'rinish. "Uchrashuv". Qutidorning uyi. Hamid qutidorning uyi atrofida ancha paytgacha Kumushni poylab turadi keyin esa ketadi. So'ngra Kumush suv olish uchun chiqadi, suvdagi aksiga qarayadi va sovg'a qilingan ro'molni olib xotiralarni eslaydi. Bu paytda esa Otabek daraxt orasida uni poylab turgan bo'ladi. Kumush buni sezib qoladi va qochib ketadi, ro'mol esa tushib qoladi, Otabek ro'molni qo'liga oladi. Bu manzarani chetdan kuzatib turgab Xasanali nima bo'lganini tushunib, yana paydo bo'lgan Hamiddan qiz va uning oilasi haqida bilib oladi va Otabekni Kumush bilan turmush qurishini taklif qiladi.

Uchinchi ko'rinish. "To'y". Mirzakarim qutidorning uyi. Qizlar yig'ilgan. Kumush esa bu to'ydan xursand emas. Uning hayoli faqatgina ro'mol sovg'a qilgan yigitda edi va uni boshqa ko'ra olmasligini o'ylab siqilar edi. Uyga Otabek do'stlari bilan birga kirib keladi va ikkala yoshlarni yolg'iz qoldirishadi. Kumush boshini ko'tarmagan holatda Otabek ro'molni ochadi qarshisida esa uning muxabbati turar edi. Bu vaqtda esa eshik oldida g'azabdan yonib, dovdirab qolgan Hamid turar edi. Endi u raqibidan qasos olish haqida o'ylar edi

To'rtinchi ko'rinish. "Sud". Qushbegi o'z kabinetida, kotib Pirmat, va shaxarning boshqa oliyjanob odamlari yonida o'tirar edi. Uning qarshisida qo'llari bog'langan Otabek bilan Mirzakarim qutidor tiz cho'kib turibdi. Qushbegi ularni qo'zg'olonda ayblab, hibsga olingani haqida hukm o'qiydi. Ularni osish orqali o'linga hukm qiladi. Jallod mahbuslarni olib ketadi. Bu vaqtda esa Pirmatning habar berishicha, bir ayol xat bilan keldi. Qushbegi xatni o'qib chiqib, hibsga olinganlarni tezroq qaytarishni so'raydi. Bu xat Toshkentdan kelgan, shu tufayli Otabek va Mirzakarim oqlangan edi. Otabekning otasi qushbегining dushmani va Qo'qon xoni Azizbekning qilmishlarini qoralaydi. Qushbegi tuxmatchilarni hukm qilishni buyuradi. Otabek bilan Kumush yana birga.

Ikkinchi parda, Beshinchi ko'rinish. "Kelishuv". Toshkent. Otabekning otasi Yusufbek hojining uyi. O'zbekoyim hovlida o'tirar edi. U o'g'lini Toshkentdan uylantirish, Marg'ilonlik qizni umuman yodidan chiqarishi haqida o'ylagan edi. Yusufbek esa bu holatdan xursand emas edi, Otabek ham ikkinchi marotaba uylanish niyati yo'q edi. Otabek u qizni yaxshi ko'rmasligi, uni baxtsiz qilib qo'yishi haqida onasini ogohlantiradi. Lekin bular uning onasini to'xtata olmaydi. Bir yil o'tdi. Otabek Xasanalini Marg'ilonga Kumush uchun jo'natadi. O'zbekoyim, Moxira va boshqa ayollar hayrat bilan Kumushni kutib olishadi. Hamma qizning go'zalligidan hayratda edi. Faqatgina Zaynab xursand emas, raqibini opa-singildek kutib olgan Kumushdan farqli ravishda majburan tabassum bilan kutib oladi. Xasanali yoshlarning uzoq ayriliqlaridan habardor, ular uchun uchrashuv tashkil qiladi. Sog'inib bir birlarini quchog'iga otiladi. Kumushning ko'zlari baxtdan porlaydi. Zaynab har kuni erining Kumushga bo'lgan muhabbatidan aqldan ozganini, rashkdan yonayotkanini ko'radi va Kumushni zaharlamoqchi bo'ladi.

Oltinchi ko'rinish. "O'lim". Baland quvnoq ayollarning hayqiriqlari eshitiladi. Yangi tug'ilgan chaqaloqning yig'lashi ayniqsa azon ovozi bilan tantanali eshitiladi. Shoshib Kumushning xonasiga boradi va kosa ko'tarib kelayotkan Zaynabga ko'zi tushadi. U uni o'g'illi bo'lgani bilan hayajonli tabriklaydi. Otabek uni sarosimaga tushib qolganini payqab sababini so'raydi. Ammo Zaynab Kumushning bolasidan havotirda ekanini, azob chekkanini aytadi. Otabek hayron bo'ladi, chunki onasi tug'ish oson bo'lganini aytdi. Zaynab Kumushga ovqat berish erkaklarning ishi emasligini aytadi, lekin o'zi Kumushning ovqatiga zahar solishga qaror qiladi. Kumush holdan toygan, Oybaldoq esa uning oldidan ketmaydi. Kumushni tekshirgani shifokor keladi. Gap tug'ishda emas, boshqa narsada ekanini tushunadi. Qiziq Kumush bugun ovqatlandimi? Ovqat qoldiqlari bormi? Otabek Zaynabning qo'lida ko'rgan kosani tabibga beradi. U barmoq uchida kosadagi ovqat qoldig'ini tatib ko'radi, keyin zahar borligini aytib, darxol tupuradi. Otabek Zaynabga "Taloq, taloq, taloq" deb baqiradi. Yusufbek uni la'natlaydi. Aqli yo'qolgan Zaynab o'zini Kumush deb, Otabekning oldiga yuguradi. Uni xaydab yuborishadi. U aqldan ozadi. Kumush alam ichida. Otabek undan uni

tashlab ketmaslikni soʻraydi, chunki usiz hayot u uchun maʼno yoʻq, lekin Kumush oʻladi. Otabek oʻgʻlini bagʻriga olib, yolgʻiz emasligini tushunadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. История узбекской музыки. I,II tomlar. Toshkent. 1972,1973.
2. T.Y.Solomonova. “Oʻzbek musiqa tarixi” Toshkent. 1981.
3. Пеккер Я.Б. “Узбекская опера”. От возникновения до конца 60-х годов XX века. М., 1984.
4. Т Визго. Опера А.Козловского “Улугбек” сборник статей. Toshkent. 1961.
5. Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi (ikkinchi jild). T., 2000-2006 y.

TEHNIKA UNIVERSITETLARIDA MUTAHASIS FANLARIGA BOG'LIQ O'QITISH
METODIKASI DIFFERENSIAL TENGLAMALARNING NORMAL SISTEMALARI.

Bahtiyorjonov Omadjon

andion davlat pedagogika instituti

aniq va tabiiy fanlar fakulteti

fizika va astronomiya yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Anatatsiya: *Ko'pgina amaliy masalalarda qarayotgan hodisa yoki jarayonni tavsiflash uchun bir argumentning bir nechta funksiyasi talab qilinadi. Bu funksiyalarni izlash bir nechta differensial tenglamalarga olib kelishi mumkin va bu tenglamalar sistema tashkil etadi.*

Kalit so'zlar: *birinchi tartibli, normal sistema, yo'qotish usuli, o'zgarmas ko'effitsiyentli, differensial tenglamalar, funksiya, ikkinchi tartibli, Koshi masalasi.*

Ko'pgina amaliy masalalarda qarayotgan hodisa yoki jarayonni tavsiflash uchun bir argumentning bir nechta funksiyasi talab qilinadi. Bu funksiyalarni izlash bir nechta differensial tenglamalarga olib kelishi mumkin va bu tenglamalar sistema tashkil etadi.

Biz erkli o'zgaruvchining noma'lum $y_1(x), y_2(x), \dots, y_n(x)$ funksiyalariga nisbatan maxsus ko'rinishdagi birinchi tartibli differensial tenglamalar sistemasini o'rganish bilan cheklanamiz. Bu sistema ushbu

$$\begin{cases} y_1' = f_1(x, y_1, y_2, \dots, y_n), \\ y_2' = f_2(x, y_1, y_2, \dots, y_n), \\ \dots \dots \dots \dots \dots \\ y_n' = f_n(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \end{cases} \quad (1)$$

ko'rinishga ega bo'lib, differensial tenglamalarning **normal sistemasi** deyiladi.

Normal sistemaning barcha tenglamalari birinchi tartibli tenglamalar bo'lib, ularning o'ng tomonlari hosilalarga bog'liq bo'lmaydi.

(1) sistemaning **yechimi** deb bu sistemaning har bir tenglamasini qanoatlantiradigan $y_1(x), y_2(x), \dots, y_n(x)$ funksiyalar to'plamiga aytiladi.

(1) sistemaning

$$y_1|_{x=x_0} = y_{10}, y_2|_{x=x_0} = y_{20}, \dots, y_n|_{x=x_0} = y_{n0} \quad (2)$$

boshlang'ich shartlar bo'yicha xususiy yechimini topish masalasiga **Koshi masalasi** deyiladi.

(1) normal sistema uchun Koshi masalasi yechimining mavjudligi va yagonaligi haqidagi ushbu teorema o'rinli bo'ladi.

Teorema. Agar (1) normal sistema tenglamalarining o'ng tomonlari o'zlarining xususiy hosilalari bilan birgalikda $x_0, y_{10}, y_{20}, \dots, y_{n0}$ qiymatlarning atrofida uzluksiz bo'lsa, u holda (1) normal sistemaning

$$y_1|_{x=x_0} = y_{10}, y_2|_{x=x_0} = y_{20}, \dots, y_n|_{x=x_0} = y_{n0} \text{ shartnlari qanoatlantiruvchi}$$

$y_1(x), y_2(x), \dots, y_n(x)$ yechimi mavjud va yagona bo'ladi.

n ta ixtiyoriy $C_1, C_2, \dots, C_n$ o'zgarmaslarga bog'liq bo'lgan ushbu

$$\begin{cases} y_1 = \varphi_1(x, C_1, C_2, \dots, C_n), \\ y_2 = \varphi_2(x, C_1, C_2, \dots, C_n), \\ \dots \dots \dots \dots \dots \\ y_n = \varphi_n(x, C_1, C_2, \dots, C_n) \end{cases}$$

funksiyalar sistemasiga (1) normal sistemaning **umumiy yechimi** deyiladi.

Bu yechim (1) sistemani $C_1, C_2, \dots, C_n$ o'zgarmaslarning istalgan qiymatlarida ayniyatga aylantiradi va u (2) boshlang'ich shartlarni qanoatlantiradigan qilib tanlansa Koshi masalasining yechimi bo'ladi.

(1) sistemaning umumiy yechimidan ixtiyoriy o'zgarmasning tayin qiymatida hosil bo'ladigan har qanday yechim **xususiy yechim** deyiladi.

Umuman aytganda, birinchi tartibli differensial tenglamalarning normal bo'lmagan sistemalari (tayin shartlar asosida) va yuqori tartibli differensial tenglamalarning sistemalari (yangi funksiyalar kiritish orqali) normal sistemaga keltirilishi mumkin.

1-misol. Sistemani normal sistemaga keltiring:

$$\begin{cases} 3y_1' - y_2' + 2y_1 = \cos x, \\ y_1' + y_2 = \sin x \end{cases}$$

Y e c h i s h. Ikkinchi tenglamadan: $y_1' = -y_2 + \sin x$. Bu ifodani birinchi

tenglamaga qo'yamiz va uni y_2' nisbatan yechamiz:

$$y_2' = 3\sin x - \cos x + 2y_1 - 3y_2.$$

Demak,

$$\begin{cases} y_1' = \sin x - y_2, \\ y_2' = 3\sin x - \cos x + 2y_1 - 3y_2. \end{cases}$$

2-misol. Sistemani normal sistemaga keltiring:

$$\begin{cases} y_1'' + y_2' + y_1 = \ln x, \\ y_1' + y_2'' = 3 \end{cases}$$

Y e c h i s h. Qo'shimcha funksiyalar kiritamiz: $y_3 = y_1', y_4 = y_2'$.

U holda berilgan sistemadan

$$\begin{cases} y_3' + y_4 + y_1 = \ln x, \\ y_3 + y_4' = 3 \end{cases}$$

kelib chiqadi. Natijada

$$\begin{cases} y_1' = y_3, \\ y_2' = y_4, \\ y_3' = \ln x - y_4 - y_1, \\ y_4' = 3 - y_3 \end{cases}$$

normal sistema hosil bo'ladi.

NORMAL SISTEMALARNI YECHISHNING YO'QOTISH USULI

Yo'qotish usulida n ta noma'lum funksiyalarga nisbatan n ta tenglamadan iborat (1) sistmani yechish bir noma'lumga nisbatan bitta n – tartibli differentsial tenglamani yechishga keltiriladi. Bu usulning mohiyati (1) sistemadan noma'lum $y_2(x), y_3(x), \dots, y_n(x)$ funksiyalarni ketma-ket yo'qotishdan iborat.

Buning uchun dastlab (1) sistemaning birinchi tenglamasini x bo'yicha differensiallaymiz:

$$y_1'' = \frac{\partial f_1}{\partial x} + \frac{\partial f_1}{\partial y_1} y_1' + \frac{\partial f_1}{\partial y_2} y_2' + \dots + \frac{\partial f_1}{\partial y_n} y_n'.$$

Sistemaning boshqa tenglamalarini inobatga olib, bu ifodani quyidagicha yozamiz:

$$y_1'' = \frac{\partial f_1}{\partial x} + \frac{\partial f_1}{\partial y_1} f_1 + \frac{\partial f_1}{\partial y_2} f_2 + \dots + \frac{\partial f_1}{\partial y_n} f_n.$$

Ifodaning o'ng tomoni $x, y_1, y_2, \dots, y_n$ larning funksiyalari bo'lgani uchun uni $y_1'' = F_1(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$ ko'rinishda yozish mumkin. Oxirgi ifodani x bo'yicha differensiallab, yuqoridagi singari $y_1''' = F_2(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$ ni hosil qilamiz. Bu jarayonni

davom ettirib, $y_1^{(n)} = F_{n-1}(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$ tenglamani hosil qilamiz.

Shunday qilib, n ta differentsial tenglamalar sistemasiga ega bo'lamiz:

$$\begin{cases} y_1' = f_1(x, y_1, y_2, \dots, y_n), \\ y_1'' = F_1(x, y_1, y_2, \dots, y_n), \\ \dots \dots \dots \dots \dots \\ y_1^{(n)} = F_{n-1}(x, y_1, y_2, \dots, y_n). \end{cases} \quad (3)$$

Bu sistemaning birinchi $(n-1)$ ta tenglamasidan $(n-1)$ ta $y_2, y_3, \dots, y_n$ funksiyalarni $x, y_1, y_1', y_1'', \dots, y_1^{(n-1)}$ o'zgaruvchilar orqali ifodalash mumkin. Bu ifodalarni (3) sistemaning oxirgi tenglamasiga qo'yib, noma'lum y_1 funksiyaga nisbatan bitta n – tartibli differentsial tenglamaga ega bo'lamiz:

$$y_1^{(n)} = \Phi(x, y_1, y_1', \dots, y_1^{(n-1)}).$$

Bu tenglamani yechib, y_1 ni topamiz:

$$y_1 = \varphi_1(x, C_1, C_2, \dots, C_n).$$

Qolgan funksiyalarni topish uchun y_1 va uning hosilalarini $y_2, y_3, \dots, y_n$ larning ifodalariga qo'yamiz. Natijada quyidagi funksiyalar sistemasini hosil qilamiz:

$$\begin{cases} y_1 = \varphi_1(x, C_1, C_2, \dots, C_n), \\ y_2 = \varphi_2(x, C_1, C_2, \dots, C_n), \\ \dots \dots \dots \dots \dots \\ y_n = \varphi_n(x, C_1, C_2, \dots, C_n) \end{cases}$$

Bu sistema (1) normal sistemaning izlanayotgan yechimini aniqlaydi.

3-misol. Ushbu

$$\begin{cases} y_1' = y_1 + y_2 - \cos x, \\ y_2' = -2y_1 - y_2 + \sin x + \cos x \end{cases}$$

tenglamalar sistmasining umumiy yechimini toping.

Y e c h i s h. Sistemaning birinchi tenglamasini differensiallaymiz:

$$y_1'' = y_1' + y_2' + \sin x.$$

Bu tenglikka y_2' ning sistema ikkinchi tenglamasidagi ifodasini qo'yamiz:

$$y_1'' = y_1' - 2y_1 - y_2 + 2 \sin x + \cos x.$$

Sistemaning birinchi tenglamasidan y_1 ni topib, bu tenglamaga qo'yamiz:

$$y_1'' = -y_1 + 2 \sin x \quad \text{yoki} \quad y_1'' + y_1 = 2 \sin x.$$

Hosil bo'lgan ikkinchi tartibli o'zgarmas koeffitsiyentli bir jinsli bo'lmagan tenglama bir jinsli qismining yechimi $y_1 = C_1 \cos x + C_2 \sin x$.

Uning xususiy yechimini $Y_1 = x(A \cos x + B \sin x)$ ko'rinishda izlaymiz.

Bundan,

$$Y_1' = (A + Bx) \cos x + (B - Ax) \sin x, \quad Y_1'' = (2B - Ax) \cos x - (2A + Bx) \sin x.$$

Y_1' va Y_1'' ni $y_1'' + y_1 = 2 \sin x$ tenglamaga qo'yib topamiz: $A = -1, B = 0$.

Demak, $Y_1 = -x \cos x$ va $y_1 = C_1 \cos x + C_2 \sin x - x \cos x$.

Bundan $y_1' = -C_1 \sin x + C_2 \cos x - \cos x + x \sin x$.

Sistemaning birinchi tenglamasidan topamiz: $y_2 = y_1' - y_1 + \cos x$.

Bu ifodaga y_1 va y_1' larning ifodalarini qo'ysak,

$$y_2 = (C_2 - C_1) \cos x - (C_1 + C_2) \sin x + x(\cos x + \sin x).$$

Shunday qilib berilgan sistemaning umumiy yechimi:

$$\begin{cases} y_1 = C_1 \cos x + C_2 \sin x - x \cos x, \\ y_2 = (C_2 - C_1) \cos x - (C_1 + C_2) \sin x + x(\cos x + \sin x). \end{cases}$$

ADABIYOTLAR:

1. 1.Salohiddinov M.S.,Nasriddinov G'.N. Oddiy differensial tenglamalar. T: 1994
2. 2.Jo'rayev T. va boshqalar. Oliy matematika asoslari. 2-q. T.: "O'zbekiston". 1999
3. 3.HikmatovA.G., Toshmatov O'.T., Karasheva K., Matematik analizdan mashq va masalalar to'plami. T.:1987
4. 4.Берман Г.Н., Сборник задач по курсу математического анализа. М.: Наука 1985
5. 5.Филиппов А.Ф. Сборник задач по дифференциальным уравнениям. Ижевск: НИЦ"Регулярная и хаотическая динамика". 2000.

Rajabova Gulruh Ravshanbek qizi

Urganch davlat universiteti Geografiya

ta'lim yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Amudaryo deltasi landshafti dinamikasi va rivojlanishi haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek mavzuga oid chet el adabiyotlarida keltirilgan ma'lumotlar ham tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *antropogen landshaftlar, texnogen landshaftlar, deygish hodisasi, o'simlik qoplami, errozion jarayonlar,*

Tabiatda barcha narsa unga boshqa biron voqea yoki jarayon ta'sir ko'rsatishi natijasida o'zgarishga yuz tutadi. Amudaryodaryo deltasi landshaftlari ham turli xil ta'sir natijasida o'zgarib bormoqda. Mavzuning dolzarbligi esa shu landshaftlarning o'zgarishi dinamikasi rivojlanishi haqida ma'lumotlarni to'plash va o'rganishdan iborat.

Landshaftning tarkibiy qismlari hisoblangan komponentlar orasida ham, uning morfologik qismlari orasida ham muttasil modda va energiya almashinib turishi uning ichki tuzilishi nihoyatda murakkab ekanligini ko'rsatish bilan birga landshaft qotib qolmagan, doimo o'zgarib, rivojlanib turadigan, o'ziga xos maxsus faoliyatda bo'lib turadigan moddiy tizim ekanligidan dalolat beradi. Har bir muayyan landshaft o'z ichida ro'y beradigan hamda tashqaridan ta'sir etib turadigan turli jarayonlar va omillar ta'sirida turli o'zgarishlarga uchraydi, yashaydi va rivojlanadi. Mazvuning obyekti shu landshaft yaxlit hisoblansa uning predmeti uni tashkil etuvchi komponentlar hisoblanadi. Ma'lumki, tabiiy geografiya fanining eng dolzarb muammolaridan biri, bu geokomplekslarni vujudga kelishi, dinamikasi, taraqqiyoti va tabaqalanish qonuniyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Amudaryo deltasi landshaftlarining rivojlanib o'zgarishi natijasida juda ko'p o'zgarishlar sodir bo'lgan. Bunday o'zgarishlarni eng avvalo kichikroq hududlardagi landshaftlarning o'zgarishi va qishloq xo'jaligi yerlarining o'zgarishi misolida ko'rishimiz mumkin. Masalan, Amudaryo quyi oqimi hududlarida tarqalgan meliorativ holati yomonlashgan sug'oriladigan yerlar 162,0 ming gektarni tashkil etib, shundan sizot suvlari satxining ko'tarilishi natijasida 31,5 ming gektar sho'rlanish darajasi yuqori va ikkilamchi sho'rlanish natijasida 57,7 ming gektar, suv ta'minoti yetishmasligi va sug'orish inshootlari yaroqsiz holga kelganligi oqibatida 63.2 ming gektar, qishloq xo'jalik ekinlari ekilmasligi sababli yaroqsiz holatga kelgan yerlar 9,2 ming gektarga tengdir. Meliorativ holati yomonlashganligiga qaramasdan ushbu yerlarning 49,0 ming gektarida qishloq xo'jalik ekinlari ekib kelinayotgan bo'lib, qolgan 113,0 ming gektari qishloq xo'jaligida foydalanilmayotgan yerlardir. Bu esa, respublikamiz bo'yicha meliorativ holati og'irlashganligi natijasida qishloq xo'jaligida

foydalanilmayotgan sug'oriladigan yerlarning 62,4 foiziga to'g'ri keladi. Ya'ni grunt suvlarining keskin pasayishi, asosiy maydonlarda, botqoq, botqoq-o'tloqi, to'qay tuproqlari hosil bo'lish jarayonlari deyarli kuzatilmaydi. Suvdan bo'shagan yerlarda daryo va ko'l yotqiziqlaridan iborat, grunt ustida primitiv tuproq paydo bo'lish jarayoni boshlanadi.[1]²²

Yuqorida delta hududidagi tuproq xosil bo'lish jarayoni va ularning natijasida lanshaftlarning o'zgarishiga sabab bo'luvchi asosiy xususiyatlar keltirildi desak mubolag'a bo'lmaydi.

1-Rasm. Amudaryoning eski deltasi lanshaftlarining bugungi ko'rinishi.[2]²³

Amudaryoning hozirgi deltasidagi katta maydonga ega bo'lgan - Qizketken-Chimboy va kichik maydonga ega bo'lgan —Sho'rtamboy kichik deltalarini tahlil qilish orqali amudaryo deltasi lanshaftlarini rivojlanishini o'rganish mumkin.

Amudaryoning hozirgi deltasidagi katta maydonga ega bo'lgan - Qizketken-Chimboy va kichik maydonga ega bo'lgan —Sho'rtamboy kichik deltalarini tahlili shuni ko'rsatadiki, - Qizketken-Chimboy kichik deltasida o'zanbo'yi balandliklari katta maydonga ega bo'lganligi uchun, deltada qum, qumloq, yengil qumoq yotqiziqlar ustunlik qiladi, chunki, bu deltada elyuvial elementar landshafti katta maydonni egallaydi. Sho'rtamboy kichik deltasida buning aksi bo'lib, og'ir qumoq va soz ustunlik qiladi, elyuvial elementar landshaftning maydoni juda kam miqdorni tashkil etadi. Demak, har xil energiyaga ega bo'lgan delta tarmoqlaridan hosil bo'lgan kichik deltalarda litologik tarkib turlicha bo'ladi.

Litologik tarkibning har-xil bo'lishi tuproqlarning hosil bo'lishi va rivojlanishida o'z aksini topadi. Har bir kichik deltalarda balandliklar va pastliklar bir xil bo'lmaganligi uchun tuproqlarning genetik turlari, elementar landshaftlarning guruhlari va landshaft xillari ham bir xil bo'lmaydi. Delta tarmoqlarining energiyasiga bog'liq holda, olib kelingan oqiziqlarning yotqizilishi natijasida hosil bo'lgan o'zanbo'yi balandliklari kichik deltalarda turlicha bo'ladi. Qisqacha qilib

²² Qoraqalpog'iston respublikasida iqlim o'zgarishi natijasida Amudaryo quyi oqimi tuproq qoplamining transformasiyasi Reymova f.n., jumabekova u., saparova a.

Berdoq nomidagi qoraqalpoq davlat universiteti
²³ www.geografiya.uz internet sayti.

aytganda delta landshaftlarining o'zgarishi doimo bo'lib turadi bunga insonlar qatori tabiatning ta'siri ham eng ko'p hisoblanadi.

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytish mumkinki delta landshaftlarini o'rganish natijasida hududda asosan orol dengizining suvini qurishi va amudaryoning suv sarfini kamayishi desak maqsadga muvofiq bo'ladi. Sababi bir vaqtlar daryo ostida bo'lgan hududlar bugun esa quruqlikka aylanib turli xil jarayonlar natijasida o'zgarib ketgan. Delta landshaftlarining o'zgarishi doimo bo'lib turadi buni kuzatishlarimiz natijasida ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ishankulov M.SH. Pochvenno-meliorativnoe uchenie o yedinstve prosesov lito-morfo-pedogeneza v deltax i yego geograficheskaya sushnost. //Problemi osvoeniya pustin. – 1979. – № 5. -S.3-17.
2. Muraveyskiy S.D. Rol geograficheskix faktorov v formirovanii geograficheskix kompleksov. // Voprosi geografii, – M.: Misl, 1948. – Sb. 9. – S. 95-110.
3. Urazbaev A.K., Xursanov D.B. Delta geotizimlarining lito-morfo-pedogenez jarayonini o'rganishning ilmiy metodik asoslari. //O'zbekiston geografiya jamiyati axboroti. 51-jild. –T., 2017. – B.36-40.
4. Xursanov D.B. Amudaryo xozirgi deltasi landshaftlarining o'rganilish tarixi // «Geografiya - kelajakka nazar» mavzusidagi Respublika miqyosida ilmiy-nazariy anjuman materiallari. -Nukus, 2018. -B.31-35.
5. Xursanov D.B. Amudaryo hozirgi deltasi landshaftlarining strukturasi va tabaqalanish qonuniyatlari //Geogr. fan. bo'yicha PhD diss. avtoref. – Samarqand, 2019. - B. 9-19

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI MATINLARI TARJIMASIDA TARJIMONNING SOXTA DO‘STLARI

Fayziyev Jaloliddin*toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik 1-kurs magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek va arab ommaviy axborot vositalari matnlari, bibliografiya, tarjimonning muammolaridan biri deb hisoblanadigan tarjimonning soxta do'stlari haqida dunyo olimlarining bergan fikr mulohazalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ommaviy axborot vositalari matnlarida tarjimonning soxta do'stlari arab va o'zbek kombinatsiyalari misolida ochib berilgan.*

Tayanch so'zlar: *matbuot, kutubxona, ommaviy, axborot, vosita, matn, tarjima, tarjimon, bibliografiya, arab, o'zbek.*

O'tmish va bugun maqolani ilk so'zlarini ushbu so'zlar bilan boshlashimdan asosiy maqsad biz bugungi kun, ayni davr, ayni vaqtda yer yuzida istiqomat qilib kelayotgan yosh murg'ak chaqaloqdan tortib yoshi katta bobo va buvigacha tanish bo'lgan, shunchaki tanish bo'libgina qolmay hayotimizning ajralmas bir bo'lagi, bizni turgan joyimizdan qisqa vaqt mobaynida butun yer sha'riga sayohat qildirishga qodir, binobarin yer yuzining qaysi burchagini xohlasak usha joyda bo'layotgan voqea va hodisalardan xabardor qilishga qodir hayotimizning ajralmas bir bo'lagi shakl shubhasiz bugungi kun ommaviy axborot vositalaridir. Shunday ekan biz mazkur maqolada dunyodagi boshqa boshqa mintaqada joylashgan bo'lishiga qaramay bir biri bilan tarixan va bugungi kunda ham o'zaro hayotning turli sohalarida aloqada bo'lib kelayotgan o'zbek va arab xalqlarining tillarini solishtirgan holda ommaviy axborot vositalari matnlari tarjimasida tarjimonning soxta do'stlarini misollar bilan ko'rib chiqamiz va bu bilan bir tildan boshqa tilga ommaviy axborot matnini o'girayotgan tarjimonning nimalarga ahamiyat berishi kerakligiga javob berib o'tamiz. Bundan tashqari maqolada bibliografiya va tarjimonning soxta do'stlari haqida dunyo olimlarining bergan fikr mulohazalariga ham alohida e'tibor qaratib o'tamiz. Biz eng avvalo bibliografiya tushunchasi haqida qisqacha anglab olsak va shu bilan bu so'zning mavzumizga qanday taluqli jihati borligini ko'rib chiqamiz.

Bibliografiya so'zi yunoncha biblion kitob va grafiya yozish matbuot hamda yozuv asarlari haqida axborot tayyorlash va berish hamda ularni ma'lum ijtimoiy maqsadlarda targ'ib qilish bilan shug'ullanadigan ilmiy va amaliy faoliyat sohasi hisoblanadi. Bibliografiya mahsulotlari, nazariyasi, tarixi, faoliyatini tashkil etish va uslubiyati bilan shug'ullanadigan fan Bibliografiya fani deb ataladi. Bibliografiya taraqqiyotini turli xil bibliografik ma'lumotnoma adabiyotlarini tuzadigan maxsus tashkilotlar tizimi ta'minlaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi milliy kitob palatasi

respublika davlat Bibliografiyasining asosiy markazidir. O'zbekiston Respublikasida Bibliografiya ishi bilan, shuningdek O'zbekiston Davlat kutubxonasi, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi asosiy kutubxonasi va boshqa kutubxonalar ham shug'ullanadi. Bibliografiya ishiga oid ilmiy ishlar asosan Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent davlat madaniyat Institutining "Bibliografiya" kafedrasida olib boriladi. Bibliografiya tuzish qadimgi dunyoda paydo bo'lgan, jumladan miloddan avvalgi 3-asrda Aleksandriya kutubxonasida Kallimax rahbarligida tuzilgan bibliografik jadval misol bo'ladi. "Bibliografiya" termini dastlab kitob ko'chirib yozishni anglatgan, vaqt utishi bilan 17-asr o'rtalaridan kitoblar bayonini bildirib boshlagan. Bibliografiya tarixi kitob bosish yuzaga kelishi bilan boshlandi. Bosma asarlarning barcha turlari, qo'lyozmalar, ijtimoiy ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan eng yangi qo'lyozmalar, dissertatsiyalar, saklashga topshirilgan qo'lyozmalar bibliografiyaning o'rganish sohasidir. Yuqorida biz bibliografiya nima ekanligi haqida qisqacha tasavvurga ega bo'ldik, endilikda biz maqolamizning yana bir bo'lagi bo'lgan Tarjimonning soxta do'stlari nima ekanligi haqida bir necha olimlarning bergan fikrlari yozgan ishlaridan misollar keltirgan holda maqola mavzusini davom ettirsak.

Tarjimonning soxta yoki yolg'on do'stlari matnni noto'g'ri tushunishga va tarjima qilishga olib kelishi mumkin. Ulardan ba'zilari qarz olgandan keyin tillarning birida ma'nosi o'zgarganligi, boshqa hollarda umuman qarz olinmaganligi va so'zlar qadimiy tilda umumiy ildizdan kelib chiqqanligi sababli shakllangan. Har xil ma'noga ega; ba'zida undoshlik tasodifiy bo'ladi. "Soxta do'stlar" atamasini ilk marotaba M. Kössler va J. Derokchiny tomonidan 1928 yilda "Les faux amis ou Les pièges du vocabulaire anglais" kitobida kiritilgan. Tarjimonning yolg'on do'stlarining alohida holati soxta internatsionalizm- xalqaro lug'at so'zlari bilan bog'langan va tarjimada har xil qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan tillararo omonimlar (ularning grafik va / yoki fonetik ko'rinishida): to'liq yoki talaffuz, leksik moslikning buzilishi yoki so'zlarning stilistik kelishuvi. Tarjimonning yolg'on do'stlarining yana bir o'ziga xos holati - bu ichki ko'rinishida turli tillarda mos keladigan, lekin umuman boshqacha ma'noga ega bo'lgan leksik birliklar (so'z va iboralar): Yuqorida keltirgan olimlardan tashqari, Tarjimada tarjimonning soxta do'stlari mavzusida yana juda ko'plab olimlar o'z fikr va mulohazalarini bildirishgan masalan, Ronni Fergyson. Italiyaning yolg'on do'stlari (Toronto italyan tadqiqotlari) ISBN 0-80-206948-7 Nashriyot: Toronto universiteti matbuoti, Dolgoplov Yuriy (Dolgoplov Yuriy). Ishonchli iboralar to'plami. Idioma va birikmalardagi soxta "do'stlar" va "dushmanlar". Nashriyot: Llumina Press, 2004, Akulenko V.V., Komissarchik S. Yu., Pogorelova R.V. (tahrirlangan V.V. Akulenko). "Tarjimonning yolg'on do'stlari" inglizcha-ruscha va ruscha-inglizcha lug'ati. M.: Sovet entsiklopediyasi, 1969. Borisova L. I. Tarjimonning yolg'on do'stlari. Umumiy ilmiy lug'at. Ingliz tili. Nashriyot: NVI-Tezaurus, 2002. Gottlieb K. G. M. "Tarjimonning yolg'on do'stlari" lug'ati (rus-nemis va nemis-rus) Nashriyotlar: Moskva: Sovet entsiklopediyasi, 1972; M.: Rus tili, 1985. Kanonich S. I. Tarjimonning 300 ta soxta

do'stlari. Ispancha-ruscha lug'at-ma'lumotnoma. ISBN 5-834-60111-1 Nashriyotchi: Menejer, 2001. Krasnov K.V. "Tarjimonning yolg'on do'stlari" inglizcha-ruscha lug'ati. ISBN 5-9875-034-5 Nashriyot: M.E.RA, 2004. Paxotin A. I. Yolg'onchi so'zlarning inglizcha-ruscha, ruscha-inglizcha izohli lug'ati ("yolg'on do'stlar"). ISBN 978-5-98035-022-2.

Ommaviy axborot vositalari matnlarida tarjimonning soxta do'stlari arab va o'zbek kombinatsiyalari misolida:

Arab tilidagi الرَّئِيس

rais so'zi "prezident" degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilida uning ma'nosi mahalla raisi, oqsoqoli yoki rais buvaga aylandi.

زيارة

ziyosat arab tilida safar qilmoq ma'nosini beradi, o'zbek tilida ziyosat qilmoq ya'ni qaysidir qadamjolarga bormoq yoki o'z nomi bilan ziyoratgohlarga borish.

Arab tilidagi مِنْ (min) so'zi predlog, qo'shimcha bo'lib, dan degan ma'noda keladi. O'zbek tilida esa min buyruq manosida kelib otga min, eshshakka min. Yuqorida biz keltirgan kombinatsiyalar faqatgina misol tariqasida edi xolos, keyinchalik tadqiqotimiz davomida juda ko'plab tarjimonning soxta do'stlaridan misollar keltiramiz.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki hech bir shakl shubha yo'qki, tarjima inson faoliyatining juda qadimiy ajralmas shakli hisoblanadi. Tarjimon faoliyatidagi muhim qiyinchiliklardan biri "tarjimonning yolg'on do'stlari" deb nomlangan tillararo hodisadir. Bu hodisa tarjimonlar va tilshunoslar uchun katta qiziqish uyg'otadi, chunki bu toifadagi so'zlar hatto tilni yuqori darajada biladigan tarjimashunoslik sohasidagi mutaxassislarni ham yo'ldan ozdirishi mumkin. Yuqorida aytib o'tganimizdek, bu tillararo hodisa ikki qarindosh tilning o'zaro ta'siri natijasida paydo bo'lgan. "Tarjimonning yolg'on do'stlari"-bu omonimlar va paronimlar, ya'ni. ikki tilda imlosi yoki talaffuzi o'xshash, ko'pincha umumiy kelib chiqadigan juft so'zlar; ammo, ular ma'nosi bilan farq qiladi. Maqolada tarjimonga Tarjimonning soxta do'stlari nima ekanligi haqida arab va o'zbek tilidagi ba'zi bir so'zlarnigina qiyoslagan holatda misollar keltirilgan, hali tarjimonning soxta do'stlari talaygina. Tarjimashunoslikda bu mavzu etarlicha o'rganilganiga qaramay, u dolzarb bo'lib qolmoqda va yanada chuqurroq tadqiqotni talab qiladi. Bugungi kunda bizning davrimizda hayotni arabtilisiz tasavvur qilish qiyin. Nafaqat ommaviy axborot balki hayotimizning har bir sohasida biz ta'lim, dam olish, sayohat va boshqa ko'p narsalarni bilishni xohlaymiz. Ammo, chet tillarini o'rganishga bo'lgan katta qiziqish va qiziqishga qaramay, ba'zi so'zlar va iboralarni tarjima qilishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Chet tilini o'rganadigan har bir kishi, xususan arab tili, shubhasiz, ba'zi so'zlar bizga ona tilimizdan tanish bo'lganiga e'tibor qaratgan. Asosan, bu so'zlar nafaqat arab tilida, balki boshqa ko'plab tillarda ham qo'llaniladi. Maxsus adabiyotlarda ular xalqaro so'zlar deb ataladi. Bunday so'zlar ko'pincha chet el matnini tushunishni osonlashtiradi, lekin ba'zida ular "tarjimonning yolg'on do'stlari" bo'lib chiqishi mumkin, ya'ni ovozi va imlosi o'xshash, lekin har xil

tushunchalarni ifodalashi mumkin, bu ko'pincha nafaqat noto'g'ri tushunishga, balki tushunmovchiliklarga ham. Bu mavzuga bo'lgan qiziqishimiz tasodifiy emas, chunki bu toifadagi so'zlarda talabalar tomonidan qilingan xatolar juda ko'p.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akulenko, V.V. Tarjimonning yolg'on do'stlari haqida. [Elektron manba] - <http://linguistic.ru/index.php? Id = 79 & op = kontent>
2. Borisova L.I. Tarjimonning yolg'on do'stlari. - M., 2005 yil
3. Budagov R.A. Inson va uning tili. - M., 2001 yil
4. Samoylov, D.V. Tarjimonning yolg'on do'stlari. [Elektron manba] -http://www.lingvotech.com/lognie_dryzyl
5. "Tarjimonning yolg'on do'stlari." [Elektron manba] -http://www.norma-tm.ru/false_friends.html
6. "Tarjimonning yolg'on do'stlari." [Elektron manba] -<http://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. Учебник арабского языка для продолжающих, Часть 5, Яковенко Э.В., 2015
8. Alimov X. Tarjimon ruhiyati, Tarjima san'ati (Maqolalar to'plami). 6-kitob. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985, 258-bet.
9. Ochilov E. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari. – Toshkent: Sharqshunoslik instituti, 2014
10. Salomov G'.Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: "O'qituvchi", 1978.
11. Salomov G'. Til va tarjima. – Toshkent: "Fan", 1966.
12. "O'zbek tilining izohli lug'ati E-M Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent, 2000.
13. Musayev Q.Tarajima nazariyasi asoslari: Darslik.-Toshkent:O'zbekiston Respublikasi FA "Fan" nashriyoti,2005.-B.8.
14. G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N.Tarjima nazariyasi.-Toshkent:Tafakkur Bo'stoni,2012.-B.29.

Raxmanova Dilfuza Uchkunovna

(raxmanovadilfuza2@gmail.com)

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buyuk ajdodlarimiz ta'limotida bola o'ziga munosabatini aks etgan. Barkamol avlodni tarbiyalashda o'zbek xalqining ta'lim - tarbiyaga oid fikrlari berilgan.*

Kalit so'zlar: *Barkamol avlod, tarix, odob, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim, tarbiya.*

Kirish (Introduction). Qadimda buyuk allomalarimiz sog'lom avlodni tarbiyalashda shaxsning har tomonlama uyg'un rivojlanishiga alohida e'tibor qaratganlar. Ana shu ma'naviy me'rosning haqli vorislari sifatida ajdodlarimiz tajribalarini, tafakkur mevalarini o'zlashtirib, hayotning barcha sohalarida o'z o'rnida qo'llashimiz maqsadga muvofiqdir.

Barkamol avlodni tarbiyalashda o'zbek xalqining ta'lim - tarbiyaga oid tarixiy tajribasini o'rganish va uni yangi zamon kishisini shakllantirish va tarbiyalashda hayotga amaliy tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ajdodlarimiz ta'limotlarida bilimni sevish va ardoqlash, olim-u fuzalolarni, ustozlarni hurmat qilish, ustoz-shogird munosabatlarida muomala madaniyati, insoniy fazilatlarini e'zozlash haqidagi ilmiy g'oyalari o'zbek xalqining og'zaki ijodi, eposining uzviyligi asosida tarkib topgan ilmiy-madaniy me'rosdir.

Tarixiy manba hisoblanmish "Avesto" hozirgi o'zbek millati, uning etnik ongi va o'ziga xosligining ildizlarini vujudga keltirgan davr (VII asrgacha) uchun qoidalar va qonunlarning to'plami hisoblangan.

Qadimiy eposlarda bola tarbiyasida, uning bilim va hunar egallashida ustozlar ijtimoiy mavqega ega shaxslar sifatida gavdalanadi. "Avesto"da yozilishicha, "Har bir kishini shunday tarbiyalash zarurki, u avvalo yaxshi o'qish va so'ngra yozishni o'rganib, eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin".

Zardushtiylik ta'limoti bo'yicha ta'lim ta'lim-tarbiya quyidagicha olib borilishi ko'rsatiladi: 1) diniy va axloqiy tarbiya; 2) jismoniy tarbiya; 3) o'qish va yozishga o'rgatish.

Shunday qilib, Avesto yuksak umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan bo'lib, u hayotda o'z o'rniga ega bo'lgan ma'naviy boy, axloqan yetuk, intellektual rivojlangan, yuqori bilimli, jismonan baquvvat, har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga hamda ustoz-shogird munosabatini yaxshilashga yo'naltirilgan muhim tarixiy manbalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Sharq mutafakkiri Axmad Yassaviy adab tushunchasini quyidagicha izoxlaydi: “Adab – go‘zal hulq, nafsi zohir va nafsi botinni tarbiya qilmoq. So‘fiylarning anglashlariga binoan adab 4 ga bo‘linadi:

1. Shariat adabi. Bu – payg‘ambar shariati va sunnatiga amal etmoq.
2. Tariqat adabi. Bu – tariqatga bog‘lanib, uning odob va arqonini o‘rganib, shu bo‘yicha harakat qilmoq.
3. Ma‘rifat odobi. Bu – nafsi ammorani mag‘lub qilib, ilmi ilohiyini o‘zlashtirish.
4. Haqiqat odobi. Bu – Allohdan boshqasidan yuz burib, vaxdat mayidan qonmoq” .

Abu Nasr Forobiy (873-950) insonning ma‘naviy hayotida, asosan, uning ikki tomoniga: aqli-ongliligiga va axloqi – xulq -atvoriga e‘tibor beradi. Shuning uchun, ta‘lim-tarbiya uning fikricha, insonni aqliy tomondan ham, axloqiy tomondan ham yetuk, mukammal kishi qilib yetishtirishga qaratilmog‘i lozim. Demak, ta‘lim-tarbiyaning birdan-bir vazifasi – jamiyat talablariga to‘la-to‘kis javob bera oladigan va uni bir butunlikda, tinchlikda, farovonlikda saqlab turish uchun xizmat qiladigan ideal inson tayyorlashdir.

Insonni har tomonlama mukammal qilib tarbiyalash, unda ijobiy xislatlarni shakllantirish shu yuqorida ko‘rsatilgan yo‘llar yordamida salbiy xislatlarning ta‘siriga qarshi kurash natijasida amalga oshiriladi. Chunki, tashqi muhit ta‘sirida inson ma‘naviy yetuklikka tomon ham borishi mumkin, tushkunlikka ham uchrashi, jamoa talablaridan uzoq turgan salbiy shaxs ham bo‘lib yetishishi mumkin.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) o‘z ilmiy-falsafiy ta‘limotlarida tarbiya masalasiga alohida e‘tibor berib, tarbiyada atrof-muhit va jamoaning ta‘siri kuchliligini, bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonini to‘g‘ri tashkil qilishning muhimligini e‘tirof etadi. U ta‘limning eng zarur tarkibiy qismlari deb quyidagilarni ifodalagan: 1) aqliy tarbiya; 2) axloqiy tarbiya; 3) estetik tarbiya; 4) jismoniy tarbiya va mehnat tarbiyasi; 5) do‘stlik tarbiyasi va baynalminal tarbiya.

Beruniyning fikricha, yoshlarni o‘qitish uchun o‘qituvchi tanlash birinchi va asosiy ish deb hisoblanib, bolalarni yoshligidanoq, aniqrog‘i 5-6 yoshdan o‘qitish lozim. Buning uchun o‘qituvchining xushmuomala, rostgo‘y, o‘z fanini yaxshi biladigan, pokiza, toza va ozoda, yurish va turishda namuna bo‘lishini talab etib, “agar tarbiyachi o‘rnak bo‘lmasa, aytgan gapiga o‘zi rioya qilmasa, uning bergan tarbiyasi samarasizdir”, deb uqtiradi .

Xullas, alloma o‘quv-tarbiya ishlarini tashkil etish, buning uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, o‘quv-tarbiya jarayonini tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy imkoniyat darajalarini hisobga olgan holda amalga oshirish me‘yorlari haqida o‘z ilmiy xulosalarini bayon qiladi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) ning arab qomusiy asari “Tib qonunlari”da insonning tarbiyasi, bu tarbiyaning turli shakllari, vazifalari va maqsadlarini yoritib, inson yosh

jihatidan o'sib borishi bilan unga ta'lim-tarbiya berish vazifasi ham o'zgarib borishini ta'kidlaydi.

Uning fikricha, yosh bolalarni tug'ilgandan boshlab tarbiyalash uchun avvalo axloqiy va aqliy tarbiya usullarini yaxshi egallagan, irodali, dono, g'amxo'r va dinga ishongan o'qituvchi va tarbiyachi tanlash lozimligini, uning sog'lom, tozalikni sevuvchi, sofdil va odamlarga yaxshi munosabatda bo'la oladigan tarbiyachi bo'lishi kerakligini uqtiradi.

Ibn Sino bolalarni bitta-bittadan o'qitishdan ko'ra jamoada ta'lim-tarbiya berish, o'qituvchi bilan o'quvchining munosabatini o'rnatishni taklif etadi. Uning fikricha, jamoada o'qitilganda ularning ilmga intiluvchanligi kuchayadi, tengdoshlaridan orqada qolishga g'ururi yo'l qo'ymaydi. O'quvchilar o'rtasida fikr almashish, do'stlik munosabatlari tiklanib, o'z huquq va vazifalari haqida mulohaza yuritish qoidalarini shakllantirishga harakat kuchayadi. Undan tashqari jamoa bolaning nutqi o'sishida, fikrining charxlanishida, xotirasining mustahkamlanishida muhim o'rin kasb etadi. Ana shunday qoidalarga asoslangan o'quv-tarbiya jarayonigina yoshlarning aqliy va axloqiy kamolotini ta'minlaydi.

Ibn Sinoning ta'kidlashicha, o'qituvchi o'quvchilarga ta'lim berishga kirishishdan avval, bolaning xulq-atvorini o'rganishi va bilimlarini tekshirib ko'rishi, uni nimaga e'tibor berishini kuzatib, so'ngra unga hunar yoki ilm turini tavsiya qilishi maqsadga muvofiqdir.

Alloma Abu Ali Ibn Sinoning ta'lim-tarbiya borasida ilmiy-falsafiy ta'limoti nafaqat Markaziy Osiyoda, xatto G'arbiy Yevropa mamlakatlarida ham ilg'or fikrlarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Yusuf Xos Hojibning (1020) "Qutadg'u bilig", ("Baxt-saodatga erishtiruvchi bilim" 1069 y. yozilgan) asari turkiy xalqlardagi ijtimoiy va oila tarbiyasi, maktablardagi fan tarmoqlari, o'qitish tizimining o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot beruvchi manbadir.

Muallifning fikricha, farzandlarning tarbiyasi nihoyatda erta boshlanmog'i shart, chunki, ularning noo'rin xatti-harakatlarga berilishining oldi olinadi. Buning uchun maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan ezgu niyatli va pokiza murabbiy taklif etilishi zarurligi ta'kidlanadi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy (1441-1501) "Mahbub-ul qulub" asarida o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida bo'ladigan o'zaro munosabat etikasiga alohida e'tibor qaratdi. O'qituvchining qo'polligi, qattiq qo'lligi o'quvchilar bilan bo'lgan munosabatlaridagi xatti-harakatlarida albatta ifodalanishi, rahmsiz, ko'ngli tosh, farosatsizligi va ta'magiriligini esa uning yuz-ko'z ifodalaridan, nutq ifodasidan, xatti-harakatlaridan osongina uqib olish mumkinligini, buning hammasi esa, o'qituvchining aqli kamlikka giriftor bo'lganligini ko'rsatib, endi yoshlarni tarbiyalash emas, ularning taqdirida bir qator jumboqlar, kamchiliklar, buzilishlar bo'lishiga ayni sababchi bo'lishini ko'rsatadi. A.Navoiyning "Ular qiynash yo'li bilan bolalar ko'nglini

o‘zlariga rom qilmoqchi va kichkintoylarning beqaror tabiatini do‘q-po‘pisa bilan tartibga solmoqchi bo‘ladilar. Ulardagi ko‘rinib turgan qo‘pollik yosh bolalardagi kelishmagan xatti-harakatni silliqlashga yirik egovdir”- degan ibratomuz so‘zlari yuqoridagi fikrimizni tasdiq etadi.

Shu bilan birga, A. Navoiy o‘qituvchining bir qancha ijobiy sifatlarini – qat’iyligi, mehnatsevarligi, bilimdonligi, mehribonligi, xatto tashqi qiyofasi, saranjom-sarishtaligi, ozodaligi, yaxshi odatlari, chiroyli qaddi-qomati va yurish-turishi bilan hammaga namuna bo‘lishini, har bir o‘quvchiga undagi o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda yondashish lozimligini ko‘rsatib o‘tadi hamda tarbiya ishi juda mashaqqatli, murakkab ish ekanligini alohida e‘tirof etadi. “Lekin insof bilan aytganda, har qanday irodali odamni ham birgina bola tarbiyasi charchatadi. Maktab domlasi esa, bir to‘da bolaga ilm-adab o‘rgatadi... Lekin shunisi ham borki, bolalar orasida fahmi, idroki ozlari bo‘ladi. Shu jihatdan olganda, bolalarda uning haqi ko‘p”. Bu fikrlardan tarbiyachining ishi naqadar mashaqqatli ekanligini bilib olish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Rus pedagogi G.K.Mitrofanov so‘fiylik davriga xos tarbiyalash va o‘qitishdagi ayrim insonparvarlik an‘analarini yoritgan. Bunday an‘analar o‘qituvchining so‘fiylik ta’limotida ifodalangan majburiyatlarda yaqqol ko‘rsatiladi. Ana shu majburiyatlarning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

1. O‘qituvchi bolalarni yoqtirishi va ularga o‘zining farzandlaridek, munosabatda bo‘lishi kerak. Shuningdek, bolalarning zaif jihatlarini doimo tushunishi va ularni shu zaifligi uchun yanada avaylashi lozim.
2. O‘qituvchi o‘zining ishi uchun haq ta’ma qilmasligi, in‘om olmasligi yoki minnatdorchilik kutmasligi kerak. U o‘quvchidan o‘qishni xohlaganligi uchun minnatdor bo‘lishi zarur.
3. O‘qituvchi hech qachon o‘quvchiga maslahat berishdan bosh tortmasligi kerak. Olg‘a siljishni o‘quvchi emas, o‘qituvchi baholaydi.
4. O‘qituvchi o‘quvchini yomon yo‘ldan qaytarishi uchun unga to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki nimalargadir shama qilib gapirishi lozim.
5. Ma’lum fanni o‘rgatadigan o‘qituvchi o‘quvchilarning oldida boshqa fanlar haqida nojo‘ya gap aytmasligi kerak.
6. O‘qituvchi nimani o‘rgatsa, o‘zi ham shunga amal qilishi shart. U birinchi galda o‘qishning samarasini ifodalaydigan jonli misoldir va hokazo”

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

XIX-XX asrlarda yashab ijod etgan buyuk ma’rifatparvar allomalarimiz Ahmad Donish (1827-1897), Furqat (1858-1909), Abdurauf Fitrat (1886-1938), Abdulla Avloniy (1878-1934), Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929), Cho‘lpon (1897-1938) va boshqalar ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi bilan o‘quvchi munosabatlarini yo‘lga

qo'yishda millatning milliy xususiyatlari va o'ziga xosligini saqlagan holda jahon sivilizatsiyasining eng yaxshi an'alarini o'rganishga da'vat etdilar.

Ahmad Donish o'qituvchining axloqiy qiyofasiga katta e'tibor berib, uning yosh avlodni tarbiyalash maqsadida o'z bilimini oshirish va chuqurlashtirish uchun o'z ustida ko'p ishlashi zarurligini alohida e'tirof etadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Shunday qilib, buyuk ajdodlarimizning bolalarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash va ularda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirishda o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarining psixologik xususiyatlari to'g'risidagi ta'limotlaridan hozirgi o'quv-tarbiya jarayonida ham oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.G'oziev E.G'. O'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish. – Toshkent, 1988.
2. .Qaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O'qituvchi, 1973.
3. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. 3 jildlik saylanma 4. Abu Rayhon Beruniy. Tarvixlar (“Javohirot kitobi”dan “Mineralogiya”) – Toshkent: Meros, 1991.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi nashriyoti, 1993.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'kituvchi, 1992.
6. Avesto (Asqar Mahkam tarjimasi) – Toshkent: Sharq, 2001.
7. Alisher Navoiy. Mahbub ul – Qulub. – Toshkent, 1983.
8. 9. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adab. va san'at nashriyoti, 1991.

Shokuchkarova Guljamol Kamol qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Abstract : *This article devoted in to how to translate proper noun in to target language. Proper names in a work of literature raise problems in translation from one language to another, in that a name may have a meaning in one culture but become meaningless in another. These may be further complicated by the fact that names may suggest information about gender, age, race, origin, particularised meaning, and linguistic and cultural productivity.*

Key words: *names of people , toponyms, geographical,*

What exactly is proper nouns ?

A proper noun is the special word that we use for a person, place or organization, like John, Marie, London, France or Sony. A name is a noun, but a very special noun - a proper noun. English proper nouns have special rules.

Man, boy	MARTIN
Woman, girl	KATE
Country,town	FRANCE, PARIS
Company	HUAWEE, BMW
Shop, restaurant	CHANEL
Month , day of the week	SUNDAY, MARCH
Book, film	ATOMIC HABITS, TITANIC

Without language communication is impossible, yet every language defines and limits. The speaker's sense of what human life actually consists of as it contains a complex set of largely unexamined cultural assumptions. Being able to move between languages, comprehending other cultures provide the exciting possibility of an expanded world view and fresh ways of thinking and feeling.

Proper nouns are usually rendered through transcription or transliteration. **Thomas Heywood-** Tomas Heyvud . **Harry Potter** – Garri Poter . **George Gordon Byron-** Jorj Gorden Bayron. **William Shakespeare** – Uilyam Shekespir.

Some proper names are adapted to the translated language by adding or dropping female endings: Lizette – Lizetta.

There are names, which when translated, sound bad in the target language (like the Russian family names of Факов, Вагина), it is desirable that the translator inform the person with such a name about possible negative associations and slightly change the name by adding or deleting a letter: e.g., **Faikov**, or **Mrs. Waggin**.

Transparent local geographical names can be translated by calques: **Saint Helena Island** – остров Святой Елены, залив Золотой Рог – Golden Horn Bay.

If a toponym is a little-known proper name, it is normally transferred (transcribed) with the addition of some generic information. Names of states are usually clarified: Seattle, Washington – (город) Сиэтл, штат Вашингтон.

Chinese place names are usually written in the Pinyin spelling. If the new Pinyin spelling is so radically different from the traditional spelling that a reader might be confused, it is necessary to provide the Pinyin spelling followed by the traditional spelling in parentheses. For example, the city of Fuzhou (Foochow). Traditional spelling is used for the following place names: Canto, China, Inner Mongolia, Shanghai, Tibet.

Oriental names differ from English names in that the former given the family name first and then the person's first name, whereas the latter normally use a person's first name and only then the last (family) name. Thus the name of **Mao Zedong** (МаоЦзэдуи) suggests that *Mao* is the family name and *Zedong* is the first name. Therefore, the courtesy title word 'Mr/Ms' should be added to the family name not to be mistaken with the first name. Most Chinese personal names use the official Chinese spelling system known as Pinyin.* The traditional spellings, however, are used for well-known deceased people such as *Chou En-lai*, *Mao Tse-tung*, *Sun Yat-sen*. Some Chinese have westernized their names, putting their given names or the initials for them first: *P. Y. Chen*, *Jack Wang*. In general it recommended following a preferred individual spelling.

*

THE MAIN PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF HUMAN VOCATIONAL ACTIVITY

Yuldasheva S.M.

Chirchik State Pedagogical University

Teacher of the Department of "Psychology"

Annotation: *In this article, the main psychological problems of professional activities were theoretically analyzed. At the same time, the results of professional education, stages of professional formation, career selection, diversity, care of professional diversity, and theoretical issues related to a number of research related to the care and identification of professional identity, have been described in a series of research.*

Keywords: *person, vocational activity, professional aspirations, vocational education, professional adaptation, professional self-identification, professional selection.*

The issue of the person's professional development is the direction of the important role in his life. The correct selection and definition of this direction of this activity will lead to a wide range of personal problems. Accordingly, it is much important to pay attention to the following considerations. "The choice of professionalities is to choose a worthy of their personal features and qualities based on professional requirements. The selection of the profession is somewhat complex compared to professional orientation. Because the person is required to determine the presence of preparation for the possession of professionalism - preparation for a certain profession (knowledge, experience, scope of knowledge, and wide range of learning). The study of vocational formation and professional development of professional development There are every reason to assess the issues as a necessary and comprehensive psychological - pedagogical problem. This problem puts even higher demands to a person under the conditions of socio-economic change.

The growth of information on vocational information at the XXI century is characterized by the quality of human needs, the emergence of new industries, changes in the direction of professionalism, and changing the course of the individual and the change of the person.

It is known that everyone wants to live in good conditions and in well-supplied conditions. That is why humans strive to engage in work activities that serve prosperous life and try to acquire professional sectors and specialties that allow us to operate material wealth. In some cases, the person will not be able to choose a specific profession and occupy it. The choice of profession that does not compare to the interests and psychological capacity of man, of course, has a negative impact on perfection as a person. In this regard, the attitude of the person with his profession and his

professionalism with his profession is a very important issue. We analyze the views of psychologists on this issue as well as research they have held.

It is known that the professional formation of the person consists of four main stages, which can include: a) the formation of professional aspirations; b) vocational education; c) professional adaptation; g) partial and complete self-devotion in the person in professional activities. The process of professional self-determination in accordance with these stages. The process of professional self-determination is sufficiently deeply covered in psychological literature, especially psychologists, the formation of professional aspirations of psychologists and paid special attention to the stages of selection selection.

Socio-economic reforms in the country require the population to be high culture, a skilled master of their profession. In this regard, psychological and pedagogical aspects of two different aspects of professional activity are different. Psychological aspects of professional development are affecting the profession, to manage the duties, to explain the tasks and concepts in accordance with the requirements of the professional culture and ethics, to explain their actions in the future, and to manage, man It is manifested in discipers with respect.

Pedagogical aspects of professional activities are determined by the existing ethical - political characteristics in the behavior of employees, reflected in the minds of how moral principles and norms are formed in the mind of the person. Information on the surrounding people in the surrounding formation, personal experience, specific types of types, the facts covered in the media are of great importance.

One of the important tasks of vocational education is professional training, with preparations, are carried out in two ways: through education in special study (additional education or independent education) and special vocational education institutions. An important psychological process, which determines the success of vocational education, is "preparing for a specific profession". This condition also provides emotional and motivational training. The selection of the profession is an important stage in human life, making an important decision for human life, and he realizes his potential in society. This process will occur as a result of the analysis of its domestic potential by man, according to his or her options. The selection of the profession is an activity that reflects the professional (selection subject) with a person (selection subject) with a person (selection subject) who chooses a specific occupation. One of the top secities of our time the study of the relations between the selection subject and the selection object.

The selection of the profession is a short time, but consisting of a number of stages. The risk of these stages depends on the individual factors of external factors and the subject of a professional selection.

Professionally self-determination covers the current meaning for man and includes a number of stages for a person by school age. We will briefly dwell these steps below. The purpose of this is that we will need to consider the phenomenon of the person to

consider the person's own self-determination process by deepening the subject, a person's choice of the consideration, the professional formation and professional activities of the person. Thus, the professional self-identification includes five stages:

1. Photo selection stage of the profession. At this stage, the child has a sufficient idea of the world of professions, less aware of his internal capabilities, his professional aspiration is still enough. This stage applies to a small school age, in which the child is not born questions about the content and working conditions of the profession.

2. Professionally self-esteem phase comes in a large school age (15-17 years old). At this stage, the first professional aspirations appear and develop and the process of choosing its acceptance from different areas of labor is a process.

3. The process of mastering the selected profession in the stage of vocational education takes place.

4. The appearance of the professional adaptation phase is characterized by the appearance of the individual method of vocational activity and to connect to the system of manufacturing and social relations.

5. The stage of employment (partially or entirely) is associated with the failure or not to implement the requirements (expounds) related to professional occupation.

Thus, professional self-identification is a process that embodies all periods of professional activity, from the emergence of professional aspirations, until it is completely free from their employment. It can be said that it covers a person's way of life. Of course, one of the most important steps of this process is the occupational selection. On the one hand, on the one hand, on the one hand, the development of its humanity and perfections will be accelerated by the development of society by the effective labor of a good profession.

As we examine the issue of mutual contacts in the professional formation of the person, we need to admit that the research is today that the research is in its sharp. Because there are many studies, where they will study the selection, professional development, professional maturity, professional management and other issues of professional perfection, and H.Z.

The analysis of scientific sources shows that a series of research on career selection, careability, secondary and theoretical problems related to the understanding and identification of professional identity, are: L.A.Aase, G.M. Belokrilova, A.E. Golomsht, V.I. Jumpovskaya, E.A. Klimov, m.x. TitMA, P.A. Shavir, M.G. Reacletshin, N.Sh. Shodiev, B.R. Kadyrov, E. Got. Goziev and others.

A number of studies are devoted to the selection of a profession, the psychological requirements of professional activities, the psychobiological requirements of professional activities and the psychobiological bases of individual activities, the formation of the formation of professional interests. In these areas, M.X.Titma, E.A.Klimov, V.G.Calomsimov, A.P. Chernyavchikaya, E.A.GOLOMSHTOK, K.M. Examples of research conducted by Gurievich, ND.Levitov and others.

The analysis of research on professional identification can be considered as a system to each stage of professional activity. TM.Buyakas, N.D.Levitov, O.n.rodina focuses on professional advice in their research and appreciates it as a direction of the person in the process of adaptation to certain professional activities and explains activity efficiency to the abilities of the person.

In our research, we have focused on determining what students today are about the professional formation of the person's professional perception, the factors and choice of the profession, what are the levels of professional activity, and their professional and professional decisions, interests, and professional decisions. However, so far there have been different causes of choosing a profession in scientific research.

When the circumstances of the teenagers are analyzed, they were reported by the existence of their concepts of professions. In addition, the process of training between the process of choosing a particular profession and the process of selecting the professional identity, we must not ignore the effects of those around others. The dialectic connection in these interaction processes indicates the divisions of this issue. For example, there are a number of steps of the organization of professional counseling:

A) In the case of the professional database, the person receives information about the organization, employment of work, various professions, and preparation of various professions, stages, and learning period of life and profession.

b) in the diagnostic stage The compatibility of the person's interests, capability, abilities and goals of the person is explained;

c) the student or person who is professional at the formative stage shall be guided, and the professional selection deviations shall be prevented and made;

g) the determination of medical compliance of health and the professional stage of health depending on the psychological stage depending on the compatibility of personality.

P.A. According to Shavir, the detention of the person's professionalism is required to increase the level of professionalism, to be full of work, to be well-sufficient and the basis of life, and life experience. The survey of the high-scale student studies is observed in the surveillance today. The width of these research has been carried out for several years and the width of the results obtained from them is noteworthy. With the results of their current research, the comparison is to enrich our achievements in this regard. However, the effect of student professional perceptions to the coordination and coordination of professionalism is one of the current issues today. There are also a number of research, which focuses on psychological aspects of human professional development. These issues are we lowered

With the results of their current research, comparison is to enrich our achievements in this regard. However, the effect of student professional perceptions to the coordination and coordination of professionalism is one of the current issues today.

There are also a number of research, which focuses on psychological aspects of human professional development.

This means that vocational self identification is divided into care, vocational career, professional, professional consciousness, important components. Below we will be briefly focused on them.

The professional nature is an image of the political orientation, which penetrates itself into deep person structures. The professional is due to individual-individual-psychological and individual-typological features of a person, goes back to its system, stereotypes, and interests.

You can highlight the following functions of the system of professional:

1) social function is the acquisition of values, norms, and a particular system of knowledge that is the ability to carry out social professional activities as a full and equal part of the society.

2) The economic function is an improvement of quality composition of employees, it is understood to improve professional activity, increase production and advanced training.

3) The psychologist-pedagogical function can understand the detection, formulation and considering the individual characteristics of the person who chose a particular profession.

4) Medical Physiological function involves to take into account the requirements for the necessary health and the necessary requirements for individual physiological activities.

Thus, one of the important components of the professional self-determination is considered an important component - the inconsistency of professional can lead to the choice of a person to choose a person. The person himself or the society is not interested in this.

One of the important elements of professional self-determination is the human being of man. It is well known that man can be interested in being a pilot. Please also be true that his professional orientation may be. However, if it is professionally unfortunately, it naturally cannot choose this profession. Hence, the professional consciousness plays an important role in human self-determination.

The two different types of professionalism varies: Absolute professional validity (in this contains the advice for professions required of a person) and relative professional perfections (in this contention).

Analytical, synthetic and complex approaches can be used when using specific psychological tests for professional consciousness. A.A. Tolburov describes these approaches as follows: "Analytical approach implies the study of individual psychological indicators (e.g., memory, movement leads, etc.). These indicators are necessary for the success of education and activities at the selected profile. The synthetic approach implies to study the integrated activity or important elements. Therefore, various devices are used at the level of this method. With these devices, the entire

professional operations are modeled. The complex approaches arises from the addition of analytical and synthetic approaches. "

Now let's focus on the directions associated with the selection of a profession. The first of these is professional enlightenment. It is said to transmit knowledge about the profession selected as professional enlightenment, their socio-psychological and other aspects. Therefore, how much information on this profession, its requirements and opportunities in the selection process of choosing a specific professor will help you make the right decision when choosing this profession. Indeed, knowledge of the world of career in the choice of a profession is, how to choose how to choose is very useful for the teenagers at the beginning of life.

The next direction is an occupational advice. Professional consultancy aims to perform the following tasks:

A) He serves as a language. These data will notify employment channels, employment requirements, opportunities for acquisition of various professions, work in the appointed direction of professional growth.

B) performs diagnostic task. At the same time, it is discussed on the point of view of the compatibility of the subject selection subject. We focused on this issue in our studies.

C) fulfills the correction task. The change is called correction, depending on the capabilities of the subject of the professional selection.

Thus, the professional self-determination combines the following psychological problems: Vocational selection, civil selection, awareness of issues of psychological preparation.

Conclusion and recommendation.

In general, all processes associated with the problem of a profession selection are considered to be resolved in the following cases:

1. Care selection, determination of its compatibility to the profession, professional formation, occupational development continuous problem is necessary to determine the role of factors that affect it depending on the change of the period.

2. The selection of the company is a problem that determines its compatibility, professional formation, continuous development, continuous continuous continuous continuous period of time, depending on the change of the period.

3. The imagination of vocational selection and professional formation is due to the influence of those around them and does not have an independent decision. As a result, the match is lost between the professional purpose of the professional formation.

LITERATURE:

1. 1. avlaev O. U. Gender Differencies of the Social Intelligence in the Student Development. Scientific Journal "Psychology". 2021. № Pages 1, 34-41.

2. 2.Abramova G.S. Prakticheskaya psychology. Thirdbnik для Studynov Vuzov. - izd., 6-E., Ferab. I Dop ..- M.: Academician project, 2001.- 480 s.
3. Aza I.a. Osobennosti Professionalojo Samoopredeleniya. Filosofskaya i socifossheskaya mysl.-1989.-№ 6.-S 3-10.
4. 4.Ananev B.G. O Pro6Lemax Sovremennogo Chelovecania. -M., 1977. -287 s.
5. 5.burkhanov A., Avlaev O., Abdujalilova Sh. Responsibility as a CiterIrion for Determi's Personal Maturity / E3s Web of Conferences 2021.
6. 6.Davlettshin M.G. , Zaharina M.S. Professionalnaya orientation plane. - Tashkent: teacher, 1986.-82 s.
7. 7.3Eer E.F. Psychology professor. Ekaterinburg, 1999.-184 s.
8. 8.Kluov E.A. Psychology professional'nogo Samoopredelenia. Rostov. N., 1996.-382 C.
9. Krontakov I.M., Sukharev A.V. Methodologiers osnovniya zaryuk professional razvite // Voprosy psychologist. 1989. №5. S.157-164
10. 10.Kudryavtsev T.V. Isslidovanie psychologicheski osobenny professionalnoonnogo station. -M., 1988.-145 s.
11. 11.Relelkov Yu .K. Operatingcoming-smslovye professionalnogo opyta.- West. Moskovsk. Flour. Sir. 14, Psychology. 1990. № 3.- 32-38.
12. 12.stolyarenko L.D. Pedagogicheskaya psychology. Rostok N / D: "Phenex",
13. Shavir N.S). Psychology Professionalnogo samopredeleniya v Ranny yunosti.-m., 1980-96 s.
14. Psivor E.G., Jabborov A.M. Activities and behavioral motivation.- Tashkent, university, 2003.-167 p.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДА КАСБИЙ ФАОЛИЯТНИНГ МОҲИЯТИ

Б.Н.Тўрақулов

*Чирчиқ давлат педагогика унивеситети “Психология” кафедраси катта
ўқитувчиси*

Аннотация: *Мақола мутахассисларни тайёрлашда касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари мавзусига бағишланган. Шунингдек, мақола матнида касбий педагогик соҳа мазмуни, мутахассисларни тайёрлашда касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари, шахсга хос касбий тажрибалар, илмий туйғулар табиати, мутахассисликка хос ёш хусусиятлари, ҳиссий заковати, авваламбор, эмпатия, коммуникатив бағрикенглик, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ўзи ва ўзгаларни англаш даражасининг етарлилиги, касбий билимдонлик каби масалалар ҳам кенг тадқиқ этилган.*

Калит сўзлар: *ўзаро муносабатлар, педагогик интроспекциялаш, ёш хусусиятлари, заковат, компонент, санъат, нутқ, товушлар, педагогик маҳорат "одам-одам" ёки аниқроғи, субъект-субъект муносабатлари.*

СУЩНОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация: *Статья посвящена теме особенностей профессиональной деятельности при подготовке специалистов. Содержание профессионально-педагогической сферы, особенности профессиональной деятельности при подготовке специалистов, личный профессиональный опыт, характер научных чувств, возрастные особенности профессии, эмоциональный интеллект, в первую очередь эмпатия, коммуникативная толерантность, самооценка, самооценка и др. такие вопросы, как уровень осведомленности, профессиональные знания также широко изучаются.*

Ключевые слова: *взаимодействия, педагогический самоанализ, возрастные характеристики, интеллект, компонент, искусство, речь, звуки, педагогические навыки «человек-человек», точнее, субъект-субъектные отношения.*

CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS

Annotation: *The article is devoted to the topic of features of professional activity in the preparation of specialists. The content of the professional and pedagogical sphere, features of professional activity in the training of specialists, personal professional experience, the nature of scientific feelings, age characteristics of the profession, emotional intelligence, primarily*

empathy, communicative tolerance, self-esteem, self-esteem, etc. such issues as the level of awareness, professional knowledge is also widely studied.

Key words: *interactions, pedagogical introspection, age characteristics, intelligence, component, art, speech, sounds, pedagogical skills "man-man", more precisely, subject-subject relations.*

Бугунги кун давр талабининг асосий боскичларидан бири махсус касбий тайёргарликнинг давлат ва жамият тараққиётида малакали мутахассисларни тайёрлаш масаласи муҳим ҳисобланади.

Шу жумладан мутахассисларнинг касбий камолотини ҳисобга олиб айтганда педагог касби деганда шахсий фазилатлар, касбий фаолият учун восита бўлган компонентларни англатади. Бу ерда педагогнинг шахсияти унинг бошқа одамлар билан ўзаро муносабатларининг натижасини белгилайди. Шу сабабли, педагогика соҳасидаги талабаларни шакллантириш нафақат ишлаш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни, балки маълум шахсий фазилатларни ҳам ўрганиш энг юқори натижаларга эришиши ҳамда бу ўз навбатида келажакдаги касбий фаолиятида юқори натижаларга эришишга ёрдам беради.

Педагогика фан ва амалиётнинг замонавий ривожланиш даврида, юқори даражадаги таълимнинг шаклланишида ушбу боскичи келажакда фаолият юритувчи педагогларининг касбий фазилатлари ҳисобга олинади. Педагогика йўналишидаги талабалар шахсиятининг ўзига хос хусусиятлари (шахсият хусусиятлари, ўз навбатида, ёш хусусиятларига қараб белгиланади) уларнинг жамиятда ижтимоий фойдали фаолиятни амалга оширадиган мутахассис сифатида шаклланишида жуда муҳим аҳамиятга эга, деб таъкидланади. Бундан ташқари, замонавий илмий ва амалий педагогикада педагогларнинг шахсий фазилатлари, айниқса мутахассис сифатида шаклланиш боскичида уларнинг касбий фазилатлари ривожланиши белгилаб қўйилгани алоҳида кўрсатиб ўтилган. Шунинг учун ҳам педагогларнинг шахсини касбий ривожлантириш жараёнида, бошқа одамлар билан мулоқот қилишда ва улар билан муносабатда бўлиш, ўзларини англаш, қандай қийинчиликларга дуч келганлигини билиш ва тан олиш керак. Бўлажак педагог талабаларга касбий шаклланишининг дастлабки боскичида психологик ёрдам кўрсатишни амалга ошириш масаласига алоҳида урғу берилади. Уларга олий таълим муассаларида ўқиш ва таълим тарбия жараёни фаол олиб бориладиган касбий шаклланиш йўлида педагог ҳамроҳ бўлиш керак.

Юқори самарали педагогнинг ҳиссий заковати, авваламбор, эмпатия, коммуникатив бағрикенглик, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ўзи ва ўзгаларни англаш даражасининг етарлилиги, ўзига ишонч ва компетенция, ўқувчиларнинг ҳистуйғуларидан хабардор бўлиш, уларни бошқариш, ўзаро шерикларнинг ҳистуйғуларидан хабардор бўлиш ва уларни тартибга солиш билан белгиланади.

Эмоционал онгнинг юқори даражадаги ривожланишига эга бўлган педагог бу биринчи навбатда, ўзини ҳис қиладиган, ҳиссиёт соҳасини чуқур ўрганиш билан ўз ҳаёти ва касбий йўлини интроспекциялашга мойил.

Педагогика йўналишида таълим олувчи талабалар орасида эмоционал ақлнинг "ҳиссиётларни тушуниш" каби компоненти жуда аниқ эканлиги мақсадга мувофиқ деб таъкидланмоқда. Бу мураккаб касбий босқичлар ва ҳиссиётларни бир босқичдан иккинчи босқичга ўтиш, ҳиссиётларни таҳлил қилиш ва ҳиссий билимлардан фойдаланиш касбий қобилиятининг ривожланганлигини кўрсатади.

Энг кам аниқланадиган педагогик компонент бу "ҳиссиётларни онгли равишда тартибга солиш", яъни бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини бошқаришдир. Бу ҳиссий ва интеллектуал ривожланиш учун зарур бўлган ҳиссиётларни акс эттирувчи мезон бўлиб, у ижобий ва салбий ҳис-туйғуларга очиқ қолишга, ҳиссиётларни уйғотишга ёки уларнинг маълумотлилиги ёки фойдасига қараб улардан воз кечишга, ҳиссиётларни тан олишга, уларнинг равшанлигини, ўзига хослигини, мақсадга мувофиқлигини аниқлаш, уларни бошқаришга ёрдам беради. Салбий ҳис-туйғуларни тўхтатиш ва ижобий маълумотларни ошириш орқали, уларнинг таркибидаги маълумотларни бузмасдан етказишга ҳаракат қилади.

"Туйғуларни аниқлаш" ва "фикрлашнинг ҳиссий енгиллиги" таркибий қисмлари деярли тенг равишда ифодаланади, бу санъат, нутқ, товушлар, ташқи кўриниш ва хатти-ҳаракатлар орқали бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини аниқлаш орқали ҳиссиётларни жисмоний ҳолати, ҳис-туйғулари ва фикрлари билан аниқлаш қобилиятининг пасайишини англатади. Ушбу педагогик касбий фаолиятда ҳис-туйғуларни ва эҳтиёжларни аниқ ифода этиш педагогик қобилияти, ҳақиқий ва ёлғон ҳиссиётларни фарқлаш, шунингдек, маълум бир ҳиссиётни келтириб чиқариш ва уни кейинчалик бошқариш қобилиятидир.

Мутахассиснинг касбий шакилланишида педагог шахсида эмоционал онгнинг таркибий қисмларини таққосласак, айтишимиз мумкинки, педагогика таълим йўналиши талабаларида юзларнинг ҳиссий баҳоланиши, ҳиссиётларни кечишини тушуниш қобилияти, уларнинг ўзгарувчанлик механизмлари, шунингдек вақт ўтиши билан ҳиссиётлар йўналиши, аралаш ҳиссиётлар ва мураккаб ҳис-туйғуларни ажрата олиш қобилиятига эга. Ўзларининг ҳиссий ҳолатини тартибга солиш қобилиятининг камлиги асосий босқичлардан бири деб айтиш мақсадга мувофиқ саналади.

Мутахассисларни тайёрлашда келажакдаги касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари ётади. Педагоглар ва психолог мутахассисларнинг келажакдаги касбий фаолияти биринчи навбатда "одам-одам" ёки аниқроғи, субъект-субъект муносабатлари билан боғлиқ бўлиб, бу муносабатларнинг марказида шахс туради. Касбнинг ўзи одамлар билан самарали ўзаро муносабатда бўлиш учун одамнинг ва бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини тушунишни талаб қилади. Бўлажак мутахассислар касбга йўналтирувчи тренингларда ва ихтисослаштирилган фанларда қатнашиб, ҳиссий ақллари ривожлантирадилар. Педагог касбини танлаш дастлаб

бошқасини (ёки ҳеч бўлмаганда ўзини), шу жумладан ҳиссий тажрибаларини билишга бўлган қизиқиш билан боғлиқ деб тахмин қилинади.

Муҳандислик касби одамга диққатни жалб қилишни англамайди, касбий фаолиятнинг асоси масаласи предметдир ва ҳатто зарур бўлган шахслараро муносабатлар нафақат ҳиссий ва интеллектуал қобилиятларни, балки техник хусусиятларни ҳам ривожлантиришни талаб қиладиган бундай масала билан воситачилик қилинади. Бироқ, бизнинг профессионал фаолиятимизнинг маҳсулдорлиги бизнинг ҳиссий ҳолатимизга боғлиқ эканлиги ҳақида бир қанча илмий изланишлар бундан мустасно эмас. Ривожланган ҳиссий заковат ҳиссиётларни оқилона бошқаришга имкон беради.

Н.Е. Шеринская ижтимоий гуманитар ва техник йўналишдаги талабалар, бўлажак педагоглар, психологлар ва муҳандислар иштирокида тадқиқот ўтказди. Тадқиқот натижаларига кўра, ҳиссий онг ва бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини англаш, шунингдек, ҳамдардлик нуқтаи назаридан, гуманитар йўналишида таълим олувчи талабалар муҳандислик талабаларидан анча устунлиги назарда тутилган. "Ўз-ўзини мотивация қилиш", "ҳиссиётларни бошқариш" компонентларига кўра, муҳим фарқлар топилмади. Бўлажак педагоглар учун, техник мутахассислик талабаларига қараганда, уларнинг ҳис-туйғулари кўпроқ маълумотга эгалиги билан фарқланиши изоҳланганлиги асос сифатида қабул қилинган (улар ўзлари ҳақида билим манбаи). Тахмин қилиш мумкинки, муҳандислик факултети талабалари ҳис-туйғуларни етказадиган маълумотлардан фойдаланмаслик кузатилади. Умуман олганда, педагог мутахассислиги ва техника мутахассислиги касбий фаолиятида ўзига хос босқичларни кузатиш мумкин.

Ўзига "бегона" бўлиб, бошқасига нисбатан ҳамдардлик билан муносабатда бўлиш қийин, шунинг учун уларнинг тушунчаси ва бошқаларнинг ҳиссий ҳолатига таъсири янада ёмонроқ. Бўлажак педагоглар ўзларининг ҳис-туйғуларини яхшироқ назорат қиладилар, аммо сезиларли фарқ бўлмаса-да, ҳиссий мослашувчанликнинг тарқалиш тенденцияси мавжуд: улар ўзига хос бўлган тажрибаларни тезроқ ўрганишади. Касбий педагогик эмоционал онгнинг деярли барча таркибий қисмларида кўпроқ ривожланган, ўз-ўзини мотивация қилиш бундан мустасно, бу ўзларининг ҳис-туйғуларини ўзбошимчалик билан бошқаришдир. Педагоглар орасида ушбу компонентнинг юқори кўрсаткичи сезиларли даражада устун бўлишига қарамай, уларда ўзбошимчалик назорати паст даражада бўлган одамлар етарли. Муҳандислар орасида педагоглардан фарқли ўларок, ушбу қобилиятнинг ривожланиш тезлиги кам бўлган субъектлар кам бўлса ҳам, улар паст даражага эга бўлганларга қараганда кичикроқдир. Кўпгина муҳандислик талабалари ҳаракат қилиш керак бўлганда ўзларининг ҳис-туйғуларини бошқаришлари мумкин, яъни бу касбий йўналиш ўзига хос хусусиятларининг намоён бўлишидир.

Умуман олганда, касбий камолот даражаси бўлажак педагогларда бўлажак муҳандисларга қараганда ўртачадан юқори. Бироқ, педагоглар ва бўлажак

муҳандислар орасида ҳиссий ақлнинг ўртачадан юқори даражаси бўлган одамлар етарли.

Агар ишбилармон одамлар - муҳандислар учун бунга йўл қўйилса, "одам - одам" соҳасида ишлайдиган одамлар учун ҳиссий ақлнинг етарли даражада ривожланиши бу касбнинг талабидир. Шу билан бирга, агар муҳандис ўзининг ижтимоий ривожланишини, мартаба ўсишини режалаштирса, бу кўп жиҳатдан ижтимоий муҳит билан муваффақиятли ўзаро боғлиқдир, унда бу нафақат ривожланган когнитив қобилиятларни, балки етарлича ривожланган ҳиссий интеллектни, айниқса муҳандиснинг касбий субъектлик фаолияти бошланган тақдирда ҳам талаб этилади. Ҳамкасблари, қўл остидаги ходимлар, педагог касбини шаклланишида бошқарув менежмент билан алоқани бойитади. Эҳтимол, ушбу муаммоларни англаш педагогика менежментида янги йўналиш - ҳиссий бошқарувнинг пайдо бўлишини ҳам англатади.

Педагогнинг эмоционал онг босқичининг асоси сифатида касбий ақлий қобилиятнинг хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ.

Хулоса қилиб айтганда, таълим тараққиётни белгилайди, тарққиёт эса таълимни белгилайди шу нуқтаи назардан олиб қараганда таълим берувчи педагогнинг касбий хусусиятлари мактаб таълимини белгилаш билан бир қаторда келажак авлоднинг таълим олиши масаласидир. Олий таълим профессор ўқитувчилари ва таълим олувчи ёшларнинг давлат таълим стандартларини ўзлаштириш даражасига кенг маънода боғлиқ. Педагогик касбий фаолиятни шакллантиришда мутахассисларнинг етарли даражада таълим тарбия олишга маъсулиятни амалга ошириш эҳтимолдан ҳоли эмас.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шавкат Миромонович Мирзиёев “Биз буюк келажагимизни мард ва олий жаноб халқимиз билан бирга қурамир”
2. Жалолов А. Касб қандай танланади. – Т., 2010.-62-б.
3. Суннатов Р.И., Парпиев У. «Касбга йўналтириш маслаҳатлари: методлар, муаммолар, имкониятлар», Тошкент 2001 йил.
4. Қодиров К.Б. “Касб танлашга тайёргарликнинг психологик жиҳатлари ва касбий ташхис”, Тошкент 2001 йил
5. Бобохонов А., Махсумов А. Абдулла Авланийнинг педагогик фаолияти ва таълим-тарбия тугрисида фикрлари. -Тошкент: Уқитувчи, 1966.- 88 б.
6. Абдурахманова Р.Б. Становление профессиональной направленности педагогов и психологов Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - Ташкент, 2005.-22 с.
7. Асадов Ю.М. Индивидуально-психологические особенности учителя как факторы развития профессионализма Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - Ташкент, 2007.-25 с.

8. .Исмоилова Ф.С. профессиональный опыт специалистов и управление им в условиях формирования рыночной экономики. Автореф. дис. ...доктор, психол. наук. - Москва, 2000.-41 с

ХОДИМЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШАСОСЛАРИ.

Солиева Ҳилола Махамадмусаевна

Ахмаджонова Шахноза Яркиновна

Андижон вилояти Юридик техникуми

Мутахасислик фани ўқитувчилари

Аннотация: Меҳнатга оид муносабатларда ходимларни ҳуқуқларини ҳимоя қилишда вакиллик органларининг ўзига хос ўрни бор. Вакиллик органлари ичида касаба уюшмаларининг тутган ўрни жуда муҳим сабаби давлатимизда касаба уюшмалари ходимлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда энг кенг тарқалган вакиллик органи ҳисобланади. Касаба уюшмалари иш берувчилар ва ҳокимият идораларида ҳамда судларда ходимларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Касаба уюшмалари нафақат бизнинг давлатимизда балки бошқа давлатларда ҳам ходимларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи асосий вакиллик органи ҳисобланади.

Калит сўзлар: Вакиллик органи, касаба уюшмаси, ходимлар, меҳнат муносабатлари, меҳнат муҳофазаси, иш берувчилар, ижтимоий ҳимоя, ҳуқуқий кафолат, аъзолик бадали, юридик шахс, меҳнат низолари.

Меҳнатга оид муносабатларда ходимларнинг манфаатларини ифода этишда вакил бўлиш ва бу манфаатларни ҳимоя қилишни корхонадаги касаба уюшмалари ва уларнинг сайлаб қўйиладиган органлари ёки ходимлари томонидан сайланадиган бошқа органлар амалга ошириши мумкин. Ходимлар вакиллик қилишни ҳамда ўз манфаатларини ҳимоя қилишни ишониб топширадиган органни ўзлари белгилайдилар.

Барча вакиллик органлари ўз ваколатлари доирасида иш олиб боради ва ходимлар манфаатларини ҳимоя қилишда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

Корхонада бошқа вакиллик органларининг ҳам бўлиши касаба уюшмаларининг ўз вазифаларини амалга ошириш борасидаги фаолиятига тўсқинлик қилмаслиги лозим.

Бугунги кунда касаба уюшмалари мамлакатимиздаги корхона ва ташкилотларда ходимлар номидан иш кўриб, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини иш берувчилар, уларнинг вакиллик органлари, марказий ва маҳаллий давлат органларида ифодагаётган асосий жамоат бирлашмаси ҳисобланади.

Касаба уюшмалари мулкка эгалик ҳуқуқи асосида ўзларига қарашли бўлган мол-мулк ва пулларга эгалик қиладилар, улардан фойдаланадилар ва уларни тасарруф этадилар. Касаба уюшмалари давлат, хўжалик, кооператив ва бошқа жамоат ташкилотларининг мажбуриятлари учун жавоб бермайдилар, ўз навбатида улар ҳам касаба уюшмаларининг мажбуриятлари учун жавоб бермайдилар.

Касаба уюшмаси бюджети маблағининг манбалари, маблағни шакллантириш ва ундан фойдаланиш тартиби касаба уюшмалари уставида белгилаб берилади.

Касаба уюшмаларининг молиявий фаолияти уларнинг ўз уставларига мувофиқ амалга оширилади.

Мулкчилик ва хўжалик юритиш шаклидан қатъи назар барча корхона ва ташкилотларда касаба уюшмалари ташкил этилади ҳамда ўзининг доимий ишловчи органи яъни касаба уюшмаси қўмитасига эга бўлади. Ўз органи орқали иш берувчи ва бошқа идоралар билан ўзаро алоқаларни амалга оширадilar.

Касаба уюшмаси қўмитаси касаба уюшмаси аъзоларининг умумий мажлисида сайлов йўли билан ташкил этилади.

Касаба уюшмалари фаолиятининг асосий принциплари қуйидагиларданиборат:

- қонунийлик;
- ихтиёрийлик;
- камситишга йўл қўймаслик;
- мустақиллик ва ўзини ўзи бошқариш;
- тенг ҳуқуқлилик;
- ошкоралик ва очиклик.

Касаба уюшмалари ўз фаолиятини жамоат бирлашмаси шаклидаги юридик шахсга ташкил этган ҳолда амалга оширади.

Касаба уюшмалари бир ёки бир нечта ташкилот ходимларининг ташаббусига кўра ташкил этилади.

Касаба уюшмаларининг бўлинмалари, бошланғич касаба уюшмалари ташкилотлари юридик шахс мақоми билан ёки юридик шахс мақомисиз ташкил этилиши мумкин. Касаба уюшмалари ўз бошланғич касаба уюшмалари ташкилотларининг, шу жумладан юридик шахс мақомига эга бўлмаган бошланғич касаба уюшмалари ташкилотларининг ҳисобини юритади.

Касаба уюшмалари адлия органларида рўйхатдан ўтказилган устав асосида фаолият кўрсатади.

Давлат органлари, уларнинг мансабдор шахслари, иш берувчилар касаба уюшмаларини, уларнинг бирлашмаларини ташкил этиш ташаббускорлари, шунингдек уларнинг раҳбар органлари аъзолари бўлиши мумкин эмас.

Касаба уюшмасини, касаба уюшмалари бирлашмасини ташкил этиш ташаббускорлари қурултойни (конференцияни) ёки умумий йиғилишни чакиради, унда устав қабул қилинади, шунингдек раҳбар органлар тузилади.

Касаба уюшмалари, уларнинг бирлашмалари, шунингдек юридик шахс бўлган бўлинмалари ҳамда бошланғич касаба уюшмалари ташкилотлари давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан ташкил этилган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Касаба уюшмалари тўғрисида”ги қонунининг 20-моддасида касаба уюшмасининг, касаба уюшмалари бирлашмасининг устави ҳақида қуйидагилар белгиланган:

Касаба уюшмасининг, касаба уюшмалари бирлашмасининг уставида қуйидагилар назарда тутилади:

номи, мақсадвавазифалари;
ташкилий-ҳуқуқий шакли, фаолият қайси ҳудуддо ирасида амалга оширилса,
ўша ҳудуд;
бирлашаётган ходимларнинг тоифалари ва касбий гуруҳлари;
касаба уюшмаси,
касаба уюшмалари бирлашмаси аъзолигига қабул қилиш ва ундан чиқиш (чиқариш)
шартлари;
аъзолик бадалларини тўлаш тартиби ва уларнинг миқдорлари;
аъзоларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари;
тузилмаси ва раҳбар органлари, зарур бўлган тақдирда нозорат-тафтиш органлари;
касаба уюшмалари органларининг ваколати ва уларни шакллантириш тартиби,
уларнинг ваколатларимуддатлари,
доимий асосда фаолият кўрсатувчи раҳбар органининг жойлашганери;
пул маблағларини ва бошқа мол-мулкни шакллантириш манбалари,
шунингдек уларни бошқариш тартиби;
аъзолар олдида ҳисобот бериш тартиби ва муддатлари;
қайтаташкил этиш ватугатиш тартиби;
уставга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тартиби.
Меҳнат Кодексининг 23-моддасида ходимлар вакиллик органларининг
ҳуқуқлари кўрсатилган:
Ходимларнинг вакиллик органлари қуйидагиларга ҳақлидир:
музокаралар олиб бориш, жамоа шартномалари ва келишувлари тузиш, уларнинг
бажарилишини текшириб туриш, иш берувчига корхонада меҳнат тўғрисида
норматив ҳужжатлар тайёрлаш юзасидан таклифлар киритиш;
корхона ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга доир масалаларни кўриб
чиқишда қатнашиш;
меҳнат низоларини кўрувчи органларда ходимлар манфаатини ҳимоя қилиш;
иш берувчи ҳамда у вакил қилган шахсларнинг қарорлари меҳнат тўғрисидаги
қонунлар ёки бошқа норматив ҳужжатларга зид бўлса ёхуд ходимларнинг
ҳуқуқларини бошқача тарзда бузаётган бўлса, бу қарорлар устидан судга шикоят
қилиш.
Вакиллик органлари ижтимоий-меҳнат муносабатларида ходимларнинг
манфаатларини ҳимоя этишга қаратилган бошқа хатти-ҳаракатлар ҳам, башарти бу
хатти-ҳаракатлар қонун ҳужжатларига зид бўлмаса, қилишлари мумкин.
Ходимларнинг вакиллик органлари ҳуқуқларининг амалга оширилиши
корхонада меҳнат самарадорлигини пасайтирмаслиги, ўрнатилган тартиб ва иш
режимини бузмаслиги керак.
Ходимларнинг вакиллик органлари ўзларининг мақсад ва вазифаларини амалга
оширишлари учун керакли ҳажмда ҳуқуқ ҳамда ваколатлар билан таъминланганлар.

Ходимлар вакиллик органлари корхоналарда иш берувчилар билан меҳнат шарт-шароитлари юзасидан музокаралар олиб бориш ваколатига эга бўлиб, иш берувчи анашундай музокаралар юритиш учун зарур бўлган техник, иқтисодий ва бошқа ахборотларни бериши, музокаралар учун қулай шароит яратиши лозим. Музокаралар чоғида ўзаро келишиб ҳал этиш мумкин бўлмаган ихтилофлар юз берганида улар жамоаларга доир меҳнат низоларини ҳал этиш учун белгиланган тартибда ҳал этилади.

Меҳнат Кодексига кўра корхонада жамоа шартномаси тузиш ташаббуси ҳуқуқи ходимлар вакиллик органига, жумладан касаба уюшмаларига тегишли.

Ходимлар вакиллик органлари тузилажак жамоа шартномаси, жамоа келишуви мазмуни юзасидан таклифларини билдиради. Жамоа шартномаси қабул қилиниши ҳамда унинг ижро этилишининг таъминланишида фаол қатнашади.

Меҳнат Кодексига кўра ходимлар вакиллик органига корхонада тузилган жамоа шартномаси иш берувчи томонидан бажарилишини назорат қилиш ваколати берилган. Бундай назорат шакл ва услублари хилма-хил бўлиб, улар ҳақида Меҳнат Кодексида ва бошқа меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларида кўрсатилган.

Ходимлар вакиллик органи корхонада муайян масалага оид локал меъёрий ҳужжат қабул қилиниши юзасидан иш берувчига таклифлар тақдим этади ҳамда уларни қабул қилиниши учун зарур чора-тадбирларни кўради.

Корхонанинг ижтимоий–иқтисодий ҳаётига таалуқли бўлган, ушбу йўналишда истиқбол вазибалари белгиланишига оид қарорлар қабул қилиниши, чора-тадбирлар ишлаб чиқилишида ходимлар вакиллик органи иштирок этади ва бундай иштирок этишнинг шакллари хилма-хилдир. Ушбу масалаларда биргаликда тадбирлар ишлаб чиқиш, бу ҳақда келишиб олиш кабилар шулар жумласидан саналади.

Касаба уюшмаси ва ходимларнинг бошқа вакиллик органи меҳнат низоларини кўрувчи органларда ходимлар манфаатларини ҳимоя қилади. Жумладан:

а) Меҳнат низолари комиссияси таркибида қатнашиб, низони бевосита мазмунан кўриб ҳал этиш билан шуғулланади;

б) Судда ва бошқа органларда ходимлар вакили сифатида уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади;

в) Ходим манфаатини кўзлаб судда даъво қўзғайди ва низони ҳал этилишида ходим манфаатлари йўлида ҳаракатлар қилади;

г) Жамоаларга доир меҳнат низолари кўриб ҳал этилишида иштирок этади.

Низо кўриб ҳал этилиши чоғида ходимлар вакиллик органининг моддий ҳуқуқий ва процессуал ваколатлари қонун ҳужжатларига кўра белгиланади.

Иш берувчи кундалик фаолияти қонунийлиги устидан тегишли назоратни амалга оширади. Хусусан, иш берувчи томонидан Меҳнат Кодексига, қонун ҳужжатлари ҳамда корхона локал меъёрий ҳужжатларига зид бўлган қарорлар қабул қилишса уларни қонунга мувофиқ бўлишини таъминлашни талаб қилади. Талаб бажарилмагани ҳолда бу ҳақда судга даъво аризаси билан мурожаат қилади.

Ходимлар вакиллик органи, жумладан, касаба уюшмаси ходимлар манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳатти-ҳаракатларни ҳам амалга оширишлари мумкин.

Ходимлар вакиллик органининг фаолияти ва улар томонидан ҳуқуқларни амалга оширилиши қархонани бир маромда ишлашига, иш самарадорлигига, қархонада ўрнатилган тартиб ва қоидалар бузилишига олиб келмаслиги керак.

Меҳнат кодекси ва бошқа меҳнат қонун ҳужжатлари ходимлар вакиллик органида фаолият юритаётган шахслар учун қўшимча қафолатларни назарда тутди. Бундай қўшимча қафолатлар белгиланишдан мақсад – ходимлар ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилгани, бу соҳада фаоллик ва ташаббус кўрсатгани учун ходимларнинг тазйикка учрашлари ҳамда жабр кўришларига йўл қўйилмасликдан иборат.

Ходимлар вакиллик органи аъзоси сифатида фаолият юритган ҳамда қонунда белгиланган қўшимча қафолатдан фойдаланадиган ходимлар жумласига қархона касаба уюшмаси, унинг доимий комиссиялари ишида асосий меҳнат вазифасини бажаришдан озод этилмагани ҳолда (ишидан бўш пайтларида) қатнашадиган шахслар: касаба уюшмаси қўмитасининг аъзолари, ишдан озод қилинмаган раиси киради.

Ходимларнинг вакиллик органига сайланган ва асосий ишидан озод этилмаган ҳолда фаолият юритадиган ходимлар ишлаш жараёнида, шунингдек улар сайлаб қўйиладиган вазифаларидан бўшатирилганларидан кейин 2 йил давомида иш берувчи ташаббуси билан ишдан бўшатирилишлари учун қархона жойлашган тумандаги ишга жойлаштиришга кўмаклашиш марказларининг олдиндан розилигини олмасдан ишдан бўшатирилишлари мумкин эмас.

Россия Федерацияси Меҳнат кодексининг 30 -моддасида, касаба уюшмалари касаба уюшмасига аъзо бўлмаган ишчиларнинг манфаатларини ҳам ифода этиши мумкин.

Касаба уюшмалари ташкилотлари ва касаба уюшмалари органлари орқали ҳаракат қилади. "Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг қафолатлари тўғрисида" Федерал қонунига мувофиқ, бу касаба уюшмаси, касаба уюшмалари уюшмаси (бирлашмаси) уставига ёки бошланғич касаба уюшма ташкилоти тўғрисидаги низомга мувофиқ тузилган органлардир.

Касаба уюшмаси органи касаба уюшмаси вакили - касаба уюшмаси ташкилотчиси, касаба уюшмаси ташкилоти, касаба уюшмаси, касаба уюшмалари уюшмаси (бирлашмаси) раҳбари, касаба уюшмаси органи ва вакиллик қилишга ваколатли бошқа шахс бўлиши мумкин. Ташкилот ходимларининг жамоавий битим тузиш, ҳулоса қилиш ва ўзгартиришдаги манфаатлари жамоа шартномаси, унинг бажарилишини назорат қилиш, шунингдек, ташкилотни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқини амалга оширишда, иш берувчилар билан ишчиларни кўриб чиқишда, касаба уюшмаларининг бошланғич ташкилоти ёки ходимлар томонидан сайланган бошқа вакиллар вакили бўлиши керак. Россия Федерацияси Меҳнат кодексининг 31 -

моддаси касаба уюшмаларининг бошланғич ташкилоти тузилмаган ёки кўпчилик ходимларни бирлаштирмаган тақдирда танланади.

Ходимларнинг шартномалар тузиш ва ўзгартириш, жамоавий меҳнат низоларини тузиш ёки ўзгартириш тўғрисидаги манфаатлари битимлар, уларнинг бажарилишини назорат қилиш, шунингдек, ижтимоий ва меҳнат муносабатларини тартибга солиш бўйича комиссиялар фаолиятини тузиш ва амалга оширишда тегишли касаба уюшмалари, уларнинг ҳудудий ташкилотлари, касаба уюшмалари уюшмалари ва ҳудудий ташкилотлар бирлашмалари вакиллик қилади. Ижтимоий шерикликнинг ушбу даражасидаги бошқа ишчилар вакиллари иштирок этмайди.

Касаба уюшмаси аъзоси бўлмаган ходимлар касаба уюшмаси ташкилотининг органларига иш берувчи билан муносабатларда ўз манфаатларини ифода этиш ҳуқуқини бериш ҳуқуқига эга. Амалда, ваколатлар, одатда, маълум бир ходимнинг манфаатларини таъминлаш тўғрисидаги ариза билан тегишли касаба уюшма органига мурожаат қилиш орқали ўтказилади.

Вакиллик ваколатларини бериш фақат ташкилотда амалга оширилади, бошқа даражаларда бу мумкин эмас. Россия Федерацияси Меҳнат кодекси ваколатларни вакиллик ҳуқуқига фақат жамоавий битим тузиш, хулоса қилиш ёки ўзгартириш учун ўтказиш имкониятини беради.

Ташкилотда бошланғич касаба уюшма ташкилоти бўлмаган тақдирда, шунингдек, ишчиларнинг ярмидан камини бирлаштирган касаба уюшмаси бўлса, умумий йиғилишда (конференцияда) ишчилар ўз манфаатларини ҳимоя қилишни ташкилотга ишониб топширишлари мумкин. Бошқа вакилнинг мавжудлиги профессионал ташкилот томонидан ўз ваколатларини амалга оширишга тўсқинлик қила олмайди.

Ходимларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича касаба уюшмалари турли тажрибалар ўтказиши, сўровлар ва ходимлар фикрини ўрганиш учун тадқиқотлар ўтказиши мумкин, масалан Исландияда ўтказилган экспериментни олиш мумкин.

Исландия 2015–2019 йилларда иш вақтини қисқартириш бўйича ўтказилган иккита кенг қўламли эксперимент натижаларини сарҳисоб қилди.

Тажриба қатнашчилари қисқартирилган жадвал бўйича ишладилар: ҳафтасига 40 соат ўрнига 35–36 соат, иш ҳақи эса ўзгармай қолди. Биринчи тажрибада тахминан 2500 киши қатнашган бўлса, иккинчисида 440 киши қатнашган. Ушбу иккита тадқиқот биргаликда мамлакатнинг меҳнатга лаёқатли аҳолисининг 1% дан ортиғини қамраб олган.

Муваффақиятли синовлардан сўнг Исландия касаба уюшмалари ўн минглаб ишчилар учун иш вақтини доимий равишда қисқартиришга эришдилар.

Кўпгина ҳолларда, ходимларнинг иш вақтини қисқартириш ҳатто айрим сервисларни яхшилашга ёрдам берди.

Тажрибаларда турли соҳалардаги ишчилар, жумладан болалар боғчалари, касалхоналар, ижтимоий хизмат кўрсатувчи ташкилотлар қатнашди.

Тадқиқот муаллифлари таъкидлашларича, ходимларнинг фаровонлиги бир неча ўлчовларда ўзгарди. Стресс даражаси камайган, соғлиқ ва ҳаёт мувозанатини яхшиланиб, ишчанлик кўтарилган. Уларнинг сўзларига кўра, тажрибалар шаҳар ёки мамлакат бюджетига ҳеч қандай таъсир кўрсатмаган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. 1.Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. –Т.: Адолат, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Қасаба уюшмалар тўғрисида”ги қонуни //Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.12.2019 й., 03/19/588/4115-сон .
3. Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон, 441-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 декабрдаги 1066-сонли “Ўзбекистон Республикаси бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2018 й., 09/18/1066/2428-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 12-сонли “Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланилиши ҳақида”ги қарори.

МИЛЛИЙ АДАБИЁТЛАР

1. Гасанов М.Ю., Соколов Е.А. Ўзбекистон Республикасида меҳнат шартномалари (контракт).Ўқувқўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 1999. Б.528.
2. Иноятов А.А. Ўзбекистон Республикасининг меҳнат ҳуқуқи. –Т.: “Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси” нашриёти, 2002. Б.287.
3. Турсунов Й. Меҳнат ҳуқуқи. –Тошкент: Молия, 2002. Б.265.
4. 5. Меҳнат ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган низолар. Амалий қўлланма. – Т.: “Baktriapress”, 2016. Б.384.

ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИ

1. <http://www.gov.uz>
2. <http://www.lex.uz>
3. <http://www.ziyo.net>
4. <https://library.tsul.uz/>
5. <http://www.norma.uz>

Bafoyeva Sohiba.

Buxoro viloyati Romitan tumani

4 - Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologi

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning o'yin,ta'lim-tarbiya jarayonlarida namoyon bo'ladigan turli xil holatlariga nisbatan bolalarning qaysi temperament turiga kirishlarini aniqlashda xatolikka yo'l qo'ymalik,yani ba'zan bolalarda namoyon bo'ladigan turli xil temperament xususiyatlarni e'tibordan chetda qoldirmaslik ko'zda tutilgan.*

Kalitso'zlar:*temperament,flegmatik,sangvinik,xolerik,melanxolik,tip,ijtimoiymuhit,xa*
rakter.

Аннотация:*В статье в дошкольных образовательных организациях важно не ошибиться в определении типа темперамента детей по отношению к различным ситуациям,проявляющимся в их игровых,образовательных и воспитательных процессах,т.игнорировать различные особенности темперамента ,которке иногда проявляются у детей.*

Ключевые :*темперамент,меланхолия,сангвиник,холерик, флегматик, тип*
социальная среда.

Abstract :*Children in kindergarten not to make a mistake in determining which type of temperament children fall into in relation to the various situations manifested in the game,education and upbringing processes ,that is,not ignore the various temperament characteristics that are sometimes manifested in children .*

Key words: *temperament,phlegmatic,sanguine,choleric,melancholy,tyre social*
enviroment.

Kirish qism

Mashhur psixolog Merlin shunday deb yozgan edi:„Ikkita daryoni tasavur qiling biri sokin,ikkinchisi tez,tog'li.Birinchisining borishi deyarli sezilmaydi,chayqalishlar va bo'ronli sharsharalari yo'q.Ikkinchisi esa butunlay teskari.Daryo tezda oqadi,undagi suv shivirlaydi,qaynaydi va toshlarga tegib ko'pik bo'laklarga aylanadi".Insonlar ham xuddi shunday o'zlarining his-tuyg'ulari bilan bir-birlaridan farq qiladilar,ajralib turadilar.Insonlar his-tuyg'ularini o'rganish ,ularning xatti-harakatlarini tushunish maqsadida temperament tushunchasi fanga olib kirilgan.

Har bir kishining o'z temperamenti bo'ladi.Temperament-kishidagi hisiyotlarning qo'zg'alishida va u bajaradigan harakatlarda ko'rinadigan individual xususiyatdir.

Temperamentlar 4 tipga ajratilgan bo'lib ularni quyidagicha tariflash mumkin. Xolerik temperamentli bola: faol; beixtiyor; muqobil; Ko'pincha tajovuzkor. Bunday bolalar shovqinli va faol o'yinlarni afzal ko'radilar, yetakchilik fazilatlarini namoyon etadilar, materialni tezda idrok etadilar va yodlaydilar, ular uchun yangi muhitga osongina moslashadilar va qiyinchilik bilan uxlab qolishadi. Xolerik bolaning ota-onalari bolaning energiyasini to'g'ri yo'naltirishga harakat qilishlari kerak. Bunday bolani sportga yo'naltirish juda foydali. Xolerik bolalar yopiq joylarni yoqtirmaydilar, shuning uchun tabiatda sayr qilish va toza havo ular uchun juda foydali.

Melankolik temperamentli bolalar juda xavotirli, o'zini tuta bilishadi, boshqalarga nisbatan yopiq, oqilona, shoshilmaydilar. Bunday bolalar tezda charchashadi, o'z qobiliyatlariga ishonchlari komil emas, juda sezgir. Melankolik bolalar kattalar bilan muloqot qilishni yaxshi ko'radilar, ular osongina xafa bo'lishadi. Ota-onalar melankolik bolalarga g'amxo'rlik, e'tibor va mehr ko'rsatishlari, ularning tashabbuslarini rag'batlantirishlari, ular bilan muloqot qilish jarayonida ehtiyot bo'lishlari kerak.

Flegmatik temperamentli bola harakatsiz, xotirjam, vazmin, hissiyotsiz. Bunday bolalar tinch o'yinlarni afzal ko'radilar, uzoq vaqt davomida yangi sharoitlarga moslashadilar. Ota-onalar flegmatik bolalarni faollashtirishga, bo'sh vaqtlarini diversifikatsiya qilishga, epchillik va harakatchanlikni rivojlantirishga harakat qilishlari kerak.

Sangvinik temperamentli bolalar ochiq ko'ngil, faol, chaqqon, quvnoq, yetakchilikka moyil. Ular kamdan-kam xafa bo'lishadi, ular ochiq o'yinlarni yaxshi ko'radilar. Sangvinik bolalarda ko'pincha sabr-toqat yetishmaydi. Bunday bolalar haqiqatan ham doimiy nazoratga va kattalarning e'tiboriga muhtoj.

Kishi qanday temperament vakili ekanligi uning hissiyotlari qo'zgaluvchanligida, barqarorligida, aqliy jarayonlarida, nutq tezligida, bajaradigan har bir harakatida aks etadi. Bolalarning ham qanday temperament vakili ekanligi shu holatlarda namoyin bo'ladi. Temperament insonda tug'ma paydo bo'lgan bo'lsada, u tarbiya va tashqi ta'sirlar natijasida o'zgarishi mumkin. Tashqi ta'sirlarga bola yashab turgan ijtimoiy muhitdagi hodisalar va insonlar kiradi. Insonlar orasida bolaning ota-onasi, tarbiyachi –ustoz muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar bolalarida temperament xususiyatlarni yoshlikdan tarbiyalab borishlari lozim. Buning uchun avvalambor bolaning qaysi temperamentga kirishini aniqlash lozim. Bunda ota-onalar tarbiyachi, ustozlar bilan, pedagog-psixologlar bilan hamkorlikda ish olib borishlari lozim. Chunki bolaning faqat oilada bo'ladigan turli sharoitlarga munosabatini ko'rib uning qaysi temperamentga kirishini aniqlab bo'lmaydi. Bolani maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, ko'chada va oilada turli sharoitlarda o'zini tutishini baholab umumlashtirib so'ng xulosa chiqarish kerak. Bunday yo'l tutishimizga sabab bolaning qanday psixologik holatda ekanligini aniqlamay turib uni chetdan turib baholab noto'g'ri xulosa chiqarmaslikdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida har bir bolaga nisbatan uning qaysi temperamentga kirishi aniqlanadi va shunga ko'ra unga turli xil munosabatda bo'ladilar. Demak bolaning qasi tip vakili ekanligi va buni to'g'ri aniqlash juda muhim ahamiyatga ega. Biz bolalarni faqatgina bitta holatni ko'ra turib baholay olmaymiz. Chunki bolada turli hodisalarga nisbatan hosil bo'ladigan turlicha holatlar mavjud. Masalan, bolaga uyga vazifa berilganda, vazifani bajarishda va uy ishlarini qilishida sekin harakat qilishini ko'rib, uni flegmatik deb o'ylash mumkin. Ammo uni stadionda o'zi yoqtirgan komanda raqib darvozasiga to'p kiritgan paytida jazavaga tushishini ko'rib, uni xolerik tempermentli bola degan xulosaga kelamiz. Guruhda u sangvinik temperament vakili xususiyatlarini namoyon qilishi yoki doska oldiga chiqqanda uni melanxolik deb o'ylashimiz mumkin. Turli temperamentga ega bo'lgan o'quvchilarni ana shunga o'xshash sharoitlarda kuzatsangiz ularning xulq-atvorlari yan ham xilma-xil ekanini ko'rishimiz mumkin. Shuning uchun ham boladagi turli psixologik holatlarni kuzatmay turib uni ma'lum bir temperamet vakili deyish qiyin. Bolaning qaysi temperament vakilli ekanligini aniqlash usullari juda ham ko'p. Masalan o'yin orqali ham bolaning qaysi temperment vakili ekanligini aniqlashimiz mumkin. Buning uchun stolga 20 ta kubik va kurakcha qo'yib kubiklarni kurakchaga qo'yib 2-stulga ko'chirishni taklif qilinadi. Bunda xolerik tipdagi bola ishni birinchi bo'lib bajaraman deb shoshilib kubiklarni to'kib yuboradi. Melanxolik men buni qila olmayman deydi, flegmatik shoshmasdan sekin bajaradi. Qaysi usuldan foydalanishimizdan qat'iy nazar xatolikka yo'l qo'ymasligimiz uchun biz bolani psixologik holatini aniqlagandan so'ngina uni qaysi temperament vakili ekanligini aniqlashimiz kerak.

Xulosa

Bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularni aqlan yetuk komil shaxslar qilib voyaga yetkazish har bir ota-ona pedagog uchun o'ta ma'sulyatli vazifadir. Bu vazifani ado etishda amalga oshiriladigan har bir harakat va holat muhim sanaldi. Bunda bizga bolaning qanday temperament vakili ekanligini bilish yordam beradi. Chunki hech bir ota-ona va pedagog bolaning xarakterini bilmay turib unga qanday munosabatda bo'lishi bilmaydi. Ota-ona va pedagoglardan talab qilinadigan narsa esa faqatgina bolaning qanday xarakter vakili ekanligini to'g'ri aniqlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi.pdf.
2. Maktabgacha pegagogika. SH. Sodiqova. Toshkent -2012.
3. Psixolog Kitobi. Toshkent-2021 .Nasiba Erxonova. Shoirra Isaqova.
4. [https://atelim.com/Alisher navoiy nomidagi Samarqand davlat universiteti psixalogiya kafedrası](https://atelim.com/Alisher-navoiy-nomidagi-Samarqand-davlat-universiteti-psixalogiya-kafedrası).
5. V.S Merlin, Temperament nazaryasi bo'yicha insho, 1973.

**LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNI IFODALASHDA FRANSUZ VA O'ZBEK
TILIDAGI MUOMALA MADANIYATIDAGI RASMIY VA NORASMIY MUROJAAT
SHAKLLARI.**

Sindorov.R

(SamDChTI tayanch doktoranti)

rajapboysindorov77@gmail.com

Dunyoning har qanday tili va madaniyatida murojaat shakllari ikki xil ko'rinishda, rasmiy va norasmiy tarzda nomoyon bo'ladi. Bular xuddi til va nutq kabi bir-biriga o'xshash va noo'xshash tomonlarga ega. Rasmiy murojaat o'zining keng ko'lamli ishlatilishi bilan norasmiy murojaatdan anchagina farqli tomonlari mavjud. Rasmiy murojaat o'zining ilmiy ko'rinishi bilan norasmiy muomaladan butkul farq qiladi. Rasmiy murojaatlar asosan idoralarda, ta'lim muassalarida, tashkilotlarda hamda madaniyatli va ziyoli kishilar davrasida qo'llanadi. Bundan tashqari gazeta, jurnal va televideniye ko'rsatuvlarida, axborot eshittiruv kommunikatsiyalarida ham keng qo'llanadi. Shuning bilan birga xalqqa qilingan murojaat xatlarida yoki tabrikkutlovlarida namoyon bo'ladi va yana shuni unutmasligimiz kerakki rasmiy murojaatlarda shevaga xos so'zlar, jargon, argo so'zlar va eskirgan, arxaik so'zlarda foydalanish man etiladi. Rasmiy murojaat shakllarini ko'rish mumkin bo'lgan yana bir qancha joylar mavjud. Bular armiya saflarida yoki ikki davlat o'tasidagi delegatsiyalar jarayonida ko'rinadi. Masalan shu kabi iboralar "rostlan" "tekislan" "olg'a qadam bos" singari yoki bo'lmasa, "oddiy askar, Abdunazarov, olg'a qadam bos", bunga javob "o'rtoq mayyor oddiy askar Abdunazarov buyrug'ingiza binoan yetib keldi" deb javob qaytarish mumkin. Bundan tashqari qasamyod jarayonida "vatanimga xizmat qilaman" kabi rasmiy murojaat shakllaridan foydalanishga odatlanishgan. Delegatsiyalar jarayonini kuzata turib ular o'rtasida, "hurmatli, O'zbekiston Respublikasi prezidenti, Shavkat Mirziyoyev Miromonovich, sizning tashrifingizdan bag'oyat mamnunmiz, boshimiz ko'kka yetdi" degan murojaat shakllariga guvohi bo'lamiz. Endi esa, norasmiy murojaatlarga to'xtalib o'tsak, bu murojaat shakli adabiylikdan yiroqroqligi bilan ajralib turadi. Bunday murojaat shakliga ega bo'lgan muloqotlardan do'stlar orasida, "salom, Dadik, qalesan ishlaring chotkimi" "nimala qivotsan" kabi noadabiy muomala shakllari qo'llaniladi. Oilada, ko'cha- kuyda, bozor va maydonlarda ham keng ko'lamli ko'rinishlari mavjud, "qo'zichog'im, uhlaysanmi?", "kep qoling, ey, odamlar, sotamanu...." "oshir, ey, bu yoqqa oshir" singari ko'plab shakllari mavjud. Bularni qisqa qilib ko'cha tili deb atash mumkin. Norasmiy murojaatning eng ahamiyatli jihatlaridan biri uning adabiy tildan yiroqligidir. Unda shevaga xos so'zlar, jargon va argo so'zlar, eskirgan so'zlar ham faol qatnashadi.

Murojaat jarayoni, avvalo, o'zbeklarda ham fransuzlarda ham birdek salomlashishdan boshlanadi. Bu ikki yurt bir-biridan qanchalik uzoqda jolashmasin, ayollar va erkaklar murojaat tarzi bir-biridan katta farq qiladi. Murojaat turli ijtimoiy tabaqaga mansublikka, yashash manzili (qishloq yoki shahar)ga, muayyan ruhiy holatga, kim bilan so'rashayotganiga ko'ra, shuningdek boshqa muloqot vaziyatlariga qarab ham turlicha amalga oshirilishi mumkin. Salomlashish jarayonida noverbal vositalardan ham unumli foydalaniladi. Shuningdek, turli yoshdagi kishilar salomlashishlari yoki ko'rishishlarida ham o'zaro katta farq bor. Muomala madaniyati insonning ijodiy kuchi va aqliy qobiliyati, tafakkur salohiyati va dunoqarashining muayyan darajasi hisoblanadi. Muomalaning madaniyat atamasi bilan bog'liqligi ham uning ma'naviy hayot sohasiga daxldorligidir. Zero, har bir xalq o'ziga xos madaniyat yaratadi va shu madaniyat tufayli o'zligini angaydi, jahon taraqqiyotiga hissa qo'shadi.

Tarixdan shu narsa ma'lumki, har bir davr, ijtimoiy tuzum insoniyat oldiga u yashab turgan hayotni real idrok qilish, mavjud ijtimoiy-siyosiy, moddiy-ma'naviy salohiyatdan yangicha, o'z istiqboli manfaatlaridan kelib chiqib foydalanish, turlicha mazmundagi an'analarni zamon talablariga moslab isloh qilish masalalarini ko'ndalang qilib qo'yadi.

Prezidentimiz Islom Karimov ona tilimiz – o'zbek tilini yanada rivojlantirish va kamol toptirish haqida doimo qayg'urib keladi. Uning quyidagi fikrlari buning yorqin isbotidir: “Biz avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan bebaho boylikning vorislari sifatida ona tilimizni asrab-avaylashimiz zarur. Ayniqsa, fundamental fanlar, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalari, bank-moliya tizimi kabi o'ta muhim sohalarda ona tilimizning qo'llanilishi darajasini kengaytirish, etimologik va qiyosiy lug'atlar nashr etish, zarur atama va iboralar, tushuncha va kategoriyalarni ishlab chiqish, bir so'z bilan aytganda, o'zbek tilini ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish milliy o'zlikni, Vatan tuyg'usini anglashdek ezgu maqsadlarga xizmat qilishi shubhasizdir”²⁴.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash, uni o'rganish va xalqqa yetkazib berish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi²⁵.

Tabiiyki, ana shu zaruriyat bilan bog'liq dunyoqarash tilshunoslik ilmini o'qitish jarayonida ham e'tiborga olinishi lozim. Garchi bu fanni o'rganishdagi ko'plab qonun-qoidalar, til materiali doirasidagi o'zgarishlar juda sekinlik bilan yuz bersa-da, tilning sosiolingvistik jihatlari, uni amalda qo'llash jarayonining yangicha, zamonaviy talablarga muvofiqlashtirilishi hayot talabidir. Bu, dastavval, til materialidan nutq jarayonida samarali foydalanish, nutq madaniyatini yanada takomillashtirish borasida

²⁴ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008 – B. 87.

²⁵ Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari: ma'naviy qadriyatlar va milliy mulkni anglashning tiklanishi. – T.: O'zbekiston, 1999. – 254 b.

me'yoriy muammolarni ma'lum darajada hal qilish va bunga oid bilimlardan talabalarni, jamoatchilikni xabardor qilib borish bilan bog'liq. Muloqot matni nutqiy faoliyat jarayonida nutqiy aktlar ketma- ketligi asosida hosil bo'ladi. F. De Sossur sintagma tushunchasiga ta'rif berayotib, uni ketma- ket kelayotgan kamida ikkita birlikdan iborat bo'lishi shartini qo'yadi: masalan, *re-lire* (qayta o'qimoq) *contre tous* (hammaga qarshi), *la vie humaine* (inson hayoti) *s'il fait beau temps nous sortons* (agarda havo yahshi bo'lsa, aylanishga chiqamiz) va hakozo. Aslida, nutqiy faoliyatining o'zi mohiyatan sintagmatik qatordan iborat, chunki biz alohida belgilar vositasida emas, balki belgilar birikmalari vositasida so'zlaymiz. Shuning uchun ham lisonida barcha mohiyat farqlar bilan bog'liq bo'lib qolmasdan, balki birikuvlarga ham kelib taqiqladi. Demak, muloqot matni tarkibidagi nutqiy aktlarning lisoniy – kommunikativ mohiyatini to'liq tavsiflash talabi ularning sintagmatik qatorlarini ham aniqlash ehtiyojini tug'diradi. Aynan shu ehtiyojini qondirish uchun bo'lsa kerakki, pragmatikada nutqiy akt tushunchasini boshqacha talqin qilish va hatto uni boshqa atamalar bilan almashtirish niyati ham yo'q emas. Binobarin, U.Edmonson kommunikativ faoliyatining kichik birligini “interatsiya akti” deb atashni taklif qiladi, chunki bu atama muloqotning hamkorlikda kechayotgan faoliyat ekanligini o'zida aks ettiradi (interact- o'zaro munosabat, ikki tomonlama). T. van Deyk kommunikativ akt tushunchasini ma'qul ko'radi va ushbu tushuncha so'zlovchining nutqiy harakati, tinglovchining qabul qilish harakati va kommunikativ vaziyat kabi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishini qayd etishdi. I.P. Susov ham muloqot tizmining eng kichik birligi sifatida nutqiy xarakterli almashinuvidan iborat bo'lgan oddiy interaktsiyani, ya'ni ikki qismli, dialog tuzilishidagi birlikni tanlashni ma'qul ko'radi hamda ushbu turdagi mikrodialog yoki dialogik birlikni ushbu tizimning eng katta birligi – makrodialog tarkibida o'rganishi tavsiyasini beradi. Bunday talqinda nutqiy akt kichik va katta (mikro va makro) birliklarni tarkib toptiruvchi elementlar sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008 – B. 87.
2. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari: ma'naviy qadriyatlar va milliy mulkni anglashning tiklanishi. – T.: O'zbekiston, 1999. – 254 b.
3. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом ettirib, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б.592
4. Armand Colin. Paris, 2006, 418 p
5. Bally. C, A. Sèchehayé , Ferdinand de Saussure. Cours de linguistique générale, Payothèque. Paris, 1975, 214 p.
6. Bénac.H, B. Réauté , Nouveau vocabulaire de la dissertation et des études littéraires, Hachette. Paris, 1986 , 248 p.

7. Galichet G. Grammaire structurale du français moderne. P., 1970, 411 p
8. Garnier.y, M. Vinciguerra , Le Petit Larousse illustré. Paris, 2006, 615 p.

Dono Yuldasheva

Qoraqolpog'iston Respublikasi Ellikqala Tumani 62-maktab Ijodiy madaniy ishlar bo'yicha targ'ibotchi

Annotatsiya: *Estetika fani voqelikni estetik mushohada qilish va badiiy ijod jarayonlarining uzviy mutanosibligini o'rganadi. Estetika — bu ma'naviyat olami, san'at va badiiy ijod jarayonlari qonuniyatlarini his-tuyg'u, sezish, idrok qilish, baholash orqali o'rganadigan va o'rgatadigan fandır. Estetika fani insoniyat tomonidan bunyod etilgan go'zal ma'naviy boyliklarni o'zlashtirish qonuniyatlarini o'rganadi. Estetik his-tuyg'u — insonni qurshab turgan muhitdagi ruhiy tuyg'u paydo qiluvchi go'zallik va xunuklikni, ulug'vorlik va pastkashlikni, fojiaiviylik va kulgilikni idrok etish va baholash qobiliyatidir.*

So'z kaliti: *Estetik ong, taffakur, orzu-umid, erk ozodlik, estetik his-tuyg'u, ta'lim-tarbiya, interfaol, axloq, o'quvchi, estetik ideal, stixia, eshitish, ko'rish, hid bilish, tadbilish, sezish, ko'ruv .*

«Ongni taffakurni o'zgartirmasdan turib biz ko'zlaganoliy maqsad —ozod va obod jamiyatni barpo etib bo'lmaydi»

Islom Karimov.

Estetik ong va estetik faoliyat o'zaro bog'liq bo'lib, estetik faoliyat estetik ong asosida vujudga keladi, shakllanadi, ya'ni estetik faoliyat ongning amalga oshirilishi va moddiylashtirishdir. Agar muayyan talab-ehtiyojlar bo'lsa, inson faoliyatining muayyan shakli ham vujudga kelmaydi. Estetik talab-ehtiyojlar insonni faoliyatga undaydi. Faoliyat esa yangi talab va ehtiyojlarni keltirib chiqaradi. Estetik faoliyat moddiy ishlab chiqarishning barcha sohalarini — mehnat sharoitlarini ham, mehnat samaralarini ham qamrab oladi. Estetik faoliyat san'atda eng sof holda ko'rinadi. Chunki mehnat va san'at go'zallik qonunlariga rioya qilgan holda yaratiladi. Olimlarning salohiyati, ijodiy mehnati natijalari va samaralari ularning estetik madaniyati darajasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Faraz — estetik his-tuyg'u bilan birgalikda kechadigan jarayondir. Fahm-farosat — bu haqiqatni bevosita mushohada etishdir. Fahm-farosatsiz ijodiy faoliyat bo'lishi mumkin emas. Ilmiy ijodning estetik mazmuni quvonch, shodlik hissini qondirishdagina emas, balki ilmiy izlanishlar natijalari va ularga erishish usullarida ham ifodalanadi. Bular estetik his-tuyg'u bilan bevosita aloqada va bog'liqlikda amalga oshadi. Insonning har qanday faoliyatida estetik manba manbai mavjud bo'lib, u o'z faoliyati davomida moddiyat bilan birga ma'naviyatga, ya'ni shodlik, sevinch, orzu-umid, erk-ozodlik tuyg'ulariga suyanib yashaydi. voqea-hodisalarni ijtimoiy kutubxonasi baholashga harakat qiladi. Inson o'zining xususiyatini yo'qotib qo'ysa, uning faoliyati mohiyat tabiatidan mahrum

bo'lib qoladi. Inson amaliy faoliyati jarayonida voqelikka bo'lgan munosabatining amaliy-nazariy, axloqiy va estetik shakllari vujudga keladi. Insonning voqelikka bolgan munosabati xilma-xil, ko'p qiyofali va rang-barangdir. Ular, bir tomondan, voqea-hodisalarning o'zi ko'p qiyofaliligi, serqirraliligi, ko'p sifatligidan, ikkinchi tomondan esa faoliyat jarayonida tug'iladigan inson ehtiyojlari va manfaatlaridan kelib chiqadi. Estetik ong (go'zallik, xunuklik haqidagi tasavvurlar) hamda san'atning voqelikka munosabati to'g'risidagi masala estetika va san'atshunoslikning tub masalalaridan biri bo'lib qoldi. Bu masalani faylasuflar, san'at nazariyotchilari, rassomlar turlicha hal qilish kelganlar. Estetik ong kishining tabiat va jamiyat bilan o'zaro aloqasi jarayonida, mehnat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Masalan, dastlabki davrda stixiyali, keyin ongli ravishda ehtiyojni qondirish uchun san'atkorona ish bajarish orqali rivojlangan. Hayotning o'zi go'zallik manbayidir. Ong esa uni aks ettiradi. Estetik ong hayotning hamma sohalarini ~ tabiatni ham, kishining olamni o'zlashtirishga qaratilgan faoliyatini ham qamrab oladi.

Estetik ong bir necha turlarga bo'linadi:

1. Estetik his-tuyg'u.
2. Estetik did.
3. Estetik baho.
4. Estetik ideal yoki estetik orzu.
5. Estetik nazariya (konsepsiyalar va boshqalar).

Insonning olamni estetik o'zlashtirishi bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan uch jihatdan iboratdir:

1. Obyektiv voqelikdagi estetiklik.
2. Subyektiv estetiklik (estetik ong).
3. San'at (subyektiv va obyektiv estetiklikning o'ziga xos birligi).

Estetika bu jihatlarning mohiyatini, qonuniyatlarini va muayyan ko'rinishlarini ularning dialektik birligida o'rganadi.

Estetik his-tuyg'u — insonning voqelikka, kishilarga, o'z faoliyatiga nisbatan munosabatidir. Bu tuyg'u bizni o'rab turgan voqelikni estetik jihatdan his etish qobiliyatidir, uning go'zalligini, uyg'unligini sezishdir. Estetik tuyg'u ijtimoiy va tabiat hodisalarining go'zalligidan, inson go'zalligidan. inson mehnati, ijtimoiy faoliyat va san'at go'zalligidan zavq olishda namoyon bo'ladi. Estetik his-tuyg'u — bu chuqur ma'naviy tuyg'udir. O'z ishini vijdonan bajaradigan kishida mehnatdan faxrlanish, hayotidan mamnunlik tuyg'usi kuchli bo'ladi, shunday tuyg'u bilan yashash insonga estetik zavq beradi. Estetik his-tuyg'u haqida Belinskiy shunday deydi: «Ularda (bolalarda) estetik tuyg'uni ham tarbiyalang. Bu barcha go'zallik va oliyanoblik manbaidir». Umar Xayyom estetik tuyg'u haqida shunday deydi: «Asosiy tuyg'ular beshta: eshitish, ko'rish, hid bilish, ta'm bilish, his etish va bu badandagi jonga o'xshagan barcha besh tuyg'uning o'rni boshdadir. Shuning uchun ular toj yasadilar va uni boshga kiygizdilar, sirg'a yasab quloqqa taqdilar, bilakuzuk yasab qo'lga taqdilar,

uzuk yasadilar va barmoqqa taqdilar va dedilarki, qilich qo'lning fazilati va kuchi bilan harakat qiladi. Qalam bo'lsa, barmoqning kuchi va iste'dodi bilan harakat qiladi». Estetik his-tuyg'ular murakkab ijtimoiy hodisa sifatida nafosat, hamohanglik, ohang, shakllar, uyg'unlik, moslik kabi tushunchalar bilan birga shodlik, hayratlanish, ajablanish, rohatlanish, lazzatlanish, ehtirom, zavq-shavq, nafrat kabi tushunchalarni ham qamrab oladi. Kaykovusning «Qobusnoma» asarida his-tuyg'u a'zolarining ahamiyati to'g'risida: «Qachonki, sezgilaring ishdan chiqib eshitmoq, ko'rmoq, mazani bilmoq, qattiq va yumshoqni ushlab bilish lazzatidan mahrum bo'lsang, bunday yashashdan o'zing ham shod bo'la olmaysan, boshqalarni ham shod qila olmaysan, boshqalarni bo'yniga tushgan og'ir yuk bo'lasan. bu xilda yashashdan o'lim yaxshiroqdir», deyilgan. Ulug' sharq mutafakkirlaridan biri Ahu Rayhon Beruniy tuyg'u a'zolari haqida shunday deydi: «Ko'z ko'rishiga kelsak, mahuqotdagi hikmat izlarini kuzatib, undan xulosa chiqarish va yaratilgan narsalarning yaratuvchisi haqida fikrga kelish uchun xizmat qiladi. Eshitishga kelsak, quloq — Tangri so'zi va uning «qilgin» va «qilmagin» degan amr va qaytariqlarini eshitish uchundir. So'ngra quloq bunga qattiq bo'ysunib, Xudoga yaqinlashish va chinakam eminlikka yetishish uchun yaratilgan. Bu narsa donolardan ham, avomlardan ham yashirin emas». Kaykovus «Qobusnoma» asarida: «Bilgilkim, hamma hunardan so'z hunari yaxshi, chunki boshqa jonivorlardan odam o'n daraja ortiqdir va bu afzallik odamning hadanida bordir: beshi odam tanasining tashqi tomonida zohir bo'ladi va beshi ichida yashiringandir».

1. Bir narsani yod qilmoq.
2. Hamisha esda saqlamoq.
3. Xayol qilish.
4. Farq qila bilish.
5. Nutq.

Beshtasi odam tanasining sezgi a'zolari bilan bog'liq:

1. Eshituv.
2. Ko'ruv.
3. Hid bilish.
4. Ta'm bilish.
5. Sezish.

«Bular boshqa jonivorlarda ham bor, ammo odamdagidek emas. Shunga ko'ra odamzod boshqa jonivorlar ustidan hukmronlik qiluvchi podshodir», deb ta'kidlanadi. Estetik his-tuyg'ular bilan axloqiy va aqliy bilish his-tuyg'ularini tarbiyalash jarayoni yaxlit bo'lib, yakka insonning, ayniqsa, bolalarning axloqiy tarbiyasi va aqliy ravnaqi ularning estetik his-tuyg'ularini rivojlantirish bilan qo'shib olib boriladi. Shu asosda estetik did tarbiyalanadi.

Estetik did murakkab va ko'p qirralidir. Estetik did insonning fikr-mulohazalari, xulq-atvori, xatti-harakatlari, moddiy va ma'naviy ijodkorligi orqali namoyon bo'ladi. Estetik did voqeahodisalarning estetik sifatlarini inson tomonidan idrok etmoq va

baholamoq jarayonida olinadigan qoniqish yoki qoniqmaslik tuygʻusi orqali ifoda topadi. Estetik did zaminida goʻzallikni xunuklikdan ajrata bilish va undan begʻaraz shodlanish, lazzatlanish qobiliyati yotadi. Estetik did his-tuygʻular bilan ish koʻ radi, yaʼni hayot goʻzalliklari va voqealarni his eta bilish, voqeali toʻqnashuvlarda farqlay olish qobiliyati orqali namoyon boʻladi. Estetik did odamlarning dunyoqarashi, ayniqsa, estetik qarashlari orqali yorqinroq koʻrinadi. Lekin estetik qarashlar va bilimlar hamma vaqt ham estetik didni ifodalamaydi. Baʼzan inson muayyan estetik qarashlar va estetik bilimlarga ega boʻla turib ham past yoki rivojlanmagan estetik did egasi boʻlib qolishi mumkin. Musiqa eshita olish qobiliyati va bu jihatdan estetik didni tarbiyalash masalasi sharq allomalaridan Forobiyning mulohazalaridan chetda qolmaydi. Estetik did goʻzallik yoki xunuklik toʻgʻrisida hukm chiqarish qobiliyatimizdir. U bir oʻrinda estetik baholash hamdir, masalan, biron tomoshadan soʻng kishilar «yoqdi», «yoqmadi», «maroqli», «zerikarli» deb hukm chiqaradilar. Bu hukm didning sof bahosi hisoblanadi. Insonning ibtidosida, awalo, «oziqlantiruvchi quvvat» paydo boʻlib, uning yordamida inson oziqlanadi. Shundan soʻng «tashqi va ichki quvatlar» yuzaga keladi. Tashqi «quvvat», yaʼni bevosita tashqi taʼsir natijasida sezgi aʼzolari orqali vujudga keladi.

Tashqi quvvatlar 5 turlidir:

1. Teri-badan sezgisi.
2. Taʼm bilish sezgisi.
3. Hid bilish sezgisi.
4. Eshitish sezgisi.
5. Koʻrish sezgisi.

Estetik baho predmet yoki hodisaning qiymati va kamchiliknuqsoni haqida hukm chiqara olishdir. Biz voqelikka estetik baho berar ekanmiz, emotsional jihatdan oʻsha narsa bizda uygʻotgan tuygʻuni ifodalaymiz. Masalan, nurafshon koʻcha, sershovqin shahar, ajoyib inson va hokazo. Estetik baho umuman voqelikka, jumladan, istagan bir aniq buyumga boʻlgan nuqtai nazarimizning ajralmas bir qismidir. Estetik baho — bu goʻzal(ikning hodisa va faktlarning estetik qimmatini bevosita emas, balki maʼnosiga toʻla tushungan holda bilishdir. Estetik baho — bu oddiy sevgi, kechinma (baʼzan chuqur, lekin stixiyali kechinma) emas, balki maʼlum estetik tamoyillarga, estetika sohasining mohiyatini chuqur tushunishga asoslangan baho berishdir. Bunday baho berish — tahlil etish, isbotlash, asoslash mumkinligini nazarda tutadi. Estetik did bilan estetik baholash oʻrtasida farqli va umumiy tomonlar mavjud. Estetik baholash — didning aynan oʻzi emas, balki uning fikr-mulohazalari ogʻzaki ifodasidir. Uning fikrmulohazalarida aqliy tomon koʻproq oʻrin egallaydi. Did fikrmulohazalari (aqliy) doimo baholanayotgan narsaning, voqeahodisaning anglab oʻzlashtirilishi bilan bogʻliq boʻlib, boshqalarga moʻljallangan holda dalillarning mantiqiy isbotlanishini taqozo etadi.

1. T. Mahmudov. Go‘zallik va hayot. — T., 1977. 23. N. Norqulov, I. Nizomiddinov. Miniatura tarixidan
2. Um ar Xayyom . Navro‘znoma. — T.: «Mehnat», 19903. I.A. Karimov. O'zbekiston XXI asiga intilmoqda. — T.: «O‘zbekiston», 1999.
3. I.A. Karimov. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. 7-jild. — T : «O‘zbekiston», 1999.
4. Imom al-Buxoriy. Al-abad, al-Mufard (Adab durdonalari). — T.:
5. «O‘zbekiston», 1990.
6. Kaykovus. Qobusnoma. — T.: «Istiqlol», 1994.
7. Mahm ud Qoshg'ariy. Devon-u lug'atit turk.

Алимова Ойдынхан Тургунбаевна

учитель русского языка школы №13

Пахтаабатского района Андижанской области

Аннотация: *Русский язык, единый язык русской нации, но одновременно это и язык международного общения в современном мире. Русский язык приобретает всё большее международное значение. Он стал языком международных съездов и конференций, на нём написаны важнейшие международные договоры и соглашения. Усиливается его влияние на другие языки. Русский язык был и продолжает оставаться одним из мировых языков. По данным ЮНЕСКО в мире существует 2796 языков, по другим источникам; от 2500 до 7000, включая диалекты. Русский язык по общему числу говорящих занимает место в первой десятке мировых языков, однако точно определить это место довольно трудно.*

Ключевые слова: *языковая ситуация, государственный язык Российской Федерации, язык межнационального общения, мировой язык.*

Русский язык по общему числу говорящих занимает место в первой десятке мировых языков, однако точно определить это место довольно трудно. Численность людей, которые считают русский родным языком, превышает 200 миллионов человек, 130 миллионов из которых живут на территории России. В 300-350 миллионов оценивается число людей, владеющих русским языком в совершенстве и использующих его в качестве первого или второго языка в повседневном общении. Всего же русским языком в мире в той или иной степени владеют более полумиллиарда человек, и по этому показателю русский занимает третье место в мире после китайского и английского. Спорным на сегодняшний день остается также вопрос, падает в последние десятилетия влияние русского языка в мире или нет. С одной стороны, языковая ситуация на постсоветском пространстве, где до распада СССР русский язык служил общепризнанным языком межнационального общения, весьма противоречива, и здесь можно выявить самые различные тенденции. А с другой стороны, русскоязычная диаспора в дальнем зарубежье за последние двадцать лет выросла многократно. Конечно, еще Высоцкий в семидесятые годы писал песни про «распространение наших по планете», но в девяностые и двухтысячные это распространение стало гораздо более заметным. Но начинать рассмотрение ситуации с русским языком по состоянию на конец нулевых годов следует, конечно, с постсоветских государств. На постсоветском пространстве помимо России есть как минимум три страны, где судьба русского языка не вызывает никакого беспокойства. Это Белоруссия, Казахстан и Киргизия. Русский язык, как основное средство межнационального общения российских народов, является государственным языком

Российской Федерации. В то же время республики в составе Российской Федерации вправе вводить на своих территориях наряду с русским языком собственные государственные языки. Статус вторых государственных языков получают в республиках языки титульных народов, давших имя своим республикам. Закрепление данного права за республиками логично, поскольку они фактически и юридически являются внутри-российскими национальными государствами. В местах компактного проживания населения, не имеющего своих национально-государственных и национально-территориальных образований или живущего за их пределами, наряду с русским языком и государственными языками республик в составе Российской Федерации в официальных сферах общения может использоваться язык населения данных местностей. Действенным способом поддержки национальных языков служат государственные программы по их сохранению и развитию. Так, Правительством Российской Федерации была в свое время разработана и утверждена федеральная целевая программа «Русский язык», предусматривающая развитие русского языка как государственного языка страны, как национального языка русского народа, как мирового языка. Но без активного участия самих граждан в осуществлении подобных программ они останутся существовать лишь на бумаге.

Поддержка национальных языков, культур, движений требует своего дополнения политикой, направленной на усиление взаимопонимания разных народов, укрепление общероссийского национального единства, умелого стимулирования ценностей, общих для всех российских народов (общая историческая память, морально-нравственные ценности и т. д.). Язык по своей специфике и социальной значимости в жизни общества занимает особое место. Он является основной формой проявления национального и личностного самосознания, средством хранения и усвоения знаний. В силу этого обстоятельства язык имеет только ему присущий статус среди школьных предметов и вузовских дисциплин: он нужен всем и всегда. Будучи формой социальной памяти, язык представляет собой отражение национальной культуры народа, говорящего на нем. Он условие и продукт общечеловеческой культуры, средство выражения общности культуры народа и в то же время единство национального и интернационального.

Многоязычие предполагает многоязычие. Языковая проблема - неотъемлемая часть национального вопроса. Язык - это не просто форма передачи мысли. Язык, как символ, отражает реальные объекты жизнедеятельности нации. К. Маркс указывал, что принадлежность человека к определенной общности «является уже условием для развития его языка», т. е. язык - это чисто человеческое качество, прямо связанное с мышлением, с развитием общественно-трудовых отношений людей. Язык способствует взаимопроникновению различных сфер жизнедеятельности наций, осуществляет непосредственную связь времен и эпох, как во внутринациональном, так и в межнациональном масштабе. Практика, реальная жизнь показывают, что язык, самый устойчивый отличительный признак народа,

являясь важнейшим средством общения, оказывает существенное влияние на контакты людей, их отношение друг к другу.

Многоязычие, сложность языковых процессов в многонациональном обществе создают известные трудности в общении. Политическая, экономическая, культурная, военная и другие сферы жизни требуют наряду с развитием национальных языков распространения и развития языка межнационального общения. Следует сказать, что при прочих равных условиях контакты людей, принадлежащих к национальностям с различающейся в силу исторического прошлого культурой, складываются подчас сложнее, чем народов с близкой, родственной культурой. Здесь имеет значение схожесть норм, обычаев, ценностных ориентаций, не только современных, но и сложившихся в прошлом.

Таким образом, многонациональность как явление общественной жизни несет в себе и прогрессивные, и усложняющие моменты. С одной стороны, она создает дополнительные возможности решения назревших общественно-политических задач, а с другой - порождает проблемы, неизвестные однородному в национальном отношении обществу, коллективу. В. И. Ленин до 1917 г. вел решительную борьбу против великодержавно-шовинистической национальной политики царизма, выступал против выделения русского языка в качестве обязательного государственного языка. В то же время у него не вызывал возражений сам факт существования государственных языков при последовательном соблюдении принципов буржуазного демократизма. Еще до распада Советского Союза три союзные республики: Грузинская, Армянская и Азербайджанская ССР - в своих конституциях имели статьи о государственном языке, в которых государственными были объявлены соответственно грузинский, армянский и азербайджанский языки. Сейчас и в других республиках бывшего СССР введен государственный язык, в качестве которого определен язык коренной для данной республики нации. Поскольку русский язык глубоко проник в практику общения всех народов Советского государства, он и ныне выступает в качестве языка межнационального общения на постсоветском пространстве, что записано в конституциях ряда суверенных республик. И вызывает недоумение запрет на русский язык властей стран Балтии. Подобная недружественная политика приводит к возмущению населения этих государств.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ленин В. И. Полное собрание сочинений.
2. Маркс К. Критика политической экономики // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 46. Ч. 1. С. 481.
3. Основные итоги Всероссийской переписи населения 2002. М., 2002.

4. Об итогах Всероссийской переписи населения 2010 г. // Рос. газ. 2011. 16 дек.
5. Рос. газ. 1996. 8 авг.

«ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI ZAMONAVIY METODLAR ASOSIDA
TASHKILLASH YUZASIDAN USLUBIY TAVSIYALAR»

Shavqiyev Rahmiddin

Samarqand viloyati

Qo'shrabot tumani 18-umumiy o'rta ta'lim maktab

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annatsiya: *Ushbu uslubiy tavsiyada ona tili - savodxonlik fani ekanligi va o'quvchilarning savodxonligini oshirishda ahamiyatga molik bo'lgan usullar haqida fikr-mulohaza yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *“Imlo lug'ati”, imloviy xatolar, ishoraviy xato, uslubiy xato, to'g'ri yozish qoidalari, til va bo'g'iz tovushlari, jarangli va jarangsiz undoshlar.*

*Kitob o'qish avval jaholatdan, keyin safolat (g'am-qayg'u)dan,
keyin esa falokatdan qutqaradi...
(Hikmatlar xazinasi risolasidan)*

Til – har bir millatning qalbi, g'ururi, mustaqillik belgisi, kelajagi. Tilsiz hech bir millat to'laqonli xalq bo'la olmaydi. Usiz Vatanning erki yo'q. Shu kahkashonda o'zbek tili ham millatimizning faxri, dunyo tan olishiga hissa qo'shgan aloqa vositasidir. Til – inson qalbining ko'zgusidir. Unda nafaqat inson qalbi, balki o'sha xalqning o'tmishi, buguni, kelajagi, madaniyati va boshqa bir qancha jihatlari ham aks etib turadi. Bejizga biz til so'ziga ona so'zini egizak qilib aytmaymiz. Shuning uchun ham biz uni onamizdek qadrlashimiz, e'zozlashimiz, saqlashimiz va kelajak avlodga sof holda etkazishimiz lozim. Til insonning libosidir. Bu libosni qanday kiyish har bir insonning o'ziga bog'liq. Ba'zi insonlar oddiy libosni ham go'zal qilib, yarashtirib kiyadi. Ba'zi insonlarda esa har qanday go'zal libos o'z ko'rkini yo'qotadi. Til – qalb tarjimoni. Chunki har bir so'z, eng avvalo, qalb torlarida chertiladi. So'ngra so'zlarda jilolanib tinglovchiga yetkaziladi

O'quvchilarning yo'l qo'ygan xatolarini biz og'zaki nutqda emas, balki yozma nutqda matn, insho, diktant, bayon kabi ijodiy ish va sinov nazorati davomida yoki oddiy sinf darslarida mashqlarni yozish davomida ko'rishimiz, xulosali fikrga kelishimiz mumkin. Mashq so'zini “mashiq” tarzida yozishlari yoki harf so'zini “harif” tarzida oddiy, ammo qo'pol xatoliklarga yo'l qo'ygan holda yozayotganliklarini guvohi bo'lamiz. Avvalo, tilshinoslikdagi qonun-qoidalarini biz o'quvchilar ongiga har kuni, har soatda singdirib borishimiz kerak. Xoh u ona tili darsi bo'lsin, xoh matematika yoki fizika. Oktabr – ona tili va adabiyot, Davlat tili fan oylihi hisoblanadi. Ana shu oyni savodxonlik oylihi deya atab hamma jarayonda qo'llash, og'zaki nutqda bo'lsa ham, yozma nutqda bo'lsa ham xatoliklarga qarshi amaliy jihatdan ishlar olib borilsa, albatta, ijobiy natijalarga erishiladi. Savodxonlikni oshirishda badiiy asarlarning o'rni

ham muhim. O'quvchiga badiiy asar yoki adabiyot darsligi asosida hikoyalarni, qissa va romanlardan olingan parchalarni o'qish uchun berayotganda imloviy jihatdan so'zlarni yozilishi, gap bo'laklarining joylashivi, fikr-mulohazalarning teranligiga e'tiborli bo'lib o'qishni ogohlantirish va uqtirib borish kerak. O'zbek tili (ona tili) fanining eng og'riqli nuqtasi bu barcha insonlarni adabiy til qonun-qoidalarini bilmasdan x chuqur til orqa undoshi va h bo'g'iz undoshini farqlay olmasligi, talaffuzda nimani aytsa, shuni yozib qo'yishi va gaplarni yozishda xatoliklarga yo'l qoyayotgani achinarli hol. Boshqa tillardan o'zlashgan "карочи, "опшим" so'zlarini qo'shib, madaniyatlar qatorida o'zini ko'rayotgani ham o'zbek xalqining og'riqli nuqtasi hisoblanadi. Bu xatolarni takrorlanmasligi uchun barcha pedagoglar bir yoqadan bosh chiqarib, bir tan-u bir jon bo'lsa, bu kabi muammolar o'z yechimini topadi. Chuqur til orqa undoshi x va bo'g'izda hosil bo'luvchi h tovushini boshlang'ich ta'limdan talaffuz qilishga alohida e'tibor berilgan holda o'rgatilsa, muammoning dastlabki nuqtasini oldini olish boshlanadi. Rus tili, ingliz tili kabi fanlarni o'tish va o'rgatish mobaynida o'z ona tilimizga aralashtirmasdan o'rganish zarurligini ham yoshlikdan uqtirilsa, o'quvchi jinoyat qilgan inson sifatida o'zini tutib, bu xatolarni takrorlamaydi. Ona tili darslari mobaynida o'quvchilarga yuqorida aytilgan muammolarga qarshi kurashuvchi zamonaviy o'yinli metodlarni qo'llash orqali oson va tajribalarga suyangan holda bartaraf etish mumkin. Dars avvalida lug'at diktant yozdirish, "To'g'ri-noto'g'ri" metodi orqali x va h tovushlarni farqlashga oid so'zlarni qo'llash zarur. "To'g'ri-noto'g'ri" metodi savollar tarzida beriladi yoki tarqatma shaklida yozib qo'llariga berish bilan amalga oshirilishi ham mumkin.

1. Hayot so'zi bo'g'iz undoshi bilan talaffuz qilinadi va shunday yoziladi. To'g'ri. 2. Xalq so'zi bo'g'iz undoshi bilan talaffuz qilinadi hamda shunday yoziladi. Noto'g'ri. Shu tartibda o'yin shaklida tez-tez aytiladi.

"Maksimal xotira" o'yini. Siz ushbu o'yindan yuqori sinf o'quvchilarda yodlash va diqqatni jamlash ko'nikmalarini hosil qilish uchun foydalanishingiz mumkin.

O'qituvchi "Men ta'tilga ketyapman va olib kelaman" kabi jumlaning yarmini doskaga yozadi va ikkinchi yarmi uchun bo'sh joy qo'yadi.

Birinchi o'quvchi ro'yxatga biror narsani qo'shadi, masalan, "Men ta'tilga ketyapman, itimni olib kelaman". Shundan so'ng, har bir o'quvchi o'zinikini kiritishdan oldin barcha oldingi boshqa o'quvchilar qo'shgan qo'shimchalarni takrorlaydi.

Bu o'yinni hamma fan darslarida qo'llash mumkin! Bu o'quvchilarda mavzuga oid ma'lumotlarni tez yodlab qolishga yordam beradi!

"Mo'jizalar maydonchasi" o'yini. O'quvchilarning o'rniga qarab uch guruhga ajratib olinadi. Har bir guruhga alohida o'tilgan mavzu yuzasidan savol beriladi. Har bir guruhdan savolga birinchi bo'lib javob bergan uch o'quvchi doskaga taklif qilinadi.

O'qituvchi doskaga o'tilgan mavzuga aloqador atamaning harflariga teng katakchalar chizadi. Birinchi chiqqan o'quvchi o'zi istagan katakchani ochadi.

Agar birinchi ochilgan katakchadayoq qaysidir o'quvchida javob tayyor bo'lsa javobni aytishi, yoki keyingi o'quvchi boshqa bir katakchani ochib davom ettirishi mumkin.

Harflarni ochishda o'quvchilarga savol berilmaydi, o'quvchi navbat bilan o'zi istagan katakchani ochishni so'raydi. Atama topilgunga qadar o'yin davom ettiriladi! Atamani birinchi bo'lib topgan o'quvchi g'olib hisoblanadi!

"Bo'g'in" o'yini. O'quvchilarning tezkor fikrlashlari, so'z boyligini aniqlash maqsadida bu o'yin o'tkaziladi. Bunda birinchi aytilgan so'zning oxirgi bo'g'imi keyingi so'zning birinchi bo'g'imiga to'g'ri kelishi kerak bo'ladi. Misol uchun, Maktab – tabrik, rassom – somsa va hokazo.

"Maqol" o'yini. O'quvchilarni rag'batlantirish va maqollarni bilish darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. O'qituvchi o'yin shartini aytmagan holda talabgor o'quvchilarni doskaga taklif etadi. O'quvchilar istaganicha doskaga chiqishi mumkin. O'qituvchi birinchi o'quvchiga bejirim karopka beradi, o'quvchi maqol aytib uni sherigiga uzatadi. Karopkani olgan o'quvchi maqol aytib yana keyingi sherigiga tutqazadi. Maqol aytolmagan yoki aytilgan maqolni takrorlagan o'quvchi o'rniga o'tiradi. O'yin bitta o'quvchi qolguncha davom ettiriladi. Oxirgi qolgan o'quvchi g'olib bo'lish uchun maqol aytadi va karopkani ochib ichidagi o'qituvchi tayyorlagan sovg'aga ega chiqadi.

"Nutqni tozalash" metodini yuqori sinflarda qo'llash kerak, chunki boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarni ko'proq shu o'quvchilarning aytilishlarini kuzatamiz. Карочи, опшим, уже, давно, ужест (iloji boricha bu so'zlardan 15-20 tasini berish kerak, chunki o'quvchining izlanishiga asos bo'lsin) kabi so'zlar o'rnida qaysi so'zlarni qo'llash mumkin. O'quvchilarga shu so'zlarni bir necha sinonimlari bilan birga topish topshirig'i beriladi. O'quvchilar izlanib, qiyinchiliklar bilan shu so'zlarni topgandan so'ng ona tilisini qay tarajada kengligini va boy til ekanligini his qiladi va o'z xatosini anglab yetadi. O'quvchilar nazorat ishi yozishgandan so'ng, "Nazorat ish tahlili" yoki "Xatolar ustida ishlash" kabi mavzular orqali yozgan bayon, insho, matn, diktant yoki taassurotlari orqali yo'l qo'ygan xatolarini chuqur anglashi kerak. Xato yozilgan so'zlar asosida "Zanjir", "Xatoni top" kabi interfaol metodlar orqali takrorlash va gaplar tuzish, og'zaki holda savol-javob o'tkazish ham zarur. Har bir ortiqcha soniyalarda savodsizlikka qarshi amaliy ishlarni tashkillash kerak.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, umumta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishda, o'quvchilarni savodxonlik darajasini oshirishda hamma pedagoglar bir tan-u bir jon bo'lishi, uni faqat ona tili va adabiyot o'qituvchilari ixtiyoriga tashlab qo'ymay harakat qilinsa, albatta, yaxshi natijalarga erishiladi. Bundan tashqari dastlab o'quvchilarga harf o'rgatishda, tovushlarni farqlashda jiddiy e'tiborli bo'lish, ota-onalar bilan hamkorlikda savodsizlikka qarshi samarali ishlar olib borish zarur. Shundagina natija Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlagani kabi bo'ladi: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib

kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimova K., Matchonov S. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent "Noshir" nashriyoti, 2009, 351.
2. Yo'ldosheva D. Ashurbayeva R. Ona tili ta'limida zamonaviy pedagogik texnologiyalar.-T.: Turon Zamin Ziyos. 2018.
3. Internet materiallari: [http ://go.mail.ru/searchi?](http://go.mail.ru/searchi?).

Xatamova Mehribon Tolibjon qizi

Jurnalistika fakulteti Filologiya va tillarni

o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi 3 kurs talabasi

XXI asrda Internet insoniyat uchun kasbiy, biznes, ijodiy va shaxsiy g'oyalar hamda qarashlarni ifoda etishga ko'mak beruvchi axborot maydoniga aylandi. Ayniqsa, karantin davrida global tarmoq deyarli barcha turdagi va sohalardagi faoliyatini onlayn formatda amalga oshirishning eng maqbul vositasi bo'lib xizmat qildi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va Internetning maxsus kommunikativ makon sifatida paydo bo'lishi an'anaviy hamda ommaviy kommunikatsiyalarga tubdan ta'sir ko'rsatmasdan qolmadi.

Asrimizning so'nggi o'n yilligida axborot hajmining misli ko'rilmagan o'sishi kuzatildi. Tarmoq texnologiyalarining rivojlanishi axborot sohasida keskin o'zgarishlar ro'y berishiga sabab bo'ldi. Butun dunyo qog'ozsiz, elektron axborot davriga qadam qo'ydi. Shu boisdan, D.Saidqodirova: "Dunyo kompyuter tarmog'i o'zida cheksiz axborot va ma'lumotlarni jamlaydi. Internet bu turli-tuman ma'lumotlar omboridir. Ushbu ma'lumotlarlardan foydalanish uchun omborga kirish imkoniyatiga ega bo'lish yetarlidir. Aynan shu imkoniyat Internet foydalanuvchilarini o'ziga jalb etadi" – deb hisoblaydi[1].

O.V.Lutovinova o'z asarlarida zamonaviy dunyo hayotining ajralmas qismi bo'lgan yangi dunyo deb kiber makon konsepsiyasini taqdim etadi, chunki bu dunyoda Internet foydalanuvchisi bo'lgan barcha kommunikativ hodisalar ishtirokida sodir etgan bo'ladi[2].

Internet sahifalarida I.Shamsiyavaning "Avlodlar nazariyasi xususida" maqolasida "Ijtimoiy tarmoq va platformalar, ayniqsa, hozirgi kunda nihoyatda ommaviylashib ketgan turli xil ilova va servislar O'zbekiston internet foydalanuvchilarini ham chetlab o'tmasligi tabiiy edi», -deb ta'kidlaydi[3]. Shunday ekan, ijtimoiy tarmoqlar butun dunyo bo'ylab odamlarni bir-biriga bog'lash va ularning fikrlari bilan o'rtoqlashish uchun yaratilgan bo'lsa-da, ushbu platformalar endi biznesni qurish va o'zini targ'ib qilish uchun keng vositaga aylandi.

Hozirgi vaqtda Internetda mingdan ortiq ijtimoiy tarmoqlar mavjud bo'lib, ulardan yiriklari 100 ga yaqin kompaniyalarni tashkil etadi. Bugungi kunda eng ommalashganlari deb MySpace, Facebook, Instagram, Telegram va Twitter kabilarni aytish mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanish darajasi o'zining eng yuqori cho'qqisiga ko'tarilib, har kuni biz yangi ijtimoiy tarmoq turlarining yaratilayotganligini kuzatmoqdaqamiz. Internet-muloqoti murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lganligi sababli so'nggi bir necha yil davomida virtual kommunikativ makonning ma'lum

jihatlarini bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar qilinganligiga qaramasdan, hanuzgacha lingvistik bilimlarning eng kam o'rganilgan sohalaridan biri bo'lib qolmoqda.

E.I.Goroshkoning fikricha, hozirgi vaqtda “Internet tilshunosligi”da maxsus intizom paradigmasini shakllantirish haqida gapirish mumkin[4]. Internet matnlarini diskurs, janr, lingvokultologik va kognitiv jihatdan o'rganish bilan birgalikda rasmiy va norasmiy bo'lgan tarmoqlardagi sharhlarni stilistik jihatdan tadqiq qilish ham muhim sanaladi. Bu sohada jahon tilshunosligida quydagi ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, Синельникова Л.Н. (Ялта, Россия). Дискурс троллинга – коммуникация без табу; Степанов В.Н. (Ярославль, Россия). Трансгрессивность как сущностная характеристика современного медиатекста в мировой сети; Тошович Б. (Грац, Австрия). Стилистический интернет; Смирнова Н.В. (Москва, Россия). Жанрово-стилистическая специфика новости в интернет-пространстве; Николаева А.В. (Москва, Россия). Кликбейт: к определению понятия; Тошович Бранко (Грац, Австрия). Грамматическая интернет-стилистика; Негрышев А.А. (Владимир, Россия). Виртуальная реальность интернета: к методологии лингвистического исследования; Басовская Е.Н. (Москва, Россия). Жанр интернет-рецензии: взаимодействие стилевых стихий; Барышева С.Ф. (Москва, Россия). Виды и способы маркирования стилевых и стилистических производных явлений в блогосфере интернета; Николаева А.В. (Москва, Россия). Блоготекст и особенности его трансформации на современном этапе; Смирнова Н.В. (Москва, Россия). Лингвостилистические теории гипертекста; Николаева А.В. (Москва, Россия). Стилистика социальных сетей; Ефремов В.А. (Санкт-Петербург, Россия). Наивная лингвистика в интернете: культура речи; Клушина Н.И., Барышева С.Ф., Николаева А.В., Малыгина Л.Е. (Москва, Россия). Стилистические доминанты интернет-коммуникации; Лопухов С.В. (Москва, Россия). Прагматилистические особенности интернет-мемов kabilar. O'zbek tilshunosligida esa bu soha bo'yicha yetarlicha ilmiy izlanishlar olib borilmagan. U shbu soha bo'yicha D.M.Teshaboeva, G.X.Boqiyeva, M.I. Isroil, K.T. Irnazarov, Z.T.Tohirovlarining ilmiy ishlari orqali ma'lumot olishimiz mumkin.

Amerikalik olimlar Breg, Kollinz, Fernbek va boshqalar Internet kommunikativ aloqa qilishning zamonaviy vositasi, shu bilan birga ijtimoiy-psixologik xususiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. V.Vinogradov va A.Flores esa, Internet tilning semiotik tizimining funksional vazifasi ta'sirida yuzaga kelganligini aytadi. Mardjo esa, tabiiy tillar va yangi informatsion va kompyuter texnologiyalari kiber makonda kommunikativ aloqa aralashuvda bir-biri bilan chambarchas bog'lanadi, deb fikr yuritadi[5].

G. Gradoselskaya ta'kidlashicha, inson o'z ishini, yashash joyini o'zgartirishi mumkin, uning ijtimoiy mavqei o'zgarishi mumkin, lekin uning qarindoshlari, do'stlari, hamkasblari bilan aloqalar "to'ri" qoladi. Sotsiologiyada bu aloqalar “ijtimoiy tarmoqlar” tushunchasi bilan belgilanadi. Inson yo kosmosda va martaba zinapoyasida

harakat qiladi, yoki o'zining yoki boshqalarning resurslarini siljitadi - butun hayotni tarmoq orqali harakat qilish kabi tasavvur qilish mumkin[6].

Internet bu yagona standart asosida faoliyat ko'rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog'idir. Respublikamizda milliy Internet-segmentini rivojlantirish bo'yicha ishlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2002-yil 6-iyundagi 200-son qarori bilan tasdiqlangan "2002-2010-yillarda kompyuterlashtirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirish dasturi"ga asosan amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди...дис...Тошкент, 2017. – С.10
2. Лутовинова О. В. Виртуальный дискурс как одно из направлений в исследовании киберпространства / О. В. Лутовинова // Вестник Московского государственного областного университета. – Серия «Лингвистика». – 2009. – № 1. – С. 26-32.
3. Шамсиева И. Ижтимоий медиаплатформалар таъсиридаги янги авлод ёхуд интернет зарарлими? (Интернет: 2020 йил 14 июль).
4. Горошко, Е. Лингвистика Интернета: Формирование дисциплинарной парадигмы/Е.Горошко.–Режим доступа:<http://www.textology.ru/article.aspx?aId=76>. – 2012.– 03 февраля.
5. <https://mykonspekts.ru/> (Internet: 2021-yil 9 mart).
6. Градосельская, Г. В. Анализ социальных сетей / Г.В. Градосельская – М.,: Изд. Наука, 2001. – С.21.

ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР
ВА ИННОВАЦИЯЛАР

Лобар Жазилбоевна Шамсиева

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг қўламли ислохотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, жаҳон талаблари даражасида таълим олиши ва касб эгаллаши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сонли Қарори, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли Қарорига мувофиқ, таълим босқичларининг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, таълимнинг замонавий методологиясини яратиш, давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш асосида халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш зарур ҳиобланади. Бу эса умумий ўрта таълим мактабларининг технология фани ўқитувчиларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда таълим тизимида амалга оширилаётган замонавий ёндашувлар ва инновациялардан самарали фойдаланишни тақозо қилмоқда. Шу боис, технология фани ўқитувчилари малакасини ошириш курсининг ўқув дастурига “Технология фанини ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар” модули киритилган. “Технология фанини ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар” модулининг ишчи ўқув дастури технология фани ўқитувчилари малакасини ошириш курсининг ўқув дастури асосида тузилган бўлиб, у технология фани ўқитувчиларига таълимда замонавий ёндашувлар ва инновацияларнинг мазмун ва моҳиятини очиқ беради²⁶. умумий ўрта таълим мактаблари технология фани ўқитувчиларининг таълим-тарбия жараёнида замонавий ёндашувлар ва инновацияларни қўллаш компетенцияларини ривожлантиришдан иборат. *Ҳозирги кунда технология фанини қуйдаги замонавий ёндашув ва*

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Фармони. – Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

инновациялар асосида қўйидаги методлар орқали ўқитиш талаб этилмоқда ушбу методларни бирма-бир тарифлаб ўтсак

1. **“SWOT-таҳлил” методи** Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади. Намуна: Муаммоли таълим ёндашувларининг SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг. Муаммоли таълим ёндашувларининг кучли томонлари Муаммоли таълим ёндашувларининг кучсиз томонлари Муаммоли таълим ёндашувларининг имкониятлари (ички) Муаммоли таълим ёндашувларини амалда қўллашдаги тўсиқлар (ташқи)

2. **“Кейс-стади” методи** “Кейс-стади” – инглизча сўз бўлиб, (“case” – аниқ вазият, ҳодиса, “study” – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Мазкур метод муаммоли таълим методидан фарқли равишда реал вазиятларни ўрганиш асосида аниқ қарорлар қабул қилишга асосланади. Агар у ўқув жараёнида маълум бир мақсадга эришиш йўли сифатида қўлланилса, метод характериға эға бўлади, бирор бир жараёни тадқиқ этишда босқичма-босқич, маълум бир алгоритм асосида амалга оширилса, технологик жиҳатни ўзида акс эттиради. “Кейс-стади методи” ни амалга ошириш босқичлари Иш босқичлари Фаолият шакли ва мазмуни

1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш. якка тартибдаги аудио-визуал иш; кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ахборотни умумлаштириш; ахборот таҳлили; муаммоларни аниқлаш.

2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш. индивидуал ва гуруҳда ишлаш; муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; асосий муаммоли вазиятни белгилаш.

3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш. индивидуал ва гуруҳда ишлаш; муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; муқобил ечимларни танлаш.

4-босқич: Кейс ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот. якка ва гуруҳда ишлаш; муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш. “Кейс-стади” методининг ўзига хос хусусиятлари - изланишга доир фаолиятнинг мавжуд бўлиши; - жамоавий ва гуруҳларда ўқитиш; - индивидуал, гуруҳли ва жамоавий иш шакллари интеграцияси; - хилма-хил ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқиш; - муваффақиятга эришиш учун талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини рағбатлантириш.

15 Кейс ҳаракатлари ўз ичига қўйидагилар саволлар бўйича фаолиятни қамраб олади: Ким? (Who?), Қачон? (When?), Қаерда? (Where?), Нима учун? (Why?), Қандай?/ Қанақа? (How?), Нима? (натижа) (What?). Кейс. 6-7-синф дарслигига янгидан киритилган бўлимлар бўйича ихтиёрий танланган битта мавзуси

юзасидан кейс топшириғини тузинг; Бу кейс асосида ўтиладиган дарсни лойиҳалаштиринг; У бўйича тақдимот тайёрланг ва уни намойиш этинг. **3. “ФСМУ” методи** *Методнинг* мақсади: Мазкур метод иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур методдан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади. Методни амалга ошириш тартиби: - катнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя тақлиф этилади; - ҳар бир иштирокчига ФСМУ методининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади; - иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади. ФСМУ таҳлили катнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади. 16 Намуна. Замонавий таълим воситаларидан фойдаланиш самарали натижа беради. Топшириқ. Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали билдиринг. **4. “Тушунчалар таҳлили”** методи *Методнинг* мақсади: мазкур метод ўқувчилар ёки катнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби: - иштирокчилар машғулотида катнашчилар билан таништирилади; - ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳий тартибда); - ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар; - белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади; - ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди²⁷. Намуна: 1. “Ҳаракатланувчи содда қурилмалар (мониторинг, роботлар)”. 2. “Рўзғоршунослик”. 3. “Электроника” тушунчаларини берилган жадвал асосида таҳлил қилинг. Тушунчалар Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади? Қўшимча маълумот Изоҳ: Иккинчи устунчага катнашчилар томонидан фикрлар билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган. **5. “Венн диаграммаси” методи** Венн диаграммаси – график кўринишда бўлиб, олинган натижаларни умумлаштириб, улардан бир бутун хулоса чиқаришга, икки ва ундан ортиқ предметларни (кўриниш, факт, тушунча) таққослаш, таҳлил қилиш ва ўрганишда қўлланилади. Диаграмма икки ва ундан ортиқ айланани кесиммасидан ҳосил бўлади. Методнинг мақсади: Бу

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги “Умумий ўрта таълим тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 140-сонли Қарори. – Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 11-сон, 167-модда.

метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради. Методни амалга ошириш тартиби: - иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади; - навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар; - жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар. **6. “Кичик гуруҳларда ишлаш” методи** Кичик гуруҳларда ишлаш орқали ўрганиш – маълум муаммонинг ечимини топишга ва ўқувчилар фаоллигини оширишга қаратилган дарсдаги ижодий ҳамкорликдаги иш. Босқичлари: гуруҳларга бўлиш, муаммони гуруҳларда муҳокама қилиш, муаммонинг ечимлари тақдимоти, хулосалаш. Кичик гуруҳларни ҳамкорликда ўқитиш. Бу ёндашувда кичик гуруҳлар 4-6 та ўқувчидан ташкил топади. Ўқитувчи аввал мавзунини тушунтиради, сўнгра ўқувчиларнинг мустақил ишлари ташкил этилади. Ўқувчиларга берилган ўқув топшириқлари қисмларга ажратилиб, ҳар бир ўқувчи топшириқнинг маълум қисmini бажаради. Топшириқ якунида ҳар бир ўқувчи ўзи бажарган қисм юзасидан фикр юритиб, ўртоқларини ўқитади, сўнгра гуруҳ аъзолари томонидан топшириқ юзасидан умумий хулоса чиқарилади. Ўқитувчи ҳар бир кичик гуруҳ ахборотини тинглайди ва тест саволлари ёрдамида билимларни назорат қилиб баҳолайди. Ўқувчиларнинг кичик гуруҳлардаги ўқув фаолияти ўйин (турнир, мусобақа) шаклида, индивидуал тарзда ҳам ташкил этилиши мумкин. Кичик гуруҳларда ижодий изланишни ташкил этиш. Кичик гуруҳларда ижодий изланишни ташкил этиш методи 1976 йили ТельАвив университети профессори Ш.Шаран томонидан ишлаб чиқилган. Бу методда кўпроқ ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишига эътибор қаратилади. Ўқувчилар алоҳида-алоҳида ёки 6 кишилик кичик гуруҳларда ижодий изланиш олиб борадилар. Ижодий изланиш кичик гуруҳларда ташкил этилганда дарсда ўрганиш лозим бўлган ўқув материали кичик қисмларга ажратилади. Кейин бу қисмлар юзасидан топшириқлар ҳар бир ўқувчига тақсимланади. Шундай қилиб, ҳар бир ўқувчи умумий топшириқнинг бажарилишига ўз хиссасини қўшади. Кичик гуруҳларда топшириқ юзасидан мунозара ўтказилади. Гуруҳ аъзолари биргаликда маъруза тайёрлайди ва синф ўқувчилари ўртасида ўз ижодий изланишлари натижасини эълон қилади. Кичик гуруҳлар ўртасида ўтказилган ўқув баҳси, мунозара ўқувчилар жамоасининг ҳамкорликда бажарган мустақил фаолиятининг натижаси, якуни саналади. Ҳамкорликда ишлаш натижасида қўлга киритилган муваффақиятлар синф жамоасининг ҳар бир ўқувчининг мунтазам ва фаол ақлий меҳнат қилишига,

кичик гуруҳларни, умуман синф жамоасини жипслаштиришга, аввал ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни янги кутилмаган вазиятларда қўлланиб, янги билимларнинг ўзлаштиришига боғлиқ бўлади. **7. “Муаммоли таълим” методи** Таълим жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш ҳамда уларнинг интеллектуал имкониятларидан юқори даражада фойдаланиш қуйидаги умумий омилларга боғлиқ бўлади: - ўрганилаётган мавзу юзасидан муаммоли саволлар тизими тузиш; - қўйилган муаммоли саволлар тизими асосида суҳбат методи орқали тушунтириладиган мавзу материалларини ўргатиш ва унинг туб моҳиятини очиб бериш; - муаммоли савол асосида изланиш характеридаги ўқув вазифаларини қўйиш. Юқоридаги босқичлар асосида ўқув материали тушунтирилганда ўқувчилар ўзлари дарров тушуниб етмайдиган факт ва тушунчаларга дуч келадилар. Натижада ўрганилаётган мавзу материали билан ўқувчилар орасида муаммоли вазият ҳосил бўлади. Муаммоли вазиятнинг роли ва аҳамиятини аниқлаш ўқувчиларнинг фаол фикрлашнинг психологик, педагогик қонуниятларини ҳисобга олиш асосида ўқув жараёнини қайта қуриш муаммоли таълимнинг асосий ғоясини белгилаб беради. Муаммоли вазиятларни ҳал қилиш асосида ҳосил қилинган дарс жараёни муаммоли таълим дейилади. Муаммоли таълимда ўқитувчи фаолияти шундан иборатки, у зарур ҳолларда энг мураккаб тушунчалар мазмунни тушунтира бориб ўрганилаётган мавзу материали билан ўқувчилар орасидаги мунтазам равишда муаммоли вазиятлар вужудга келтирилади, ўқувчиларни фактлардан хабардор қилади, натижада ўқувчилар бу фактларни анализ қилиш асосида мустақил равишда хулоса чиқарадилар ва умумлаштирадилар. **8. “Ақлий ҳужум” методи** Ақлий ҳужум – тингловчиларни бир хил фикрлардан ҳолис қилиш, ижодий вазифаларни ечиш жараёнида дастлаб пайдо бўлган муаммоларга ечим топишдир²⁸. Босқичлари: - муаммоли вазиятни келтириб чиқариш; - унинг ечимини топиш учун ўқувчиларни жалб қилиш; - турли ечимлар тақдимотини эшитиш; - ечимларни солиштириш ва танлаш, хулосалаш. **9. “Мустақил ишлаш” методи** Мустақил ишлаш – вақти-вақти билан ўтказиб туриладиган, ўқувчиларнинг мустақил ўрганиш, дарслик билан ишлаш ва мустақил амалий фаолият билан шуғулланиш кўникмаларини шакллантирадиган, ҳар бир ўқувчига алоҳида ёки умумий тарзда ташкил қилинадиган топшириқни бажартириш; ўқувчиларнинг амалий фаолиятига аралашмай, ташқаридан тескари алоқа-мулоқот ёрдамида йўналтириб бошқариш ва назорат қилиш. **10. “Баҳс-мунозара” методи** Метод қуйидаги босқичларда амалга оширилади: - ўқитувчи мунозара мавзусини танлайди ва ўқувчиларни мунозарага таклиф этади; - ўқитувчи ўқувчиларга муаммо бўйича “Баҳс-мунозара” ўтказишга чорлайди ва уни ўтказиш тартибини белгилайди; - ўқитувчи “Баҳс-мунозара” вақтида билдирилган турли ғоя ва фикрларни ёзиб боради ёки бу ишни бажариш учун ўқувчилардан бирини котиб этиб тайинлайди ҳамда бу босқичда ўқитувчи ўқувчиларга ўз фикрларини билдиришларига шароит яратиб

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунари таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида” 187-сонли Қарори. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 14-сон, 230-модда

беради; - ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда, иккинчи босқичда “Баҳс-мунозара” давомида билдирилган фикр ва ғояларни гуруҳларга ажратади, умумлаштиради ва уларни таҳлил қилади. Таҳлил натижасида қўйилган муаммонинг энг мақбул ечими танланади. **11. “Тадқиқот” методи** Тадқиқот методи ўзлаштириш даражасининг энг юқори чўққиси ҳисобланади. Бу усул билан дарс ўтилганда ўқувчилар олган билимлари асосида ҳали ўрганилмаган кичик бир масала устида якка ёки биргалашиб изланиш олиб боришади, масала ечимига доир келтирилган тахминни излаб топилган далиллар асосида тўғри ёки нотўғрилигини текширишади ва исботлашади. Босқичлари: - дарсда ҳаммага қизиқиш уйғотадиган бирор объектнинг хоссасини аниқлаш ёки у ҳақидаги масалани қўйиш; - уни ўрганиш, тадқиқ қилиш учун маълумотлар тўплаш; - муаммо ёки масалани ечишга оид тахминлар, башоратлар қилиш; - ҳар бир башоратнинг қанчалик тўғрилигини тўпланган маълумотлар асосида таҳлил қилиш ва исботлаш; - хулоса чиқариш; - синф олдида тақдимот қилиш. **12. “Кластер” методи** Кластер методи педагогик, дидактик стратегиянинг муайян шакли бўлиб, у таълим олувчиларга ихтиёрий муаммолар (мавзу) хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил ғоялар ўртасидаги алоқалар фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб этади. Ушбу метод муайян мавзунинг таълим олувчилар томонидан чуқур ҳамда пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятининг бир маромда бўлишини таъминлашга хизмат қилади. “Кластер” методидан фойдаланиш тавсифи: 1-босқич. Ниманики ўйлаган бўлсангиз, шуни қоғозга ёзинг. Фикрингизни сифати тўғрисида ўйлаб ўтирмай, уларни шунчаки ёзиб боринг. 2-босқич. Ёзувингизнинг орфографияси ёки бошқа жиҳатларига эътибор берманг. 3-босқич. Белгиланган вақт ниҳоясига етмагунча, ёзишдан тўхтаманг. Агар маълум муддат бирор-бир ғояни ўйлай олмасангиз, у ҳолда қоғозга бирор нарсанинг расмини чиза бошланг. Бу ҳаракатни янги ғоя туғилгунга қадар давом эттиринг. 4-босқич. Муайян тушунча доирасида имкон қадар кўпроқ янги ғояларни илгари суриш ҳамда мазкур ғоялар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликни кўрсатишга ҳаракат қилинг. Ғоялар йиғиндисининг сифати ва улар ўртасидаги алоқаларни кўрсатишни чекламанг. **13. “Хулосалаш”** (Резюме, Веер) методи Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характердаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик

гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлил қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин²⁹.

Технология фанини ўқитишда илгор хорижий тажрибаларга этибор берадиган бўлсак. Замонавий ёндашув ва инновациялар асосида ўқитиш тизимининг вазифаси ўқувчининг индивидуал қобилиятини ҳисобга олиш ва ривожлаништиришдан иборат бўлиши керак. Илмий-техник тараққиёт жадаллашуви шароитида унинг юксалиб боровчи талабларига жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлаш учун ўқитишни жадаллаштириш, ўқитишда инсон организмнинг, унинг онгини бутун имкониятларидан тўла фойдаланиш зарур бўлади. Бу эса, ўқитиш жараёнида ахборотлар беришда, ўқув материални тизимлаш ва туркумлаш усуллари, ўқитишни компьютерлаш, ўқув телевидениясидан фойдаланиш ва ҳ.к.ни англатади. Илмий-техник тараққиёти жадаллашуви шароитида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар илмталаб, оригиналлиги, мураккаблиги, юқори сифати ва сермаҳсуллиги билан ажралиб туради. Машина ва жиҳозлар унумдорлиги, улар пухталигининг кўп маротаба ошганлиги туфайли маҳсулот бирлигига сарф қилинадиган энергия ҳам бир неча маротаба камаяди. Бу шароитлар кадрлар тайёрлаш тизимида тегишли талабларни кўя бошлайди

Германия таълим тизими Германия таълим тизими ҳудудлар бўйича турлича шаклланган ва 4 босқичдан иборат бўлиб, унинг 2-босқичи 2 турга бўлинади Баъзи федерал ерларда ҳозирги кунгача мактабгача таълим тизими 4 босқичли таълим тизимида кирмайди. Таълим тизими болалар боғчаси ва мактабгача бўлган даврдан кейин мажбурий бошланғич таълим билан бошланади. Германияда тўлиқ ўқув ҳафталик мактабига бориш мажбурияти 18 ёшгача ҳисобланади, унгача ҳамма ёшлар бирон бир мактабга бориши лозим. Шунинг учун асосий мактабни битиргандан сўнг, касб-хунар таълимини бошламаган ўқувчилар учун касбхунар таълимининг асосий ўқув йили ташкил этилган ва унда ўқувчилар танлаган касб соҳасидаги асосий малакаларни ўзлаштирадilar. Асосий мактабни тугатганлиги ҳақида гувоҳномани олмаган ўқувчилар касб-хунар таълимига тайёрловчи ўқув йили касб-хунар таълими ҳақидаги гувоҳномани олишлари мумкин Классик касб-хунар мактаблари дуал таълимнинг бир қисми ҳисобланади ва улар касб-хунар таълими берувчи корхонада давлат томонидан тан олинган касб бўйича таълим олаётган ўқувчиларга махсус фаннинг назарий ва умумий таълимини беради. Бундан ташқари, ихтисослаштирилган касб-хунар мактаблари мавжуд бўлиб, уларда ҳам дуал таълим бўйича касбий таълимни ҳамда мактаб касб-хунар таълимини битириш мумкин. Германия корхонасида бирор бир касб бўйича касб-хунар таълими бўйича таълим олувчи шахс – ўқувчи ҳисобланади. Авваллари ўқувчига нисбатан “шогирд” сўзи ишлатилган ва бу сўз ҳозирги кунда фақат ҳунармандчилик соҳасида ишлатилади. Одатда умумий ўрта мактаб битирувчилари касб-хунар таълимида таълим олиш учун

²⁹ Тоҳиров Ў.О. Технология ўқув фани давлат таълим стандарти ва ўқув дастурини таълим амалиётига жорий этиш методикаси. // Методик тавсиянома. – Т.: РТМ, 2017. – 72 б.

таълим жойини танлашдан бошлайди ва шу пайтда уларнинг ёши 16 ёшдан 19 ёшгача бўлади. Баъзи ёшлар касб-ҳунар таълимида таълим олишга кечроқ қарор қабул қилади, шунинг учун 20 ёшга тўлган ёшларни ўқувчиликка номзодларни танлаб олиш жараёнида учратиш ҳоллари ҳам бўлган. Корхоналар асосан ўқувчиларни уларнинг гувоҳномасидаги баҳоларга қараб танлаб олади, лекин бўлажак ўқувчининг баҳолари паст бўлса ҳам, корхоналар унга таълим олиш имкониятини бериши лозим. Бундай ҳолларда корхоналар танлов суҳбати давомида ўқувчининг қизиқишлари, иқтидори борлигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Ҳар доим ўқувчидан ўқув жараёнида фаол қатнашиш талаб этилади. Ўқувчи касб-ҳунар таълимини муваффақиятли битириши учун зарур билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга ҳаракат қилиши керак. Ўқувчи ўқув жараёнига боғлиқ бўлмаган ишларни ёки жисмоний имкониятларидан ортиқ бўлган ишларни бажаришдан бош тортиши мумкин. Мисол учун, иш юритувчи нусха кўчириш аппарати билан ишлаш бўйича кўникмаларни эгаллаши лозим, лекин у кун бўйи ҳужжатлардан нусха кўчириш билан банд бўлмаслиги керак.

**EZOP MASALI VA SOMERSET MOEMNING "CHUMOLI VA CHIGIRTKA" HIKOYASI
O'RTASIDAGI O'XSHASHLIK VA FARQLARNING TAHLILI**

Pulatova Sabina Sharifovna,

Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi,

Buxoro davlat pedagogika instituti, O'zbekiston.

Vohidova Mohinur Nusratillo qizi,

Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi, O'zbekiston.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ikkita adabiy asar, aniqrog'i, qadimgi yunon adabiyotining buyuk shoiri Ezop ertagi va zamonaviy ingliz adabiyotining mohir hikoyanavisi Somerset Moemning xuddi shu nomdagi "Chumoli va chigirtka" qisqa hikoyasi o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarning tahliliga hamda adiblarning mehnat va burch kabi axloqiy tamoyil va tushunchalarni asar qahramonlarining hatti-harakatlari yordamida qay usulda bayon qilganliklari masalalariga bag'ishlangan.*

Tayanch so'zlar: *masal, qissa, mashaqqatli mehnat, burch, latifalar, masallar, carpe diem she'riyati.*

O'quvchini maqola nima uchun qadimgi yunon adabiyoti namoyandasi Ezopning "Chumoli va chigirtka" masali hamda Somerset Moem tomonidan xuddi shu nom bilan XX asrda yaratilgan hikoyasi o'rtasida qanday bog'liqlik bo'lishi mumkin degan savol qiziqtirishi tabiiydir. Ezop o'zining adabiy merosini miloddan avvalgi 600-yillarda yashab yaratgan va asarlar orasidagi vaqt farqi ancha uzoq. Shuni alohida ta'kidlash joizki, har ikki asarda ham yozuvchilar o'z davrida dolzarb hisoblangan mehnat va burch kabi axloqiy tamoyil va tushunchalarning ahamiyatini qadrlashga e'tiborlarini qaratganlar.

Masal, hikoya shakli, odatda o'zini odamdek tutadigan va gapiradigan hayvonlarni aks ettiruvchi, insonning ahmoqliklari va zaif tomonlarini ko'rsatish uchun yaratilgan hamda axloqiy - yoki xulq-atvor uchun saboq bo'lib, uydirma asosida to'qilgan kichik hajmdagi asardir.

Qisqa hikoya esa odatda qisqacha shaklida bo'ladi, odatda nasrda yoziladi va romandan qisqaroq va odatda bir nechta qahramonlar haqidagi qisqacha badiiy nasriy hikoyadir. Hikoyaning dastlabki manbalarini og'zaki hikoya qilish an'alarida, shuningdek, "Gilgamish dostoni" va Gomerning "Iliadasi" kabi qadimgi O'rta Yer dengizi dostonlarida keltirilgan lavhalardan topish mumkin.

Anekdotlar, ertaklar, ertaklar va masallar – umumiy haqiqatni aks ettiruvchi qisqa ertaklar bo'lib, ular oddiy hikoyalarning ilk og'zaki shakllaridir. Ular hikoyaning shakllanishiga yordam bergan og'zaki hikoya qilish an'alariga misol bo'la oladi, masalan, "Ezop ertaklari" dan "Itning surati va uning aksi". Darhaqiqat, birinchi marta miloddan avvalgi IV asrda to'plangan "Ezop ertaklari" G'arb adabiyotidagi birinchi

hikoyalar antologiyasi bo'lishi mumkin. Demak, masal novellaning birinchi og'zaki shaklidir, degan xulosaga kelishimiz mumkin va shu nuqtai nazardan qaraganda, uni ular orasidagi birinchi o'xshashlik deb hisoblashimiz mumkin. Bundan tashqari, ertak ham, qisqa hikoya ham xarakterning sezilarli rivojlanishi va diqqatga sazovor mavzu bilan tezda maqsadga erishadi.

Biroq masallar ko'pincha juda qisqa bo'ladi, shuning uchun ular odatda bolalik davridagi o'qish deb hisoblanadi. Masal va qisqa hikoya o'quvchilarni xabardor qilish yoki ko'ngil ochish uchun yozilishi mumkin va ikkalasi ham hayot haqida bayonotlar berishi mumkin. Biroq, qisqa hikoya, masaldagi kabi axloqiy yuksaklikka ega bo'lishi shart emas. Qisqa hikoyalar o'quvchilarni qahramonlar hayotining qisqacha intermediyasida ishtirok etishga va mojaroning natijasi haqida xulosa chiqarishga taklif qiladi.

Janr va shakl jihatidan farqiga qaramay, ikkala adabiy asarning mazmunini tahlil qilish orqali juda ko'p o'xshashliklarni topish mumkin.

Bu masal yozni qo'shiq kuylash va raqsga tushish bilan o'tkazgan chigirtka va qish uchun oziq-ovqat yig'ish uchun ishlagan chumoli (yoki ba'zi versiyalarda chumolilar) haqida. Qish kelganda, chigirtka ochlikdan qiynaladi va chumolidan ovqat so'raydi. Biroq, chumoli uning bekorchilikka tanbeh berib, qishni ham raqsga tushish bilan o'tkazaver deb aytadi.

Mashaqqatli mehnat mavzusi har ikki muallif tomonidan adabiy asarlarning qo'llanilishini hisobga olgan holda ajoyib tarzda berilgan. Biroq ularning bosh qahramonlarga munosabati turlicha ochib berilgan.

Ezop o'zining "Chumoli va chigirtka" masalida mehnatsevarlik va ertangi kun uchun bugundan harakatni boshlash kerak degan g'oyani ilgari surgan bo'lsa, Somerset Moem "Chumoli va chigirtka" nomli satirik hikoyasida ikki aka-uka, vijdotsiz va beparvo Tom va mehnatkash, hurmatli Jorjni qarama-qarshi nuqtalarda qo'yib aks ettiradi.

Ramseylar juda hurmatli odamlar edi. Jorj katta aka va Tom uning ukasi edi. Tomning bu hayotda va kasbiy faoliyatida ko'plab muvaffaqiyatlarga erishishi uchun barcha sharoitlar va imkoniyatlar bor edi. Ammo u umrini behuda o'tkazgan chigirtkaga o'xshar edi. Uning akasi Jorj, aksincha, chumoliga o'xshab, ehtiyotkor va mehnatkash edi. U kichik daromad evaziga nafaqaga chiqishni va tinch pensiya hayot kechirishni intiqlik bilan kutardi. Ammo Tom akasining orzusini amalga oshirishga yo'l qo'ymadi. Bir kuni Tom hech qanday ogohlantirishsiz ishga qiziqmasligini va oilaviy hayot unga to'g'ri kelmasligini e'lon qildi. U hayotdan zavq olishni xohlardi. U unga yaxshi maslahat bergan har qanday odamni tinglashdan bosh tortdi. U xotini va ofisini tark etdi. Ozgina pul bilan u ikki baxtli yilni Yevropaning turli poytaxtlarida o'tkazdi. Mablag'i tugagach, Tom boshqalardan qarz oldi. U do'stlar orttirishda juda mahoratli edi va negadir do'stlari undan pullarini ayamas edi.

Tom o'zining betashvish hayoti uchun akasi Jorjdan tez-tez qarz olardi. Bir yoki ikki marta Tom bu yo'ldan qaytib, ishlashga va'da berganida, Jorj unga sarmoya uchun katta pul berdi. Tom o'z biznesini yo'lga qo'yish o'rniga, bu pulga avtomashina va zargarlik buyumlarini sotib oldi.

Bir kuni Tom qamoqqa tushishiga sal qoldi. Tom o'zining hamkori Kronshoning pullarini o'zlashtirilganlikda ayblandi va agar uning pulini Tom qaytarmasa, ishni sudga berish bilan tahdid qildi. Ammo Jorj yagona ukasining qamoqqa tushishiga chiday olmas edi. Shunday qilib, u Tomning qarzlarini to'lash uchun Kronshoga pul to'ladi va akalik burchini bajarib yana ukasini xavfdan asrab qoldi. Tom esa yigirma yil davomida poyga o'ynadi, qimor o'ynadi, sevishdi, raqsga tushdi, qimmatbaho restoranlarda ovqatlanadi va qimmatbaho kiyimlar kiydi. U qirq olti yoshda bo'lsa-da, o'ttiz oltiga ham kirmaganga o'xshardi. Tomdan atigi bir yosh katta bo'lgan Jorj oltmish yoshga kirganga o'xshab ketar edi. Bechora Jorj o'z kabinetida qattiq ishlar edi va oltidan oldin ofisidan chiqmas edi. Uning yagona tasallisi shunda ediki, Tom qarigan sari quyiladi deb o'ylar edi. Jorj Tom o'zining onasi bo'lishi mumkin bo'lgan keksa yoshdagi ayol bilan unashtirilganini eshitib hangu mang bo'lib qoldi. Uning o'limidan so'ng, Tom katta merosga ega bo'ldi.

Somerset Moemning hikoyasi ikki aka-uka (Jorj va Tom) haqida bo'lib, ularning turmush tarzi bir-biridan farq qiladi, ular Ezop ertagidagi chumoli va chigirtkaning tasviri. Tom (chigirtka) hayotdan zavqlanishni oson qabul qiladi, Jorj (chumoli) esa qattiq mehnat qiladi, xursand bo'lmaydi, ammo oxir-oqibat Tom o'zining barcha kamchiliklari bilan akasidan ancha boyroq va badavlatroq mavqeda bo'lishi, Jorjga nisbatan adolatsizlikdek tuyuladi.

Ko'rinib turibdiki, syujet jihatidan ham o'xshashlik, ham farqlar mavjud. Har ikkala ijod namunasida voqealar rivoji deyarli bir xil, qahramonlardan biri yalqov dangasa, ikkinchisi esa mehnatsevar, biroq asarlarning yakuniy qismi butunlay farqlanadi. Birida rostgo'y, halol va mehnatsevar chumoli baxt va saodatga erishgan bo'lsa, ikkinchisida yalqov va tanbal chigirtkaning taqdiri baxtli yakun topadi. Boshqacha qilib aytganda, masal chumolining quyidagi so'zlari bilan tugaydi:

- *What were you doing in the summer time?*
- *Saving your presence, I sang, I sang all day, all night.*
- *You sang. Why, then go and dance!*³⁰
- Yozda nima qilardingiz?
- Sening borligingni saqlab, kuyladim, kun bo'yi, tun bo'yi kuyladim.
- Qo'shiq aytdingiz. Nega, borib raqsga tushing!

Biroq, Maugham bu yakunni qabul qilishni istamadi:

“I do not ascribe it to perversity on my part, but rather to the inconsequence of childhood, which is deficient in moral sense, that I could never

³⁰ Aesop's Fables. Greece; 1867; pp.8

quite reconcile myself to the lesson.. In this summary fashion I sought to express my disapproval of prudence and common sense”³¹.

Jorj Ramsay halol, mehnatsevar va munosib edi. Uning yaxshi xotini bor edi, **"u unga hatto xayolida ham xiyonat qilmagan"** va to'rtta qizi **"u ular uchun eng yaxshi ota"** edi.

Tom biron bir muammoga duch kelganida, Jorj har doim ukasi Tomga pul bilan yordam bergan, chunki bu uning akasi sifatidagi burchi edi. Muallif bu holatda burch axloqiy tushunchasini mohirona ochib bergan. Ezop masalidagi chumoli Jorjdan farqli o'laroq yordam berishdan bosh tortadi. Somerset Moem tanbehni hayratlanarli va mutlaqo teskari tarzda yaratdi:

George could hardly bring himself to speak.

- You're not going to deny that all my life I've been hardworking, decent, respectable, and straightforward. After a life of industry and thrift I can look forward to retiring on a small income in gilt-edged securities. I've always done my duty in that state of life in which it has pleased Providence to place me.

- True.

- And you can't deny that Tom has been an idle, worthless, dissolute, and dishonorable rogue. If there were any justice he'd be in the workhouse... It's not fair, I tell you, it's not fair. Damn it, it's not fair.³²

Jorj o'zini zo'rg'a gapira olmadi.

- Umrim davomida mehnatsevar, odobli, obro'li va to'g'riso'z bo'lganimni inkor etmaysiz. Sanoat va tejamkor hayotdan so'ng, zarhal qirrali qimmatli qog'ozlarda kichik daromad evaziga nafaqaga chiqishni intiqlik bilan kutishim mumkin. Men har doim o'z burchimni o'z burchimni bajarganman.

- To'g'ri.

- Va siz Tomning bema'ni, befoyda, nopok va nomussiz qallob bo'lganini inkor eta olmaysiz. Agar adolat bo'lsa, u ishxonada bo'lardi... Bu adolatdan emas, men sizga aytaman, bu adolatdan emas. Jin ursin, bu adolatdan emas.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har ikkala asar orasida o'xshashlik va farqlarni kuzatdik. Asarlarning voqealar bayoni qismi, mehnatsevarlik, hallollik, dangasalik kabi sifatlarni tasvirlashda, har ikkala ijodkor bir xil yondashganiga qaramay, birinchisida, o'z ertangi kuni uchun qayg'urish, ko'p mehnat qilish va o'ziga tayanish kerakligi ta'kidlansa, ikkinchisida carpe diem she'riyatining "har kuningdan bahra ol" g'oyasini tasvirleydi - hayotingizning har bir daqiqasidan zavqlaning. Mashhur Dalay Lama aytganidek, "Hayotimizning maqsadi - baxtli bo'lishdir". Har holda, o'quvchi har ikki asardan ham muhim ma'naviy ozuqa oladi, chunki mehnat va burch tushunchalari bu asarlar yaratilgan davr talab qiladigan me'yorlarda mohirona aks ettirilgan va albatta,

³¹ W.S.Maugham. The Ant and the Grasshopper.; short story. pp.3; 2011

³² W.S.Maugham. The Ant and the Grasshopper.; short story. pp.7; 2011

zukko o'quvchi nima to'g'ri v anima noto'g'ri ekanligini o'zi tanlaydi, chunki adabiyot – hayotimiz ko'zgusi, undan kerakli xulosa chiqarish o'quvchining o'ziga bog'liq.

ADABIYOTLAR:

1. Ezop. (2007). D.L.da. Ashliman (Tahr.), Ezop ertaklari (91-bet). Nyu-York: Pingvinlar guruhi.
2. Ezop ertaklari. Gretsiya; 1867; 8-bet
3. B.E.Perri. Ezopning yunon hayotining matn an'anasi; bitimlar va Amerika filologiya assotsiatsiyasi materiallari 64 (1933) 198-bet.
4. Caplinger V. Janrlar va kitob kashfiyoti bo'yicha qo'llanma. 2017 15-bet
5. Faerno, Gabriello (1743). Fable LXXXIII, Internetda mavjud. Olingan 2012-04-04.
6. “188-fable”. Mythfolklore.net. Olingan 2012-04-04.
7. Francschini I. Maqola, San'at asari; 03.09.2020
8. Ezop hayoti va tanqidning sarguzashtlari: Manolis Papatomoulosning "Vita Aesopi" ning so'nggi nashri haqidagi sharh-maqola, G versiyasi; ISSN 0213-7674 Myrtia 28 (2013), 355-392
9. Meyers J. New York Times jurnali. 14.03.2004 yil
10. Pulatova S, Vohidova M. Somerset Moemning “Oy va sariq chaqa” asarida san'at yo'lida qilingan qurbomliklar. Ta'lim tarbiya jarayoniga innovatsion mavzular, muammo va yechimlardagi ilmiy amaliy konferensiyasi, dekabr, 2021. B-79-84.
11. Po'latova S, Vohidova M. “Vatanparvarlik axloqning muhim tushunchalaridan biri sifatida”. Menejment va ijtimoiy fanlar bo'yicha ilg'or tadqiqotlar xalqaro jurnali. 16.02.2022
12. W.S.Maugham. Orientatsiyalar; 1-bet
13. W.S.Maugham. Chumoli va chigirtka; qisqa hikoya. 3-bet; 2011 yil

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA OLIB BORILADIGAN ISHLAR.

Xoliqova Yoqutxon Mirzakarim qizi

52- DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Bolaning o'ziga-o'zi baho berishi, odatda yuqori bo'lishi haqida, maktabgacha ta'limbolalarining nutqini shakllantirish haqida, bolalar har xil ko'rinishda namoyon bo'lishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *nutq, rivojlantirish, o'stirish, shakllantirish, nutq madaniyati, shakl, sifat, jarayon*

Bolalarning katta yoshli odam bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojining qondirilmasligi ular o'rtasida emotsional jihatdan begonalashuvga olib keladi. U turli ko'rinishda namoyon bo'ladi: ba'zi bolalar indamas, hurkak, arzimagan narsaga ham yig'lab yuboruvchi bo'lib qoladilar; boshqalari esa – negativizm, tajovuzni namoyon qilishadi.

Uch-besh yoshli bolalarda kattalarning mehriga, ularning tushunishiga va u bilan muloqot qilishiga ehtiyoj saqlanib qoladi. Kattalarga nisbatan ishonchga asoslangan muloqot va uning emotsional ahvolini (quvonch, zavq-shavq, qayg'u, xotirjamlik, jahldorlik va h.k.) his qilishga, kayfiyat o'zgarganligi sabablarini tushunishga qodirlik rivojlanadi. Kattalar bilan muloqotning yangi shakli – qiziqarli mavzularda muloqot qilish vujudga keladi va rivojlanadi. U dastlab kattalar bilan birgalikdagi bilish faoliyatiga (masalan, o'yin, predmetlar va o'yinchoqlar bilan tajriba o'tkazish, qog'ozdan va tabiiy materialdan narsa yasash va boshq.) qo'shilib ketgan, so'ngra, bola hayotining beshinchi yili oxiriga kelib muayyan vaziyat bilan bog'liq bo'lmagan bilish mavzularidagi «nazariy» muloqot ko'rinishiga ega bo'ladi.

Bola hayotining to'rtinchi yilida tengdoshi uning uchun eng avvalo, birgalikdagi amaliy faoliyat (rasm chizish, narsa yasash, tuzish va h.k.) ishtirokchisi, o'yindagi sherik sifatida qolaveradi. Bola tengdoshiga eng oddiy talablar, iltimoslar bilan murojaat qiladi va tengdoshining harakatiga baho beradi. Besh yoshli bolalar tengdoshlarining hadeb u yoki bu narsani so'rab, jonga tegishini salbiy baholaydi.

Besh yoshga kelib, tengdoshlari bilan muloqotga va ular bilan bolalar jamiyatini vujudga keltiradigan birgalikdagi o'yinlarga bo'lgan ehtiyoj keskin ortadi. Bola hayotining beshinchi yiliga kelib, u o'z tengdoshlari o'rtasida o'z o'rnini anglay boshlaydi. Kommunikativ qo'nikma rivojlanadi: bola salomlashadi va xayrlashadi, do'stini ismini aytib chaqiradi, to'rt-besh yoshlarga kelib – sherigini u o'ynayotgan rol nomi bilan chaqiradi («hoy, shofyor, arqon g'ildirakning tagiga tushib ketdi»).

Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish bolaga o'zining «men»ini anglash imkonini beradi. Aynan muloqotda «men» obrazining shakllanishi ro'y beradi. Qulay

tarbiya sharoitlarida, ya'ni kattalar va tengdoshlari bolaga xayrihohlik bilan munosabatda bo'layotganida uning ma'qullanishiga, ijobiy bahoga, tan olishga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi. Salbiy muloqot tajribasi tajovuzga, o'ziga nisbatan ishonchsizlikka, odamovi bo'lib qolishga olib keladi.

Bolaning o'ziga-o'zi baho berishi, odatda yuqori bo'ladi. Kichik bolakay o'z shaxsini haddan tashqari yuqori baholashi tabiiy, o'rinlidir va bu kimdir uning shaxsiy xususiyotlarini salbiy baholagan («qizg'anchiq») yoki uning xulq-atvorini, faoliyatini qandaydir bir ideal bilan, masalan tengdoshi bilan taqqoslagan taqdirda, shaxsni himoya qilishning o'ziga xos mexanizmi hisoblanadi.

Yosh o'tishi bilan bolaning o'z aytgan so'zlariga va hatti-harakatlariga, shuningdek, faoliyatning har xil turlaridagi o'z imkoniyatlari va yutuqlariga mos tarzda baho berish rivojlanadi.

Besh yoshga kelib o'zi sodir etgan hatti-harakatlarni ularning boshqa odamning va uning o'zining jismoniy va emotsional ahvoli uchun keltirib chiqaradigan oqibatlari nuqtai-nazaridan baholashi mumkin. Unga «Agar men birovga yomonlik qilsam, bu unga ham, menga ham yoqmaydi, ikkimiz ham xafa bo'lamiz. Agar men yaxshi ish qilsam, ikkovimiz ham xursand bo'lamiz» degan fikr-mulohazaning mazmuni tushunarli bo'ladi. Bolada qiziqishlar va qadriyat yo'nalishlari, o'g'il bolalar va qizlarga xos bo'lgan muayyan faoliyat turlarini va o'zini tutish usullarini afzal ko'rish shakllana boshlaydi (masalan, qizaloqlar qo'g'irchoq o'ynashsa, o'g'il bolalar mashinalarni o'ynaydilar va h.k.).

Bolani qanday qilib gapirishga o'rgatish mumkin? Takrorlash orqali ko'p narsani o'rgansa bo'ladi. Uydagi buyum, ko'chadagi hodisalar, bajarayotgan ishlaringizning nomini ayting, hozir dada, buvi yoki mehmonlar kelishi haqida ogohlantiring. Ishoning, natija tezda namoyon bo'ladi.

Bolaning ortidan takrorlash. Cheksiz ravishda «du-du-du-du» deb aytish zerikarli bo'lib tuyulyaptimi? Xor bo'lib aytib ko'ring. Yangi «do-do-do» qo'shig'ini aytishga harakat qilib ko'ring. Takrorlayaptimi? Shu tarzda davom ettiring. Bu nafaqat nutq apparati uchun mashq, balki rivojlantiruvchi o'yin hamdir. Nutqning rivojlanishi mayda motorika bilan uzviy bog'liq. Barmoq uchi va o'z harakatlarini boshqarish ko'nikmasi miyaning nutq uchun javob beruvchi qismlari bilan bevosita bog'liq.

Albatta, oyoq kiyim bog'ichini bog'lashga hali erta. O'yin uchun turli – dumaloq, qovurg'ali, yumshoq, yopishqoq, mayin va boshqa buyumlarni bering. Qanchalik xilma-xil bo'lsa, shuncha yaxshi. Mana shu mashqlar orqali bolaning nutqini rivojlantirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq nashriyot-matbaa kontserni, 1997. – 20-29-b.
2. 1. Qodirova. F.R. Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. -T.: Istiqlol. 2006y.
3. Babayeva D.R. “Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi” o'quv qo'llanma

**AVTOMOBIL TRANSPORTI VOSITALARINING EKSPLOATATSION
XUSUSIYATLARI.**

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi

e24-21 TVM guruh talabasi

Xonkeldiyev Mo‘minjon Adxamjon o‘g‘li

32-20 TVM guruh talabasi

Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li.

*Ilmiy rahbar: Yer usti transport tizimlari va ularning Eksploatatsiyasi kafedrasii
assistenti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotining dinamik o‘sishi bevosita uning avtomobil transporti vositasi (ATV) belgilangan sifat ko‘rsatkichlariga ega bo‘lishi zarur. ATV ning sifati – uning vazifasiga muvofiq holda belgilangan talablarni qondirishga yaroqliligini ta‘minlaydigan xususiyatlar majmuidir*

Kalit so‘zlar: *Avtomobil, haydovchi, yo‘l, muhit, sharoit, ekspluatatsion sharoit.*

Avtomobil transporti vositasi (ATV) belgilangan sifat ko‘rsatkichlariga ega bo‘lishi zarur. ATV ning sifati – uning vazifasiga muvofiq holda belgilangan talablarni qondirishga yaroqliligini ta‘minlaydigan xususiyatlar majmuidir. Xususiyat deganda biror predmetning(narsaning) boshqa predmetlar bilan o‘xshashligi yoki farqini bildiradigan qandaydir tomoni tushunilib, u o‘sha predmetlarga nisbatan aniqlanadi.

Foydalanish sharoitlari ATV ning ixtisoslashuviga ta‘sir etadi. ATV muayyan sharoitlarda ishlashni ta‘minlaydigan o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Loyihalovchi–mutaxassis, ATV o‘z vazifalarini bajarishi uchun qanday xususiyatlar majmuiga ega bo‘lishini bilishi zarur. Foydalanish mutaxassisiga esa har xil ATV ning xususiyatlarini bilishi ularni tashish sharoitlariga mos ravishda tanlashga hamda loyihalash va ishlab chiqarish jarayonida asos solingan ekspluatatsion xususiyatlarni uzoq vaqt davomida optimal saqlab turish usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Harakatni tashkil etish mutaxassisi yo‘l-transport hodisalarining sodir bo‘lish ehtimolligi mumkin qadar kam bo‘lishi uchun ATV qanday xususiyatlarga ega bo‘lishini bilishi kerak.

«Avtomobil-haydovchi-yo‘l-muhit» tizimining bir qismi avtomobil bo‘lib, uning xususiyatlari ushbu tizim elementlari bilan o‘zaro ta‘sir natijasida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun qandaydir, muayyan ekspluatatsion xususiyatning avtomobil sifatini yoki qo‘llash samaradorligini baholashdagi ahamiyati foydalanish sharoitlariga bog‘liq. Foydalanish sharoitlari esa yo‘l (yo‘l

plani va profili elementlari, er relefi, yo'l qoplamasining turi va tekisligi, harakatning jadalligi va tartibotlari, yo'l holatining barqarorligi va boshqalar), transport (yuk turi, yo'lovchilar tashish hajmi, yuk tashish bo'laklari, tashish masofasi, ish tartibotlari, saqlash, texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash sharoitlari va boshqalar), tabiiy – iqlim (mu'tadil, sovuq, issiq va baland tog' iqlimi mintaqalarining o'ziga xos xususiyatlari) sharoitlari bilan belgilanadi. Endi, ATV ning asosiy ekspluatatsion xususiyatlarini qisqacha ko'rib chiqamiz.

1. *Tortish–tezlik xususiyatlari* deb dvigatel xarakteristikallari yoki etaklovchi g'ildiraklarning yo'l bilan ilashuvi bo'yicha harakat tezliklari o'zgarishining diapazonlari va avtomobil tezlab ketish chegaraviy jadalligining har xil yo'l sharoitlarida tortish tartibotidagi ishini belgilaydigan xususiyatlari majmuiga aytiladi. Tortish–tezlik xususiyatlarining asosiy baholash ko'rsatkichlari: maksimal tezlik, berilgan tezlikka chiqish uchun tezlanish olish vaqti, tezlanib olish – inerstiya bilan yurish tezlik xarakteristikasi, minimal barqaror tezlik, maksimal o'tiladigan ko'tarilish, tezlanish olishdagi chegaraviy tezlanish, kryukdagi tortish kuchi va boshqalar.

2. *Tormozlanish xususiyatlari* – tormoz tartibotida va har xil yo'l sharoitlarida harakatlanganda avtomobilning maksimal sekinlashuvi hamda tashqi kuchlarning chegaraviy miqdorini belgilaydigan xususiyatlar majmuidir. Tashqi kuchlar ta'sir etganda tormozlangan avtomobil joyida qimirlamay turadi yoki qiya tomonga harakatlanganda kerakli minimal turg'un (barqaror) tezlikka ega bo'ladi. Ayrim baholash ko'rsatkichlari: turg'un sekinlashish, minimal tormozlanish yo'li, umumiy tormozlanish kuchi (to'xtovdagi tormoz tizimi uchun), qiyalikdagi turg'un tezlik (yordamchi tormoz tizimi uchun).

3. *Boshqariluvchanlik* deb kuch tizimi kinematikasining boshqaruv ta'sirlariga ko'rsatgan reakstiyalari majmuiga aytiladi. Baholash ko'rsatkichlari: traektoriya boshqaruvining barqarorligi, kurs boshqaruvining barqarorligi, tormozlanishdagi traektoriya boshqaruvining barqarorligi, tormozlanishdagi kurs boshqaruvi barqarorligi, manyovrni bajarishning chegaraviy tezligi va boshqalar.

4. *Turg'unlik* – ATV yoki uning bo'laklarining holati va harakat turg'unligi bo'yicha tang (kritik) parametrlarni belgilaydigan xususiyatlar majmuidir. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: yon siljish va yon ag'darilishga olib keladigan tang tezliklar, qiyalik burchaklari, ko'ndalang turg'unlik koeffitsienti, kurs turg'unligi va avtopoezd tirkamasini lapanglatadigan tang tezliklar va boshqalar.

5. *Harakatchanlik (buriluvchanlik)* deb ATV ning katta egrilik traektoriyalari bo'yicha harakat talab etiladigan sharoitlarda cheklangan maydonda o'z holatini o'zgartirish (shu jumladan orqaga yurish) imkonini belgilaydigan xususiyatlari guruhiga aytiladi. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: ATV ning minimal burilish radiusi, tashqi gabarit burilish radiusi, ichki gabarit burilish radiusi, harakatning gabarit tasmasi, orqaga yurish boshqaruv harakatini amalga oshirishning murakkabligi va boshqalar.

6. *Yurish ravonligi* deb, haydovchi, yo'lovchilar, yuk, shassi va kuzov elementlari tebranishi yuklamalarining belgilangan me'yorlar chegaralarida cheklanishini ta'minlovchi xususiyatlar majmuiga aytiladi. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: haydovchi, yo'lovchilar, yuk, shassi va kuzov xarakterli elementlarining tebranishi yuklamalari darajalari.

7. *O'tuvchanlik xususiyati* deb avtomobilning og'irlashgan yo'l sharoitlarida, yo'lsizlikda va har xil to'siqlarni engib harakat qilishda imkoniyatini belgilaydigan ekspluatatsion xususiyatlarga aytiladi. O'tuvchanlik profil va tayanch o'tuvchanlikka bo'linadi.

Profil o'tuvchanlik yo'l notekisliklari va to'siqlarini engib o'tish imkoniyatlarini xarakterlaydi va talab etilgan harakat tasmaga mos tushadi. Uning birlik ko'rsatkichlari ATV ning geometrik parametrlarini ifodalaydi: yo'l oralig'i, old (orqa) chiqiq, old (orqa) chiqiq burchagi, o'tuvchanlikning bo'ylama radiusi, o'tiladigan ko'tarilishning eng katta burchagi, ko'priklarning qiyshayish burchagi va boshqalar.

Tayanch o'tuvchanlik deformastiyalangan va og'irlashgan yo'l sharoitlarida harakat qilish imkonini belgilaydi. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: tirkalish massasi, tirkalish massasining koeffitsienti, solishtirma quvvat, dumalashga qarshilik quvvati, harakatga qarshilik quvvati, to'liq tortish kuchi, erkin tortish kuchi, kryukdagi tortish kuchi, g'ildiraklarning yo'l qoplamasiga bosimi va boshqalar.

Ekspluatatsion xususiyatlar ko'rsatkichlari maxsus ilmiy-tekshirish tadqiqotlari hamda avtomobillardan foydalanish tajribasini umumlashtirish va tahlil etish natijasida aniqlanadi. Ekspluatatsion xususiyatlarni bilish avtomobil konstrukstiyasini takomilashtirish borasida texnik foydalanish tajribasidan foydalanish imkonini beradi.

Avtomobillarning tavsifi yuqorida keltirilgan ekspluatatsion xususiyatlari ko'rsatkichlarini o'z me'yor talablari darajalarida ushlab turishi transport vositalari yuqori texnik holatini uzoq davr mobaynida saqlashga xizmat qiladi.

Transport vositasining texnik holati ko'rsatkichlari unga texnik xizmat ko'rsatish jarayonida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ko'rsatkichlar, birinchidan, avtomobilning sozligini nazorat etuvchi hamda sozlash va ta'mirlash ishlari hajmini aniqlovchi vosita bo'lsa, ikkinchidan, texnik resursni

bashoratlash vositasidir, ya'ni navbatdagi texnik xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan buzilmay ishlash zahirasini oldindan aytib beradi. Shuning uchun texnik holat ko'rsatkichlarining chegaraviy me'yorlarini va ularning yo'lga bog'liq holda o'zgarishi dinamikasini bilish zarur, chunki ko'rsatkichlar o'zgarishining qonuniyatlari bo'yicha navbatdagi texnik xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan resursni aniqlash mumkin.

Transport vositasining foydalanish muddati oshgan sari detallarning eyilishi va nosozliklar natijasida uning texnik holati asta-sekin yomonlashib boradi: dvigatel quvvati va harakat texnik tezligi pasayadi, yonilg'i sarfi va eyilish jadalligi o'sadi, boshqaruv qulayligi yomonlashadi, texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash hajmi ortadi, ishonchliligi pasayadi.

Transport vositasining texnik holatiga ko'pgina ekspluatatsion omillar ta'sir etadi. Ularning asosiylari quyidagilar:

- ekspluatatsion materiallar sifati (benzin, dizel yonilg'isi, gaz yonilg'isi, moylash materiallari, maxsus suyuqliklar - antifriz, tormoz suyuqligi va boshqalar);
- yo'l sharoitlari;
- iqlim sharoitlari;
- transport vositasidan texnik foydalanish (quvvatdan foydalanish tartibotlari, avtomobilni haydash sifati);
- texnik xizmat ko'rsatishning sifati;
- transport vositasini saqlash sifati va h.k.

Benzinning asosiy sifatlari – bug'lanish (fraktsion tarkib), detonatsion va korroziya xususiyatlari hamda mexanik aralashmalar va suvning yo'qligidir. Uning detonatsiyaga qarshi sifatlari maxsus antidetonatorlar yordamida oshiriladi. Benzin tarkibida oltingugurtning mavjudligi silindrporshen guruhi va klapanlarning korroziya-mexanik eyilishlarini keltirib chiqaradi. Oltingugurt miqdori qancha ko'p bo'lsa, dvigatel silindrlarining eyilish jadalligi va yonilg'i sarfi shuncha oshib boradi, dvigatel quvvati esa kamayib ketadi. Yonilg'i tarkibidagi mexanik aralashmalar karbyurator moslamalarini ifloslantiradi, yonilg'i aralashmasining paydo bo'lishini qiyinlashtiradi, avtomobilning tortish sifatlarini va yonilg'i iqtisodiyotini yomonlashtiradi. Eng asosiysi-mexanik aralashmalar dvigatel silindrporshen guruhining eyilish darajasini oshirib yuboradi.

Bundan tashqari dvigatelning sovutish tizimida antifriz va suv kabi sovutish suyuqliklari ishlatiladi. Eng ko'p qo'llanadigan etilenglikolli antifriz 65 va 45 rusumlarga bo'linib, ularning muzlash harorati tegishlicha minus 65 va minus 45^oS ni tashkil etadi. Etilenglikolli antifriz zaharli, isitganda hajmiy kengayish koeffitsienti katta. Unga neft mahsulotlari tushsa, ko'pirish xususiyatiga ega.

Yo'llar turi va libosining tavsifi bo'yicha kapital, qoplamasi takomillashtirilgan, engil va tuproqli bo'ladi. Kapital yo'llar uchun libos sifatida beton, asfalt, engil yo'llar uchun tosh va chaqilgan tosh xizmat qiladi.

Tuproqli yo'llar ishlangan va tabiiy bo'lishi mumkin.

Harakatga qarshilik dumalashga qarshilik koeffitsienti va yo'lning nishablighi bilan aniqlanadi.

Yo'lning plandagi elementlari (yo'l tasmasining eni, harakatlanayotgan avtomobildan yo'l sirtining ko'rinish masofasi, burilishning eng kichik radiusi) xavfsiz harakatni ta'minlaydi.

Yo'l qoplamasining tekisligi prof.Birulya koeffitsienti orqali baholanadi – S sm/km. Bu koeffitsient yo'l qismidagi notekisliklar balandliklari yig'indisining shu qism uzunligiga nisbati bilan aniqlanadi va "sm/km" bilan o'lchanadi. Odatda $S = 200 \dots 600$ sm/km.

Avtomobilning texnik holatiga yo'l sharoitlariga bog'liq bo'lgan quyidagi omillar ta'sir etadi:

- ayrim asosiy detallar ishqalanish yo'lining ko'payishi;
- avtomobil mexanizmlariga yuklamaning ortishi va uning tez-tez o'zgarishi;
- yonilg'i va moylarga abraziv moddalarning aralashuvi.

Yo'l sharoitlarining yomonlashuv bilan dvigatel va transmissiya detallari ishqalanish yo'lining ko'payishi past uzatmalarga majburan o'tishdan kelib chiqadi. Agar, masalan, bir kilometr asfalt yo'lda dvigatel tirsakli vali 2600 marta aylansa, tuproqli yo'lda bu ko'rsatkich 3...3,5 barobar ortib ketadi.

Yo'l sharoitlari qanchalik yomon bo'lsa, avtomobil harakati natijasida vujudga keladigan chang (abraziv) va boshqa qattiq jinslar uning texnik holatiga salbiy ta'sir etadi. Changning sifati uning kimyoviy tarkibi va yirikligiga, ya'ni zarralarning o'lchamlariga bog'liq. Changning 60...85 % foizini kremniy oksidi tashkil etadi. Uning qattiqligi ko'pgina avtomobil detallari qattiqligidan yuqori. Havoda uchib yuruvchi zarralarning o'lchamlari 10...80 mikronga teng. Detallarning eyilishiga jiddiy ta'sir etadigan zarralarning o'lchami 15 mikronga teng.

Dvigatel stilindrlariga tushadigan chang miqdori uning havodagi miqdoriga, dvigatel yutayotgan havo hajmiga va havo tozalagich yordamida tozalanish darajasiga bog'liq.

Dvigatel yutayotgan havodagi 95...99 foiz chang havo tozalagichda ushlab qolinadi, 1...5 foizi esa dvigatel stilindrlariga kiradi. Stilindrlarga tushgan changning oltidan bir qismi ishlatilgan gazlar bilan chiqib ketadi, qolgan qismi esa moy bilan aralashib, abraziv eyilishni vujudga keltiradi. Chang, birinchi galda stilindr, porshen va porshen halqalarini, keyin dvigatel karteriga tushgandan so'ng, krivoship-shatun mexanizmini eyiltiradi. Demak, dvigatel mexanizmlari, uzel va

detallarining eyilish darajasi havo tozalagichning samarali ishlashiga ko'p jihatdan bog'liq ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 1.B.A.Xo'jaev. Avtomobillarda yuk va pasajir tashish asoslari. Darslik T., "O'zbekiston", 2002 yil
2. B.A.Xodjaev. Avtomobil'no'e perevozki. T. : —O'qituvchi||, 1991.
3. 3.A.V.Vel'mojin, V.A. Gudkov, L.B. Mirotin, A.V.Kulikov.- Gruzovo'e avtomobil'no'e perevozki. M.: — Goryachaya liniya - Telekom||, 2007.
4. 4.L.L.Afanas'ev, N.B. Ostrovskiy, S.M.TSukerberg- Edinaya transportnaya sistema I av tomobil no'e perevozki. M.; «Transport». 1984

TRANSPORT VOSITALARIDA YUKLANISHLAR VA ULARNI HISOBLASH
REJIMLARI.

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi

e24-21 TVM guruh talabasi

Xonkeldiyev Mo‘minjon Adxamjon o‘g‘li

32-20 TVM guruh talabasi

Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li.

*Ilmiy rahbar: Yer usti transport tizimlari va ularning Ekspluatatsiyasi kafedrası
assistenti*

Anotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy Avtomobil uzel va agregatlarining vazifasiga ko‘ra ularga qator talablarni ko‘yish mumkin, shu talablarni bajarilishi ularni boshqa agregatlar bilan birga ishlaganda funktsional vazifasini to‘liq bajarilishini ta‘minlaydi. Qo‘yiladigan talablarni bir necha konstruktiv echimlari bilan qondirish mumkin, lekin bunda konstruktsiyalarning murakkabligi, narhi, chidamligi va xakozolar ham har xil bo‘ladi.*

Uzel va agregatlarning ish ko‘rsatkichlarini va ularni yaxshilash imkonlarini faqatgina ularda bo‘lib o‘tadigan ish jarayonlarining tahlillari asosida aniqlashmumkinligi aytilib o‘tilgan.

Kalit so‘z: *Uzel, agregat, matematik model, shesternya tishlari.*

Avtomobil uzel va agregatlarining vazifasiga ko‘ra ularga qator talablarni ko‘yish mumkin, shu talablarni bajarilishi ularni boshqa agregatlar bilan birga ishlaganda funktsional vazifasini to‘liq bajarilishini ta‘minlaydi. Qo‘yiladigan talablarni bir necha konstruktiv echimlari bilan qondirish mumkin, lekin bunda

konstruktsiyalarning murakkabligi, narhi, chidamligi va xakozolar ham har xil bo‘ladi.

Uzel va agregatlarning ish ko‘rsatkichlarini va ularni yaxshilash imkonlarini faqatgina ularda bo‘lib o‘tadigan ish jarayonlarining tahlillari asosida aniqlashmumkin

Ish jarayoni deb, mehanizm va agregatlarda ish paytida sodir bo‘ladigan fizikaviy, fizik-kimyoviy jarayonlar majmuasi, ularni sababi, o‘zaro bog‘likligi va ketma-ketligiga aytiladi.

Ish jarayonini matematik model yordamida tahlil etib, qaysi konstruktsiyada va qay darajada talablar bajarilishini va shundan so'ng yuklanishlarni aniqlash mumkin.

Ko'p hollarda matematik model uchun oddiy muvozanat holatini ko'rib chiqsak bas: to'g'ri chiziqli xarakatda $\square P \square 0$, aylanma $\square M \square 0$.
xarakatda

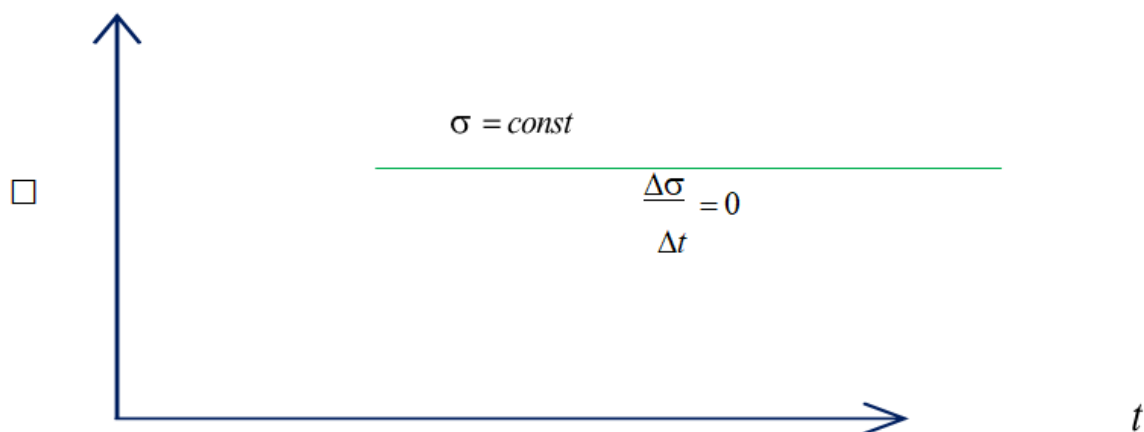
Agar ish jarayonida tezlanish yoki sekinlanish bo'lsa, massalarni hamhisobga olish zarur bo'ladi:

$$\square P \square \square m \square a_n \square 0; \square M \square \square J_n \square \square_n \square 0$$

Ayrim hollarda tebranuvchi tizim tahlil etiladi (masalan osma):

$$P_x \square \square m \square a_n \quad + \quad X_n \square \quad M \square \quad \sum_{l=1}^n \frac{\square_n \square \square_n \square 1}{\square \square J_n \square_n}$$

Tahlilni soddalashtirish uchun ko'p massali tizimlar bir yoki ikki massaliekvivalent tizim bilan almashtirib o'rganiladi. Bunday tenglamalarni echib, odatda kuch $\square P, M \square$ ko'rsatkichlarni kinematik.

$\square \square, V \square$ ko'rsatkichlarga bog'liqlik tavsiflarini aniqlaymiz.

Yuklanish rejimi deb, ekspluatatsiya jarayonida (vaqt kesimida) detal va agregatlarga ta'sir etuvchi kuch va momentlarning o'zgarishiga aytiladi. Avtomobil detallariga ta'sir etuvchi kuchlar (kuchlanishlar) ta'sir etish vaqtiga ko'ra quyidagicha bo'lishi mumkin:

o'zgarmas (doimiy ta'sir etuvchi yoki sekin o'zgaruvchi) kuchlar, bular: og'irlik kuchi, uzel va agregatlarni yig'ishda boltlarni siqishdan hosil bo'ladigan kuchlar va x.k

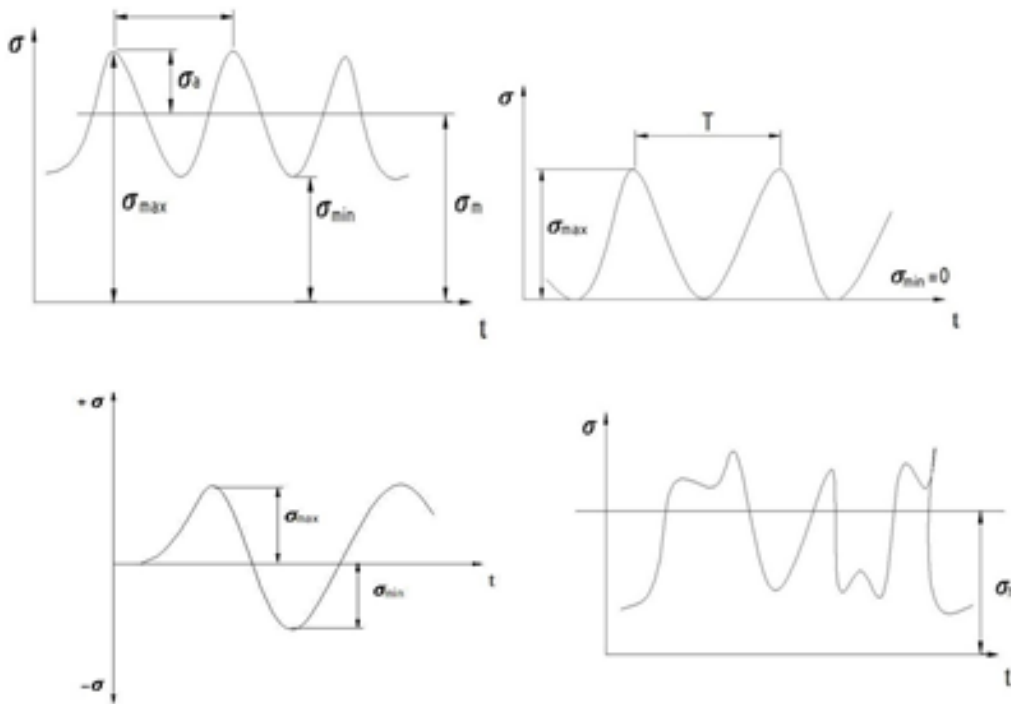
b) o'zgaruvchan kuchlar.

- barqaror rejimda o'zgaradigan kuchlar. Masalan: vallarda yoki shesternya tishlaridagi barqaror kuchlanishlardan hosil bo'ladigan yuklanishlar.

- barqaror bo'lmagan rejimda o'zgaradigan kuchlar. Bu eng keng uchraydigan hol. Bu rejimlar asimmetriya koeffitsienti bilan karakterlanadi, asimmetriya koeffitsienti

$r = \frac{\sigma_{\min}}{\sigma_{\max}}$ min formula bilan aniqlanadi

$r = \frac{\sigma_{\max}}{\sigma_{\min}}$ max

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.A.Xo'jaev. Avtomobillarda yuk va pasajir tashish asoslari. Darslik T., "O'zbekiston", 2002 yil
2. B.A.Xodjaev. Avtomobil'no'e perevozki. T. : —O'qituvchi||, 1991.
3. A.V.Vel'mojin, V.A. Gudkov, L.B. Mirotin, A.V.Kulikov.- Gruzovo'e avtomobil'no'e perevozki. M.: — Goryachaya liniya - Telekom||, 2007.
4. L.L.Afanas'ev, N.B. Ostrovskiy, S.M.TSukerberg- Edinaya transportnaya sistema i avtomobil no'e perevozki. M.; «Transport».

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi

e24-21 TVM guruh talabasi

Xonkeldiyev Mo‘minjon Adxamjon o‘g‘li

32-20 TVM guruh talabasi

Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li.

*Ilmiy rahbar: Yer usti transport tizimlari va ularning Ekspluatatsiyasi kafedrası
assistenti*

Anotatsiya: *Ushbu maqolada nometal materiallar, asosan polimer materiallar hisoblanadi. Polimer materiallar deb, shunday moddalarga aytiladiki, ularda makromolekulalar ko‘p sonli elementar (monomerlar) bo‘g‘inlardan tashkil topgan. Ularning molekulyar massasi 5000 dan 1 000 000 g/m gacha yetishi mumkin. Bunday hollarda moddalardagi makromolekula xossalari, nafaqat ulardagi molekulalarning kimyoviy tarkibiga, balki ularning bir-biriga nisbatan joylashishi va tuzilishiga ham bog‘lanishi ko‘rsatilib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Polimerlar, nometal materiallar, makromolekulalar, kogeziya, Termoplastik polimerlar*

Annotation: *In this article, mirror materials are mainly polymer materials. Polymeric materials are substances in which macromolecules are composed of a large number of elemental (monomeric) units. The molecular mass of the binder can range from 5,000 to 1,000,000 g / m. In such cases, the properties of macromolecules in substances depend not only on the chemical composition of the molecules in them, but also on the relative position and structure of the bonds.*

Keywords: *Polymers, mirror materials, macromolecules, cohesion, thermoplastic polymers*

Nometal materiallar, asosan polimer materiallar hisoblanadi. Polimer materiallar deb, shunday moddalarga aytiladiki, ularda makromolekulalar ko‘p sonli elementar (monomerlar) bo‘g‘inlardan tashkil topgan. Ularning molekulyar massasi 5000 dan 1 000 000 g/m gacha yetishi mumkin. Bunday hollarda moddalardagi makromolekula xossalari, nafaqat ulardagi molekulalarning kimyoviy tarkibiga, balki ularning bir-biriga nisbatan joylashishi va tuzilishiga ham bog‘liq bo‘ladi. Polimerlarning makromolekulalari o‘ziga xos alohida bo‘g‘inlar- dan tashkil topgan zanjir tuzilishiga ega. Zanjiming uzunligi uning ko‘ndalang kesimi o‘lchamidan bir necha ming barobar katta bo‘lib, bu ularga yuqori darajadagi bikrlilik xossasini beradi (bikrligi zanjir- dagi jips birikkan bo‘g‘inlari bilan chegaralanadi). Polimerlarning bikrligi ularning o‘ziga xos xossasi hisoblanadi.

Asosiy bo‘g‘inda joylashgan atomlar bir-birlari bilan mustahkam kimyoviy

kavolent bogc bilan bog'langan. Bunda bog'lanish energiyasi 330-360 kDj/mol ni tashkil etsa, zanjirdagi molekulalarning bir-biri bilan bog'lanishi oddiy fizikaviy ta'sirlashuv natijasida hosil bo'lib, ularning bog'lanish energiyasi ancha past 5-40 kDj/mol. Ba'zi murakkab turdagi molekulalararo bog'l vodorod turidagi bog'lanishlar natijasida birikkan bo'lib, ularning bog'lanish energiyasi 50 kDj/mol gacha yetishi mumkin. Nometali materiallardagi molekulalarning bir- biriga ilashib bog'lanishi odatda - *kogeziya* deyiladi. Polimer makromolekulalar bir turdagi kimyoviy tuzilishga ega bo'lgan (monomer) yoki turlicha bo'lmagan (sopolimer) bo'g'inlardan tashkil topgan bo'ladi.

Polimer materiallarda ichki tartibli joylashuv turi muxim ahamiyatga ega, ya'ni materialni tashkil etuvchi bo'g'inlar va uning a'zolari fazoda ma'lum tartibda joylashishi. Chunki materialning fizik-mexanik xossalarini aynan shu joylashuv belgilab beradi.

Tabiatda uchraydigan polimerlarga - tabiiy kauchuk, sellyuloza, slyuda, asbest, tabiiy grafit va boshqalar kiradi. Ammo polimerlarning juda ko'p turi sun'iy ravishda (sintetik) olinadi.

Polimerlar makromolekulyar tuzilishiga ko'ra: chiziqli, tasmali, fazoli yoki to'rsimon turlarga bo'linadi.

Chiziqli makromolekula zanjiriga ega bo'lgan polimerlar uzun chiziqli yoki spiralsimon arqonga o'xshagan tuzilishga ega (1.1-rasm, a) bunda yuqori bikrlikka va mustahkamlikka ega bo'lgan makromolekula zanjir bo'ylab joylashgan bo'lib, ular bir-biri bilan sayoz molekulyar bog' orqali bog'langan. Bu esa materialga yuqori elastiklikni, qizdirilganda plastiklikni va sovuganda qattiq bo'lishni ta'minlaydi (polietilen, poliimid va bosh.). Chiziqli polimemeng yana bir turi tarmoqlangan makromolekula zanjiriga ega bo'lib (1.1-rasm, b) unda yon tomon tarmoklanish bor, bu esa uning yuqori zichlanishiga halaqit beradi (poliizobutelen). Polimerlarning qutubli bog'lanishining birinchi sharti ularning tarkibida: xlor - Cl, ftor - F, yoki gidroksil - ON bo'lishligi shart; ikkinchi sharti ularning bog'lanishlarida nosimmetriya bo'lishligi kerak.

Polimerlarning qutubli bog'lanishlari kamaya boradi:

$C - H < C - N < C - O < C - F < C - Cl$, oxirgi birikish nopalyar bog'lanishga olib keladi.

Uglerod-vodorod asosli qutubsiz polimerlar yuqori sifatli delek- triklar hisoblanadi, ular yuqori sovuqqa bardoshligi bilan ajralib turadi. Qutubli bog'langan polimerlar juda pishiq, issiqbardosh bo'lsalarda ular sovuqqa bardoshli bo'lmaydilar.

Polimerlar harorat tasiriga ko'ra termoplastik va termoreaktiv polimerlarga bo'linadi.

Termoplastik polimerlar qizdirilganda juda bo'shashib plastik holatga o'tadilar, agar qizdirish yanada davom etirilsa ular eriy boshlaydilar, harorat pasaytirilsa, yana o'z holatiga qaytib qattiq bo'lib qoladilar. Bu jarayon qayta takrorlanuvchan bo'ladi. Bunday polimerlarning stmktura zanjirlari chiziqli yoki tarmoqli bo'ladi.

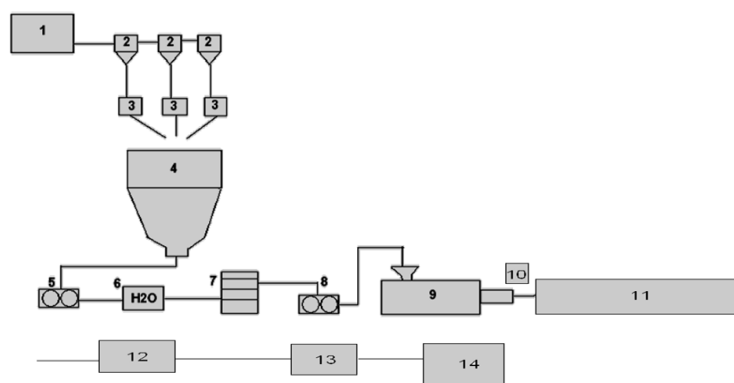
Termoreaktiv polimerlar ilk bora qizdirilganda chiziqli zanjirga ega bo'lgani uchun yumshab plastik holatga o'tadi va ularda kimyoviy jarayon boshlanadi, buning natijasida chiziqli zanjir fazoviy zanjir turiga aylanadi va qattiq holatga o'tishadi. Bu jarayon qaytmas jarayon bo'lib, qayta qizdirish termoreaktiv polimerlarga ta'sir qilmaydi, juda yuqori haroratlarga qizdirilsa ular parchalana boshlaydilar. Siyrak to'rsimon zanjirga ega polimerlarning (rezinasimon) termomexanik egri chiziqlari 3 chiziqli turida bo'lib, uning turdagi makromolekulalar tugunlari zanjirlarning bir-biriga nisbatan harakatlanishiga halaqit beradilar, buning natijasida qizdirish harorat ortgani bilan yuqori qovushqoq holatga o'ta olmaydilar, harorat yanada oshirilishi bilan ularda kimyoviy parchalanish boshlanadi *tx*.

Polimerlardagi *ts* va *t*, shisha holatdan yuqori qovushqoq holatga o'tish polimerlarning asosiy o'zgacha xossalaridan biri hisoblanadi.

Polimerlarning orientatsion mustahkamlanishi. Polimerlarkristall yoki shishasimon holatlarda boisalar ham ularni orientatsiyalash mumkin - orientatsiyalash deb polimerlardagi makromolekula zanchirlami ma'lum bir xil burchakka burib uning tuzilishini taxlashga, ya'ni tartibli joylashtirishga aytiladi. Bu jarayon yuqori elastik yoki qovushqoq oquvchan holatdagi polimerlarni juda kichik tezlik bilan cho'zish orqali amalga oshiriladi. Bunda orientatsiyalanmagan polimerga nisbatan orientatsiyalangan polimer makromolekulalari va uning elementlari o'z tekisliklari bo'yicha ma'ium darajada bir xil yo'nalishga ya'ni tartibli joylashishga ega bo'lib oladilar. Buning uchun ular qizdiriladi va juda kichik tezlikda cho'ziladi, undan keyin sovutiladi, buni natijasida cho'zib tartiblangan struktura ushlab qolinadi.

Orientatsiyalangan polimerlarning cho'zilishdagi mustahkamligi orientatsiya yo'nalishi bo'yicha deyarli 2-5 barobar oshsa unga ko'ndalang yo'nalishda 30-50% mustahkamligi pasayadi. Bundan tashqari, polimerning bikirlik moduli 2 barobar ortishi kuzatiladi. Bunday holat faqat yuqori polimerlarda kuzatiladi.

Shuni aytib o'tish kerakki, kristall yoki ammorf polimerlarni orientatsiya jarayonidan o'tkazilgandan keyin kristalli polimer xossalari vaqt o'tishi bilan yanada yaxshilanib borsin, ammorf polimerlarda vaqt o'tishi bilan ularning xossalari yomonlasha boshlaydi, chunki tartibli joylashgan ammorf polimer yana o'z holiga qayta boshlaydi, bu jarayon ayniqsa polimer qiziganda yanada jadallashadi.

Yuqori molekulali birikmalar va plastmassalar texnologiyasi.

Penoplastlar strukturasi gaz pufakchalar bir-biridan chegara orqali alohida-alohida joylashgan bo'lib yacheykali strukturani tashkil etadi. Penoplastlarning hajmiy massasi 20 dan 300 kg/m³ ni tashkil etishi mumkin. Yacheykali struktura materialga yuqori suzuvchi va yuqori issiqlik, tovush izolyasiyalashxossalarini beradi. Bu materialning issiqbardoshligi 0,003 dan 0,007 Vt/(nr K) gacha. Penoplastning mustahkamligi uning zichligiga bog'lik ravishda o'zgaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Konstruktion materiallar texnologiyasi Q.Tursunov, R.Qodirov, M.Tursunov darslik
2. Горбаткина Ю. А. Адгезионная прочность в системах полимер-волокно. - М.: Химия, 1987, 192 с.
3. Зуев Ю. С., Дегтева Т. Г. Стойкость эластомеров в эксплуатационных условиях. - М.: Химия, 1986. 264 с.
4. Каменев Е. И., Мясников Г. Д., Платонов М. Г. Применение пластических масс: Справочник. - Л.: Химия, 1985. 448 с.

AVTOMOBILLARNING TEXNIK EKSPLOATATSIYASINING RIVOJLANISH
BOSQICHLARI

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi

e24-21 TVM guruh talabasi

Xonkeldiyev Mo‘minjon Adxamjon o‘g‘li

32-20 TVM guruh talabasi

Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li.

*Ilmiy rahbar: Yer usti transport tizimlari va ularning Eksploatatsiyasi kafedrası
assistenti*

Anotatsiya: *Ushbu maqolada avtotransport kompleksini takomillashtirish transport xarajatlarini pasaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga zamin yaratadi.*

Iqtisodiy munosabatlar bilan avtotransport kompleksining boshqarish va yo‘naltirish tizimini izchil takomillashtirish hamda avtomobil transporti faoliyati va transport turlarining o‘zaro munosabatlari, undagi innovatsiya va invetsitsiya siyosatini jadallashtirishni ta‘minlaydigan me‘yoriy-xuquqiy bazani tobora takomillashtirish sodir bo‘lmoqda

Kalit so‘zlar: *Eksploatatsiya, transport, inovatsiya, yuk, yuklarni yetkazish.*

Avtomobil transporti o‘z vazifalarni bajarishda o‘ziga xos fazilatlarni ishga soladi:

- yuklarni aniq grafik bo‘yicha yetkazib berish imkoniyati;
- yuklarni yuqori tezlik bilan tashish; bu esa aylanma mablag‘larga talabni kamaytiradi va kapital aylanishini tezlashtiradi;
- yuklarni iste‘molchining talabiga binoan mayda partiyalarda yetkazib berish imkoniyati;
- yuklarni tashishda tezkorlik.

Avtotransport kompleksini takomillashtirish transport xarajatlarini pasaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga zamin yaratadi.

Iqtisodiy munosabatlar bilan avtotransport kompleksining boshqarish va yo‘naltirish tizimini izchil takomillashtirish hamda avtomobil transporti faoliyati va transport turlarining o‘zaro munosabatlari, undagi innovatsiya va invetsitsiya siyosatini jadallashtirishni ta‘minlaydigan me‘yoriy-xuquqiy bazani tobora takomillashtirish sodir bo‘lmoqda.

Avtotransport kompleksini boshqarish va yo‘naltirish tizimini iqtisodiy munosabatlar bilan ischil takomillashtirish hamda avtomobil transporti faoliyati va transport turlarining o‘zaro munosabatlari, undagi inovatsiya va investitsiya siyosatini jadallashtirishni ta‘minlaydigan me‘yoriy-huquqiy ba‘zani tobora takomillashtirish sodir bo‘lmoqda.

Yuk oqimlari O'zbekiston Respublikasi orqali o'tishini hisobga oladigan istiqbolli xalqaro transport yo'laklari shakllanayapti, o'zbek avtoyuktashuvchilarining xalqaro transport kommunikatsiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengayib borayapti va multimodal yuk tashishlar rivojlanayapti.

Avtotransportning barqaror rivojlanishi sertifikatsiyalash tizimini takomillashtirish, yangi texnika, diagnostika va ta'mirlashning ilg'or texnologiyasini tatbiq etish, avtotransport vositalari parkini yangilash, avtoyuktashish xavfsizligini tekshirish va nazorat qilishning izchil mexanizmini kuchaytirish bilan bog'liq.

Ishlarning samaradorligi ijtimoiy himoya va kadrlar bilan ishlash siyosatining samaradorligiga, mehnatni va atrof muhitni muhofaza qilish tadbirlarini takomillashtirishga bog'liq.

Avtotransport vositalaridan foydalanish transport vositalarini ishlatish jarayonini ta'minlaydigan, shu jumladan, avtotransport vositalarini texnik ishga layoqatli holatda tutib turishga yo'naltirilgan tadbirlar majmui (kompleksi)dir.

Texnik foydalanish resurslarni oqilona sarf qilib, avtotransport vositalarini ishga layoqatli holatda tutib turishdan iboratdir.

Texnik foydalanish konstruktsiyalash va ishlab chiqarishda ko'zda tutilgan yuk tashish jarayoni imkoniyatlarini, iqtisodiy maqsadga muvofiqligini e'tiborga olgan holda, yo'lovchilarni va yuklarni tashishda muntazamlilikni va xavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirilgan.

Texnik foydalanish yana quyidagilarni ko'zda tutadi:

- mehnat va moddiy resurslardan oqilona foydalanib, avtomobilni ishga layoqatli holatda tutib turish;
- harakatdagi tarkibning tavsiflarini ekologik xavfsizlik va harakat xavfsizligi sharoitlariga muvofiqligini ta'minlash;
- xodimlarga me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilgan talablarga mos ish sharoiti yaratish va ularni yangi zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari hisobiga bundan keyin ham yaxshilash.

Avtomobil transporti korxonasi xodimlarining malakasini oshirish, xizmatchilar mehnatini maqsadga muvofiq rag'batlantirib borish, kadrlarni rivojlantirish siyosati kompaniyaning bozordagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Zamonning yangi talablaridan biri – transport vositalaridan texnik foydalanish sifatini boshqarish tizimini joriy etishdir.

Avtotransport vositalaridan texnik foydalanish-jo'shqin o'zgaruvchi tarmoq. Texnik foydalanishning hozirgi holatiga avtotransport vositalari konstruktsiyasining o'zgarishlari, birinchi navbatda, mustahkamligini oshirish, bevo

sita o'rnatilgan diagnostika vositalari bilan to'la ta'min etish, mikroprossessor texnikasini keng qo'llash katta ta'sir o'tkazadi.

Zamonaviy texnik foydalanish xususiyatlaridan biri-an'anaviy konstruktsiyadagi avtomobillar bilan bir qatorda ichki mikroprossessor texnikasi bilan jihozlangan avtomobillarning borligidir.

Murakkablik darajasining oshishi va avtotransport vositalari qiymatining ko'tarilishi ulardan texnik foydalanishga alohida talablar qo'yadi.

Iqtisodiyotni va jamiyatni avtomobillashtirish texnik foydalanish sohasi mutaxassislari oldiga ko'p talablar qo'yadi, bu kasbning ahamiyatini oshiradi.

Zamonaviy ekologik talablar avtotransport vositalari ko'pgina uzel va tizimlarining texnik holatiga ayniqsa, yonilg'i sarfi va uni yuqori darajada yoqilishiga ta'sir etuvchi tizimlarga alohida talablar qo'yadi.

«Avtomobillardan texnik foydalanish» fanining asosiy vazifasi, yangi bozor munosabatlari talablarini hisobga olgan holda, xalq xo'jaligining avtotransport tarmog'iga malakali bakalavrlar etkazib berishdan iborat.

Foydalanish jarayonida avtomobillarning texnik holatini o'zgarish qonuniyatlarini ochishga va bashorat qilishga, avtomobillarni ishga layoqatli holatda tutib turishga yo'naltirilgan usullar va vositalarni o'rganishga, issiq iqlim sharoitida foydalanishni hisobga olib, tayinlab qo'yilgan ishonchligini ta'minlash uchun, avtotransport vositalarining texnik holatini boshqarish usullariga katta e'tibor beriladi.

1. Avtomobil transporti vositalarining ekspluatatsion xususiyatlari.

Avtomobil transporti vositasi (ATV) belgilangan sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lishi zarur. ATV ning sifati – uning vazifasiga muvofiq holda belgilangan talablarni qondirishga yaroqliligini ta'minlaydigan xususiyatlar majmuidir. Xususiyat deganda biror predmetning(narsaning) boshqa predmetlar bilan o'xshashligi yoki farqini bildiradigan qandaydir tomoni tushunilib, u o'sha predmetlarga nisbatan aniqlanadi.

Asosiy ishlab chiqarish vazifasi yuk va yo'lovchilarni tashish hisoblangan suv, havo va erusti transport vositalari, o'zi ishlayotgan muhitga bog'liq ravishda har xil xususiyatlarga egadir. Avtotransport vositasi deb harakatlanishi g'ildiraklar va yo'lning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keluvchi kuch orqali amalga oshiriladigan erusti mashinasiga aytiladi.

Foydalanish sharoitlari ATV ning ixtisoslashuviga ta'sir etadi. ATV muayyan sharoitlarda ishlashni ta'minlaydigan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Loyihalovchi–mutaxassis, ATV o'z vazifalarini bajarishi uchun qanday xususiyatlar majmuiga ega bo'lishini bilishi zarur. Foydalanish mutaxassisiga esa har xil ATV ning xususiyatlarini bilishi ularni tashish

sharoitlariga mos ravishda tanlashga hamda loyihalash va ishlab chiqarish jarayonida asos solingan ekspluatatsion xususiyatlarni uzoq vaqt davomida optimal saqlab turish usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Harakatni tashkil etish mutaxassisi yoʻl-transport hodisalarining sodir boʻlish ehtimolligi mumkin qadar kam boʻlishi uchun ATV qanday xususiyatlarga ega boʻlishini bilishi kerak.

Umuman olganda, ATV ishonchlilik, ekologik, estetik, ekspluatatsion va boshqa juda koʻp sifat xususiyatlariga ega. ATV ning oʻziga xos transport vositasi sifatidagi foydalanishga moslashganlik darajasini tortish-tezlik, tormozlanish, yonilgʻi tejamliligi, boshqariluvchanlik, turgʻunlik, harakatchanlik (buriluv), yurish ravonligi, oʻtuvchanlik, dinamiklik, TXK va JT ga moyillik xususiyatlari koʻrsatadi. ATV ning turi, bajarayotgan ishi, muayyan ishlash sharoitlariga qarab ularning xususiyatlariga qoʻyiladigan talablar ham har xil boʻladi.

«Avtomobil-haydovchi-yoʻl-muhit» tizimining bir qismi avtomobil boʻlib, uning xususiyatlari ushbu tizim elementlari bilan oʻzaro taʼsir natijasida namoyon boʻladi. Shuning uchun qandaydir, muayyan ekspluatatsion xususiyatning avtomobil sifatini yoki qoʻllash samaradorligini baholashdagi ahamiyati foydalanish sharoitlariga bogʻliq. Foydalanish sharoitlari esa yoʻl (yoʻl plani va profili elementlari, er reliefi, yoʻl qoplamasining turi va tekisligi, harakatning jadalligi va tartibotlari, yoʻl holatining barqarorligi va boshqalar), transport (yuk turi, yoʻlovchilar tashish hajmi, yuk tashish boʻlaklari, tashish masofasi, ish tartibotlari, saqlash, texnik xizmat koʻrsatish va taʼmirlash sharoitlari va boshqalar), tabiiy – iqlim (muʼtadil, sovuq, issiq va baland togʻ iqlimi mintaqalarining oʻziga xos xususiyatlari) sharoitlari bilan belgilanadi. Endi, ATV ning asosiy ekspluatatsion xususiyatlarini qisqacha koʻrib chiqamiz.

1. *Tortish-tezlik xususiyatlari* deb dvigatel xarakteristikalarini yoki etaklovchi gʻildiraklarning yoʻl bilan ilashuvi boʻyicha harakat tezliklari oʻzgarishining diapazonlari va avtomobil tezlab ketish chegaraviy jadalligining har xil yoʻl sharoitlarida tortish tartibotidagi ishini belgilaydigan xususiyatlari majmuiga aytiladi. Tortish-tezlik xususiyatlarining asosiy baholash koʻrsatkichlari: maksimal tezlik, berilgan tezlikka chiqish uchun tezlanish olish vaqti, tezlanib olish – inerstiya bilan yurish tezlik xarakteristikasi, minimal barqaror tezlik, maksimal oʻtiladigan koʻtarilish, tezlanish olishdagi chegaraviy tezlanish, kryukdagi tortish kuchi va boshqalar.

2. *Tormozlanish xususiyatlari* – tormoz tartibotida va har xil yoʻl sharoitlarida harakatlanganda avtomobilning maksimal sekinlashuvi hamda tashqi kuchlarning chegaraviy miqdorini belgilaydigan xususiyatlar

majmuidir. Tashqi kuchlar ta'sir etganda tormozlangan avtomobil joyida qimirlamay turadi yoki qiya tomonga harakatlenganda kerakli minimal turg'un (barqaror) tezlikka ega bo'ladi. Ayrim baholash ko'rsatkichlari: turg'un sekinlashish, minimal tormozlanish yo'li, umumiy tormozlanish kuchi (to'xtovdagi tormoz tizimi uchun), qiyalikdagi turg'un tezlik (yordamchi tormoz tizimi uchun).

3. *Boshqariluvchanlik* deb kuch tizimi kinematikasining boshqaruv ta'sirlariga ko'rsatgan reakstiyalari majmuiga aytiladi. Baholash ko'rsatkichlari: traektoriya boshqaruvining barqarorligi, kurs boshqaruvining barqarorligi, tormozlanishdagi traektoriya boshqaruvining barqarorligi, tormozlanishdagi kurs boshqaruvi barqarorligi, manyovrni bajarishning chegaraviy tezligi va boshqalar.

4. *Turg'unlik* – ATV yoki uning bo'laklarining holati va harakat turg'unligi bo'yicha tang (kritik) parametrlarni belgilaydigan xususiyatlar majmuidir. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: yon siljish va yon ag'darilishga olib keladigan tang tezliklar, qiyalik burchaklari, ko'ndalang turg'unlik koeffitsienti, kurs turg'unligi va avtopoezd tirkamasini lapanglatadigan tang tezliklar va boshqalar.

5. *Harakatchanlik (buriluvchanlik)* deb ATV ning katta egrilik traektoriyalari bo'yicha harakat talab etiladigan sharoitlarda cheklangan maydonda o'z holatini o'zgartirish (shu jumladan orqaga yurish) imkonini belgilaydigan xususiyatlari guruhiga aytiladi. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: ATV ning minimal burilish radiusi, tashqi gabarit burilish radiusi, ichki gabarit burilish radiusi, harakatning gabarit tasmasi, orqaga yurish boshqaruv harakatini amalga oshirishning murakkabligi va boshqalar.

6. *Yurish ravonligi* deb, haydovchi, yo'lovchilar, yuk, shassi va kuzov elementlari tebranishi yuklamalarining belgilangan me'yorlar chegaralarida cheklanishini ta'minlovchi xususiyatlar majmuiga aytiladi. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: haydovchi, yo'lovchilar, yuk, shassi va kuzov xarakterli elementlarining tebranishi yuklamalari darajalari.

7. *O'tuvchanlik xususiyati* deb avtomobilning og'irlashgan yo'l sharoitlarida, yo'lsizlikda va har xil to'siqlarni engib harakat qilishda imkoniyatini belgilaydigan ekspluatatsion xususiyatlarga aytiladi. O'tuvchanlik profil va tayanch o'tuvchanlikka bo'linadi.

Profil o'tuvchanlik yo'l notekisliklari va to'siqlarini engib o'tish imkoniyatlarini xarakterlaydi va talab etilgan harakat tasmasiga mos tushadi. Uning birlik ko'rsatkichlari ATV ning geometrik parametrlarini ifodalaydi: yo'l oralig'i, old (orqa) chiqiq, old (orqa) chiqiq burchagi, o'tuvchanlikning bo'ylama radiusi, o'tiladigan ko'tarilishning eng katta burchagi, ko'priklarning qiyshayish burchagi va boshqalar.

Tayanch o'tuvchanlik deformastiyalangan va og'irlashgan yo'l sharoitlarida harakat qilish imkonini belgilaydi. Asosiy baholash ko'rsatkichlari: tirkalish massasi, tirkalish massasining koeffitsienti, solishtirma quvvat, dumalashga qarshilik quvvati, harakatga qarshilik quvvati, to'liq tortish kuchi, erkin tortish kuchi, kryukdagi tortish kuchi, g'ildiraklarning yo'l qoplamasiga bosimi va boshqalar.

8. *Yonilg'i tejamliligi xususiyati* deb har xil foydalanish sharoitlarida avtomobil transporti ish bajarishidagi yonilg'i sarfini belgilovchi xususiyatlar majmuiga aytiladi. U dvigatelning quyidagi ko'rsatkichlari bilan aniqlanadi: bir soatdagi yonilg'i sarfi G_T , kg/soat, solishtirma yonilg'i sarfi g_e , g/kVt.soat (dvigatel quvvat birligining bir soat davomidagi yonilg'i sarfi massasi). Yonilg'i tejamliligining asosiy mezoni bo'lib 100km yo'lga sarflanadigan litrlar hisobidagi yonilg'i sarfi hisoblanadi. Baholash ko'rsatkichlari: nazorat yonilg'i sarfi, magistral yo'dagi yonilg'i sarfi, shahar ichidagi yonilg'i sarfi, barqaror harakat yonilg'i xarakteristikasi, magistral (past–baland) yo'dagi yonilg'i–tezlik xarakteristikasi va boshqalar.

Ekspluatatsion xususiyatlar ko'rsatkichlari maxsus ilmiy-tekshirish tadqiqotlari hamda avtomobillardan foydalanish tajribasini umumlashtirish va tahlil etish natijasida aniqlanadi. Ekspluatatsion xususiyatlarni bilish avtomobil konstruktiviyasini takomillashtirish borasida texnik foydalanish tajribasidan foydalanish imkonini beradi.

Avtomobillarning tavsifi yuqorida keltirilgan ekspluatatsion xususiyatlari ko'rsatkichlarini o'z me'yor talablari darajalarida ushlab turishi transport vositalari yuqori texnik holatini uzoq davr mobaynida saqlashga xizmat qiladi.

2. Avtotransport vositalaridan texnik foydalanish. Tushuncha va ta'riflar

Avtomobillardan texnik foydalanish fani avtomobil texnik holatining o'zgarishi sabablari va qonuniyatlari hamda uni yuqori darajada saqlab turish usullari va vositalari to'g'risidagi fandir. Avtomobillardan texnik foydalanishga texnik foydalanish, texnik (servis) xizmat ko'rsatish, ta'mirlash, saqlash va texnik xizmat ko'rsatish texnologik jarayonlarini tashkil etish kiradi.

Avtomobildan texnik foydalanish deb tegishli foydalanish sharoitlarida, uning vazifasi va belgilangan me'yorlarga xos tartibotlarda uning ishini ta'minlash orqali texnik imkoniyatlarini amalga oshirish tushuniladi.

Avtomobilga texnik xizmat ko'rsatish deganda yuvish–tozalash, nazorat–sozlash, mahkamlash ishlari, joriy ta'mirlash va yonilg'i bilan ta'minlash orqali avtomobilning tashqi ko'rinishi va ishlash qobiliyatini saqlab turish yoki tiklash tushuniladi.

Avtomobilni saqlash – uning almashinuvlararo vaqtlarda texnik saqlanishini va ishga tayyorligini ta'minlashdir. Undan tashqari, saqlash, agar avtomobil uzoq muddat davomida ishlatilmasa, uni konservastiya qilishni, ehtiyot qismlar, yonilg'i–moylash va boshqa ekspluatation materiallarning texnik saqlanishini ham o'z ichiga oladi.

Avtomobildan texnik foydalanishning maqsadi – uning texnik holati va ekspluatation xususiyatlarini uzoq vaqt davomida yuqori darajada saqlab turishdir. Texnik foydalanishning asosiy masalalari-avtomobil parki texnik holati va ishlash qobiliyatini boshqarish yo'llari va eng samarali usullarini aniqlashdir.

Avtomobildan texnik foydalanishning samaradorligi uning sifati va ishonchliligiga bog'liq. Sifat – buyum (avtomobil) o'z vazifasi bo'yicha ishlatilganda, uning yaroqlilik darajasini belgilovchi xususiyatlar majmuidir.

Avtomobilning ishonchliligi deb uning belgilangan davr (masofa) mobaynida va ma'lum foydalanish sharoitlarida buzilmay, ishchi xarakteristikalarini yo'l qo'yilgan chegaralarda saqlab qolgan holda o'z vazifalarini bajarish xususiyatiga aytiladi. Boshqacha ibora bilan aytganda, ishonchlilik – avtomobil sifatining vaqt bo'yicha yoyilmasidir. Ishonchlilik, avtomobil muayyan foydalanish sharoitlarida ishlaganda, uning sifat ko'rsatkichlari qay darajada tez o'zgarishini izohlaydi va miqdoran baholash imkonini beradi.

3. Foydalanish sharoitlarining tavsifi va ularning avtotransport vositalari texnik holatiga ta'siri

Transport vositasining texnik holati ko'rsatkichlari unga texnik xizmat ko'rsatish jarayonida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ko'rsatkichlar, birinchidan, avtomobilning sozligini nazorat etuvchi hamda sozlash va ta'mirlash ishlari hajmini aniqlovchi vosita bo'lsa, ikkinchidan, texnik resursni bashoratlash vositasidir, ya'ni navbatdagi texnik xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan buzilmay ishlash zahirasini oldindan aytib beradi. Shuning uchun texnik holat ko'rsatkichlarining chegaraviy me'yorlarini va ularning yo'lga bog'liq holda o'zgarishi dinamikasini bilish zarur, chunki ko'rsatkichlar o'zgarishining qonuniyatlari bo'yicha navbatdagi texnik xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan resursni aniqlash mumkin.

Transport vositasining foydalanish muddati oshgan sari detallarning eyilishi va nosozliklar natijasida uning texnik holati asta-sekin yomonlashib boradi: dvigatel quvvati va harakat texnik tezligi pasayadi, yonilg'i sarfi va eyilish jadalligi o'sadi, boshqaruv qulayligi yomonlashadi, texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash hajmi ortadi, ishonchliligi pasayadi.

Transport vositasining texnik holatiga ko'pgina ekspluatation omillar ta'sir etadi. Ularning asosiylari quyidagilar:

- ekspluatation materiallar sifati (benzin, dizel yonilg'isi, gaz yonilg'isi, moylash materiallari, maxsus suyuqliklar - antifriz, tormoz suyuqligi va boshqalar);

- yo‘l sharoitlari;
- iqlim sharoitlari;
- transport vositasidan texnik foydalanish (quvvatdan foydalanish tartibotlari, avtomobilni haydash sifati);
- texnik xizmat ko‘rsatishning sifati;
- transport vositasini saqlash sifati va h.k.

Yonilg‘i–moylash materiallariga qo‘yiladigan asosiy talab – ularning Davlat standartlariga va avtomobil dvigateli konstrukstiyasiga hamda iqlim sharoitlari va avtomobildan foydalanishning tartibotlariga mos kelishidadir. Shuning uchun yonilg‘ilar vazifasi (karbyurator va dizel dvigatellari uchun, yoz va qish uchun) va sifati bo‘yicha (oktan va stetan sonlari) rusumlarga bo‘linadi.

Yonilg‘i–moylash materiallari yonilg‘i iqtisodiyoti, ishonchlilik, dvigatel quvvati, harakat tezligi kabi transport vositasining ekspluatasion sifat ko‘rsatkichlariga ta‘sir etadi. Yonilg‘i–moylash materiallarining sifatini saqlab qolish ularni tashish, saqlash va tarqatish jarayonlarida juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. 1.B.A.Xo‘jaev. Avtomobillarda yuk va pasajjir tashish asoslari. Darslik T., “O‘zbekiston”, 2002 yil
2. Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li .Yuk ortish va tushirish joylarining geografik xususiyatlarini tahlil qilish. Maqola <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1479>.
3. 3.A.V.Velmojin, V.A. Gudkov, L.B. Mirotin, A.V.Kulikov.- Gruzovo`e avtomobil`no`e perevozki. M.: — Goryachaya liniya - Telekom||, 2007

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi

e24-21 TVM guruh talabasi

Xonkeldiyev Mo‘minjon Adxamjon o‘g‘li

32-20 TVM guruh talabasi

Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li.

*Ilmiy rahbar: Yer usti transport tizimlari va ularning Ekspluatatsiyasi kafedrası
assistenti*

Anotatsiya: *Gaz yonilg‘isida ishlaydigan dvigatellarining issiqlik hisobi dasturini yaratish orqali dvigatelsozlikda, ichki yonuv dvigatellarini takomillashtirishda va ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishda, Maqolada yozishda, “Ichki yonuv dvigatellari” fani bo‘yicha kurs loyihalarini bajarishda, shu soxa vakillarini dvigatellarning har qanday yonilg‘ilarda ishlash jarayonini kompyuter dasturlari yordamida tahlil qilish va natijalarni olish hamda ichki yonuv dvigatellarini issiqlik hisobini o‘rganish imkonini beradi.*

Kalit so‘zlar: *Dvigatel,porshen, issiqlik, sovutish tizimi.*

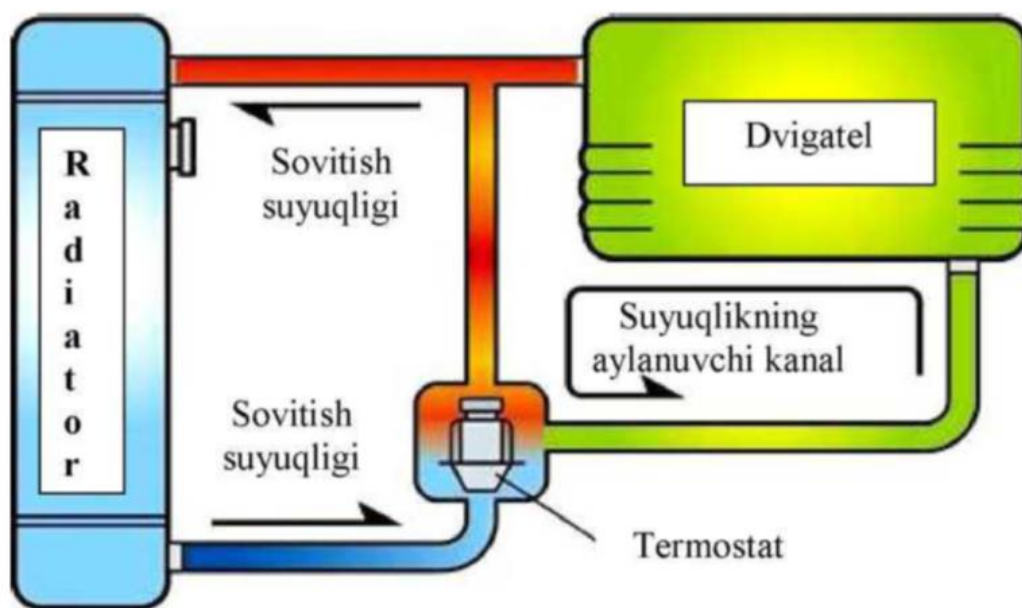
O‘zbekiston istiqloлга erishgandan so‘ng har tamonlama yetuk kadrlarni tayyorlashga bo‘lgan e‘tibor nihoyatda kuchaytirildi. Bu O‘zbekiston muassasalarining rahbar va pedogog kadrlarning qayta tayyorlash va malakasining oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi № 4732 farmonida o‘z aksini topgan. Ayniqsa oliy o‘quv yurtlarida bakalavr tayyorlash bo‘yicha ta‘lim olayotgan yoshlarimizning o‘z mutaxassisligi doirasidagi yuksak iqtidorlari namayon bo‘lmoqda. Ular har tamonlama yetuk, har sohani mukammal egallagan inson bo‘lib yetishishlari bugungi kunda muhim masalalardandir.

O‘zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni fuqarolarga ta‘lim, tarbiya berish, kasb- hunar o‘rgatishning huquqiy asoslarini belgilaydi va har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta‘minlaydi. Qonun bo‘yicha jinsi, tili, yoshi, irqiy, milliy mansubligi, e‘tiqodi, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, xizmat turi, ijtimoiy mavqei, turar joyi, O‘zbekiston Respublikasi hududida qancha vaqt yashayotganligidan qat’i nazar, har kimga bilim olishda teng huquqlar kafolatlanadi .

Gaz dvigatellarining termal yukini kamaytirishda sovutish tizimining tahlili va hususiyatlari.

Sovitish tarmog‘i dvigatelning qizigan detallaridan issiqlikni majburan tashqi muhitga tarqatib, uning kerakli issiqlik maromida ishlashini ta'minlaydi. Dvigatelda ish siklning o‘rtacha harorati 1070...1200 K (800...1000° C). Bunday haroratda krivoship shatunli va GTM ning detallari qizib ketadi, ishqalanuvchi yuzalar orasida moy kuyib, ishqalanish xaddan tashqari oshib ketadi. Natijada porshen issiqlik ta’sirida kengayib,

silindr ichida tiqilib qoladi, podshipniklar esa erib ketishi mumkin. Shu sababli dvigatelning qizigan detallaridan issiqlikni uzluksiz ravishda tashqi muhitga tarqatib turish lozim. Lekin dvigatel xaddan tashqari sovitib yuborilsa ham, issiqlik energiyasi bekorga sarf bo'ladi, moy qo'yuqlashib, ishqalanishga sarflanadigan quvvat oshadi. Undan tashqari, yonuvchi aralashma qisman tomchiga aylanib, silindrlar devoridagi moyni yuvib tushiradi, natijada silindr-porshen guruhiga kiruvchi detallarning yeyilish ortadi.

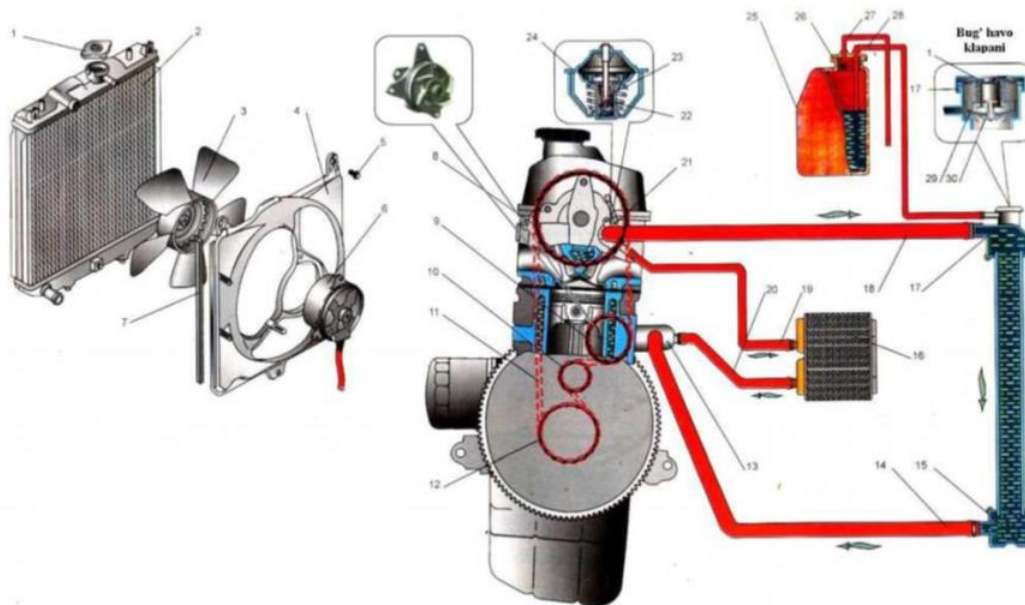

1-rasm. Sovitish tizimining old yonbosh shakli.

Demak, dvigatelning juda qizib ketishi yoki xaddan tashqari sovib qolishi uning foydali quvvatini kamaytirib, tejamkorligini yomonlashtiradi. Sovitish tarmog'i esa dvigatelning ishlashi uchun qulay bo'lgan issiqlik maromini belgilangan holda saqlab turadi. Avtomobillarda eng katta tarqalish uchun suyuq sovutish tizimi olindi. Ushbu tizim yagona va samarali sovutishni ta'minlaydi, shuningdek mayda shovqin darajasiga ega. Shuning uchun sovutish tizimining qurilma va prinsipi suyuq sovutish tizimining namunasida ko'rib chiqiladi.

Benzin sovutish tizimining dizayni dizel dvigatellari kabidir. Dvigatel sovutish tizimi elementlarning ko'pligi, ular orasida sovutish sanasi, neft radiator, isitgich, radiator fanati va termostat. Sovutish tizimida dvigatel sovutish ko'ylagi yoqilgan. Tizim ishlashini tartibga solish uchun termostat qo'llaniladi.

Radiator qizigan sovutish suv oqimini sovutish uchun mo'ljallangan. Issiqlik o'tkazilishini oshirish uchun radiatorning maxsus naycha qurilmasi mavjud.

2-rasm. ISUZU NP 37 avtobusining sovitish tizimi.

1-radiator qopqog'i, 2-radiator, 3-ventilyator, 4-ventilyatorning yo'naltiruvchi qobig'i, 5-ventilyatorning yo'naltiruvchi qobig'ini mahkamlovchi bolti,

6-ventilyatorning elektr dvigateli, 7-ventilyator qobig'ining zichlagichi, 8-taqsimlash valining tishli g'ildiragi, 9-suv nasosining tishli g'ildiragi, 10- taranglovchi surilma, 11-tishli tasma, 12-tirsakli valning tishli g'ildiragi, 13- qopqoq, 14-radiatorning pastki shlangi, 15-radiatorning pastki bachogi, 16- isitgichning o'zagi, 17-radiatorning yuqori bachogi, 18-radiatorning yuqori shlangi, 19-isitgichning kiritish shlangi, 20-isitgichning chiqarish shlangi, 21- termostat, 22-qattiq jisimli to'ldirgich (serezin), 23-rezinali zichlagich, 24- termostatning korpusi, 25-kengaytiruvchi bachok, 26-kengaytiruvchi bachokning qopqog'i, 27-shamollatish shlangi, 28-radiator bilan to'ldiruvchi bachokni tutashtiruvchi shlang, 29-qopqoqning chiqaruvchi (bug') klapani, 30-qopqog'ning havo klapani.

Suyuqlik nasosi. Sovitish tarmog'ida suyuqlikning majburiy harakatlanishi nasos yordamida amalga oshiriladi. odatda, past bosimli 40... 100 kPa (0,4...1,0kgk/sm) markazdan qochma suv nasosi ishlatiladi.

Ichki yonish dvigatelini sovutish tizimining sxemasida ikkita kontur mavjud - kichik va katta. Bu inson anatomiyasiga o'xshash narsa - tanadagi qon oqimi. Suyuq suyuqlik haroratni tezda isish kerak bo'lganda kichik to'garak bo'ylab harakatlanadi. Muammo shundaki, vosita odatda tor harorat oralig'ida normal ishlashi mumkin - taxminan 90 daraja.

Bu qoidabuzarliklarga olib keladigani sababli, uni ko'tarish mumkin emas, chunki bu qoidabuzarliklarga olib keladi, yoqilg'i aralashmasi U hali ham yonadi. Tuman salon isitgichining radiatorini o'z ichiga oladi - bundan keyin mashinada iloji boricha iliq bo'lishi kerak. Issiq antefriz kran bilan birlashadi. O'rnatish joyi ma'lum bir mashinaga bog'liq - kabinaning qismida va motorli bo'lma, qo'lgop sohasida va boshqalar.

Katta sovutish konturi.

Bunday holda, asosiy radiator ham kiritilgan. U mashinaning old tomoniga oʻrnatiladi va dvigateldagi suyuqlik haroratida favqulodda vaziyat kamayishi uchun moʻljallangan. Agar mashinada konditsioner boʻlsa, unda radiator yaqin atrofda oʻrnatiladi. Sovutish tizimini yurgizib yuborish oldindan qizdirish. Tashqi muhit harorati -20 S dan kam boʻlganda, har qanday ichki yonuv dvigatelinini yurgizib yuborish qiyinlashadi. SHuning uchun sovitish tizimini dvigatelni yurgizib yuborishdan oldin qizdiriladi. Qozonda yonuvchi aralashma turgʻun yonganda, svecha uziladi. Qizigan havoni sovitish tizimiga yuboriladi va suyuqlik isitiladi. Suyuqlikli va havoli sovitish tizimlarining afzalliklari va kamchiliklari. Suyuqlik bilan sovitish tizimi havo bilan sovitishga nisbatan quyidagi afzalliklarga ega:

a) qoʻllaniladigan suyuqlikning qaynash harorati 100110 S boʻlganligi sababli dvigatelning qismlari qattiq qizib ketmaydi; b) suyuqlik dvigatel tovushini qisman yutadi; v) yurgizishda dvigatelning qizishi tezlashadi; g) sovitish tizimining tuzilishi silliq va ixcham boʻladi. Havo bilan sovitish tizimining afzalliklari quyidagicha: a) tizimda suyuqlik nasosi, radiator, suv quvurchasi, termostat yoʻqligi sababli u oddiy va yengil boʻladi; b) dvigatelda suyuqlik gʻilofi boʻlmaganligi sababli u muzlab qolmaydi; v) suv yoʻq joylarda ham dvigatelni ishlatish mumkin.

Gaz dvigatellarining termal yukini kamaytirish usullarini nazariy taxlili.

Dvigatelning haddan tashqari qizishi favqulodda holat. Agar haroratning me'yordan yuqori koʻtarilishi aniqlansa yoki jihoz allaqachon qizib ketganligi aniq boʻlsa, mashinani toʻxtatish va ichki yonish dvigatelinini darhol oʻchirish kerak.

Dvigatelni iloji boricha tezroq sovitish uchun suvni toʻkib tashlash taqiqlanadi. Agar buzilish qishda sodir boʻlsa, kapoʻtni ochishga shoshilmaslik yaxshiroqdir. Haqiqat shundaki, issiq blokni sovuq tashqi havo bilan juda intensiv sovitish ham yoriqlar va boshqa nuqsonlar paydo boʻlishiga olib kelishi mumkin.

Jihozning biroz sovishini kutish kerak, soʻngra kengaytirish idishidagi sovitish suvi darajasini tekshirish kerak. Darajaning pasayishi odatda kutilmagan oqish yoki haydovchining beparvoligi natijasidir.

Toʻldirish uchun qoʻlingizda antifriz boʻlmasa, distillangan suv yordam beradi, uni odatda eng yaqin yoqilgʻi quyish shoxobchasida sotib olish mumkin. Faqat sovuq dvigatelda suv yoki antifriz qoʻshish kerak. Aks holda, suyuqlik va ichki yonish dvigateli oʻrtasidagi harorat farqi tufayli qoʻshimcha shikastlanish paydo boʻlishi mumkin.

Keyin nasosni tekshirish kerak. Bunga parallel ravishda quvurlarni, shlanglarni va ularning ulanishlarini tekshirish kerak. Agar suv nasosi ishlamayotganligi aniqlansa, oʻz-oʻzidan haydashni davom ettirishga urinishdan bosh tortish yaxshiroqdir. Termostat haddan tashqari qizib ketish uchun aybdor boʻlsa, sovitish suvi doimo faqat katta doirada aylanishi uchun qurilmani tizimdan olib tashlash mumkin (agar iloji boʻlsa). Ishlamaydigan sovitish foniidagi muammo favqulodda pechni maksimal darajada yoqish va past aylanishlarda keyingi haydash orqali hal qilish kerak. Bundan tashqari,

termostatda ham, sovutish foniya ham muammo yuzaga kelganda, sovutish suvini darhol katta doira ichida ishga tushirish mumkin. Ushbu yondashuv sizga xizmat ko'rsatish stantsiyasiga mustaqil ravishda borish imkonini beradi. To'ldirgandan so'ng, harakatdan voz kechish va majburiy bajarish zarurligini ko'rsatadi mahalliy ta'mirlash qochqinni bartaraf etish yoki kamaytirish uchun. Va nihoyat, shuni ta'kidlaymizki, agar haddan tashqari issiqlik sababini bartaraf etishning iloji bo'lmasa, lekin mashinani xizmat ko'rsatish stantsiyasiga o'z-o'zidan etkazib berish kerak bo'lsa, u holda vosita qisqa muddatli dvigatelni ishga tushirish orqali harakatga keltiriladi.

Jihoz faqat asboblari panelidagi harorat o'rta belgigacha ko'tarila boshlaguncha ishlamasligi mumkin. Keyin dvigatel o'chiriladi, shundan so'ng mashina neytral vitesga o'tadi. Mashina aylanayotganda, vosita biroz sovish uchun vaqt topadi. Agar bu sodir bo'lmasa, keyingi startgacha yana biroz kutish kerak. Bu usulda ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lishni talab qiladi. Ichki yonish dvigateli o'chirilganda, Rulda kuchaytirgichi va tormoz kuchaytirgichi ishlamaydi. Shu sababli, vites qutisi yordamida pastga tushayotgan gradyanlarda transport vositasini sekinlashtirganda alohida e'tibor berish kerak. Avtomobil avtomat uzatma bilan jihozlangan hollarda, o'zingiz buni qilishga urinishlardan butunlay voz kechish va avtomashinani yuk mashinasi yordamida xizmat ko'rsatish stantsiyasiga etkazish kerak. Dvigatel qizib ketganda nima qilish kerak: Tizimning ushbu elementi suyuqlik oqimini kichik va katta doirada almashtirish uchun mo'ljallangan. Ba'zan ish paytida, kommutatsiya uchun mas'ul bo'lgan valf ishlamay qoladi yoki oddiygina muzlaydi (tiqilib qoladi). Buning sabablari ko'p bo'lishi mumkin, oddiy zavod nuqsonidan termostatning devorlariga cho'kindilarga qadar. Biroq, har qanday holatda, faqat bitta yo'l bor - butun termostatni darhol almashtirish.

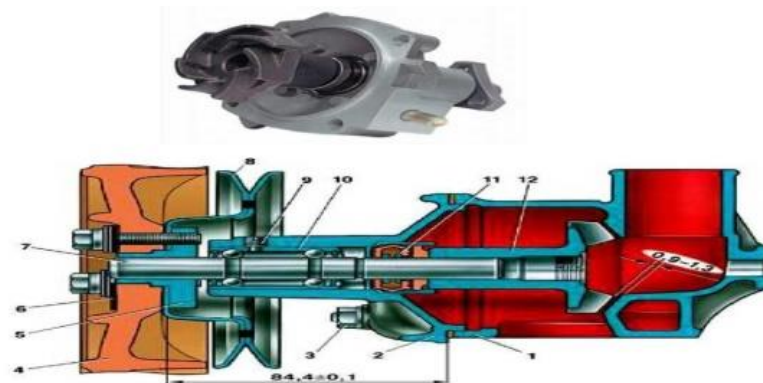
. Gaz dvigatellarining termal yukini kamaytirish bo'yicha nazariy tadqiqotlar va ularning tahlili.

3.1. Gaz dvigatellarining termal yukini kamaytirish uchun sovutish tizimini dasturiy hamda suv nasozini takomillashtirish bo'yicha nazariy tadqiqot o'tkazish.

Suyuqlik nasosi. Sovutish tarmog'ida suyuqlikning majburiy harakatlanishi nasos yordamida amalga oshiriladi. odatda, past bosimli 40... 100 kPa (0,4...1,0kgk/sm) markazdan qochma suv nasosi ishlatiladi.

Markazdan qochma turiga mansub bo'lgan suyuqlik nasosi 4 - rasmda sovutish tizimidagi suyuqlikning aylanishini ta'minlaydi. Nasosning chig'anoqsimon korpusida 1 parrakli 8 valik 11 podshipniklarda (4-5) aylanadi. Valik korpusga va uning qopqog'iga 3 salnik va manjet 10 bilan zichlanadi. Ushkiv 2 va tasmali uzatma vositasida aylantiriladi

Suyuqlik qisqa quvur 12 orqali parrak 8 markaziga keladi va birgalikda aylanadi. Markazdan qochma kuch suyuqlikni markazdan chetga qarab uloqtiradi. Natijada parrakning markazida bosim pasayib, chekkalarida ko'tarilib ketadi. Xuddi shu bosimlar farqi hisobiga suyuqlikning sovutish tizimida aylanishi amalga oshadi [12].

1- korpus, 2 - qopqoq, 3 - nasos qopqogʻoni mahkamlovchi gayka, 4 - ventilyator; 5 - skivni mahkamlagichi, 6 - qistirgich, 7 - oʻq, 8 - shkiv, 9 - podshipnik vintining stopori, 10 - podshipnik, 11 - salnik, 12 - suyuqlikni

Modda	Xarorat, $^{\circ}\text{S}$		Zichlik	Issqlik yutishi
	muzlash	qaynash	$\rho, \text{kg/m}^3$	$\text{Sr}, \text{kJ}/(\text{kg} \cdot \text{K})$
Suv	0	100	1000	4,2
Havo	-213	-193	0,95...1,2	1,0
Antifriz	-65...-45	102...117	901	2,5...3,8

e Tizimning hisobiy unumdorligi aniqlash metodikasi

Sovutish tizimini hisoblashda boshlangʻich kattadlik sifatida dvigateldan tashqi muhitga chiqarib yuoriladigan issqlik miqdori hisoblanadi. Hisoblar dvigatelning nominal quvvatidagi Nen (kVt) rejimlar uchun olib boriladi.

Olib borilgan sinovlar natijasida olingan xar xil turdagi dvigatellar uchun issqlikning solishtirma miqdori qoxl quyidagi qiymatlarga teng:

- gaz dvigatellarda 2840...5700 kDj/(kVt•s);
- dizellarda 2270...2900 kDj/(kVt•s).

Agar moylar sovutish tizimi ishchi elementlarida sovutilsa, qoxl qiymatni

Bu yerda S_j – Sovutuvchi suyuqlikning solishtirma izobarik issqlik sigʻimi, Dj/(kg•K); 1 – jadvalda keltirilgan;

ΔT_j – tizimga kirish va chiqishdagi xaroratning farqi (radiatorga kirish va chiqish); yopiq sirkulyatsiyali tizimlar uchun 6...15 K teng qilib olinadi;

ρ_j – suyuqlik zichligi, kg/m³; 1-jadvaldagi qiymatlarga mos olinadi.

Shamol taʼsirida sovitishga moʻljallangan radiatorlar konstruksiyaga mos ravishda asosiy suyuqlik bilan sovutuvchi radiator bilan birga yoyoki avtonom holda oʻrnatilishi mumkin. Koʻp xollarda shamol yoʻnalishiga mos purkab sovutivchi radiatorlar suv va moy radiatorlarining oldida oʻrnatilib, asosiy ventilyator xavo oqimi bilan purkalishga qulay sharoit yaratiladi. Bunday sxema yuqori gidravlik qarshilikni yengish, tizimni soddalashtirish va qulaylik yaratish uchun atayin moʻljallangandir va misol uchun Kobalt avtomobilning avtomatik uzatmalar qutuli variantlarida koʻrishimiz mumkin.

Radiator hisobi odatda uning issqlik almashinuvchi Fr yuzasini aniqlash bilan yakunlanadi.

Birinchi bo'lib vaqt mobaynida dvigatelda sovitish uchun hosil bo'lgan issiqlik miqdori qiymati aniqlanadi va yuqoridagi formulaga bir qator o'zgartirishlar kiritiladi.

Bu yerda kr – radiatorning issiqlik almashinish yuzasi orqali uzatiladigan issiqlik koeffitsienti (suyuqlikdan havoga);

benzin dvigatellar uchun $kr = 140 \dots 180 \text{ Vt/(m}^2 \cdot 0\text{S)}$; dizellar uchun $kr = 80 \dots 100 \text{ Vt/(m}^2 \cdot 0\text{S)}$;

$DT_{j.v} = T_j \text{ sr.} - T_v \text{ sr.}$ – radiator orqali o'tayotgan sovutuvchi suyuqlik va havoning o'rtacha xaroratlari farqi;

$T_j \text{ sr} = T_j \text{ v}_{yx} - 0,5 \cdot DT_j = 86 \dots 910\text{S}$;

$DT_{v.vyx}$

DT_j – radiatora suyuqlikni ko'tarilish xarorati ($7 \dots 90\text{S}$);

$T_j \text{ v}_{yx}$ – suyuqlikni radiatoridan chiqishdagi xarorati $90 \dots 950\text{S}$;

$T_v \text{ sr} = 0,5 \cdot (T_v \text{ vx} + T_v \text{ v}_{yx})$ – radiator orqali o'tayotgan havoni o'rtacha xarorati;

$T_v \text{ vx} = T_0 + DT_{v.vx}$ – radiatorga kirayotgan havoni xarorati; suv radiatoriga kirishdagi atmosfera havosini xarorati T_0 radiator jalyuzalari va moy radiatoridan o'tishda isishi $DT_{v.vx} = 3 \dots 50\text{S}$; agar moy radiator bo'lmasa, $T_v \text{ vx} = T_0$ deb qabul qilish mumkin; atrof muxit xarorati $T_0 = 200\text{S}$ radiatorga kirishdagi havo xarorati $T_v \text{ vx} = 23 \dots 250\text{S}$ ga teng bo'ladi;

$T_v \text{ v}_{yx} = T_v \text{ vx} + 0,5 \cdot DT_{v.vyx}$ – suv radiatoridan chiqishdagi xarorat;

$= 20 \dots 300\text{S}$ – suyuqlik radiatorining panjarasida havoning isishi;

atrof-muhit xarorati $T_0 = 200\text{S}$ da radiatoridan chiqishdagi havoning xarorati $T_v \text{ v}_{yx} = 33 \dots 400\text{S}$ ga teng bo'ladi.

XULOSALAR

Gazning yonilg'ilarinig benzin va dizel yonilg'isidan ustunlik tomonlari tan narxi arzon, zaxira miqdori ko'proq, motorning ishlash muddati uzoqroq. Gaz balloon o'rnatilgan avtomobillarda ta'minlash tizimi murakkab, yong'in xavfsizligiga qo'yiladigan talablari esa yuqori bo'ladi. Gaz yonilg'isi havo bilan qo'shilganda benzina nisbatan ko'p hajmni egallagani uchun gazli dvigatellarning quvvati benzinli dvigatelga qaraganda 10-20% kam bo'ladi. Gaz ballon uskunalarining katta vazni tufayli avtomobil o'zining yuk ko'taruvchanlik imkoniyatining bir qismini yuqotadi, lekin gazda dvigatel yumshoq ishlaydi, ishlash qobiliyati va moyning almashtirish muddati ham uzayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev.Sh.M Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi.. – T.: "O'zbekiston", 2016. -56 b.

2. 2.Mirziyoyev.Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi maruza.2016 yil 7- dekabr. – T.: “ O'zbekiston ”, 2016. -48 b.
3. Mirziyoev.Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. -488 b.
4. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasitog'risida. 2017 yil 7-fevral. PF-4947-son farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 20.04.2017 yildagi PQ-2909-sonli “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risda”gi qarori.
6. I.A.Karimov Mirovoy finansovo-ekonomicheskoy krizis, puti i merby po yego preodoleniyu v usloviyax Uzbekistana. – T: Uzbekistan, 2009. – 67s.
7. Morozov K.A. Toksichnost avtomobilnyx dvigateley. – M.: MADI (TU), 1997. – 84 s.
8. Bazarov B.I. Nauchnye osnovy energo-ekologicheskoy effektivnosti ispolzovaniya alternativnyx motornyx topliv. Dis. dokt. texn. nauk. – Tashkent: TADI, 2006. – 207 s.
10. Bazarov B.I. Rabota porshnevnyx dvigateley na alternativnyx vidax topliva. – Tashkent: TADI, 2001. – 127 s.
11. 9 Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li .Yuk ortish va tushirish joylarining geografik xususiyatlarini tahlil qilish. Maqola <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1479>.

**AVTOMOBILLARDA TASHISHNI TASHKIL ETISH, EKSPLOATATSIYA QILISH
SHAROITLARI.**

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjon qizi

e24-21 TVM guruh talabasi

Xonkeldiyev Mo‘minjon Adxamjon o‘g‘li

32-20 TVM guruh talabasi

Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li.

*Ilmiy rahbar: Yer usti transport tizimlari va ularning Eksploatatsiyasi kafedrası
assistenti*

Anotatsiya: *Ushbu maqola Avtomobillarni ishlatish sharoiti tushunchasi deb tashishni bajarish bilan bog‘liq transport, yul, tabiiy-iklim va tashkiliy – texnikkabi tashqi omillarning birgalikdagi ta’siri o‘rganadi.*

Kalit so‘zlar: *Katnov intensivligi, Yurish xolati stabilligi, upakovka.*

Avtomobillarni ishlatish sharoiti tushunchasi deb tashishni bajarish bilan bog‘liq transport, yul, tabiiy-iklim va tashkiliy – texnikkabi tashqi omillarning birgalikdagi ta’siri tushuniladi.

Transport sharoitlari. Bu tushunchaga quydagilar kiradi: yuk navi-uning nomi tarkibi; fizika – mexanik xususiyatlari, xajmli massasi, upakovkasi turi massa miqdori va birligi, tashishda buzulmay borishni ta‘minlash sharoitlari, narxi, etkazib berish muddati. Yuk tashish hajmiga quydagilar kiradi: vaqt birligida (yil, oy yoki kun) tashishga mo‘ljallanilganyukning tonna o‘lchamdagi miqdori: xavfsizligini ta'minlash sharoiti, kiymati, etkazish tezligi kiradi.

Yuklash - tushirish uslublari. Bular u yoki bu mexanizatsiya yoki qo‘l mexnatini qo‘llashdir.

Tashish uzunligi – yulovchi yoki yuk tashiladigan masofa yul sharoiti tushunchasiga; yul koplarnasi mustaxkamligi, kuprik va boshka inshootlar, transport vositasi ukiga tushadigan ruxsat etilgan yuk bilan ulchanadiganlar kiradi.

Yo‘l sharoitlari. Yo‘l sharoitlari deyilganda transport vositalari o‘qlaridan yo‘lga tushuvchi joiz chegaraviy yuklanishlar tushiniladi.

Xudud relefi - tekis, adrli, togli turlarda farklanadi.

Katnov intensivligi: urtacha, yillik, kuprik, xafta, saotli katnov stabil zichligi; katnov xarakteri (okimli, yakkash): katnov turi.(shaxarda, yuldan tashkarida, shaxardan tashkarida)

Yurish xolati stabilligi. Kish vaktida kor bilan koplanishi (uni davomiyligi) vakti, uning davomiyligi, guruntli yullarda - yomgir vaktida katnovni kiyinligi, chang borligi va boshka sharoitlar.

Tabiiy-iqlim sharoitiga: me'yordagi sovuk va issik iklim turdagi zanjir. Ular asosan bir-biri bilan xavo temperaturasiga va boshka asoslarga kura farkanadi. Tashkiliy-texnik sharoitlar. Ish davomiyligi: avtomobilni topshirikda bulgan vakti, (sutkada, soatda) yildagi ish kunlar soni, urtacha yillik probeg(km), kun, soat, xafta, oy, yildagi tashishni bir me'yori, xaydovchi ishini tashkil etish.

Yunalish turi va tashishni tashkil etish: yunalishlari mayatnikli va xalka turda buladi. Avtomobillarga texnik xizmat va ta'mirlash sharoitiga kura: yopik binoda saklash, yoki garajsiz; texnik xizmat kursatish: markazlashtirilgan yoki nomarkazlashgan mexanizatsiya darajasi, ta'mirlashni tashkil etish. Yo'l rejasi va pofili elementlariga yo'lning bo'ylama eng katta nishobligi(uning nishobligi(uning takrorlanishi, uzunligi), yo'lning rejadagi egri-bugriligi, yurish qismining eni, polosalari soni va tegishli me'yorlar bilan belgilanuvchi boshqa ko'rsatkichlarikiradi. Yo'l qoplamasining tekisligi yo'lning turi(sement yoki asfalt-beton), qoplama tekisligining barqarorligi yoki uning barqaror emasligi, o'tkinchi tipdagi qoplamaliligi(shag'al, chaqiq tosh va h.k.) bilan aniqlanadi. Harakat jadalligi. Yil, sutka ichida o'rtacha harakat zichligining barqarorligidir. Bunday ko'rsatkich haftaning kunlari va sutkaning har bir soati bo'yicha inobatga olinadi; harakatning xarakteri(onda-sonda yoki bir to'xtov); harakat turi (shahar ichi, shahardan tashqari, yo'ldan tashqari).

Rasm: Transportlarda yuk tashish

Muayyan ishda va mutaxassis vazifalari tashishni tashkil etish va transportni boshqarish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- yuk tashish jarayonini tashkil qilish;
- yo'lovchilarni tashish jarayonini tashkil etadi;
- logistika bo'yicha hujjatlar to'plash va rasmiylashtirish;
- boshqaruv ishlarini olib borish;
- transport tarmoqlariga texnik xizmat ko'rsatish;

Transport logistikasi yuklarni jo'natish joyidan belgilangan joyga etkazib berishni optimallashtirish bilan bog'liq. Umumiy muammo bir-biri bilan yaqin aloqada hal qilinadigan alohida masalalarga bo'linadi. Yuk tashishda butun logistik algoritmi belgilaydigan asosiy tamoyil "Just in time" (inglizchadan - "in time") deb nomlanadi. Zamonaviy transport sohasi yuqori darajadagi xizmat ko'rsatish bilan ajralib turadi. Tashuvchi nafaqat to'g'ridan-to'g'ri transportni, balki bir qator tegishli narsalarni ham taklif qiladi qo'shimcha ish, bu transportni iloji boricha ishonchli va samarali qiladi.

Shunday qilib, yuklarni etkazib berishni tashkil etadigan yuqori malakali transport kompaniyalari logistlar tomonidan ma'lumotlarni qayta ishlashadi, bu esa yuk tashishni imkon qadar samarali va iqtisodiy jihatdan foydali qilish imkonini beradi.

Unga ko'ra, tovarlarni etkazib berish belgilangan kunlarda va ehtimol soatlarda amalga oshirilishi kerak. Bu shuni anglatadiki, nafaqat keyinroq, balki ilgari ham emas. Faqat shu holatda ishlab chiqarishning ritmik ishini tashkil qilish mumkin, shunda jarayon uzluksiz davom etishi va ortiqcha xom ashyo yoki eksport qilinmagan mahsulot tufayli omborlar haddan tashqari ko'p bo'lmaydi. Yuk tashishda transport logistikasining ikkinchi tamoyili, unchalik ahamiyatli emas, transport vositalaridan maksimal samaradorlikka ega foydalanishni talab qiladi. Trafik oqimi doimiy bo'lishi kerak. Amalda, bu bo'sh sayohatni yo'q qilish va bo'sh vaqtni minimallashtirish, shu jumladan yukni tushirish yoki tushirish paytida. Ushbu qoidaga rioya qilishning ideal namunasi - bu xom ashyoni zavodga etkazib berish va iste'molchiga tayyor mahsulotning uchib ketishi. Natijada transport birligi uzluksiz tsiklda ishlaydi, unumsiz ishlamay qolish deyarli bo'lmaydi. "Vaqt - pul" yozilmagan qonuni bekor qilinmadi. Yuk tashish yoki tushirish paytida ham tashuvchilar turishni yoqtirmaydi O'ta olish holatining barqarorligi. Bunda qish vaqitlarida yo'lni qor bilan qoplanish qoplamasizyo'llarda esa yog'ingarchilik natijasida harakatning og'irlashishi, changlilik va boshqa sharoitlar kiradi.

Tabiat-iqlim sharoitlari. Bunda hududlar nazarda tutiladi. Ular sovuq iqlimli joylar, issiq iqlimli joylar hamda mo'tadil iqlimli joylarga bo'linadi. Hududlar asosan havoning harorati va boshqa xususiyatlarga binoan bo'linaqdi.

Tashishni tashkil etish va marshrutlar turi: marshrutlarmayatnik va aylanma tarzda bo'lishi mumkin. Uzoq masofalarga tashishlar «tashish elkalari» yoki to'g'ridan-to'g'ri avtopoezdlar qatnaydigan tizimlarda takil etilishi mumkin.

Avtomobillarni saqlash, texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash sharoitlari. Avtomobillarni yopiq binolarda yoki usti ochiq maydonlarda saqlash mumkin; texnik xizmatni markazlashtirilgan yoki tarqoq usulda o'tkazish mumkin; Avtomobillarni

ta'mirlash va ularni o'tkazishni mexanizatsiyalash darajasi kabi sharoilar nazarda tutiladi.

Shuning uchun, xususan, yuk ortish va tushirish ishlarini mexanizatsiyalashtirish juda muhim bo'lib, bu ushbu operatsiyalarni bajarish vaqtini qisqartiradi. Jarayonning uzluksizligi mijozga ham foyda keltiradi. Qaytish reysida mashina bo'sh qolishi ehtimoli qanchalik ko'p bo'lsa, tovarlarni etkazib berish narxi shuncha yuqori bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. 1.B.A.Xo'jaev. Avtomobillarda yuk va pasajir tashish asoslari. Darslik T., "O'zbekiston", 2002 yil
2. B.A.Xodjaev. Avtomobil'no'e perevozki. T. : —O'qituvchi||, 1991.
3. 3.A.V.Vel'mojin, V.A. Gudkov, L.B. Mirotin, A.V.Kulikov.- Gruzovo'e avtomobil'no'e perevozki. M.: — Goryachaya liniya - Telekom||, 2007.
4. 4.L.L.Afanas'ev, N.B. Ostrovskiy, S.M.TSukerberg- Edinaya transportnaya sistema i avtomobil'no'e perevozki. M.; «Transport». 1984

ÕRTA OSIYOGA ISLOMNING KIRIB KELISHI VA MAHALLIY XALQLAR ORASIDA YOYILISHI ARAB TILINING ILM FAN TILIGA AYLANISHI

Husen Hayrullayevich Jōrayev

Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti “Islom tarixi va manbashunosligi,falsafa”dotsenti tarix fanlari bōyicha falsafa doktori

Masharibov Asrorbek Fahriddin ōgli

Masharibova Ozoda Fahriddin qizi

Annotatsiya:*ushbu maqolam islom dinining ōrta osiyoga kirib kelishi yani arablar ōrta osiyoni fath etish davrini yoritib beradi va islomning ōrta osiyoda keng yoyilishi Qutayba ibn Muslimning hatti harakatlari.*

Kalit sōzlar: *musulmon,islom, qur'on karim,islom arkonlari,Abu Bakr siddiq,islom islohotchiligi,Zamaxshariy,Mot'rudiy,IKT.*

Annotation: *this article sheds light on the introduction of Islam to Central Asia, i.e., the period of Arab conquest of Central Asia, and the widespread spread of Islam in Central Asia by Qutayba ibn Muslim.*

Key words: *Muslim, Islam, Holy Qur'an, Pillars of Islam, Abu Bakr Siddiq, Islamic reformism, Zamakhshari, Motrudi, AKT.*

Аннотация: *данная статья проливает свет на внедрение ислама в Среднюю Азию, т. е. период арабского завоевания Средней Азии, и широкое распространение ислама в Средней Азии Кутейбой ибн Муслимом.*

Ключевые слова: *Мусульманин, ислам, Священный Коран, исламские столпы, Абу Бакр Сиддик, исламский реформизм, Замахшари, Мотруды, ИКТ.*

KIRISH

Islom bu dinga 571 yilda tugʻilgan Muhammad keyinchalik 40 yishida rosul bōlgan shaxs asos solgan bu din Ollohdan kelganchaq din hisoblanadi .Bu din Arabiston yarim oroli Makkada asos solinadi . Bu dinni yoyish maqsadida Uzoq sharq,Markaziy osiyo,Õrta osiyoga fath yoli bn keng targʻib qilinadi. Bu bu dinning keng yoyilish uning xaq din ekanligidir.

Men ushbu maqolam orqali bu dinning Õrta osiyoga qay yōsinda kirib kelishini va xalq orasida qanday kutub olinishini yoritib beraman

ISLOMNING ÕRTA OSIYOGA KIRIB KELISHI VA YOYILISHI

Islom (arabcha — boʻysunish, itoat etish, oʻzini Alloh irodasiga topshirish) — jahonda keng tarqalgan uch dindand (xristianlik va Yahudiy bilan bir qatorda) biri. Islom diniga eʼtiqod qiluvchilar arabcha „muslim“ („sadoqatli“; koʻpligi „muslimun“) deb ataladi. „Muslim“, „muslimun“ soʻzining boshqa xalqlar orasida oʻzgacha talaffuz etish (masalan, forslarda — musulmon, oʻzbeklarda — musulmon, qirgʻiz va qozoqlarda — musulmon, Ukraina va Rossiyada — basurman) natijasida bu dinga eʼtiqod

qiluvchilar turli nom bilan ataladi. Lekin bularning ichida hozir musulmon iborasi keng tarqalgan.

Jahonda qariyb 1,2 milliard kishi Islomga e'tiqod qiladi. Musulmonlarning 2/3 qismidan ko'prog'i Osiyoda yashaydi va bu qit'a aholisining 20 % idan ortiqrog'ini tashkil etadi. Qariyb 30 % musulmonlar Afrikaga to'g'ri keladi (qit'a aholisining deyarli yarmi). Dunyoda musulmon jamoalari mavjud bo'lgan 120 dan ortiq mamlakatdan 40 dan ziyodida musulmonlar aholining ko'pchiligini tashkil qiladi — Shimoliy Afrika, G'arbiy Osiyoning barcha mamlakatlarida (Kipr, Livan, Isroil mustasno), Senegal, Gambia, Niger, Somali, Afg'oniston, Pokiston, Bangladesh, Indoneziya va boshqa ba'zi mamlakatlarda aholining 80 % dan ortig'i musulmonlardir; bir qancha mamlakatlarda musulmonlar aholining yarmidan 80 % igacha tashkil qiladi (Gvineya, Mali, Livan, Chad, Sudan). Malayziya va Nigeriyada qariyb yarmi, ba'zi bir mamlakatlar (Gvineya-Bisau, Kamerun, Burkina-faso, Syerra-Leone va boshqa)da musulmonlar ozchilikni tashkil qilsa ham, ta'sir doirasi kuchli. Musulmonlarning soni jihatdan eng yirik davlatlar — Indoneziya, Hindiston, Pokiston va Bangladesh; musulmonlarning anchasi Markaziy Osiyo mamlakatlari, Xitoy, Tailand, Efiopiya, Tanzaniya, Kiprda, Yevropaning ayrim mamlakatlari (Bosniya va Gersegovina, Albaniya, Buyuk Britaniya, GFR, Fransiya va boshqa), Shimoliy va Janubiy Amerika qit'asi mamlakatlari (AQSH, Kanada, Argentina, Braziliya, Gayana, Surinam, Trinidad va Tobago)da, Avstraliyada, Fiji orollarida yashaydi.

Islom 7-asrda Hijoz (G'arbiy Arabiston)da paydo bo'ldi. Uning asoschisi Muhammad s.a.v sanaladi. Islom dinining paydo bo'lishi xususida Islom manbalariga asoslangan diniy an'anada u ilohiy hodisa, insonlarni to'g'ri yo'lga solish uchun Alloh tomonidan yuborilgan oxirgi ta'limot deb uqtiriladi. Islom talqinida dastlab yahudiy va xristianlar ham aynan musulmonlar e'tiqod qilgan xudoga ishonganlar. Shu xudo, ya'ni Alloh odamlarga payg'ambar-elchilar yuborgan. Ammo insonlar payg'ambarlar ta'limotini buzganlar. Shuning uchun Alloh insonlarga oxirgi rasul etib Muhammad sallollohu alayhi vasallamni tanladi, unga o'zining kalomi — Qur'on nozil qildi.

Muhammad sallollohu alayhi vasallam oldin o'z hamshaharlarini, so'ng barcha arablarni ko'plab qabila xudolariga sig'inishdan voz kechish va yagona xudo — Allohga e'tiqod qilish, solih hayot kechirish, u dunyoda jannatga tushish uchun bu dunyoda ezgu ishlar qilishga da'vat etdi. Qur'onga ko'ra, arablar va yahudiylarning umumiy bobokaloni Ibrohim Allohga birinchi bo'lib imon keltirgan. Demak, Islom batamom yangi e'tiqod emas, balki Ibrohim ga nozil bo'lgan dinidir.

Muhammad sallollohu alayhi vasallamga, 40 yoshida(milodiy 610-yil) vahiy (ilohiy ko'rsatma) kelishni boshladi. Ammo, bir necha nufuzli yaqin qarindoshlarini hisobga olmaganida, Makkaning ko'pchilik aholisi, ayniqsa, quraysh qabilasining zodagonlari uning targ'ibotlariga ochiqdan-ochiq qarshi chiqdilar. Muhammad sallollohu alayhi vasallamni yolg'onchiga chiqarib juda katta zulm ko'rsatildi. Dastlab bir guruh musulmonlar Habashistonga hijrat qilishdi, Yasribdagi banu Avs va banu Xazraj

qabilalarining vakillari 622-yilda musulmon jamoasini o‘ziga qabul qilish, Muhammad sallollohu alayhi vasallamni payg‘ambar va Allohni yagona deb tan olishdi. Hijrat nomini olgan bu voqea Islom tarixida burilish yasadi. Ko‘chib o‘tgan kishilar muxojirlar (ko‘chib kelganlar), Madinada Islomni qabul qilganlar ansorlar (tarafdorlar) deb ataldilar. Madina va Makka o‘rtasida boshlangan kurash 8 yil davom etdi (qarang Badr jangi, Uxud jangi, Xandaq jangi va boshqa). 628-yilda Makka zodagonlari Muhammad sallollohu alayhi vasallam bilan kelishishga majbur bo‘ldilar (qarang Hudaybiya sulhi). 630-yilda musulmonlar qo‘shini hech qanday qarshiliksiz Makkaga kirib bordi. Makka aholisi yoppasiga Islom dinini qabul qildi va Muhammad sallollohu alayhi vasallamni Allohning elchisi deb e’tirof etdi. Ana shundan boshlab Makka Islom dini markaziga, Ka’ba musulmonlarning muqaddas ziyoratgohiga aylangan. Muhammad sallollohu alayhi vasallam vafot etgan 632-yilda Arabiston yarim oroli to‘la birlashtirilgan, uning aksariyat aholisi Islom dinini qabul qilgan edi. Arabistonning siyosiy, iqtisodiy, etnik va madaniy jihatlardan birlashishida Islom dini muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

Muhammad sallollohu alayhi vasallam vafotidan so‘ng Abu Bakr, Umar ibn Xattob, Usmon Ibn Affon, Ali ibn Abu Tolibpayg‘ambarning o‘rinbosari (xalifa) sifatida hukmronlik qildilar. Ular va ulardan keyingi xalifalar 7-8 asrlarda Iroq, Falastin, Suriya, Eron, Movarounnahr, Misr, Shimoliy Afrika, Pireney yarim oroli, Shimoliy Hindistonni fath qilishdi. Bir asrdan kamroq vaqt davomida Shimoliy Xitoydan Ispaniyagacha, Kavkazortidan Hind okeanigacha bo‘lgan katta hududni zabt etdilar va Islom dinini yoydilar (qarang Arab xalifaligi).

Islomning muqaddas kitobi Qur’ondir. Musulmonchilikda bu kitobning butun mazmuni Allohning vahiy qilingan so‘zi deb tushuniladi. Islomning aqidalari, e’tiqod talablari, huquqiy va axloqiy me’yorlari, cheklash va ta’qiqlari Qur’on bilan birga uning tafsirlarida, hadis to‘plamlari va shariat qo‘llanmalarida, shuningdek, 8-12-asrlarda vujudga kelgan ilohiyot adabiyotlarida o‘z ifodasini topgan.

Islomning asosiy aqidasi — „Allohdan boshqa iloh yo‘q va Muhammad uning rasuli“. Islom ilohiyotining ilk shakli — kalom bo‘lib, 8-asrda Arab xalifaligida vujudga kelgan. Mutakallimlar Islom dini aqidalarini ishlab chiqqanlar.

Islom dini 5 „asos“ yoki „ustun“ (arkon ad-din al-islomiy)ga ega:

- 1) Kalimai shahodat;
- 2) Namoz o‘qish;
- 3) Ro‘za tutish;
- 4) Zakot berish;
- 5) imkoniyat topilsa haj qilish.

Shulardan birinchisi imon va qolganlari ibodat deb e’tirof etilgan. Imon 7 aqidani — Allohga, uning farishtalariga, muqaddas kitoblariga, payg‘ambarlariga, oxirat kuniga, taqdir (yaxshilik va yomonlik Allohning irodasi bilan bo‘lishi)ga va o‘lgandan keyin tirilishga ishonishni o‘z ichiga oladi. Islomda ro‘za hayiti, qurbonlik va qurbon

hayiti, aqiqa, mavlid kabi o'ziga xos diniy marosim va bayramlar tarkib topgan. Bundan tashqari, mahalliy xalqlarda Islomgacha mavjud bo'lgan urf-odatlar, jumladan, fol ochirish, dam soldirish, aziz-avliyolarga, muqaddas joylarga sig'inish ham Islom marosimchiligiga moslashib ketgan.

Bu narsa, ayniqsa, Markaziy Osiyo musulmonlari orasida hali hanuz saqlanib qolgan. Aslida, Islom aqidasi ko'ra fol ochish va fol ochdirish harom qilingan, ya'ni ta'qiqlangan.

Islomda ilk davrdan paydo bo'lgan eng birinchi yirik muammo — oliy hokimiyatni egallashga payg'ambardan keyin kim haqliroq, degan masala bo'ldi. Ali tarafdorlari „shia“ nomini olib, Islomda birinchi bo'linishni boshlab berdilar. Uchinchi xalifa Usmon aynan shu bo'linishning qurboni sifatida jon taslim qildi. Ikki taraf — sunniylik va shialik o'rtasidagi kurash asnosida xorijiyalar deb atalgan uchinchi yo'nalish ham paydo bo'ldi. Ammo Islom tarixi uzra sunniylik asosiy yo'nalish bo'lib keldi. O'rta asrlarda hukmronlik qilgan abbosiylar, saljuqiylar, ayyubiylar, mamluklar, usmonli turklar, temuriylar sulolalari sunniylikda edilar. Hozirgu kunda ham sunniylar musulmonlarning mutlaq ko'pchiligi (93 %)ni tashkil etadi. Birdan-bir davlat — Eronda shialik rasmiy diniy yo'nalish sifatida qabul qilingan. Iroq, Livan, Shimoliy Yaman, Ozarbayjon va Afg'onistonda shialarning yirik jamoalari mavjud. Ummon va Shimoliy Afrikada xorijiyalarning ba'zi toifalari saqlanib qolgan. Musulmon huquqshunosligi — fiqhda 4 sunniy (hanafiylik, shofi'iylik, molikiylik, hanbaliylik) va 1 shia (jafariylik) mazhablari shakllangan. Mazhablar diniy firqalardan farq qiladi. Firqalar, asosan, geografik va iqlimiy omillar hamda Islomni qabul qilgan xalqlarning oldingi madaniyati, an'analari va diniy tasavvurlari ta'sirida vujudga kelgan. Ularning aksariyati shia yo'nalishiga mansub bo'lib, eng yiriklari — imomiylar, ismoiliylar va zaydiylardir. Islomda ilk davrlardan shariat (barcha to'la rioya kdpishi kerak bo'lgan qonunchilik) bilan tariqat (faqat ayrimlar Alloh xayrixohligiga muyassar bo'lishi mumkinligi) yonma-yon rivojlanib kelgan. Tariqat asoschilari — murshidlarning „valine'mati“ asrlar osha hozirgi avlodgacha yetib keladi, degan tushuncha bor. 8-9-asrlarda Islomda diniy-falsafiy oqim — tasavvuf paydo bo'ldi. Sharqda eng mashhur bo'lgan tasavvuf tariqatlari — naqshbandiylik, qodiriylar, shoziliylardir.

Islom dinining muhim xususiyatlaridan biri — uni qabul qilgan xalqlar vakillari uchun Islom aqidalarini ishlab chiqishda ishtirok etish imkoniyatini berganidadir. U o'ziga xos 3 taraqqiyot bosqichi yoki davrni o'tadi. Birinchisini, shartli ravishda, Qur'on davri deb atash mumkin. Qur'oni karimda o'z aksini topgan Arabiston aholisining diniy ongi darajasini ifoda etuvchi diniy-siyosiy va ijtimoiy qarashlar, huquqiy va axloqiy mezonlar butun musulmon olami uchun hozirgacha shak-shubhasiz umumiy qadriyat hisoblanadi. Deyarli 4 asr davom etgan ikkinchi davr Islomda umumislomiy ahkomlar hukmronligi ostida turli fikrlar yo'l qo'yilgani bilan ajralib turadi. Islomdagi yo'nalishlar, mazhablar va firqalar ana shu davrda paydo bo'ldi. Musulmonlarning diniy birligi hal qilib bo'lmaydigan muammo bo'lib qoldi. 10-11-

asrlarda an'anaga sodiq sunniylar bilan imomiy shialar, mu'taziliylar hamda ash'ariylar o'rtasida munosabatlar, ayniqsa, keskinlashib ketdi. Xalifa Qodir (991 — 1031) an'anaviy Islomni qonun asosida barcha uchun majburiy bo'lgan davlat dini deb qaror toptirishga urinib ko'rdi. Shu maqsadda an'anaga sodiq ilohiyotchilar imzolagan „Dinning qodiriy ramzi“ e'lon qilindi. Unda „haq din“ deb e'lon qilingan an'anaviy diniy ta'limotning asosiy qoidalari mufassal bayon qilib berildi, undan chetga chiqish jazolashga loyiq e'tiqodsizlik deb qaraldi. Biroq bu tadbir ham Islomda diniy birlik o'rnatilishiga olib kelmadi. G'oyaviy kurash keyingi asrlarda ham davom etdi. Bu kurashda sunniylar ilohiyotchisi Ibn Taymiya ayniqsa ajralib turdi. U ilk islomni tiklashga, „haq din“ asosida diniy birlikni o'rnatishga astoydil harakat qildi. Islomdagi uchinchi taraqqiyot bosqichi musulmon dunyosi „chekka“ o'lkalarining ahamiyati va o'rni ortganligi bilan bog'liqdir. Batamom o'zga madaniy an'analarga ega bo'lgan xalqlar musulmon dunyosining ma'naviy hayotiga qo'shilgach, Islomga o'z diniy-axloqiy tasavvurlari, huquqiy me'yorlari va odatlarini olib kirdilar.

Movarounnahr, Eron, Shimoliy Afrika, Hindiston, Indoneziya kabi yirik tarixiy-madaniy mintaqalarda Islom o'ziga xos xususiyatlar kasb etadi.

Islomning rivojlanishiga Movarounnahrda yetishib chiqqan allomalar katta hissa qo'shdi. Imom Buxoriy kitob holiga keltirgan hadislar to'plami — "Al-Jomi' as-Sahih" Islom dinida Qur'oni karimdan keyingi ikkinchi manba hisoblanadi. Buxoriy va uning safdoshlari Islom ilohiyotining barcha yo'nalishlari bo'yicha muhim tadqiqotlar qildilar. Jumladan, Islom nazariyotchiligidagi yuqori baholanadigan „Ilal ashshariat va Xatm ul-Asliyyot“ risolasini ta'lif etgan Hakim Termiziy, Islom huquqshunosligini o'rganishning asosiy qo'llanmasi hisoblangan "Hidoya"ning muallifi Burhoniddin Marg'inoniy, Islom aqidasi asoslarini muayyan tartibga solgan, kalom ilmida maktab yaratgan Imom Moturidiy (qarang Moturidiylik), buyuk faqih Abu Lays Samarqandiy, musulmon dunyosining eng e'zozli muxaddislaridan Iso Termiziy, qomusiy ilmlar sohibi, xususan, tafsir, hadis, shariat qonunshunosligida salmoqli asarlar bitgan Zamaxshariy, tasavvufda o'ziga xos iz qoldirgan Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Mahdumi A'zam, Najmiddin Kubro, So'fi Olloyor, Xo'ja Ahror, Abduxoliq G'ijduvoniy va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin. Ular musulmon e'tiqodini xalq dunyoqarashi bilan uyg'unlashtirganliklari tufayli O'rta Osiyoda madaniy hayotning adabiyot, me'morlik, musiqa kabi sohalarida taraqqiyot yuzaga keldi.

Islom dini musulmon mamlakatlari san'atida o'z izini qoldirdi. Me'morlik sohasida bu jarayon yangi imorat turlari (masjid, minora, xonaqoh, Madrasa va boshqa)ning paydo bo'lishiga hamda keng tarqalishiga sabab bo'ldi. Islom dini paydo bo'lgan davrda avj olgan butparastlik, suratparastlikni oldini olish maqsadida Muhammad sallollohu alayhi vasallam suratkashlikni qattiq ta'qiqlab qo'ygan edi. Shu asosda Islomning yirik mutafakkir huquqshunoslari ham tasviriy san'atning bu turini ta'qiqlangan ishlar qatoriga qo'shganlar. Bundan ular amaliy san'at turlari, naqsh, bezak, insondan boshqa hayvon va o'simliklar suratini istisno qilishgan. Islomda inson

suratini chizish yoki uning haykalini yasashning taqiqlanishiga asosiy sabab — payg‘ambar va aziz-avliyolarning rasmlarini chizib yoki haykallarini yasab, ularga sig‘inib ketish xavfining mavjudligi bo‘lgan. 15-asrga kelib Alisher Navoiy kabi taraqqiyparvar olim va mutafakkirlar musulmonlar qalbida Allohga bo‘lgan imon va e‘tiqod mustahkamlanib, suratparastlikka mutlaqo moyillik qolmaganini e‘tiborga olib, endilikda inson suratini chizishga ruxsat berishlikni lozim deb topganlar. Natijada Behzod, Maxmud Muzahhibga o‘xshash miniatyura san‘atini rivojlantirgan yetuk musavvirlar yetishib chiqqan, Hirot miniatyura maktabi, Buxoro miniatyura maktabi kabilar rivojlangan. 20-21-asrlarga kelib, Islom dunyosi ulamolarining bu san‘atga munosabatlariga yana bir karra aniqlik kiritildi: ilohiylashtirish va odamlarning sig‘inishi maqsadida inson rasmini chizish mumkin emasligi e‘tirof etildi. Ammo, fotosuratlar, shuningdek, yosh bolalar uchun yasalgan odam shaklidagi qo‘g‘irchoklar ta‘qiq doirasiga kirmaydi. Ulamolarning bergan fatvolariga ko‘ra, musulmonlarga fahsh va uyat narsalarni ifoda etuvchi rasmlar, but, sanam va ikona tasviridan boshqa tasviriy san‘at turlari ta‘qiqlanmaydi. Islomning musiqaga munosabati haqida Diniy musiqa maqolasiga q.

Musulmon Sharqi 8- 11-asrlarda taraqqiyotda G‘arbdan oldinda edi: g‘arb olimlari musulmon faylasuflari va tabiblaridan saboq olishgan; g‘arb savdogari Islom dunyosidagi savdoning ko‘lamiga havas bilan qaragan; sharq tovarlari g‘arbda zeb-ziynat mollari hisoblangan. Sharq shaharlarining boyligi va hashamati g‘arb uchun afsonadek tuyulgan. Bularning barchasida asosiy mafkura vazifasini bajargan Islomning ijobiy xizmati buyuk, albatta. Ammo 12-13-asrlardan keyin musulmon dunyosi dastlab turg‘unlik, so‘ng tanazzulga yuz tuta boshladi. Ba‘zilar konservativ (qotib qolgan) din sifatida Islom taraqqiyotga to‘siq bo‘ldi, deya unga katta ayb qo‘ymoqchi bo‘ladilar.

Aslida so‘nggi o‘rta asrlarda yuz bergan musulmon dunyosining tushkunligi juda murakkab ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog‘liq bo‘lib, o‘sha davrdagi Islomning o‘zi ana shu tushkunlikning muayyan shaklidagi ifodasi edi.

19-asr boshidan 20-asrning 2-yarmigacha o‘tgan bir yarim asrlik davr Islomning rivojlanishida muhim burilish bosqichi bo‘ldi. Sharq mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishidagi o‘zgarishlar yangi sinf — milliy burjuaziyaning vujudga kelishi, milliy ozodlik qarakatining avj olishi — bularning hammasi Islomning jamiyatdagi mavqeiga bo‘lgan qarashlarda ham, ijtimoiy hayotdagi yangiliklarni Islom nuqtai nazaridan baholashda ham o‘zgarishlar yasadi. Islom diniy-falsafiy va huquqiy me‘yorlarining yangi tarixiy sharoitga moslashish jarayoni 19-asr o‘rtalaridan boshlanib, hozirgacha davom etmoqda. Bu jarayonni ko‘pgina tadqiqotchilar „Islom islohotchiligi“ deb ataydilar, u xristian reformatsiyasidan tubdan farq qiladi. Bu tafovut, birinchidan, shundan iboratki, mazkur jarayonlar turli davrlarda, turlicha muayyan tarixiy sharoitlarda ro‘y berdi. Ikkinchidan, „Islom islohotchiligi“ dunyoviy hayotning turli jihatlarini diniy nuqtai nazardan qayta baholashda namoyon bo‘ldi va sof ilohiyotga doir masalalarga daxli bo‘lmadi. Uchinchidan, Islomda xristianlarnikiga

o'xshash cherkov bilan ruhoniylarni bog'lab turuvchi tizim bo'lmaganidan Islomdagi islohotlar xususiyatiga jiddiy ta'sir qildi.

O'rta asrlarda tarkib topgan musulmon sudlov tizimida katta o'zgarishlar yuz berdi. Musulmon huquqi tizimining o'zi ham muayyan darajada o'zgardi: shariat sudlari huquqi asta-sekin cheklana bordi; 19-asr o'rtalariga kelib, Usmoniylar imperiyasi hududida shariat sudlari va dunyoviy sudlarning vakolati butunlay chegaralab qo'yildi. Bir qancha mamlakatlarda shariatda ko'zda tutilmaydigan jinoyat kodekslari va boshqa huquqiy hujjatlar joriy qilindi. Misrda Muhammad Alining islohotlari va usmoniylar imperiyasidagi tanzimat siyosati (islohotlar) tufayli Islomning ijtimoiy hayotdagi mavqeida muayyan o'zgarishlar ro'y berdi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish talablari musulmon ilohiyotchilari va huquqshunolarini Islomning bir qancha an'anaviy qoidalarini yangicha talqin etishga majbur eta boshladi. Biroq, bu jarayon oson kechmadi va uzoqqa cho'zilib ketdi. Bu, jumladan, musulmon mamlakatlarida bank tizimini yaratish joizmi (yoki gunohmi) degan masala yuzasidan boshlangan munozarada o'z aksini topdi. 1899-yilda mufti Muhammad Abdu bank omonatlari va ulardan foiz olish sudxo'rlikka kirmaydi, binobarin, u man qilingan ribo hisoblanmaydi, degan fatvo chiqardi. Bu fatvo mavjud moliya tizimini milliy sarmoyadorlar manfaatiga moslashtirdi. Musulmon mamlakatlarida tadbirkorlikning avj olishi shariat qoidalarini ham, musulmonchilikdagi boshqa an'anaviy tamoyillarni ham yangicha talqin qilishga olib keldi. Ijtimoiy ong sohasida ro'y bergan o'zgarish juda muhim rol o'ynadi. Bu, avvalo, milliy o'zini anglash jarayoniga taalluqlidir. Shu jarayon davomida Islomning barcha musulmonlarning birligi to'g'risidagi an'anaviy qoidasi yangicha ma'no kasb etdi. Jamoliddin al-Afg'oniy musulmonlarning birdamligi g'oyasini ko'tarib chiqdi. M. Abdu, J. Afg'oniy, Rashid Rizo va boshqaning g'oyalari milliy ozodlik harakatlariga turtki bulib ko'pchilik musulmon davlatlarining siyosiy mustaqilligiga erishuvida ijobiy rol o'ynadi. Ayni vaqtda Islom birdamligi g'oyasiga asoslangan xalqaro Islom harakati shakllana boshladi: 1926-yilda birinchi xalqaro musulmon tashkiloti — Islom olami kongressi (Mu'tamar al-alam al-islomi) tashkil qilindi. Shuningdek, Islomning go'yo Muhammad zamonidagi „asl“ tamoyillariga qaytishga da'vat etishga turli fundamentalistik oqimlar (qarang Vahobbiylik) va ularning tarkibida o'z g'oyalari uchun kurashda terror usuliga tayanuvchi guruhlar, ekstremistik to'dalar paydo bo'ldi. 20-asrning 2-yarmida jamiyatda ijtimoiy adolat o'rnatish masalasida ham Islom omilidan foydalanishga qaratilgan urinishlar sodir bo'ldi (Eron islom inqilobi, Liviya Jamohiriyasi va boshqa).

Bir qator mamlakatlar (MAP, Kyvayt, Saudiya Arabistoni, Eron, Pokiston, Afg'oniston va sh. k.)da Islom davlat dini (yoki rasmiy din) sifatida tan olingan. Ayrim mamlakatlarda „Islom“ so'zi davlatning rasmiy nomi tarkibiga kiritilgan: Eron Islom respublikasi, Pokiston Islom respublikasi, Afg'oniston Islom respublikasi, Mavritaniya Islom respublikasi va boshqa Osiyo, Afrika qit'asidagi ba'zi mamlakatlarda Islomning tarqalishiga musulmon partiyalari ta'sir qilmoqda, ular ko'pincha siyosatda muhim rol

o'ynamoqda. Erondagi Islom respublikasi partiyasi, Indoneziyadagi Birlik va taraqqiyot partiyasi, Malayziyadagi Panmalayziya islom partiyasi, Hindiston va Pokiston Jamoati islom partiyasi bunga misol bo'la oladi. Bir qancha mamlakatlarda diniy-siyosiy tashkilotlar (shu jumladan, qonundan tashqaridagi tashkilotlar — "Musulmon birodarlar", Islom ozodligi partiyasi) tarqalgan, ko'pgina diniy bilim yurtlari (qorilik maktablari, Madrasa, musulmon universitetlari), islom jamiyatlari, missionerlik tashkilotlari, tijorat korxonalari (islom banklari, sug'urta kompaniyalari) ishlab turibdi.

Musulmon sud ishlarini olib borish tizimi saqlanib qolmoqda. 19-asrning 70-80-yillaridagi shariatning ilgari amaliyotda bekor qilingan ba'zi bir qoidalarini tiklashga urinib kurildi (masalan Pokistonda; Sudanda prezident J. Nimeyri davrida, arab monarxiyalari jinoiy ishlar uchun tan jazolari berish).

O'tgan asr 70-yillarining oxiri — 80-yillarining boshida xalqaro ishlarda hukumat darajasida yoki nohukumat darajasida ish olib boruvchi xalqaro musulmon tashkilotlari muayyan mavqega ega bo'la boshladi. Bunday tashkilotlardan eng nufuzlisi Islom konferensiyasi tashkiloti (Munazzamat al-mu'tamar al-islomi) bo'lib, u 1969-yilda tuzilgan, unga 55 mamlakat (O'zbekiston Respublikasi 1996-yildan) a'zo. Xalqaro nohukumat musulmon tashkilotlari orasida Islom olami uyushmasi, Islom olami kongressi, Islom olami tashkiloti, Yevropa islom kengashi, AQSH Oliy islom kengashi va boshqani ko'rsatish mumkin. Ular, asosan, Islomni targ'ib qilish va yoyish, diniy arboblarning xalqaro uchrashuvini tashkil qilish, turli mamlakatlardagi Islom jamoalariga yordam berish bilan shug'ullanadi.

Islom Turkiston mustamlakachilik davrini boshdan kechirgan paytda, ayniqsa, sho'rolar davrida turli ta'qib va har tomonlama cheklashlarga duch keldi, ulamolarning taqdiri ayanchli bo'ldi. Islomga oid bebaho kitoblar yo'qotildi, muborak yodgorlik va qadamjolar oyoqosti qilindi, din peshvolari eng xavfli yov, muxolif sifatida mahv etildi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin, Islom dini hayotda munosib o'rnini egallay boshladi. Musulmonlarning diniy ibodat va marosimlarni ado etishlari uchun sharoit yaratib berildi. Qur'oni karim 2 marta o'zbek tilida chop etildi (1992, 2001 yillar), hadis to'plamlarining tarjimasi, Islom ulamolarining yuzlarcha kitoblari yana xalqqa yetkazildi. Hozirgi paytda Qur'oni Karimning o'zbek tilidagi beshta jumladan, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf („Tafsiri Hilol“, 1992-2005), Oltinxon To'ra, Alouddin Mansur („Qur'oni karim“ning o'zbekcha izohli tarjimasi (Toshkent, 1991)), Shayx Abdulaziz Mansur („Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri“, 2004), muftiy Usmonxon Alimov („Tafsiri Irfon“) kabi o'zbek olimlari tomonidan tayyorlangan ma'nolar tarjimalari va tafsirlari nashr etilgan. Islom tarixi manbalari va marosimlarini har tomonlama, ilmiy, xolisona o'rganishga kirishildi, mutaxassis kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Shu maqsadda Toshkent davlat sharqshunoslik institutida islomshunoslik kafedrasi ochildi (1992), deyarli barcha viloyatlarda diniy o'quv yurtlari

faoliyat ko'rsata boshladi, Toshkent Islom universiteti tashkil qilindi (1999), uning tarkibida Islomshunoslik ilmiy tadqiqot markazi ishlab turibdi.

Islom tarixi, manbalari, aqidalari, marosimlari, Qur'oni karim, Muhammad hayoti va faoliyati, payg'ambar hadislarini o'rganish, tadqiq qilish Islomshunoslik fanining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Bu sohadagi tadqiqotlar Islom tarqalgan mamlakatlarda, xususan, Movarounnahrda Islom va uning yozma manbalari paydo bo'lgandan buyon olib boriladi. Musulmon dini tarixi va Qur'onni o'rganish Amerikada (G. Grunebaum, X. Gibb, M. Vott va boshqa), Yevropada (I. Goldsiyer, L. Kaetani, A. Masse, R. Sharl), jumladan, Rossiyada (A. E. Shmidt, V. V. Bartold, I. A. Krachkovskiy va boshqa) 19-asr o'rtalaridan keng tus oldi. Sho'rolar davridagi tadqiqotlarda Islomga, asosan, yagona marksistik mafkura nuqtai nazaridan kelib chiqib yondoshildi. Islomning insoniyat tamadduni tarixidagi ahamiyatini ommaga tushuntirishda, Turon zaminida yetishib chiqib islomiy ilmlar xazinasini boyitgan ulug' allomalarning merosini xalqqa yetkazishda Eshon Boboxon Abdumajidxon o'g'li, mufti Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon, Alixonto'ra Sog'unii, marhum shayxlar Ismoil Maxdum (1893 — 1976), Abdug'ani Abdullo (1928-1999) va Yusufxon Shokirov (1926-2000)larning xizmati kattadir. 20-asr oxirlaridan boshlab mamlakatimizda Islom bo'yicha ob'yektiv tadqiqotlar olib borish imkoniyati tug'ildi. O'zbekistonlik olimlar Islom manbashunosligi, Qur'on tarjimai va tafsiri, Islomdagi mazhablar, oqimlar, mashhur muhaddis va faqihlar, xalqaro Islom tashkilotlari, diniy bag'rikenglik, diniy ekstremizmga oid bir qancha asarlar yozdilar (marhum M. A. Usmonov, shuningdek, N. Ibrohimov, H. Karomatov, A. Mansurov, A. Hasanov, Z. Husniddinov, Z. Islomov, U. Uvatov, B. Eshonjonov, B. Abduhalimov, A. Juzjonii, A. Mo'minov, A. Azimov, R. Obidov va boshqalar).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Saidboyev T.S. slam i obshestvo.-M.: Nauka, 1984.
2. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson. 1-kitob.-T.:Yozuvchi,1996.
3. Komilov N. Tasavvuf. 2-kitob.-T.: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at hamda «O'zbekiston» nashriyotlari. 1999.
4. 4. Mustaqillik izohli lug'at.-T.: Fan, 1998. Najmiddin Kubro (170-172); Sufiylilik (202-204); Yassaviy (252-253); qadriyatlar (279-280).
5. Poklik iymondandir. Tuplam.-T.: 1993.
6. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot yo'lida.-T.: O'zbekiston, 1997.
7. <https://hozir.org/ozbek-adabiyoti-tarixi-eng-qadimgi-adabiy-vodgorliklar.html>

**TA'LIM JARAYONINI BOSHQARUVIDA AXBOROT TIZIMLARIDAN
FOYDALANISH**

S.Eshqobilov

A. Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti katta o'qituvchisi

Ta'lim jarayonini boshqarishda axborot texnologiyalarini qo'llash uning samaradorligi va ahamiyatligi bilan bugungi kunda dolzarbligini ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kunda boshqaruvga axborot texnologiyalarini joriy qilish, takomillashtirish masalalariga katta ahamiyat bepilmoqda. Boshqarishni axborot tizimlari orqali amalga oshirish – boshqarishning usullarini takomillashtirish, puxta rejalashtirish, tashabbuskorlikning rivojlanishi, ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash jarayoni samaradorligining oshishi, ish sifatining ortishi va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Axborot texnologiyalarini ta'lim muassasasini boshqaruvida qo'llashning asosiy maqsadi maktab boshqaruv faoliyati samaradorligini yaxshilash hisoblanadi. Mana shu vazifalarni amalga oshirish maqsadida hozirgi paytda ko'plab Ta'lim muassasasini boshqarishning axborot tizimlari ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonunida axborot tizimiga axborotni to'plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan jami axborot resurslari, texnologiyalar va aloqa vositalari deb ta'rif berib o'tilgan. Ta'lim jarayonini boshqarishda qo'llanilayotgan axborot tizimlari ham axborotlar bilan ishlash amallari, resurslarni boshqarish, rejalashtirish, nazorat qilish vazifalarini bajaradi.

Xalq ta'limi tizimida erp.maktab.uz – Xalq ta'limi tizimini boshqarishning yagona dasturiy majmuasi tizimi mavjud bo'lib, bu tizim o'z ichiga ko'plab vazifalarni, jumladan Xalq ta'limi tizimi xodimlari va o'quvchilar haqida ma'lumotlar bazasi, maktab pasporti, o'quvchilar kunlik davomati, statistik ma'lumotlar, hisobotlarni shakllantirish imkoniyatlari mavjud. Shunga qaramasdan ko'plab umumta'lim maktab rahbarlarining AKT kompetentligining yetarli darajada emasligi, bu tizimdan samarali foydalanishi, ma'lumotlar bazasini yangilash, to'liqligini ta'minlash masalalarida muammolar mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Axborot tizimlari ta'lim muassasasida ishtirok etuvchilar ma'lumotlarini saqlash, yig'ish, qayta ishlash, o'zgartirish, uzatish, qabul qilish va ma'lumotlar asosida monitoring ishlarini olib borish, hisobotlarni tayyorlash vazifalarini bajaradi. Shu bilan birga rahbar va pedagog xodimlari ish faoliyatini rejalashtirishda, boshqarishda va baholashda zarur ma'lumot bilan ta'minlab beradi.

Axborot tizimi orqali ta'lim muassasasini an'anaviy boshqaruvdan noan'anaviy boshqaruv usuliga o'tish imkoniyatlarini yaratib beradi.

Axborot tizimi axborot texnologiyalari yordamida qarorlar chiqarish, kadrlar bilan ishlash, aloqalarni o'rnatish, ma'suliyatlik, rejalashtirish va boshqarish vazifalari amalga oshiriladi. Bundan tashqari tizimlar maktab maqsadlarini aniqlashda muvaffaqiyatlarga erishish maqsadida, strategik rejalashtirishni shakllantirishda, resurslarni shakllantirishda, xodimlarni baholashda maktab rahbariyatiga ko'makchi bo'lib xizmat qiladi.

Kompyuter texnologiyasi maktabda o'quv jarayoni, fanlarni o'rganishda va boshqarishdagi muhim o'rin egallaydi va ularni yaratish imkoniyatiga ega.

Ta'lim muassasasi rahbari ko'p vaqtini maktab vazifalarni bajarishda jumladan xodimlarni taqsimlash, resurslarni boshqarish, dars jadvallarini tashkil qilish va o'quv jarayonini nazorat qilish, monitoring, hisobotlar tayyorlashga sarflaydi.

Bu vazifalarni Axborot tizimlari yordamida bajarish orqali ta'lim muassasasini samarali boshqarishga erishiladi.

Axborot tizimlari vazifalarni markazlashtirilgan tarzda aniq vaqtda bajarishga va o'zaro aloqalarni o'rnatishga yordam beradi.

Har bir maktab direktori yoki pedagog internet tarmog'ida muvaffaqiyatli internet xizmatlaridan foydalanishda identifikatsiya tizimi (id.egov.uz) da akkaunti bo'lishi va shu bilan onlayn platforma, axborot tizimlari, o'rgatuvchi tizimlarga kirish imkonini beradigan akkauntlar (google akkaunt, Microsoft va b.) ga ega bo'lishi lozim.

OneID – Yagona identifikatsiya tizimi orqali axborot va interaktiv davlat xizmatlari (my.gov.uz), Yagona milliy mehnat tizimi (my.mehnat.uz), Normativ-huquqiy hujjatlar muhokamalari portali, axborot tizimlari va Xalq ta'limi tizimidagi elektron dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyati mavjud.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanib borishi, uning imkoniyatlaridan foydalanish maqsadida barcha sohalarga joriy qilinmoqda, shu jumladan ta'lim tizimida ham. Boshqaruvda axborot tizimlarini joriy qilish orqali ta'lim muassasalari xodimlari o'zlarining AKT savodxonligini oshirishda, o'z ustida ishlashda, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish haqida bilimlarini egallashiga muhim turtki bo'ladi. Shu bilan bir qatorda Ta'lim muassasasini boshqarishda axborot tizimlarini qo'llash orqali o'quvchi yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda maktab, ota-onalar hamkorligida amalga oshirishga yordam beradi.

LOGISTIKA TIZIMINI TASHKIL ETISHNING IQTISODIY AHAMIYATI

Turdiyeva Marjona Abdiholiq qizi

Termiz Muhandislik Texnologiya Instituti

Transport logistika

Annatsiya: *Logistika zanjirning barcha qisimlarida sanoat ishlab chiqarish samaradorligiga tasiri o'rganildi. Ishlab chiqarishni oshirish xarajatlarini kamaytirish va transport logistikasida ya'ni avto transportlarda yuk tashishni yo'lga qo'yish samarali foydalanish, yuklar olib kirilishi, tranzit sharoitlarini yengillashtirish, u boradagi imkoniyatlarni kengaytirish masalalari ko'rib chiqildi. Logistika sohasidagi afzalliklar va kamchiliklarni aniqlash hamda samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berildi*

Kalit so'zlar: *Logistika, transport infratuzilmasi, transport tranzit, komunikatsiya, konseptual, terminologiya, ratsionalizatsiya, irigatsiya, sinxronlashtirish.*

Kirish.

Korxonaning logistika tizimi turli elementlarni birlashtiradigan eng murakkab va ayni mexanizmlardan biridir. Ushbu mexanizmlarni uzluksiz ishlashi asosan uning tarkibiy qismlarida har birini aniq ishlashi belgilanadi. Unda ishlatiladigan usul aniqligi o'rganilib logistika sohasi zarurligi vujudga keldi. Hozirgi davrda ishlab chiqarishni jadal o'sishi, turli korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlar nomenklaturasini kengayishi omborlarni tashkil etilishi hamda tovarlar aylanmasi o'sishiga tasir qiladi.

Bu esa logistikaga bo'lgan talabni oshiradi. Sanoatni barcha qisimlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, transport vositalarida yuk taraqatish xususan xarid qilish, saqalash, qadoqlash, tovar aylanmasining asosi hisoblanadi. Logistika davlatni iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Uning asosiy vazifasi ma'lum maqsadlarni hal qilish uchun zarur bo'lgan mablag' va xizmatlarni maqsadga muvofiq tayyorlash, foydalanish va boshqarishni tashkil etishdan iborat. Xomashyo va materiallar ishlab chiqarishni tashkil etish logistikada asosiy manba hisoblanadi. Bular birgalikda bozor iqtisodiyotining asosiy tamoyillaridir. O'zbekiston miqyosida olib qaraydigan bo'lsak transport logistikasi, turizm va madaniy aloqalarni yo'lga qo'yish transport infratuzilmalarini yaxshilash bo'yicha mamlakatimizda ischil siyosiy o'zgarishlar olib borilmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev BMT bosh assambleyasini 75-sessiyasidagi nutqida "O'zbekiston barqaror iqtisodiyotning eng muhim garovi, raqobat bardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish, yangi xalqaro bozorlarni topish, eksportni ko'paytirish hamda logistika salohiyatidan to'liq foydalanish bo'yicha tashabbuslarni ilgari surdi. Logistikaning asosiy salohiyati materiallar, ma'lumotlar, energiya va moliya oqimlarini boshqarishni nazoratda tutish yotadi.

O'zbekiston respublikasi sanoati va savdosida to'plangan muammolar ularni hal qilishda tizimli kompleks yondashuvlarni talab qiladi. Tizimli yondashuv obyektlarni tizim sifatida ko'rib chiqish va obyektlarda kuzatilishi qiyin bo'lgan xususiyat va munosabatlarni o'rganish. Natijada ishlab chiqarish muayyan tartiblashgan va maxsulotlarga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashga qaratiladi.

Logistikaning global maqsadi kengaytirish, bunga ishlab chiqarish boshqichida jarayonlarni sinxronlashtirish hisobiga moddiy resurslarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash, o'zini o'zi boshqarish hisobiga biron bir mahsulotga bo'lgan talabga muvofiq ishlaydi.

Logistikaning tashkiliy yo'nalishi funktsional soha bo'lib moddiy oqimlarining harakatini olib boradi va ta'minot hamda sotuvini taminlaydi. Zaxiralar ishlab chiqarish muomala va iste'mol orasida qolgan bufer ro'lini o'ynaydi. Ular bevosita ishlab chiqaruvchida jamlangan. Ishlab chiqarish va logistika qanchalik tizimli yo'lga qo'yilgan bo'lsa rivojlanish ham kutilganidek amalga oshadi. Bundan kelib chiqadiki mintaqamizning iqtisodiy transport sohasiga chuqur irigatsiyani taminlash lozim.

Iqtisodiyotning rivojlanishi xomashyo va tayyor mahsulotni logistik yondashuv asosida iste'molchiga yetkazishdir.

Asosiy qism.

Logistika inson va moddiy resurslar foydalanish uchun keng imkoniyatni ochib beruvchi muhim ishdir. Bu esa o'z navbatida milliy ishlab chiqarishga ta'sir ko'rsatadi. Logistika boshqaruvi zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy, iqtisodiy, shuningdek qonunchilik taminoti holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat birinchi navbatda avto transport xizmatlari bozoriga omborxona xo'jalik muassasalariga vositachilik tashkilotlaridan transport logistikasini shakllantirishga taluqli bo'lishi kerak. Shunga qaramay logistika sohasidagi ish ushbu tendensiya bilan chegaralanmaydi. Bu ko'p qirrali soha, bundan tashqari lohistika ishlari korxona tashkilotlarda kadrlar taminoti, savdo faoliyati axborot tizimlarini tashkil etish va boshqarishni o'z ichiga oladi.

Logistika yondashuvi o'tkazuvchi tizimining materiallarini, ishlashini va ko'lab boshqa ko'rsatgichlarni yaxshilash uchun individual aloqalarni o'zaro aloqasi kuchayadi va boshqarish yaxshilanadi. Logistika tizimlarning integral sifati ushbu tizimlarning 6ta logistika qaydlari deb jamlangan yakuniy maqsadni amalga oshirish qobiliyatini ifodalaydi.

- Zarur tovar
- Talabga muvofiq sifat
- Zaruriy miqdorda yetkazib berish
- Kelishilgan vaqtda
- Zaruriy joyga
- Minimal xarajatlar bilan.

Logistika faoliyati maqsadi.

Agar bu 6 ta shart bajarilgan bo'lsa ya'ni kerakli miqdorda sifatli mahsulotni o'z vaqtida eng kam xarajat bilan to'g'ri joyga yetkazib berish hisoblanadi.

Xulosa.

Mamlakatimizning bozor iqtisodiyotida Logistika yosh yonalishdir . Shuning uchun konseptual qurilma va terminologiya bilan bog'liq ko'plab masalalar bozor munosabatlarning rivojlanishi bilan doimo yangilanib boradi . Logistika butunlay yangi va amalda ma'lum bo'lmagan yo'nalish emas. Rotsionalizatsiy muammosi doim diqqat markazida bo'lgan logistika yangilanishlari birinchi navbatda korxonlarning iqtisodiy amaliyotida ustivorlikni o'zgartirishdan iborat. Ikkinchidan yangilik qayta tiklash jarayonida moddiy qadriyatlar harakati masalalariga har tomonlama kompleks yondashuvdan iborat. Logistika moddiy axborot oqimlari, ishlab chiqarish, boshqarish va marketing bilan bog'liq jarayonlarni muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek iqtisodiy amalyotda kelishuvlardan foydalanish hamda xalqaro logistika sohasida turizm va madaniy aloqalarni yo'lga qo'yish nazarda tutadi. Natijada oqimlarining harakatlanishi ko'pincha logistika zanjir to'g'ridan to'g'ri qarama qarshi maqsadlarga erishiladi. Bu esa logistikaning turli xil munosabatlarni muvozanatlash , optimallashtirish, muvofiqlashtirish funksiyalarni bajarilishini kprsatadi. Logistika ish jarayonida samaraga erishish uchun yaxshi qo'shnihilik aloqalari va kadrlar ta'minotini yaxshilash va axborot kommunikatsiya tarmoqlaridan foydalanish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bu o'z navbatida logistika sohasida kam xarajat va iqtisodiy samaradorlikni olib keladi. Xalqaro logistika sohasida tranzit va yuk yetkazib berish va xalqaro yo'llarning infira tuzilmasini yaxshilash katta imkoniyatlarni ochadi. Mulkning turli funksiyalari alohida boshqarishdan uzoqlashishga va ularni integratsiya qilishga imkon beradi. Bu faoliyatning ilmiy natijasiga olib keladi. Butunjahon bozor iqtisodiyotida Logistika yonalishini tutgan o'rni sezilarli darajada oshib bormoqda. Bizning mamlakatimizda jaddalik bilan logistika sohasi rivojlanib borib, uning evaziga infira tuzilma yaxshilanib bormoqda . Natijada aholi turmush darajasini yaxshilanib borishiga olib kelayapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Q. Dadaboyev '' Logistika '' 2007_y iqtisod moliya nashri.
2. J. K. Qulmuhammedov , M.M.Arabjanov '' Logistika asoslari '' Toshkent 2015 ' Fan va texnologiya ' nashriyoti .
3. Samadov G'affor Allaqulovich ''Logistika '' Toshkent-2020
4. D.M.Umarova , M.A. Buronova ''Logistika '' o'quv qo'llanma Toshkent - 2016
5. Irisbekova Mavluda '' Xalqaro logistik xizmatlar tizimi '' Toshkent - 2019.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI DARSLIK TIZIMIDA JISMONIY TARBIYANING AHAMIYATI.

Xudoyorova Ozoda Baxtiyarovna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani
XTB ga qarashli 5- umumiy o'rta ta'lim maktabi
direktor*

Annotasiya: *Sport-sog'lik garovi. Sport jismoniy mashqlarning biror turida yuqori natijaga erishishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Kishining ma'naviy va jismoniy kuchlariga yuksak talablar qo'yadi. Shuning uchun u muayyan yosh bosqichning rivojlanish darajasidagina qo'llash mumkin. Bu esa jismoniy tarbiya, uning bola salomatligiga ijobiy tamonlari haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Sog'lomlashtirish samaradorligi, suv tadbirlari, chiniqtirish, kurort*

Sport jismoniy kamol topishga xizmat qiladi va ma'naviy-irodaviy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Shuning uchun sport bilan shug'ullanish ayniqsa, kishi organizmining hamda inson shaxsining shakllanish davrida foydalidir. Jismoniy mahoratini shakllantirish va jismoniy tarbiyaning xilma-xil vazifalarini xal etish maqsadida o'quvchilar bilan ishlashda turli gimnastika mashqlari (saflanish umumrivojlantiruvchi mashqlar). Buning natijasida jismoniy mashqlar va keying yosh bosqichlarida xilma-xil sport turlari bilan shug'ullanish uchun zamin yaratiladi. Turizm harakat ko'nikmalarini mustahkamlashga va tabiiy sharoitlarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirishga imkon beradi. Maktabda bolalar bilan turli harakat usullaridan foydalangan holda (piyoda yurish velosipedda yurish va boshqalar) shahar tashqarisiga sayrlar uyushtiriladi. Sayr chog'ida yo'l-yo'lakay turli mashqlarni bajarish mumkin, (masalan, to'nkalardan sakrash arqonchalardan sakrab o'tish, arg'imchoqdan sakrash, koptok bilan bajariladigan mashqlar, harakatli o'yinlar va boshqalar). Jismoniy mashqlarni ochiq havoda bajarish sog'lomlashtirishning samaradorligini oshiradi. Tabiatning sog'lomlashtirish kuchlari jismoniy tarbiya jarayonida ikki yo'nalishda olib boriladi:

Jismoniy mashqlar mashg'ulotini tashkil etishi va muofiqli sharoit sifatida o'tkazilishi (ochiq havoda, quyosh nurining ta'sirida, tong sharoitida va h.k). Ya'ni muhitning tabiiy omillari jismoniy mashqlar ta'sirini kuchaytiradi. Ikki yo'nalish organizmni chiniqtirishga nisbatan mustaqil vosita sifatida foydalaniladi. (Quyosh, havo vannasi, suv tadbirlari, artinish, chiniqtirish va h.k). Misol: Kasalxonalarda, kurortlarda ba boshqa turli dam olish tashkilotlarida havo va quyosh vannalari, suv va chiniqtirish tadbirlari keng o'rin egallaydi. Jismoniy mashqlar mashg'ulotida, tabiatning sog'lomlashtirish kuchlarini to'g'ri ishlata bilish kabi organizmga jismoniy mashqlarni ijobiy ta'sirini oshiradi.

Xulosa o'rnida aytganda, tabiatning sog'lomlashtirish kuchlari (quyosh,havo,suv), bola organizmiga jismoniy mashqlarni ta'sir etish samaradorligini oshirish. Ochiq havoda, quyoshli kunlarda jismoniy mashqlar o'tkazish vaqtida bolalarda ijobiy xissiyot vujudga keladi, ko'proq kislorod yuritiladi, modda almashinuvi orqali, ayrim organlar va organizm tizimlarining quvvatini imkoniyatlarini oshiradi. Quyosh, havo va suv organizmni chiniqtirish uchun, yuqori va past xaroratga organizmning moslashuvini oshirish uchun foydalaniladi. Natijada issiqlikni boshqaruvchi apparat mashqlanadi va inson organizmi ob-havoning keskin o'zgarishiga o'z vaqtida javob berish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bunda tabiatning tabiiy omillaridan jismoniy mashqlar moslanishi chiniqish samarasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Darslik A.D. Novikov, L.P.Matveev “ Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi” , T.1975 y.,I –tom, 60-85b.
2. G.G.Talalaev, K.T. Raximjonova “ Treneram o jenskom mbogobore”, T.,1984
3. Darslik L P. Matveev “ Teoriya I metodikasi fizicheskoy kulturo”, FiS, M., 1991y., 28-48 b.

Тўлқин Азимов

Тошкент ислом институти Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси
+998909510207

“Тасаввуф” сўзининг маъноси: “Тасаввуф” лафзининг қайси сўздан олинганлиги ҳақида жуда кўп фикрлар билдирилган. Шулардан баъзиларини айтиб ўтамиз:

1. Тасаввуф сўзи الصوف (жун) сўзидан олинган. Чунки сўфий ўзини Роббисига топшириб, барча нарасада таслим бўлишида худди ташлаб қўйилган жунга ўхшайди.
2. Тасаввуф сўзи الصِّفَة (сифат, хислат) сўзидан олинган. Чунки тасаввуфдаги умумий тушунча гўзал хулқлар билан сифатланиб, ёмон хулқларни тарк қилиш дегани³³.
3. Тасаввуф сўзи الصِّفَة (суфа) сўзидан олинган. Чунки Ислом тарихидаги зоҳидликни танлаб, ибодатга киришган биринчи жамоа бу асҳоби суфа ҳисобланади³⁴.

Аммо бу фикрга қарши тарафлар: агар “суфий” сўзининг асли суффа бўлганида, уни “суффий” дейиш керак эди, дейдилар.³⁵

4. Тасаввуф сўзи الصِّف (саф, катор) сўзидан олинган. Аллоҳга қалблари билан юзланиш ва ибодатларда пешқадамлик қилишда барча сўфийлар бир сафда турганликлари учун.³⁶

Аммо луғат уламолари бу фикрни рад этадилар. Чунки, сафга нисбат берилса, “саффий” дейилиши керак эди.³⁷

5. Тасаввуф сўзининг келиб чиқиши الصوف الخشن (жундан тикилган дағал мато) калимасига бориб тақалади. Чунки мўминлардан бир тоифа инсонлар тарки дунё қилиш учун шунақа кийимни кийиб юришган³⁸.

Аввало, луғат жиҳатидан бу исм жуда тўғри келади.

“Сўфий” ва “тасаввуф” сўзларининг луғавий маънолари ҳақида турли хил фикрлар айтилганидек, уларнинг истилоҳий маъноси борасида ҳам турли қарашлар бор. “Қавоидут тасаввуф” китобида зикр қилинишича, машҳур тасаввуф шайхи Адмад Зарруқ раҳматуллоҳи алайҳ икки мингга яқин таърифни келтирган. Уларнинг ҳаммаси “Аллоҳ таолога содиқ таважжуҳ” қилиш маъносидадир.³⁹ Чунки таважжуҳнинг кўринишлари кўпдир. Шундан ҳар бир кишининг тасаввуфи унинг

³³ Ибн Ажиба. Ийқозул ҳимам фи шарҳи ҳикам. – Уммон: Дорул қалам, 2010. – Б. 3.

³⁴ Абдулқодир Иса. Ҳақоик анит тасаввуф. Байрут: Дорул кутуб, 1998. – Б. 16.

³⁵ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. Тошкент: “Шарк”. -2012. –Б. 29.

³⁶ Ихсон Илоҳий. Тасаввуф, маншаъ ва масодир. Дамашқ: Доруссалом, 2003. – Б. 18.

³⁷ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. Тошкент: “Шарк”, 2012. –Б. 29.

³⁸ Юсуф Хаттор Муҳаммад. Ал-мавсуъатул Юсуфийя фи баъни адиллатис суфийя. Ҳалаб: Дорул Арқам, 1996. – Б. 2.

³⁹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. - Тошкент: “Шарк”, 2012. – Б. 31.

рост таважжухидир. Тасаввуфда ислом билан амал қилиш лозим бўлади. Фикҳсиз тасаввуф йўқдир. Зеро Аллоҳ таолонинг зоҳир ҳукмларини фақат фикҳ билан танилади. Шунингдек тасаввуфсиз фикҳ йўқдир. Зотан амал рост таважжухсиз қабул бўлмайди. Бири иккинчисисиз саҳиҳ бўлмайди.

Шайхул ислом Закариё Ал-Ансорий тасаввуфнинг таърифи ҳақида қуйидаги сўзларни айтадилар:

التصوف: علم تعرف به أحوال تزكية النفوس، وتصفية الأخلاق وتعمير الظاهر والباطن لنيل السعادة الأبدية

Тасаввуф: Абадий саодатга эришиш учун нафсни поклаш, хулқларни мусавфлаштириш, ташқи ва ички дунёни тузатишни ўргатадиган илмдир⁴⁰.

Шайх Аҳмад Зарруқ раҳматуллоҳи алайҳ ҳам тасаввуф таърифи ҳақида жуда чиройли сўзни айтганлар.

التصوف: علم قصد لإصلاح القلوب، وإفرادها لله تعالى عما سواه. والفقّه لإصلاح العمل، وحفظ النظام، وظهور الحكمة بالأحكام. والأصول "علم التوحيد" لتحقيق المقدمات بالبراهين، وتحلية الإيمان بالإيقان، كالطّيب لحفظ الأبدان، وكانحو لإصلاح اللسان إلى غير ذلك

“Фикҳ” фани амални ислоҳ қилиш, низомни сақлаш, аҳкомларнинг жорий қилинишидан қасд қилинган ҳикматни зоҳир қилиш учун, “Ақида” илми далилларни қоим қилиш йўли билан эътиқод қилиш керак бўлган нарсаларга иймон келтириш ва иймон масалаларини ишонч билан таҳлил қилиш учун, “Тиб” фани баданни саломатлиги учун, “Наҳв” фани тилни хато нутқ қилишдан саломат қолиши учун бўлса, “Тасаввуф” эса қалбларни ислоҳ қилиш, тузатишни қасд қилган илмдир.⁴¹

Ҳофиз, имом Муҳаммад Сиддиқ Ғомарий айтадилар: “Тариқатнинг асоси самовий ваҳийдир. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам дин деб бирма-бир ўргатиб чиқиб: “Бу Жаброил бўлиб, сизларнинг динингизни ўргатгани келди” дея баён қилганларидаги уч рукннинг бири эҳсон айнан тариқатдир. Ислом тоат ва ибодатдир, иймон нур ва ақидадир, эҳсон эса муроқаба ва мушоҳада мақомидир. Бу “Аллоҳни кўриб тургандек ибодат қилмоғинг, гарчи сен Уни кўрмаётган бўлсангда, У сени кўриб турибди”, мақомидир. Демак, дин ҳадисда айтилганидек учта рукндан иборат экан, ким ана шу эҳсон мақоми бўлган тариқатни бузса, шубҳасиз динига нуқсон етибди. Чунки у дин рукнларидан бир рукнни тарк этган бўлади. Ваҳоланки, ислом ва иймонни дурустлагандан кейин, тариқат унга чақирадиган, ишора этадиган бор нарса бу эҳсон мақомидир”.

Юқорида Табаъа тобеъинлар давридан кейин аста-секин руҳий тарбия устозлари етишиб чиқдилар.

Тасаввуфни инкор қилувчи ёки уни шариатдан узоқ деб билувчи кишилар зуҳд деганда дунёдан ва одамлардан узоқда бўлиш, қаттиғ нон ейиш, йиртиғ-ямоқ кийимлар кийиш каби ишларни тушунишади. Бу сўзларини ўзларидан тўқиб айтишмаётганлигига, балки, тасаввуф аҳлининг фикр ва ишларидан келиб чиқиб

⁴⁰ Шайхул ислом Закариё ал-Ансорий. Шарху рисолатил кушайрийя. – Байрут: “Дорул кутуб”, 2001. - Б. 18

⁴¹ Аҳмад Зарруқ. Қавоъидут тасаввуф. - Байрут: “Дорул улум”, 2003.- Б.36.

гапираётганларини қувватлаш мақсадида тариқат шайхларини фикрларини келтиришади.

Расулуллоҳдан дин илмларини ўрганган ва ҳар бир зоҳирий ва ботиний ҳолатларида У зотга тақлид қиладиган машҳур саҳобалардан ҳам умрининг охиригача бой бадавлат бўлиб ўтганлари бор. Ваҳоланки, улар пайғамбарлардан кейин башариятнинг энг афзал кишилари деб эътиқод қилинади. Зеро, Расулуллоҳнинг ўзлари ҳам менинг саҳобаларим осмондаги юлдузлар кабидур. Қайси бирига эргашсангиз ҳам тўғри йўлни топаверасизлар, деган маънодаги ҳадисларини айтганлар”.

Уларнинг мазкур тасаввуф ҳақидаги нотўғри фикрларини тўғрилаш мақсадида ва тариқатнинг шариатдан алоҳида нарса эмас, балки, иккаласи якдил уйғунликдаги бир нарса эканлигини тушунтириш учун уларнинг юқорида ўтган эътирозли саволларига қуйида қисқача изоҳли жавоб берамиз. Биламизки, дин башариятни босқичма-босқич камолотга етказишни мақсад қилган. Шу боис баъзи шаръий ҳукмлар хос ва умумга ажралади. Мисол учун Расулуллоҳнинг ўзларига ва У зотнинг оилаларига алоҳида ҳукмлар келган. Расулуллоҳни оладиган бўлсак, У зотга таҳажжуд намози фарз эди. Умматга эса ихтиёрий бўлди. У зот олдида савол сўраб келган кишиларга агар саволлари бир хил бўлсада, сўровчининг ҳолатига қараб турлича жавоб берар ва тоқатига қараб турлича ишларга буюрардилар. Учта саҳобанинг ҳадисига келсак, Расулуллоҳ уларнинг ўз бошимчалигидан ғазабландилар. Чунки, динда бу каби ўз бошимча иш қилиш шариатнинг бузулишига ва бошқа динлардагидек роҳибликка олиб келиши мумкин. Зеро, бу каби ҳолатлар шариат энди ривожланаётган пайтда ўта хатарли эди. Қолаверса, ҳадислар ичида умум ва хосни ёки фақат хосни ёки фақат умумни ўз ичига оладиганлари бор. Ҳадислардаги фақирлик маънавий фақирликни ҳам ўз ичига олади. Юқоридаги сўзларимизни Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳнинг айтганларидан ҳам тушунсак бўлади. У киши шундай дейди: “Зухд уч қисм бўлади: Биринчиси – ҳаромни тарк қилиш. Бу авомларнинг зухди. Иккинчиси – ортиқча ҳалол нарсаларни тарк қилиш. Буниси хос кишиларнинг зухди. Учинчиси – бандани Аллоҳ таъолодан машғул қилиб қўядиган барча нарсаларни тарк қилиш. Бу эса ориф бандаларнинг зухди. Суфёни Саврий айтади: “Зухд – бу жун кийим кийиш ёки ғализ овқатларни ейиш эмас, балки, орзу ҳавасни камайтиришдир”. Яна айтилади: “Зухд – нафсни ҳеч қандай такаллуфсиз дунёдан хотиржам қилишдир”⁴².

Дарҳақиқат, тариқат шариатдан узоқ нарса эмас. Балки шариатнинг бир бўлаги, соддароқ қилиб айтадиган бўлсак, унинг руҳидир.

Орифлар султони Аҳмад Яссавий (р.а.) эса:

الشريعة عمل بالأركان أى بالظاهر والطريقة عمل بالقلب والحقيقة عمل بالسر

⁴² Имом Кушайрий. “Рисола”. – Байрут, Ливан.: “Дорул кутуб илмийя”, 2001. 152 бет

“Шариат зоҳирда аъзолар билан амал қилиш, тариқат қалб билан амал қилиш, ҳақиқат эса сир (қалбдаги жавҳар, кўнгил) билан амал қилишдир” деганлар.⁴³

Шариат ва тасаввуфнинг бир-бирини тақозо қилиши ҳақида Имом Молик раҳматуллоҳи алайҳнинг қуйидаги сўзларини эслаш кифоя: “Ким сўфий бўлса-ю, фақиҳ бўлмаса, зиндиқ бўлибди. Ким фақиҳ бўлса-ю, сўфий бўлмаса, фосиқ бўлибди. Ким иккисини жамласа муҳаққиқ бўлибди.⁴⁴ Бунинг маъноси, биринчи ҳолда киши ҳикмат ва ҳукмларни инкор этгани учун мажбур жабарий бўлади. Иккинчисида эса илми Аллоҳга гуноҳдан тўсувчи рост таважжухдан ва амалларда шарт қилинган ихлосдан холи бўлгани учун фисққа йўл қўяди. Ҳақни тутишда ҳақиқатга риоя этгани учун учинчиси Ҳаққа эришади.

Бундан аввал шариат аҳкомларини яхши ўрганиб олиб, сўнгра тариқат йўлига кирмоқ зарурлиги яққол кўриниб турибди. Шаръий аҳкомлар ҳақида сўз борганда тариқат шайхларининг гаплари эмас, фақиҳларнинг гаплари ўтиши ҳам оддий ҳақиқат экани билинмоқда.

Тасаввуф айнан шу нарсани, яъни, Қуръон ва Суннатда келган маъноларни тушуниш билан кифояланиб қолмай, уларнинг моҳиятини англаб етиш, уларга бутун вужуд ила амал қилишни йўлга қўйишни ўргатади. Бошқача айтганда, мужтаҳид уламоларимиз Қуръон ва Суннатдаги маъноларни бизларга тўғри тушунтириб берган бўлсалар, муҳаққиқ, сўфийларимиз ўша маъноларнинг руҳиятини англаб берганлар.

⁴³ Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат / Янги топилган намуналар. – Т.: Мовароуннахр, 2004. – Б. 148.

⁴⁴ Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. – Т.: Мовароуннахр, 2004. – Б. 33.

Arzikulova Kamola

Samrqand viloyati Kattaqo'rg'on shahar 15-umumiy o'rta ta'lim maktabi Kutubxona mudirasi

Annotatsiya: O'zbekiston xalqining ko'p asrlik boy tarixiga nazar tashlar ekanmiz, unda taraqqiyot cho'qqilarini zabt etishning mashaqqatli bosqichlarini ko'rishimiz mumkin. Bu bosqichlarda davlatchiligimizning shakllanishi, jamiyatda ilm-u fan, san'at va madaniyatning yuksalishi, buyuk siymolarning o'z ijodida erishgan yutuqlari jahon tamaddunining rivojiga hissa qo'shishdek iftixorli jarayonlar gavdalanadi.

Kalit so'zlar: ma'naviyatli, renessans, tashkilot, qadriyatlarimiz, intellektual salohiyat, moddiy baza;

Kirish

"Yangi O'zbekistonni yetuk ma'naviyatli jamiyat, yerkin va baxtli insonlar yashaydigan yurtga aylantirishimiz uchun barcha tizim tashkilotlari bilan bir qatorda vazirlik va idoralar, tashkilot rahbarlari, ziyolilar, olimlar, qisqacha aytganda barcha ertasiga befarq bo'lmagan odamlar birlikda harakat qilishi, qo'lni-qo'lga berib ishlashi zarur. Zero, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev azaliy milliy qadriyatlarimiz, otabobolarimizdan meros bo'lib kelayotgan odob-axloq qoidalarining butunlay yo'qolishi xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi globallashuv sharoitida, ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga ye'tibor qaratish g'oyat birlamchi vazifamizdir, deya ta'kidlaganlar.

Asosiy qism

Bugungi kunda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarimizni davr talablariga mos ravishda boyitish va rivojlantirish, shu orqali jamiyatning madaniy va ma'rifiy yuksalishiga erishish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida, bu jamiyat a'zolarining ongi va tafakkurini, hayot falsafasi va dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Bunda, aholi, ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyati va dunyoqarashini yuksaltirish, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash – oliy maqsaddir.

Ilm-fan, madaniyat va san'at, adabiyot va badiiy ijod sohalarining mamlakatimiz taraqqiyotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirishga qaratilgan alohida dasturlar qabul qilinadi. Ijodkor ziyolilarga doimiy e'tibor qaratish, ularni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, mehnat va yashash sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan ishlar davom ettiriladi.

Madaniyat va sport muassasalari, teatr va muzeylarning moddiy-texnik bazasini yanada yaxshilash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Hududlarning madaniy yuksalishi, xalq hunarmandchiligini ravnaq toptirishga qaratilgan manzilli

ishlarni tizimli asosda olib boriladi. Mamlakatimizda diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlash, fuqarolarimizni turli mafkuraviy tahdidlardan, zararli oqim va g'oyalardan himoya qilish masalalari bundan buyon ham diqqat markazida bo'ladi.

Muqaddas dinimiz, ezgu fazilatlarimizning mujassam ifodasi sifatida qadrlanadi. Yurtimizda turli diniy konfessiyalar uchun zarur sharoit yaratishga qaratilgan siyosat izchil davom ettiriladi.

“Renessans” lug'aviy fransuzcha “qayta tug'ilish” degan ma'noni anglatadi. Atama sifatida uning mazmuni ancha keng: madaniyatda, ilm-fanda, san'atda, ta'lim-tarbiyada, umuman, jamiyat hayotida uzoq muddatli turg'unlikdan keyin qayta jonlanib, tez rivojlanishni, ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimi yangi sifat bosqichiga chiqishini bildiradi. Ilk bor atama Yevropada o'rta asrlar mutaassibligidan keyin 15-16 asrlardagi rivojlanish davriga nisbatan qo'llanilgan. Renessans atalmish mazkur ijtimoiy hodisa o'zbek tiliga Uyg'onish davri deb o'girilgan.

Bugun milliy ma'naviyatimizni qaytadan idrok etib, qaytadan uni chuqurroq tanib, yangi milliy mafkuramizni shakllantirish vaqti keldi. Ma'naviyat targ'iboti asosi, yadrosi Prezidentimiz ta'kidlayotgan adolatdan va insonparvarlik tamoyilidan iborat bo'lishi kerak. Milliy mafkura esa ana shunday millatni yashatadigan, bo'g'maydigan, gullatadigan, gullarini qirqmaydigan ma'naviyat targ'iboti orqali amalga oshirilishi zarur. Qachonki millat ziyolilar fikrlar xilma-xilligi va sog'lom munozaraga o'rgansalar, mamlakatda chin ma'noda ma'naviy yuksalish bo'ladi. Shaxs haq-huquqlarining buzilishiga yo'l qo'ymaydigan muhim omil ma'naviy omildir.

O'zbek uchun o'zi tomonidan qilingan aybi, gunohi uchun mahalladan, qo'ni-qo'shnilardan, quda-andalardan uyalishdan ham kuchliroq jazo yo'q. Chunki uning uchun eng muhimi-o'zining qadr-qimmatini, hamiyati. O'z qadrqimmatining kamsitilishi, buning uchun birovdan dakki, e'tiroz eshitish uning uchun o'limdan battar. Ayni paytda bu borada muayyan yo'qotishlar ham yuz berayotganligini ham eslash lozim. Umuman, o'zbek xalqi uchun qonundan ham jamiyat va shaxslar oldidagi ma'naviy mas'uliyat ustuvorroq ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Konstitutsiyasini qabul qilish chog'ida aynan o'sha narsalar-o'zbek mentaliteti, uning ma'naviyati, tabiati eng muhim omillar sifatida e'tiborga olingan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, kiyinish madaniyati – insonning tashqi ko'rinishi, ma'naviy dunyosi, axloqiy sifatlari va salohiyatini, nafosat va odob borasidagi qarashlarini ifoda etadigan omil hisoblanadi. Shunday ekan, bugungi jadal rivojlanib borayotgan global davrda, xotin-qizlarimiz va yoshlarimizni o'zida milliylik aks etgan kiyinish madaniyatiga e'tiborni kuchaytirishimiz kerak. Shuningdek, demokratik davlat qurishdagi fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasida yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarash, chuqur bilimga ega bo'lgan tashabbuskor, shijoatli xotin-qizlar va yoshlar faolligini oshirish hamda ular safini kengaytirish masalasi, albatta, biz, ustoz – murabbiylarning yuksak kasbiy mahorat talab etuvchi vazifasi hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda mustaqillik yillarida O‘zbekistonda insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishda muayyan yutuqlarga erishildi. Fuqarolarda siyosiy-huquqiy madaniyat saviyasi muttasil ravishda oshib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” “O‘zbekiston”-2016-yil.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g‘oyamizning poydevoridir” Toshkent“Tasvir nashriyoti uyi”-2021-yil.
3. Karimov I.A. O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T.: «O‘zbekiston», 1995.
4. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. T.: O‘zbekiston, 2000

UMUM O'RTA TALIM SIFATINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJ
TAJRIBASIDAN FOYDALANISH

Abdulkhamidov Abrorbek A'zamxon o'g'li

5A230201-Management (Education Management)

*National Research Institute for Professional Development and Training of Teachers in
New Methods named after Abdulla Avloni*

Phone: +998901389797

Email: abroraabdulhamidov@outlook.com

Annotatsiya: *Maqolada ta'lim sohasida dunyoning yetakchi davlatlaridan bo'lgan Yaponiya va AQSH kabi yetuk xorijiy ta'lim tizimi tuzilmasi, tajribasi va zamonaviy ta'lim dasturlari haqida qisqacha tahlillar olib borilgan.*

Kalit so'zlar: *Yaponiya, AQSH, texnologiya, o'rta maktab, kunduzgi, sirtqi, kechgi, sinov topshiriqlari, quyi maktablar, Rossiya, Angliya*

Ta'limdagi eng ko'p erishilgan katta yutuqlar albatta tirishqoqlik bilan harakat qiladigan insonlar tarafida bo'ladi. Albatta qattiq harakat, shijoat tufayli bugungi kunda yaxshi natijaga erishish mumkin.

Takidlab o'tish kerak bugungi kunda yurtimizda aniq fanlar ya'ni matematika, kimyo va fizika kabi darslarining atiga 10 foizigina amaliy mashg'ulotga ajratilgan. Rivojlantirilgan davlatlarda masalan Yaponiyada bu ko'rsatkich 30-50 foizni tashkil etadi. Shu bois xalq ta'limi vazirligi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligiga o'quv dasturlarida raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, aniq fanlarda amaliy mashg'ulotlar ko'lamini oshirish vazifasini o'z oldiga yechilishi kerak bo'lgan masala qilib qo'ydi. Bugungi kunda har qanday rivojlangan davlatlar qatoriga kirmoqchi bo'lgan xalq, davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, dastlab uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e'tiboriga bu yo'ldagi say harakatlariga qarab belgilanadi.

Keling endi rivojlangan davlatlarda ta'lim sifati va tajribalarini ko'rib tahlil qilamiz.

Yaponiya ta'lim tizimi

Yaponiya ta'limida bitta o'quvchiga qarata "iqtidorli o'quvchi" tushunchasi yo'q. chunki har bir o'quvchi alohida iqtidorga ega hisoblanadi. Ta'lim sohasida yetakchi mamlakatlar ichida Yaponiya ta'limi o'ziga xos yo'nalishi alohida o'ringa ega. Shu jumladan, Yaponiya ta'lim tizimining ketma-ketligi quyidagicha:

- maktabgacha ta'lim ,
- boshlang'ich maktab ,
- kichik o'rta maktab,
- yuqori o'rta maktab,

➤ oiliy ta'lim tizimlariga kiruvchi oliy o'quv yurtlari.

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar o'quvchilarni tanqidga chidamlilikka o'rgatadi. Masalan o'z xulqining yomon jihatlarini, bilim olishdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o'rgatiladi. Demak o'qituvchi faqat ta'lim berish bilangina cheklanib qolmaydi balki bolaning har tomonlama rivojlanishiga sababchi inson bo'ladi. Eng e'tiborlisi Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari orasida ham yuqori bo'lgan yagona davlat hisoblanadi.

Majburiy ta'lim muhiti.

Ta'limning bu bosqichi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. Muhtoj oilalarning bolalariga moddiy tomondan yordam beriladi. Yuqori ya'ni o'rta maktab 10-11-12-sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning hattoki kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limlari ham mavjud. Yuqori bosqichga o'tish uchun o'quvchilar o'rta maktablarda butun o'quv jarayoni davomida 80 ta sinov topshiriqlarini topshirishadi.

Yaponiya Universitetlariga yuqori va o'rta maktabning yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o'quvchilari qabul qilinadi. Universitetlarga qabul qilinish jarayoni 2 bosqichga bo'linadi:

1-bosqich turar joyda o'tkaziladi, buning uchun yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tkaziladi, yana bir e'tiborlisi shundaki Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liq deb belgilangan.

Amerika Qo'shma Shtatlari ta'lim tizimi:

AQSH da o'rta ta'lim 12 yil bo'lib,

- boshlang'ich
- o'rta
- quyi maktablarga bo'linadi.

Ta'lim darhohlarining ko'p qismi davlat maktablaridan iborat bo'lib va bu maktablarda o'quvchilarning 88 foizi o'qiydi.

Mamlakatlarda ta'lim maskanlari O'zbekistondagi kani raqamlarga ega emas, lekin ular hududlar nomi bo'yicha yoki mashhur kishilarning ismlari bilan ataladi. Odatda har bir sinf xonasida televizor va kompyuter bor.

Boshlang'ich sinflarda matematik bilimlarning darajasi boshqa xorijiy rivojlangan davlatlar xususan Rossiya va Angliya maktablari darajasiga qaraganda biroz yengilroq. Ko'paytirish jadvali AQSH maktablarida 3-sinfdan boshlanadi.

Yuqorida ikkita xorijiy mamlakatlarda maktablar tizimini qay darajada ekanligini ko'rib chiqdik.

Xulosa: Xorijiy mamlakatlarning tajribasiga tayanib O'zbekistonda ham ta'lim tizimda sezilarli darajada o'zgarishlar bo'lyapdi desak xato emas. Ammo ta'lim tizimida ham o'zbek modulini butun dunyoga ko'rsatsak masalining yechimi bo'lar edi.

1. G.Anorqulkova, A. Karimov.Xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xos yo'nalishi uslub va tahlili. Xalq ta'limi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil. 3-son.
2. A.Nosirov. Fransiyada talim sifati qanday nazorat qilinadi? -, , Boshlang'ich ta'lim“ jurnali. 2019- yil. 12- son.
3. R.Ilashova. Amerika maktablarida.- , Boshlang'ich ta'lim” jurnali. 2019-yil
4. Ravshanov J. F. The importance of working with terms and concepts in teaching history. - 2020.

Nilufar Jumanazarova*Namangan viloyati Tòraqòrgon tumani 39 – maktab òqituvchisi***Ne'matullayeva Mahliyo Nasimjon qizi***Buxoro Davlat universiteti 2- bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Aholi òrtasida “Zakovat” òyinlarini boshqa intellektual òyinlarni ommalashtirish.*

Kalit sòzlar: *jumboq, zakiy, faylasuf, jamoa, fikr, intellektual*

Charxning kòrmagan qanchadan qancha olim-u fozillari, buyuk-u daholari qolmadi. Har birining ilmini zamon deganlari chiğiriğidan òtkazyapdiki, ular mukammal ekanidan zamon òtsa òtyapdi ham u bilimlar òtmadi. Yangi daqiqalar, yangi zamonlar bilan birga bilimning yangi sirlari ham yangi daholari bilan birga paydo bòlmoqda. Bu olamning jumboği kòp. Bu jumboqlarni ochishga esa yana bir Konfutsiy-u, Aflotunlar kerak. Oldingi davrlarda barmoq bilan sanarli dohiylar bòlsa, bugungi kunda unday donolarni “Zakovat”da kòplab uchratmoqdamiz. Bir necha yillardan buyon òtkazilib kelinayotgan ushbu intellektual òyin bugungi kunga kelib ashaddiy muhlislarini topib ulgurdi. Eng katta yutuqlaridan biri, “Zakovat”ning ilk òyinlarida ishtirokchilar katta yosh toifasidagilar hisoblanga bòlsa, yildan yilga mukammallashib, yoshlarni jumladan maktab òquvchilarini ham keng qamrab oldi. Mana shunday zukko yoshlar qatorida Tòraqòrgon tumanida joylashgan 39 – maktab yoshlari ham borligi bizni ġoyat xursand qildi. Maktabni ikkinchi uyimiz deb e’tirof etar ekanmiz, ushbu dargohdagi farzandlarimiz nafaqat fanni, dunyoqarashlarini boyitib borish uchun turli sohalarga oid qiziqarli faktlar ham òrganib borishayotgani, mantiqiy fikrlash qobiliyatlari ham bu borada òsib borayotgani bizni ruhlantira oladigan eng katta motivatsiya desak bòladi. Chunki, fikrlashni boshlagan inson har sohada liderlikka erishishiga shubha yòq. “Fikrlar narsalarni yaratadi”, - deganlaridek, bu sohaga qiziqishi katta bòlgan yoshlarimizning talablarini inobatga olgan holda darsning siyosiy daqiqasini yangiliklar bilan birga “Zakovat” savollari bilan boyitib borishimiz guruhdagi sust òquvchilarning “jonlanish”iga sabab bòlmoqda. Ilk qadamni shunday qisqa daqiqalardan boshlagan òquvchilarimiz endilikda sektor, tuman bosqichlarida ham òz jamoalarini tuzgan holda faol ishtirok etib kelmoqdalar. Jamoada maktabning turli yoshdagi òquvchilari borligi olib borilayotgan ushbu harakatlarimiz katta-yu kichikni teng qamrab olgani, bir biridan qolishmay dòstona bellashib, bilimlari har sohada boyiyotganidan dalolatdir. Endi ular sevimli gòshalariga majburiyta’lim uchun oğrinib emas, qiziqarli darslardan ham zavq, ham ilm olishga oshiqadilar. Bunday shijoatga boy buyuklar farzandi kelajakda ajdodlaridek ilmlari bilan dunyoni zabt etishlariga ishonamiz. Zakovat" intellektual o‘yinini aholi o‘rtasida ommaviy-ma’rifiy

harakatga aylantirish va boshqa intellektual o'yinlarni rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori imzolandi. Prezidentimiz yoshlar uchun bu sohani ham chetlab o'tmadilar. Bu intellektual o'yin ishtirokchilari qayso soha vakili bo'lishidan qat'iy nazar ularga ko'plab qulayliklar, sovg'alar ajratildi. Toshkent shahrida "Intellektual o'yinlar bo'gi"ni tashkil etish rejasi, "Zakovat" stipendiyasi va yoshlarni intellektual salohiyatini oshirish uchun Nobel mukofoti sovrindorlari bilan uchrashuvlar tashkil etish rejasi har bir yoshga o'zgacha faxr – iftixor tuyg'usini baxsh etadi.

2021- yil oktyabr oyida davlatimiz rahbari Buxoro viloyati Romitan tumanida "Zakovat" intellektual o'yinining final bosqichiga tashrif buyurib, bahsni kuzatgan, tadbir so'ngida nutq so'zlab, bilimdon yoshlarga ko'plab tashabbuslarni bildirgan edi. "Intellektual haftalik"larning tashkil etilishi yoshlarni nafaqat bellashublarda, undan tashqari vaqlarda ham aqlarini charxlab borishlariga sabab bo'ladi. Miya pichoq kabidir undan qancha foydalansang shuncha charxlanib boraveradi, foydalanilmasa zanglaydi. Aksiga olib, insoniyat o'ziga berilgan miya imkoniyatlarini faqat 5 foizinigina ishlatadi xolos. Aqlimiz kunlik charxlanishlar sòng o'tkir pichoqqa aylanar ekan, keskir aqlimiz bilan har qanday kuchga bas kela olamiz. Bizning charxlovchimiz mohir, ustamizning qòli gul, sopimiz-da mustahkamdir. Eng quvonarli jihati shundaki, qurolimiz mustahkamligidan na sindirishga, na tortib olishga kuchlari yetadi. Biz bu o'tkir qurol(aql)imiz bilan dunyoni zabt etib, "sarkazdamiz"ning mehnatlarini oqlagaymiz.

Xulosa: "Zakovat" intellektual o'yini bugungi kunda har bir yosh-u qarini, har bir kasb, soha egasini o'zining sirliligi, mukammalligi bilan ajralib turadi. Bu mukammallik har bir ishtirokchiga yuqib, yònalishidan qat'iy nazar har sohada mukammallashib bormoqda va yurtboshimiz orzu qilgan har sohada yetuk 3-renesans vakillari shakllanmoqda. Bu , albatta, behad quvonarli. Chunki, Navoiy bobom, Bobur bobom deb kòksiga urib faxrlanib yurish o'z yòliga, o'zi ham mana shunday sari qòrqmay qadam tashlay olishi ham boshqa bir masaladir. Biz 3-renesansga qadam qòya olgan ekanmiz, kelajak avlodimizning kelajak avlodlariga ham 4-,5-,6-.....renesanslarni poydevori bo'lishiga zamin yaratilib, faqatgina olis, milliard yillik tarix bilan emas, yaqin tarix bilan faxrlana oladigan o'tmish barpo etamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Prezident farmonlari
2. "Alkimyogar" Paolo Koelo

HYPOPHOSPHATASIA: A FAMILIAL CASE OF A RARE DISEASE.

Togaeva Gulnora Siddikovna

scientific adviser

Samarkand State Medical University

Negmatova Gulzoda Shukhratovna

Head of Department

Samarkand State Medical University

Qurbonova Yulduz

Student

403 group of medical pedagogy

Samarkand State Medical University

Annotation: *Hypophosphatasia (HPP) is a rare hereditary disease characterized by a very diverse clinical manifestations, which hinders a timely diagnosis. The article presents a description of a family HPP — two brothers of the same family had the disease manifested in childhood. The first clinical symptoms began to appear in the first year of life. Clinical manifestations were typical for HPP: rickets-like lower limb deformities, muscle weakness, poor exercise tolerance, early tooth loss. The symptoms of the disease were observed from various organs and systems, which significantly affected the physical health and patient's quality of life.*

Keywords: *rickets-like lower limb deformities, muscle weakness.*

Despite the typical clinical manifestations, the diagnosis of HPP was established in the older brother at the age of 6 years. Difficulties in the diagnosis led to a delayed prescription of therapy. It is possible to suspect HPP on the basis of a combination of disease clinical signs and characteristic changes according to X-ray examination. For differential diagnosis, it is necessary to determine the activity of alkaline phosphatase. The diagnosis is confirmed by the detection of a mutation in the ALPL gene based on the results of a molecular genetics. Early diagnosis of HPP is essential for the timely prescription of enzyme replacement therapy with asphotase alpha.

For the clinical picture of HPF, the most characteristic manifestations are defects in the formation and development of the musculoskeletal system - shortening and deformation of the limbs, chest, and skull. Children with age may experience low body weight and growth retardation. With age, the risk of pathological, poorly consolidating fractures, often requiring surgical treatment, increases. Pain in muscles and bones leads to gait disturbance and progressive limitation of mobility. Chest deformities contribute to respiratory failure, secondary lung hypoplasia, which can cause severe respiratory disorders. Developing hypercalcemia due to impaired calcium-phosphorus metabolism is often the cause of nephrocalcinosis with the development of progressive kidney damage.

The consequence of impaired metabolism of vitamin B6 are neurological symptoms of the disease: vitamin B6-dependent convulsions, intracranial hemorrhage, muscle hypotension, psychomotor retardation. Craniosynostosis with an increase in intracranial pressure may develop due to a violation of the formation of the skull bones [4, 6]. Premature loss of milk or permanent teeth, most often with an unchanged root, is one of the characteristic features of HPP.

The diagnosis of HPP is based on characteristic clinical symptoms, low ALP activity (taking into account the age and sex of patients), hypercalcemia/hyperphosphatemia, and a characteristic radiological picture. X-rays of long tubular bones reveal deformities, osteoporosis, areas of hypomineralization, as well as expansion, "corrodedness" of growth zones; typical areas of enlightenment in the metaphyses - the so-called "tongues of flame". The diagnosis is confirmed by detection of a mutation in the ALPL gene during a molecular genetic study.

Until recently, doctors did not have sufficient knowledge about HPP, did not know about the importance of reducing ALP. Consequently, patients with HFF passed under any other diagnoses clinically similar to HFF. For this reason, the treatment of HFF was exclusively symptomatic: a low-calcium diet, anticonvulsants, surgical care in the event of fractures or the development of craniosynostosis, physiotherapy and therapeutic exercises to strengthen the musculoskeletal system.

Both patients were recommended to undergo enzyme replacement therapy. From May 2020 to the present, children have been receiving replacement therapy with asfotase alfa at a dose of 2 mg/kg of body weight by subcutaneous injection 3 times a week. Dose adjustment is carried out taking into account the anthropometric parameters of patients. Against the background of therapy, children began to develop hypocalcemia, which required replacement therapy with calcium preparations. Prior to starting enzyme replacement therapy, patient R. was asked to perform a 6-minute walk test to assess exercise tolerance. During the test, the child walked 320 m, which corresponds to 59% of the normal figure for healthy peers. On the background of therapy, there is a good positive trend. With the start of therapy, the boys stopped losing their teeth. In the older brother, permanent teeth grow in place of the fallen milk teeth. Patient 2 A. (younger brother) attends kindergarten, grows and develops according to age. The epiglottis is horseshoe-shaped, the cartilages of the larynx are formed correctly. The arytenoid cartilages are enlarged, their mucosa is hypertrophied, the epiglottis does not protrude into the larynx during forced inspiration. The vocal cords are pale and close completely. There is no secret in the pear-shaped sinuses. The conclusion is given: Congenital stridor. Hypertrophy of the arytenoid cartilages. Laryngomalacia. Based on the results of the examination, dynamic observation by an otorhinolaryngologist was recommended and, if stridor breathing persisted, the issue of operative treatment, arytenoidoplasty, was decided in the future.

LITERATURE:

1. Whyte M.P. Hypophosphatasia - aetiology, nosology, pathogenesis, diagnosis and treatment. Nat Rev Endocrinol.
2. 2 Mornet E. Genetics of hypophosphatasia. Archives de Pediatrie.
3. Baranov A.A., Namazova-Baranova L.S., Savost'yanov K.V. Clinical recommendations for the diagnosis and treatment of hypophosphatasia in children. Pediatric pharmacology.
4. Gurkina E.Yu., Voinova V.Yu., Kuzenkova L.M. etc. Hypophosphatasia. Review of clinical cases published in the Russian Federation. breast cancer.
5. Orimo H. Pathophysiology of hypophosphatasia and the potential role of asfotase alfa. Ther Clean Risk Management. \
6. Taketani T. Neurological Symptoms of Hypophosphatasia. Subcell Biochem.
7. Zukhrudinova Z. D. MODERN ASPECTS OF NEUROPROTECTIVE TREATMENT IN HYPERTENSIVE RETINOPATHY //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 02. – C. 949-952.
<https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/949/880>
<https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/949>
8. 8.Jalalova D. Z. (2022). Interrelation of Cardiological and Ophthalmological Parameters in Patients with Arterial Hypertension in Combination with Coronary Heart Disease. Eurasian Scientific Herald, 8, 135–141. Retrieved from
<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/1437>
<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/1437>
9. 9.Zukhriddinova, Z. D. (2022). Development of Classification Criteria for Neuroretinal Ischemia in Arterial Hypertension. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 3(3), 59-65. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/K76ZT>
10. 10.Жалалова, Д. З. Метод комбинированного лечения диабетической ретинопатии // Врач-аспирант, (2009). 37(10), 864-868.
11. 11.Zukhriddinova, Z. D. (2022). Development central asian journal of natural sciences, <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/K76ZT>
12. Zuxridinova, J. D. (2022). central asian journal of natural sciences, retrieved from
<https://cajmns.centralasianstudies.org/index.php/CAJMNS/article/view/737>
13. Z. , Z. D. (2022).. central asian journal of natural sciences, <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SYA5K>
14. Pirmanova, G. (2022). Extracurricular study of world monuments culture - historical and cultural architectural english heritage . Scientific Research Results in Pandemic Conditions (COVID-19), 1(05), 166–168. Retrieved from
<https://inlibrary.uz/index.php/scientific-research-covid-19/article/view/8536>

15. Najmiddinovna, K. D. (2022). Improvement of mental and inventive action of young people within the consider of verifiable and social landmarks of britain. confrencea, <https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/176>

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И ДИНАМИКА ПАРАГЕНЕТИЧЕСКИХ ЛАНДШАФТОВ.

Д.М.Абдурахмонов

Ферганский государственный университет, г Фергана, Республика Узбекистан

Аннотация: *В данной статье рассматриваются процессы функционирования и динамика парагенетических, влияние хозяйственной деятельности на ландшафты.*

Ключевые слова: *Парагенетические ландшафты, морфолитогенная структура ландшафта, органическое вещество, динамика ландшафта, антропогенная модификация.*

Annotation: *Paroegeneticosg dynamic and process that it's effects to economy and environment are given in this articale.*

Key word: *Zlandshaft of paragenetion, landshaft mort hologickal strucktura, organic subcfoense, dynamic lanshaft, an thropological mudification.*

Парагенетические ландшафты - сложно построенная взаимосвязанная функционирующая система свойственными закономерными ритмическими и циклическими изменениями состояний. Нет чужды этой системы и импульсивное изменение. Парагенетические ландшафты имеют определенную территориальную приуроченность в разных гипсометрических отметках. Поэтому один ландшафт от другого отличается морфологической структурой, составом компонентов, характером взаимосвязей, продуктивностью. Парагенетические ландшафты как все ландшафты в разном уровне открытая динамическая система, функционирующая в определённом режиме.

Результаты парагенетических ландшафтных исследований отражены в научных работах Ф.Н.Милькова, В.В.Козина, А.Ю.Ретеюма и других [1,2,3]

Согласно Ф.Н.Милькову, под парадинамическим комплексом подразумевается система пространственно смежных региональных или типологических единиц, характеризующиеся наличием взаимообмена между веществом и энергии[1]

Функционирование парагенетических ландшафтов понимается, как взаимодействие и взаимопроникновение вещества, его компонентов (горные породы, приземного и надземного воздуха, влаги и живого вещества) как обменом вещества и энергии в результате которого в его пределах образуется естественное синтезированное вещество свойственное только морфологическому структуру ландшафта. Процесс взаимопроникновения вещественных компонентов его трансформация в составе другого происходит как наиболее стабильном компоненте – литогенной основе в биоте, связанной с последней таким и в таких подвижных компонентах как воды, воздуха ландшафта, который приходит часто в ландшафт одного состава, а покидает его обогащёнными новыми ингредиентами или

потерявшими прежние. В парагенетических ландшафтах образуются органическое вещество – биота воды, газа почвы солей, и прочие природные синтетические вещества составляющие природные ресурсы, необходимые обществу для жизни и производства.

Функционирование и динамика парагенетических ландшафтов протекают по-разному, в зависимости главным образом от поступления в ландшафт лучистой энергии Солнца и влаги, изменяющихся в пространстве и во времени, с чем и связано многообразие его процессов. Сложившиеся вещественный состав природных компонентов пополняются техногенными образованиями, постоянно меняющимися в корне процесса естественного функционирования.

Какого роль морфологической структуры в процессах функционирования ландшафта? Ландшафт иерархически построенная природная система, включающая территориальные и аквальные комплексы функционирующие как малые системы в пределах более крупных систем. Соподчиненные природные комплексы парагенетических систем в большей или меньшей степени связаны потоком вещества, без которого функционирования их невозможно, а некоторые из них пораждены концентрированным направленным потоком вещества (адыры, межадырные и заадырные равнины, конусы выноса, поймы рек и т.п.). Функционирование малого природного комплекса на уровне урочища и фаций зависит не только от внешних факторов, но и от природных территориальных комплексов, в составе которого он находится.

Для функционирования малого геокомплекса смежный с ним другого геокомплекса в пределах парагенетических системах по рангу и масштабу территорий является средой его развития. Природные процессы в малых геокомплексах могут быть разнонаправленными, с чем, по видимому, и связана относительная стабильность ландшафта и относительная сбалансированность вещества в ландшафте в целом.

Немаловажную роль имеют положение природных комплексов в системе парагенетических позициях. Так одни природные комплексы занимают автономную позицию (адыры, внешние конусы выноса) другие подчиненные (межадырные и заадырные впадины, поймы рек, нижние части конусов выноса). Из одних происходит вынос вещества, в других - транзит, а в третьих – аккумуляция. Но природные, территориальные и природные аквальные комплексы вместе образуют единую морфологическую структуру ландшафта, единый механизм, регулирующий и направляющий поток вещества. Изначальным и стабилизирующим образованием в парагенетическом ландшафте (адыры - равнины) является литогенная основа. Она, как правило, генетически (в случае двучленного строения гетерогенна). На генетически единой, но разновозрастной основе при поступлении атмосферных осадков и солнечной лучистой энергии формируются биоценозы разного генетического происхождения свойственному эволюционному уровню.

Поверхность некогда генетически единой морфолитогенной основой с течением времени изменяется, становится более контрастным, что связано с разной интенсивностью неотектонических движений и денудационных процессов. В пределах разновысотной поверхности парагенетических комплексов формируются разнонаправленные потоки вещества и энергии, воздействующие на функционирование ландшафта. По линейной эрозионной сети протекает конвергенция вещества, по поверхности адыров, особенно межсетевых парагенетических комплексов идёт процесс дивергенции вещества. С потоком вещества перераспределяются элементы питания растения. Это приводит к дискретному расположению растительных сообществ. Наиболее древними, но не устойчивыми являются адыры и верхние части конусов выноса, занимающие водораздельные позиции. Но их структура сильно изменяется под влиянием орошения и техногенных воздействий. Таким образом на месте естественных и коренных геокомплексов возникает его антропогенная модификация, например, культурные растительности на месте естественного. Что осталось от исходного состояния инварианта? Литогенная основа и та доля атмосферных осадков и солнечного и адекватного тепла, которые поступили в большем и меньшем количестве и при естественном его состоянии.

Хозяйственная деятельность человека вызывает перестройку внутренней структуры, нарушение вертикальных связей компонентов. В результате изменяется и уменьшается выход фитомассы, нарушается структура почвенного покрова (появляется культурный горизонт, изменяется структура почвы). Распаханная земля под отливом к эрозионным процессам. Поэтому со временем (при достаточном уклоне местности) в нарушенном геокомплексе адыров появляется смытые почвы, иногда до обнажения под пахотного слоя. Появление на поверхности последнего серьёзный сигнал разрушения геосистемы.

Исследования сделанными нами в течение многих лет в пределах адырных и равнинных парагенетических комплексах Ферганской долины показывает что обеднение почвы гумосом, вымывания и разрушения пахотного слоя происходит в парагенетических ландшафтах высоких адыров. Одновременно происходит обнажения гипсоносного горизонта связанные с эрозией пахотного слоя почвы. Нарушения естественного функционирования приводит к потере важных элементов почвы, что вызвано как дисбалансом биологического круговорота веществ, так и эрозией. Наиболее иная картина наблюдалась в геокомплексах имеющие относительно низкое гипсометрическое расположение. В пределах равнинных геокомплексов происходит отложение солей, и вымытого почвенного материала, повышения уровня грунтовых вод и вторичного засоления.

Исследование показывает, что, освоение и орошение парагенетических комплексов это не единая система земледелия, необходимо учесть приходящих и

расходных часть элементов в парагенетических системах это залог функционирования динамики парагенетических ландшафтов и их устойчивости.

ЛИТЕРАТУРА:

- i. 1.Мильков Ф.Н. Парагенетические ландшафтные комплексы. – Науч.зап.Всесоюзн. Геогр. О-ва-СССР, -Воронеж, 1966.-125с
2. Козин В.В. Парагенетический ландшафтный анализ речных долин: учеб. Пособие. Тюмень: из-во ТГУ, 1979г 87с.
- i. 3.Ретеюм.А.Ю. О факторах и формах упорядоченности пространства оболочки земли// Вопросы географии М., 1977, сб.104: Системные исследования природы. С 84-94.
3. Абдурахмонов Д. ФАРҒОНА ВОДИЙСИНИ РЕГИОНАЛ–ЛАНДШАФТ ТАДҚИҚОТЛАРИ //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 314-317.
4. Абдурахмонов Д. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ГЕОЭКОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ //MATERIALLARI TO ‘PLAMI. – С. 270.

KASB TANLASH FAOLIYATINING ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Radjabova Zuxra Mirzotilloevna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti**“Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Kasb tanlash faoliyatining asosiy psixologik muammolari asbiy o‘z-o‘zini aniqlash kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik, kasbiy yo‘nalganlik, kasbiy yaroqlilik muhim komponentlarga bo‘linadi. Quyida ularga alohida-alohida qisqacha ma’lumot berilgan Kasb tanlash, kasbga o‘zining mosligini aniqlash, kasbiy shakllanish, kasbiy rivojlanish uzluksiz davom etuvchi muammo bo‘lib, davrning o‘zgarishiga qarab unga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarning rolini aniqlash haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘spirin, kasbiy moslashish, irodaviy sifatlar, kasbiy yo‘nalganlik, diagnostik vazifalar, kasbiy yaroqlilik, o‘spirinlar kasbiy tasavvurlari.*

Annotation: *In this article, the main psychological problems of career choice activities are divided into important components: professional self-determination, career choice, awareness of vocational training, professional orientation, professional suitability. The following is a brief overview of them. referred to.*

Keywords: *Adolescent, professional adaptation, willpower, professional orientation, diagnostic tasks, professional suitability, adolescent professional perceptions.*

Kirish

Respublikamizda olib borilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar aholidan yuksak madaniyatni, o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan kasbiy faoliyatning ikki xil jihati psixologik va pedagogik jihatlari farqlanadi. Kasbiy faoliyatning psixologik jihatlari xodimlarning kelajakda o‘z burch va majburiyatlarini samarali bajarishlari uchun ularga zarur bo‘lgan psixologik – pedagogik tamoyillar, kategoriyalar va tushunchalarni singdirish hamda kasb madaniyati va etikasi talablariga muvofiq hatti – harakatlarini izohlash, xizmat vazifalarini to‘g‘ri bajarishga o‘rgatish, o‘z kasbiga mehr – muhabbat, insonga hurmat bilan qarashni tarbiyalashda namoyon bo‘ladi.

Kasb tanlash qisqa vaqtda hal etiladigan ish bo‘lmasdan, balki qator bosqichlardan iborat jarayondir. Bu bosqichlarning davoimiyliги tashqi omillarga va kasb tanlash sub’ektining individual xususiyatlariga bog‘liq holda kechadi.

Kasbiy jihatdan o‘z o‘zini aniqlash katta maktab yoshiga kelib inson uchun dolzarb mazmun kasb etadi va bir qancha bosqichlarni o‘z ichiga qamrab oladi. Biz quyida shu bosqichlarga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz. Bundan ko‘zlangan maqsad shundaki, biz ko‘rib chiqayotgan mavzuni, ya’ni shaxsning kasb tanlashi, kasbiy shakllanishi va kasbiy faoliyati muammolarini chuqurroq yoritish orqali shaxsni aynan

kasbiy o'z o'zini aniqlash jarayonini bosqichma bosqich ko'rib chiqishimiz zarur bo'ladi. Shunday qilib, kasbiy o'z o'zini aniqlash beshta bosqichni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'ladi, o'z ichki imkoniyatlari haqida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali sust darajada bo'ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taalluqli bo'lib, unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug'ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o'z-o'zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to'g'ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo'ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o'ziga ma'qulini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta'lim bosqichida tanlangan kasbni o'zlashtirish jarayoni sodir bo'ladi.

4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo'lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog'lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o'zini ko'rsatish bosqichi (qisman yoki butunlay) kasbiy mehnatga taalluqli bo'lgan talablarning (kutilmalarning) bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog'liq holda kechadi.

Shunday qilib, kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash - shaxs kasbiy faoliyatining barcha davrlarini, ya'ni kasbiy intilishning paydo bo'lishidan tortib to mehnat faoliyatidan butunlay ozod bo'lgungacha bo'lgan davrlarni o'zida mujassamlashtirgan jarayondir. Aytish mumkinki, u insonning butun hayot yo'lini qamrab oladi. Albatta, bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri kasb tanlash amalga oshiriladigan bosqichdir. To'g'ri tanlangan kasb, bir tomondan, shaxsning ichki imkoniyatlariga mos tushadi va uning insoniy baxti hamda kamolotini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa yaxshi kasb egasining samarali mehnati ta'sirida jamiyat rivoji jadallashadi.

Biz shaxsning kasbiy shakllanishida o'zaro aloqadorlik masalasini tadqiq etar ekanmiz, izlanishlar bugungi kunda o'zining keskin pallasiga kirganligini e'tirof etishimiz kerak. Chunki ko'pgina tadqiqotlar mavjudki, ularda kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbiy kamolot, kasbiy faoliyatni boshqarish va kasbiy kamolotning boshqa masalalari tadqiq etiladi va h.z.

Ilmiy manbalarning tahlili shundan dalolat beradiki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbiy o'zlikni anglash va aniqlashga taalluqli umummetodologik va nazariy muammolar borasida qator izlanishlar olib borilgan, bular: L.A.Aza, G.M.Belokrilova, A.E.Golomshtok, V.I.Jukovskaya, Ye.A.Klimov, M.X.Titma, P.A.Shavir, M.G.Davletshin, N.Sh.Shodiev, B.R. Qodirov, E.G.G'oziev va boshqalar.

Qator tadqiqotlar kasb tanlash, kasbiy faoliyatga yaroqlilik va shaxsning kasbiy o'zligini anglashi masalalari, kasbiy faoliyatning psixologik talablari va individ faoliyatining psixofiziologik asoslari, kasbiy qiziqishlarning shakllanishini o'rganishga bag'ishlangan. Bu yo'nalishlarda M.X.Titma, Ye.A.Klimov, V.G.Maksimov,

A.P.Chernyavchikaya, Ye.A.Golomshtok, K.M. Gurievich, N.D.Levitov va boshqalarning olib borgan tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish mumkin.

Kasbiy o'zlikni aniqlash borasidagi izlanishlarning tahlilidan kasbiy faoliyatning har bir bosqichiga tizim sifatida qarash kerak, degan xulosani chiqarish mumkin. T.M.Buyakas, N.D.Levitov, O.N.Rodinalar o'z tadqiqotlarida kasbiy kamolotning bosqichlaridan biri hisoblangan kasbiy maslahatga alohida e'tibor qaratib, uni shaxsning ma'lum kasbiy faoliyatga moslashuvi jarayonida yo'naltiruvchi sifatida baholaydilar hamda faoliyat samaradorligini shaxsning qobiliyatlariga bog'lab tushuntiradilar.

Biz o'z izlanishimizda bugungi kunda o'quvchilar shaxsining kasbiy shakllanishidagi tasavvurlari, kasb tanlashga sabab bo'luvchi omillar va kasb tanlashga nimalar ta'sir ko'rsatayotganligi, kasbiy faoliyat motivlarining darajalari, shaxsiy va kasbiy maqsad, qiziqishlari hamda kasbiy qarorlari nimadan iborat ekanligini aniqlashga e'tibor qaratdik. Shunday bo'lsa ham hozirgacha ilmiy tadqiqotlarda kasb tanlashning turli xil sabablari mavjudligi aniqlangan.

O'spirinlarning kasbiy o'zlikni anglashi borasidagi holatlari tahlil qilinganda, ularning kasblar to'g'risidagi tushunchalarida sayozlik mavjudligi ko'zga tashlandi. Bundan tashqari, kasbiy o'zligini anglash bilan ma'lum kasbni tanlash jarayoni o'rtasida ta'lim-tarbiya muhiti va atrofdagilarning ta'siri omillarini nazardan chetda tutmasligimiz lozim bo'ladi. Mazkur o'zaro ta'sir jarayonlaridagi dialektik bog'liqlikning o'ziyiq ushbu masalaning naqadar murakkabligidan dalolat beradi. Masalan, birgina kasbiy maslahatni tashkil etishning o'zining bir qator bosqichlari mavjud:

- a) kasbiy ma'lumot bosqichida shaxs o'zi uchun mehnatni tashkil etish, ishga qabul qilish talablari, turli kasblarni egallashi, ularni tayyorlash bosqichlari va ta'lim olish muddati, mehnat haqi va kasbning istiqboli xususida ma'lumotlar oladi.
- b) diagnostik bosqichda shaxsning o'z tanlagan kasbga nisbatan qiziqishlari, layoqati, qobiliyati va maqsadlarining mosligi o'rganiladi;
- v) shakllantiruvchi bosqichda kasb tanlagan o'quvchi yoki shaxsga rahbarlik qilinadi, kasb tanlashdagi og'ishlarning oldi olinadi va tuzatishlar kiritiladi;
- g) tibbiy jihatdan salomatligining kasbga mos kelishini aniqlash va psixologik bosqichda shaxs sifatlarining o'z tanlagan kasbga muvofiqligi masalalari muhokama qilinadi.

P.A.Shavirning mulohazalariga ko'ra, shaxsning kasbiy o'zligini aniqlashi qobiliyatning bo'lg'usi kasbiy talablarga mos kelishi, kasbga yaroqliligi bo'yicha o'zini to'g'ri baholashi, irodaviy sifatlar saviyasini o'stirishi, mehnatga muhabbatli bo'lishi va hayotiy tajriba singari shaxslilik asoslari talab etilar ekan. Kasb muammosini o'rganish jabhalarining keng ko'lamdagi o'z tadqiqot predmetiga egaligi bugunga qadar amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida kuzatiladi. Ushbu tadqiqotlarning bir necha yil davomida olib borilganligi va ulardan olingan natijalar ko'lamining kengligi e'tiborga molikdir. Ularning bugungi kungi izlanishlar yakunlari bilan qiyoslanishi bu boradagi

qo'lg'a kiritilgan yutuqlarimizni boyitadi. Ammo o'spirinlar kasbiy tasavvurlarining kasbiy shakllanishga va kasbiy faoliyatga muvofiqlashuviga ta'siri masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularda shaxs kasbiy rivojlanishining psixologik jihatlariga asosiy e'tibor qaratilgan. Mazkur masalalarga biz quyida alohida to'xtalib o'tamiz.

Demak, kasbiy o'z-o'zini aniqlash kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy yaroqlilik muhim komponentlarga bo'linadi. Quyida ularga alohida-alohida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Kasbiy yo'nalganlik inson shaxsi yo'nalganligining bir ko'rinishi hisoblanib, bu holat uning chuqur shaxs tuzulmalarigacha kirib boradi. Kasbiy yo'nalganlik insonning individual-psixologik va individual-tipologik xususiyatlarigacha, uning qadriyatlar tizimiga, steriotiplariga, qobiliyatlari va qiziqishlariga borib taqaladi.

Kasbiy yo'nalganlik tizimining quyidagi funksiyalarini ajratib ko'rsatsak bo'ladi:

Ijtimoiy funksiyasi deganda jamiyatning to'laonli va teng huquqli a'zosi sifatida ijtimoiy kasbiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradigan qadriyatlar, normalar va bilimlarning ma'lum tizimini o'zlashtirish nazarda tutiladi.

Iqtisodiy fuksiyasi deganda xodimlarning sifat tarkibini takomillashtirish, kasbiy faollikni yuksaltirish, ishlab chiqarish unumdorligini va malakasini oshirish tushuniladi.

Psixolog-pedagogik funksiyasi deganda ma'lum kasbni tanlagan kishining individual xususiyatlarini aniqlash, shakllantirish va inobatga olishni tushunish mumkin.

Tibbiy fiziologik funksiyasi deganda sog'liqqa va alohida fiziologik xususiyatlarga nisbatan u yoki bu kasbiy faoliyatni amalga oshirishda zarur bo'ladigan talablarni hisobga olish nazarda tutiladi.

Shunday qilib kasbiy o'zini-o'zi aniqlash jarayonininng muhim komponentlaridan biri hisoblangan - kasbiy yo'nalganlikni hisobga olmaslik insonning noto'g'ri, o'ziga mos bo'lmagan kasbni tanlashga olib kelishi mumkin. Bundan shaxsning o'zi ham, jamiyat ham manfaatdor emas.

Kasbiy o'zini-o'zi aniqlashning muhim elementlaridan biri insonning kasbiy yaroqliligidir. Ma'lumki, inson, masalan uchuvchi bo'lishga qiziqishi mumkin. Boringki, uning kasbiy yo'nalganligi ham to'g'ri kelishi mumkin. Biroq u kasbiy jihatdan yaroqsiz bo'lsa, tabiiyki bu kasbni tanlay olmaydi. Demak, kasbiy yaroqlilik ham insonning kasbiy o'zini-o'zi aniqlashida muhim o'rin tutadi.

Kasbiy yaroqlilikning ikki xil turi farqlanadi: mutloq kasbiy yaroqlilik (bunda insondan maxsus qobiliyat talab qilinadigan kasblar uchun yaroqlilik nazarda tutiladi) va nisbiy kasbiy yaroqlilik (bunda har qanday sog'lom inson uchun imkon darajasida bo'lgan kasblarga yaroqlilik nazarda tutiladi).

Kasbiy yaroqlilikni aniqlash bo'yicha ma'lum bir psixologik testlardan foydalanishda analitik, sintetik va kompleks yondoshuvlardan foydalanish mumkin. A.A. Stolyarov mazkur yondoshuvlarga quyidagicha ta'rif beradi: "Analitik yondoshuv

alohida psixologik ko'rsatkichlarni o'rganish va baholoshni nazarda tutadi (masalan, diqqat, xotira, harakat kordinatsiyalari va h.). Bu ko'rsatkichlar tanlangan kasb bo'yicha ta'lim va faoliyat muvaffaqiyatlari uchun zarur hisoblanadi. Sintetik yondoshuv yaxlit faoliyatni yoki uning muhim elementlarini o'rganishni nazarda tutadi. Shuning uchun ham mazkur metod darajasida turli xil apparatlardan foydalaniladi. Bu apparatlar yordamida butun boshli kasbiy operatsiyalar modellashtiriladi. Kompleks yondoshuv analitik va sintetik yondoshuvlarning qo'shiluvidan paydo bo'ladi".

Endi qisqacha kasb tanlash bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlarga to'xtalib o'tamiz. Ulardan birinchisi kasbiy ma'rifat hisoblanadi. Kasbiy ma'rifat deb tanlanadigan kasb haqida, uning ijtimoiy-psixologik va boshqa jihatlari haqida bilimlarni uzatishga aytiladi. Shuning uchun ma'lum kasbni tanlash jarayonida shu kasb haqida, uning talablari va imkoniyatlari haqida qancha ko'p ma'lumotlarga ega bo'lishlik shu kasbni tanlashda to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi. Darhaqiqat kasbni tanlash jarayonida kasblar olami haqidagi bilimlar, qanday qilib tanlash haqidagi bilimlari har qanday endigina hayot yo'lining boshida turgan o'spirin uchun juda foydali hisoblanadi.

Keyingi yo'nalish – kasbiy maslahat hisoblanadi. Kasbiy maslahat quyidagi vazifalarni bajarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi:

A) Lug'aviy- ma'lumot berish vazifasini bajaradi. Bu ma'lumotlar ishga joylashish kanallari, ishga kirishga qo'yiladigan talablar, turli xil kasblarni egallash imkoniyatlari, kasbiy o'sishning kelajakdagi yo'nalishlari haqida ish axtaruvchiga xabar beradi.

B) Diagnostik vazifani bajaradi. Bunda kasb tanlash sub'ekti shaxsini uning ma'lum shaxs xususiyatlari tanlayotgan kasb talablariga mosligi nuqtai-nazardan o'rganish haqida gap ketadi. Biz o'z tadqiqotimizda ham mazkur masalaga etiborimizni qaratganmiz.

V)Korreksion vazifani bajaradi. Kasb tanlash sub'ektining imkoniyatlariga uning qiziqishlarini mos keltirishga qarab o'zgartirish korreksiya deb ataladi.

Shunday qilib, kasbiy o'zini-o'zi aniqlash o'zida quyidagi psixologik muammolarni mujassamlashtiradi: kasb tanlash, kasbiy yo'nalganlik, psixologik tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik.

Umuman olganda kasb tanlash muammosi bilan bog'liq barcha jarayonlar quyidagi holatlarda o'z yechimini topishi ko'zda tutiladi:

Kasb tanlash, kasbga o'zining mosligini aniqlash, kasbiy shakllanish, kasbiy rivojlanish uzluksiz davom etuvchi muammo bo'lib, davrning o'zgarishiga qarab unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning rolini aniqlash zarurdir.

Kasb tanlash, kasbga o'zining mosligini aniqlash, kasbiy shakllanish, kasbiy rivojlanish uzluksiz davom etuvchi muammo bo'lib, davrning o'zgarishiga qarab unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning rolini aniqlash zarurdir.

O'quvchilarning kasb tanlash va kasbiy shakllanishdagi tasavvurlari atrofdagilarning ta'sirida va mustaqil qaror qabul qilish layoqatiga ega emasligi tufayli yuz bermoqda. Natijada kasbiy shakllanish yo'nalishi bilan kasbiy maqsad o'rtasida

moslik yo‘qolgan. Ilmiy tadqiqotlarda kasb tanlash tizimida “o‘qituvchi-o‘quvchi” hamkorligiga doir muammolarning muhim mexanizm o‘qitish jarayonida sub’ektlar hamkorligining sotsial-psixologik xususiyatlari masalasi izlanishlarning vazifalari qatoriga kirmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Asomova R.Z. Kasb tanlash motivasiyasi va uning dinamikasi. Psix.f.n.....dis.-T., 2002. -137 b. 7.
2. Ismogilova F.S. Professionalniy opit specialistov i upravlenie im v usloviyax formirovaniya rinochnoy ekonomiki. Avtoref. dis. ...doktor. psixol. nauk. -Moskva, 2000.-41 s 8.
3. Kondakov I.M. "Individualno - psixologicheskie osobennosti podrostkov v vibore professii" Moskva, 1989.
4. E.G`oziev. «Psixologiya». Toshkent. «O`qituvchi». 1994. 11. E.G`oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997. 12. Ishmuhammedov
5. Magzumov P.T. va boshqalar. O`quvchilarni mehnatga va kasb tanlashga tayyorlash. –T.: O`qituvchi, 1991y.

**KASB TANLASHGA MUNOSABAT TIZIMI MOTIVASIYASINI O'RGANISH
IJTIMOIY – PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA**

Meyliyeva Mutabar Sayfullayevna
Chirchiq Davlat pedagogika Universiteti
Psixologiya fakulteti. o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yozsh avlodni kasbga to'g'ri yo'naltirish haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek kasb tanlashga munosabat tizimi motivatsiyasini o'rganishdagi ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganish haqida ham gap boradi.*

Kalit so'zlar: *kasb, ilmiy tadqiqot, kadrlar tayyorlash milliy dasturi, malakali kadrlar.*

Kasbga yo'naltirish muammosini hal qilish nafaqat u yoki bu shaxsning, oilaviy muhitning, balki butun bir davlatning muhim strategik vazifasi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ushbu jarayonni har jihatdan puxta tadqiq etish, tahlillash va shuningdek, tegishli tavsiyalar ishlab chiqqan holda ularni amaliyotga tatbiq qilish natijasida shaxs bilan jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga ma'lum darajada hissa qo'shish mumkun. Qolaversa, kasb tanlashdagi ommaviy tarzda muvaffaqiyatsizlik shaxsning faoliyati va faolligiga salbiy ta'sir etishi, ayni paytda u yoki bu soha bo'yicha mehnat unumdorligi pasayishi sub'ekt bilan faoliyat o'rtasidagi munosabatga nomutanosibligi yuzaga kelishidek ayanchli ijtimoiy-psixologik asoratlarni keltirib chiqarishi ehtimoldan xoli emas. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat, jamiyat, jamoa, tomonidan muhim strategik va taktik vazifalar belgilangan. Mazkur vazifalar yoshlarni turli kasb tanlashga yo'naltirish imkonini beradigan o'rta maktablarning ijtimoiy-siyosiy ta'lim tizimi bilan, shuningdek, matbuot, kino, radio, televideniya vositalarida kasbiy ma'rifat va kasbiy targ'ibot orqali ularning qobiliyatini aniqlashga qulay sharoit yaratadigan, ularga amaliy tavsiyalar beradigan kasbiy maslahatlar joriy etish yordamida amalga oshiriladi. Shuningdek, shaxsning qobiliyatiga ko'ra kasb tanlash va kasbga uni ko'niktirish (biologik, jismoniy, muhit sharoitiga ko'nikish, ijtimoiy-kasbiy ta'lim orqali kasb bilan tanishish va ishlab chiqarish jamoalariga qo'shilish) yo'li bilan joriy qilinadi. Umuman, shaxsni kasb tanlashga yo'naltirish muammosiga o'ziga ijtimoiy-psixologik tamoyillar asosida yondashish tendensiyasi ko'zga tashlanadi. Jumladan, olimlar tomonidan "kasbga yo'naltirish uchburchagi" tavsiya etilgan va uning birinchi tomoni - turli kasblarning insonga qo'yadigan talablarini puxta bilishdir. Ikkinchi tomoni- ijtimoiy kutilmagan mehnat bozorini, jamiyatning (tor ma'noda – shahar, tumanning) u yoki bu mutaxassisga nisbatan ehtiyojini aniqlashdir. Bu voqelik mohiyatiga ko'ra iqtisodiy va ijtimoiy muammodir, biroq usiz sub'ektlarni kasb tanlashga yo'llash mumkin emas. Kasbga yo'naltirishning uchinchi tomoni va bunga oid barcha

ishlarning asosi shaxs xususiyatlarini, eng avvalo kasbga yo'naltirilayotgan insonning qobiliyati va istagini aniqlash, tashxis qilishni o'z ichiga oladi. Bu borada ijtimoiy voqelikning eng muhim tomoni shundaki, maktab davrida kichik guruh a'zolari hisoblanmish o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki, faol shaxsiy faoliyat yurita bilish va o'zini-o'zi anglash ko'nikmasini uzliksiz ravishda shakllantirib borish lozim. Bu asnoda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" bizni shu maqsadga yo'naltiradi. Mazkur yondashuv har bir umum ta'lim muassasasining aniq kasb tanlashga yo'naltirish dasturi bo'lishi joiz.

Maktab ta'lim tizimi o'quvchilarda kasbiy o'zini - o'zi anglash jarayonining shakllanishiga ta'sir etadi. Ushbu jarayonning muaffaqiyatli ishlarining mazmunini, prinsiplarini, tashkiliy shakllarini, usul va vositalarini belgilovchi, ularga kasb-kor olami va shaxsiy xususiyatlarini o'rganishga yordam beruvchi, ongli ravishda kasb tanlashni ta'minlovchi, faoliyat sohalariga talabgorning qobiliyati va qiziqishiga javob beruvchi, uning salomatligiga va jismoniy imkoniyatiga mos keluvchi va shu bilan birga mehnat bozorining kadrlarga bo'lgan ehtiyojini aks ettiruvchi kasb turiga yo'naltirish ishlari tizimida munosabat uzliksiz hukm surishi lozim.

Bizning vazifamiz maktabning har bir o'quvchisini muvaffaqiyatli kasbiy o'zini - o'zi anglashi uchun zaruriy sharoit yaratgan holda har bir sub'ektning moyilligi, qiziqishi va qobiliyatini aniqlash hamda rivojlantirish asosida mustaqil va ma'naviy sog'lom, ijodiy fikrlovchi shaxsni shakllantirishdir.

Hozirgi kundagi amaliyot ijtimoiy muayyan kichik guruhga kiruvchi o'quvchilarni tashxis qilish va kasb tanlashga yo'naltirish, kasbiy o'zini-o'zi anglash mexanizmlarini yuzaga chiqarishning psixologik muolajalariga muhtojlik jarayonini kechirmoqda.(R.Jo'rayev- 2003).

Darhaqiqat, ijtimoiy turmush buyurtmalariga asoslangan holda kasbiy ta'limning to'g'ri tashkil etilishi, uning nazariy hamda amaliy talablariga javob bera olishi kichik guruh a'zolari hisoblanmish o'quvchilarda kasb tanlashga nisbatan ijobiy munosabat tizimining shakllanishi uchun muhim manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

O'sib kelayotgan yosh, bunyodkor avlodni kasb tanlashga yo'naltirish, har bir shaxsning o'ziga xos ichki imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim tizimini tashkil etish har bir jamiyatning asosiy, dolzarb vazefalaridan biri hisoblanadi. Zero, bugungi kunda kasb ta'limi va kasbiy yo'nalganlik muammosining zaruriyat ekanligini ko'rsata oluvchi va uning o'ziga xos metodologik "ildizlarini" asoslab beruvchi ilmiy adabiyotlar, tadqiqotlar va qo'llanmalarni alohida qayd qilib o'tish joiz. Mazkur ilmiy adabiyotlarda kasb tanlash muammosining turli yo'nalishlari ijtimoiy voqelik sifatida ma'lum darajada ochib beriladi. Bu esa kasb tanlash jarayonining nihoyatda ko'p qirrali va keng ko'lamlı ijtimoiy hodisa, ijtimoiy taraqqiyot omili ekanligidan dalolat beradi.

Yoshlarni kasbga yo'naltirish jamiyat taraqqiyotining muhim omili ekanligidan kelib chiqqan Sharq mutafakkirlarining qarashlari alohida qiymatga ega. Jumladan , Abu Nasr Forobiy(870-980) ruhshunoslik ilmining o'ziga xos amaliyotchisi va nazariyotchisi sifatida shaxsning oqil, dono va hunarli bo'lishi haqida qator ilmiy risolalar yozib qoldirgan allomalardan biridir. Chunonchi, u "Fozil odamlar shahri" nomli asarida davlatni har tomonlama etuk, eng mukammal insoniy fazilatlarni o'zida jo qilgan kishilar yordamida idora etish masalasiga jiddiy e'tibor qaratgandir. Ularning mulohazalariga ko'ra har qaysi sohaning mahoratli kasb egasigina istiqbol rejasiga, ijtimoiy kutilmasiga erisha oladi , xolos.

Buyuk qomusiy olim Abu Ali Ibn Sino (980-1037) bola shaxsining turli-tumanligini hisobga olgan holda uni shakillantirish masalasini ko'targan. Uning "Donishnoma" , "Risolai ishq" , "Uy ho'jaligi" , " Tib qonunlari" kabi qator asarlarida insondagi irodaviy sifatlar orqali kamolot istiqbollari belgilab berishga xizmat qiladi, degan g'oya yotadi. Ularning aksariyat asarlarida "ustoz-shogird" muammosi o'z ifodasini topgan.

Abu Rayhon Beruniyning (973-1048) inson omilini tadqiq qilishdagi ijtimoiy – psixologik qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ayniqsa, olimning "Minerologiya" asarida ta'kidlanganidek , insonning qadr- qimmatini o'z vazifasini a'lo darajada bajarishdan iboratdir. Shuning uchun ham shaxsning eng asosiy vazifasi va ijtimoiy turmushdagi o'rni mehnat yohud uning kasbi bilan belgilanadi. Zero , inson o'z xohishiga mehnati mahsuli va uning kasbi bilan erishadi. Lekin bu yo'nalishda uzluksiz izlanishlar olib borilishi tufayli ijtimoiy turmushda shaxs o'z izini qoldiradi xolos.

21- asrning donishmandi Mahmud Qoshg'ariy o'zining "Devonu lug'atut turk" asari orqali har bir insonni oqilu dono bo'lishga, aql-zakovot bilan ish qilishga, jamiyat uchun foydali biror kasb-hunar bilan muntazam ravishda shug'ullanishga da'vat etadi. Mazkur asarda kasbga qo'yiladigan talablar insonning individual xususiyatlariga mos tushishi g'oyasi yotadi.

Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiyning butun hayoti, faoliyati va ijodiyoti mehnat ahlini va kasb-hunarni yuksak darajada qadrlashga qaratilgandir. Navoiyning deyarli har bir asarida insonning kasb-hunar orqali qadr topishi va ulug'lanishi tarannum etiladi.

Jumladan: " Hunarni asrabon netkumdir, oxir,

Olib tufroqqamu ketgumdir, oxir",

Deganida Alisher Navoiy kasbning naqadar e'zozli va qimmatli ekanini qayta-qayta ta'kidlab o'tadi. Kasbning yaroqlilik, moyillik masalalari ham uning asarlarida mujassamlashgandir.

Kasbiy niyatlarning barqarorligini o'rganish yuzasidan N.P.Krilov o'tkazgan tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, o'z niyatlarini amalga oshirish maqsadida, oliy

o'quv yurtlariga kirgan talabalar orasida ham ko'pchilik shaxslar o'zlarining kim bo'lishlarini oxirigacha hal qilolmagankar. Bunga sabab - maktabni bitirgan o'spirinlarni mazkur oliy o'quv yurtiga olib kelgan kasb haqidagi tasavvurlar bilan bu kasbning haqiqiy, amaliy mazmuni o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Ularning ko'pchiligi mazkur oliy o'quv yurtiga tasodifan kirgan bo'ladilar: “otam vrach bo'lganligi sababli kirdim”, “do'stim kirgani uchun kirdim”, “chunki bu yerga kirish osonroq bo'ldi” va hakazo. Shuni ta'kidlash o'rinliki, o'zining kasbiy taqdirini tasodifan hal etish murakkab kechinmalarga, og'ir ichki nizolarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin va bu voqelik sodir bo'ladi. Bu narsa yigit –qizlar uchun ham, jamiyat uchunham katta zarar keltiradi (V.A.Kruteskiy).

E.G'oziyev va R.Asomovalarning tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, motiv va motivasiya tizimi tizimi shaxsning faoliyati, muomilasi, xatti-harakatining ichki regulyasiyasi funksiyasini bajarib, ehtiyojini qondirish, xohish-istak, ezgu niyat, orzu-tilak, mayl, his-tuyg'u, ustanofka, ideal, imon-e'tiqod, vijdon, maqsad qo'ya olish va boshqalarni amaliyotga ro'yobga chiqarishning bosh omili hisoblanadi.

Motiv va motivasiya faqat bilimlarni o'zlashtirish, o'quv malakalarini egallash, muomala maromini qo'llash bilangina cheklanib qolmasdan, balki shaxsning xulq-atvorini, yangi xislatlar namoyon bo'lishini ham izohlab berishga xizmat qiladi.

Psixolog S.L.Rubinshteyning fikricha, motivasiya - bu psixika orqali hosil bo'ladigan determinasiyadir, motiv- bu shaxs xulq-atvorining kognitiv jarayonini bevosita tashqi olam bilan bog'lovchi sub'ektiv tarzda aks etishi demakdir. Psixolog E.G'oziyev ma'lumotlariga qaraganda, motivning tuzilish tarkibiga shaxsning yo'nalganligi, xarakter xususiyatlari, his-tuyg'ulari, ichki kechinmalari, faoliyat yo'nalishlarida ifodalangan ehtiyoji, qiziqishi, mayli, ustanofkasi kiradi. Zero, u yoki bu shaxsning motivlari tuzulishini, ularning asosiy funksional mexanizmlarini hamda shakillanish jarayoniga yo'naltirishning strategik rejasini ishlab chiqishni psixologik jihatdan tushunish muhim ahamiyat kasb etadi.

R.Asomova tadqiqotida kasbiy motivlar birlamchi ahamiyatli motivlar sifatida quyidagi guruhlariga bo'lib o'rganiladi: a) ijtimoiy motivlar, b) guruhviy hususiyatli motivlar, v) prosessual motivlar, g) rag'batlantiruvchi motivlar. Mazkur motivasion guruhlarining o'ziga xos har bir jihati tadqiqotchi tomonidan ilmiy asoslab beriladi.

Umuman, shaxs motivasiyasining shakillanishi E.G'oziyev modifikatsiyasi bo'yicha quyidagi yo'nalishlarga asoslanadiki, bu yo'nalishlar, bizningcha, kasb tanlashga munosabat motivasiyasining nazariy asoslarini belgilashga xizmat qiladi.

Motivasiya shakillanishining birinchi yo'li - bu ko'pincha “yuqoridan pastga” deb nomlanib, talabalarda o'quv motivining namunalari ideal darajadagisini tarkib toptirishda o'z xulqini ular bilan qiyoslash orqali

o'zlashtiriladi, shaxsiy motivlar esa jamiyat tomonidan taklif qilinganlari bilan mujassamlashtiriladi.

Motivasiya shakllanishining ikkinchi yo'li “ pastdan yuqoriga ” deb atalib, talaba ijtimoiy hayotdagi faoliyat turlarida bevosita ishtirok etadi, axloqiy xulq-atvor, faoliyat ko'nikmalarini amaliy jihatdan egallab boradi, unda real, haqiqiy, adekvat motivlar yuzaga kela boshlaydi.

Psixolog A.N.Leontev o'zining “ Faoliyat, ong, shaxs ” nomli monografiyasi orqali (1975) motivasiya talqiniga yangicha yondashuvga o'z nazariyasini fanga kiritdi, mazkur yondashuv esa motivasiya va munosabat uyg'unligining shaxs faoliyatida namoyon etilishini nazariy jihatdan asoslanishiga xizmat qiladi. Demak, A.N.Leontev talqinidagi shaxs, faoliyat, ong va va ijtimoiy faollik o'rtasidagi psixologik mutanosiblikning mavjudligi shaxs munosabatlari tizimining psixologik mexanizmlarini yaratishda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. V.D.Shadrikov tomonidan (1974) asoslangan munosabat motivasiyasi jarayoni faoliyat tizimining funksional psixologik modeliga bog'liq ravishda faoliyatli yondashuv motivasiyasi kasbiy tayyorgarlikning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik istiqbollari ochib berishda, shuningdek, ma'lum darajada shaxs va umumkasbiy taraqqiyot yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

V.G.Aseev (1976) tadqiqotlarining shaxs munosabatlari tizimiga daxldor bo'lgan boshqaruv motivasiyasi, B.S.Merlin (1973) izlanishlarining shaxs va kasbning individual motivasiyasi, P.M.Yakobsan (1969) ning munosabat motivasiyasi va ijtimoiylashuvi kabi nazariy qarashlarining yaratilishi munosabat tizimida ma'lum metodologik muammolarni izohlab berishga xizmat qiladi.

Psixolog L.I.Bojovich (1968) va uning shogirdlari olib borgan izlanishlarda o'quvchi shaxsi motivasiyasi zamirida yotuvchi munosabat jarayonining ayrim psixologik tamoyillarini ochib berishga harakat qilinadi. Ularning mazkur ilmiy g'oyasi asosan shaxsning yo'nalishi, uning motivlar bilan aloqadorligi, atrof-muhitga nisbatan munosabatlar esa motivasiya tuzilishi bilan bog'liqligi yuzasidan mulohaza yuritish mumkinligi muqarrarligini asoslash imkoniyati bilan qimmatlidir. Zero, shaxs munosabatlari o'zining davr taraqqiyotida ma'lum muhitga va motivasiyaga bog'liq holda o'zgarib borishi, yohud ijtimoiy jihatdan takomillashishi tabiiydir. Bu tabiiylik zamirida, albatta shaxsning yo'nalganligi, ijtimoiy faolligi va ijtimoiy imkoniyatlarining keng ko'lamda namoyon etilishi yotadi.

A.B.Darinskiyning tadqiqotlarida qayd etilganidek, yoshlarning oliy ma'lumot olishga intilishining ijobiy tomonlari borligi bilan birga, buning salbiy oqibatlari ham mavjuddir. Jumladan, yuqori sinf o'quvchilari o'zlari tanlagan oliy o'quv yurtiga kirish uchun imtihan topshiradigan 3-4 ta fanni chuqur o'rganishni mo'ljallaydilar, xolos. Boshqa fanlarni o'rganish uchun vaqt sarflash oqilona va samarali ish deb hisoblanmaydi. Buning uchun esa “qoniqarli” baho olinsa

bo'lgani. Ikkinchidan, tanlangan fanlarni o'rganish orqaligina u yoki bu kasbga munosabat shakillanadi. Natijada aksariyat hollarda bunday bir tomonlama psixologik ustanofka o'z niyatlarini amalga oshira olmagan bitiruvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi davrda maktablarning kasbga yo'naltirish amaliyotida E.A.Klimovning DTS (differensial- tashxis so'rovnomasi) metodikasi keng qo'llaniladi. Shubhasiz, uning qimmatini yuqori sinf o'quvchilarida kasb tasnifi doirasida qiziqish va moyilliklar shakillanganligi bo'yicha ma'lumotlar olish imkoniyati sanaladi.

Mazkur metodika xilma-xil kasblarni inson bilan o'zaro ta'sir etuvchi predmeti orasidagi bog'liqlik tufayli beshta turkumga ajratish asosiga qurilgan. Bular: "Inson- texnika", "Inson- inson", "Inson- tabiat", "Inson- belgilar tizimi", "Inson- badiiy obraz".

Psixolog R.Sunnatova E.A.Klimov metodikasining 9 yillik umumta'lim maktabida keyingi ta'lim tizimiga muvofiqlashtirish maqsadida modifikatsiyalashgan variantini tavsiya etadi.

O'rta maxsus, kasb ta'limi muassasalarida kasb va ixtisoslik yo'nalishlari tasnifiga asoslanib, ularning barcha xilma-xilligi 12 yo'nalishga bo'linadi: 1) sanoat (mashinasozlik, yingil sanoat, oziq-ovqat sanoati va hokazo); 2) transport; 3) aloqa; 4) qurilish; 5) uy-joy kommunal ho'jaligi; 6) qishloq va o'rmon xo'jaligi; 7) sog'liqni saqlash; 8) ta'lim; 9) madaniyat va san'at; 10) ijtimoiy-iqtisodiy soha; 11) savdo, xizmatlar va umumiy ovqatlanish sohasi; 12) belgilar tizimi.

Mazkur metodikaning qimmatini shundaki, unda tegishli kasblar negizidagi eng og'ir, qiziqish uyg'otmaydigan faoliyat turlari tavsiya etiladi. Masalan tibbiyot sohasida: laborantning tibbiy analiz olish bilan bog'liq ishi, kuyganda yordam ko'rsatish va hokazo. Taxmin qilinadiki, o'quvchiga kasbning "kundalik" qismi qiziqarli bo'lsa, unda qiziquvchanlik yuzaga keltiruvchi, tashqi tomoni ham albatta ahamiyat kasb etadi. Uning yana bir qimmatini - bu qiziqarli fanlarga oid o'quv faoliyatiga emas, balki kasbiy faoliyatning mehnat unsurlariga, tarkiblariga yo'nalganlikdan iboratdir.

Yana bir muammo shundaki, ko'pgina o'smirlar kasb turlari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lmaganliklari sababli, ularni to'g'ri tanlay olmaydilar. Tanlanilgan u yoki bu kasb shaxsning sifatlariga qanday talab qo'yishni ham bilmaydilar. Ikkinchidan, o'smirlar o'zlarining biror kasbga layoqatli ekanliklarini hamma vaqt ham ob'ektiv aniqlay olmaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston",2007.

2. Ulug'bek Sattorovich Jumayev "O'quvchilarda kasb tanlashga munosabat tizimi shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari". Monografiya. T. "Navro'z" Nashriyoti, 2017 yil, 15-28 betlar.
3. Nasiba Mardonovna Mardonova, Nusrat.M, Sharipov N.M, Ro'ziyev F.J, "Kasblar olamiga sayohat"- T., 2016.5-16 ,betlar.
4. Зарипова, Г. К., & Рузиева, К. И. (2018). Использование интерактивных методов в процессе обучения студентов компьютерным технологиям. Проблемы педагогики, (7 (39)).
5. Ramazonov, J. J. (2021). The role of self-governance in providing personal perfection. Scientific progress, 2(2), 1075-1078.

**ВОЯГА ЕТМАГАН ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК
ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ****Абдусаматова Ш. С***катта ўқитувчи**Чирчиқ давлат педагогика университети**“Психология” кафедраси мудири*

Тез ўзгараётган даврда кенг кўламдаги ахборот тизими ва телекоммуникация технологияларининг ривожланиши ҳаётнинг деярли барча соҳаларига ва инсон фаолиятига кириб бориши ахборот маконининг глобаллашуви, бугун жаҳон ривожига кўрсатаётган омил сифатида эътироф этилади. Бугунги кунда мамлакат ичидаги ва ташқи дунёдаги фаол ахборот алмашувига одамлар эҳтиёжининг ортиб бориши яққол сезилмода. Ҳар қандай замонавий давлатда ахборот ҳамиша жамият ҳаётида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни истеъмолчига холис етказиб бериш ва кишиларнинг онги, дунёқараши, ижтимоий-сиёсий ҳамда ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда асосий восита бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Айни пайтда шиддат билан ўзгариб бораётган глобаллашув жараёнида ҳаётимизнинг бирор бир соҳасини оммавий ахборот воситасиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳозирда интернет ҳам ОАВнинг бир кўриниши сифатида талқин қилинмоқда. Интернет тармоғи орқали кун давомида қанчадан-қанча ахборотлар қабул қилинади. Интернет-ҳалқаро компьютер тармоғи бу-вақт, макон ва жуғрофий чегараларнинг мавжудлигига қарамай, компьютер ва кичик тизимларнинг ўзаро алоқа боғлаб глобал ахборот инфратузилмасини шакллантирувчи бутунжаҳон компьютер тармоғидир. Ҳар куни миллионлаб одамлар интернетда ҳар хил мақсадларда фойдаланади. Ҳозирда интернет ҳамма учун фойдаланилиши мумкин булган оператив коммуникация воситасидир. Хохлаган киши интернетда бошқалар билан мулоқотга киришиши, маълумот олиши ва ўз маълумотини чоп қилиши мумкин. Бундай фаолиятлар интернетда тез ва арзон амалга оширилади. Гуёки у ахборотлар макони. Биз бу ахборот маконидан ўзимизга керакли янгилик ва хабарларни, маълумотларни олишимиз ёки уларни жўнатишимиз мумкин. Ахборот макони - бу, кўзга кўринмайдиган бир вертуал омилдир. Аниқроқ, айтадиган бўлсак, у интеллектуал-маънавий ҳодисалар сирасига киради. У моддий ишлаб чиқариш эмас, балки билим ҳамда ақлнинг маҳсулидир. Шу боисдан уни ижтимоий тараққиётдаги ўрнига кўра илм-фан билангина қиёслаш мумкин. Жисмга, умуман моддийликка адад, ҳажм, оғирлик, узунлик ва кенглик сингари ўлчовлар хос бўлса, ахборот эса аксинча ундай хоссаларга эга эмас. Бу жиҳатдан ахборот олами ҳадсиз ва ҳудудсиздир. Статистик маълумотларга кўра ҳар куни 75 млн киши интернетда фақатгина e-mail дан фойдаланар экан. Интернетда қай мақсадда фойдаланаётганларни агар фоиз кўрсаткичида кўрсатсак, шундан: 95% e-mail жўнатишади. Мамлакатимизда белгиланган Қонунларда ахборот ҳафсизлиги

қисман белгилаб қўйилган. Бу қонунлар бироз бўлса-да, ахборот хуружининг олдини олиши мумкин. Аммо, болаларнинг on-line ўйинларидан кам фойдаланиши учун махсус қонунлар йўқ. Бу эса ота-оналар ва педагог зиммасидадир. Болаларда асосан мактаб даврида турли соҳаларга қизиқиш уйғонади. Мактабларда “Компьютер асослари” фани ўқитилади. Шаҳар, туман, чекка-чекка қишлоқларда шу фан ўқитилиш баробарида мактаб ёшидаги болаларга интернет ва унинг чексиз имкониятлари мавжудлигини, шу билан биргаликда унинг салбий томонлари ҳақида ҳам маълумотлар бериб борилиши лозим. Мактаб компьютерларни интернет тармоғига улаш мақсадга бўлиб, ўқувчиларга интернетдан қандай фойдаланиш йўллари, маълумотлар қидиришни чет мамлакатларда ўз тенгқурлари билан мулоқотни ҳар қандай амалга ошириш лозимлиги борасида маълумотлар бериш керак. Ахборий қарама-қаршилиқ-бу, аудиторияга атроф-дунёдаги бирор ҳодисага нисбатан муносабатда бўлишга ўз қарашлари, фикрини намоён этиш ҳамда қарши томон ғояси ва нуқтаи назарини инкор этиш роли билан таъсир этишга интилишдир.

Шунда мактаб ёшидаги болалар фақат дарсликлар билан чекланмай, интернетдаги хабарлардан ва янгиликлардан ҳам хабардор бўлиб турадилар. Бунинг натижасида, интернет-клубларда фақат ўйин ўйнаш ва вақтини ўтказиш учун кирганлар сони камайиб, интернетни ахборот макони деб ўйловчиларнинг сони тобора ошган бўлар эди. Интернетнинг чексиз имкониятларидан тулақонли фойдаланиб, давлатимизнинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрнини янада мустаҳкамлаш ва жаҳонга танилиши учун ҳаракат қилишимиз зарур. Интернетдан умумий манфаатга хизмат қиладиган ва унинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотларни танлаб, таҳлил қилиб фойдалансак, салбий ва ноҳолис ахборотлар таъсирига тушиб қолишни олдини олиш лозим.

Мутахассислар фикрича бу қуйидаги мақсадларда амалга оширилади:

- ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдидларнинг олдини олиш;
- ахборотнинг конфиденциаллигини сақлаш, унинг ОАВда чиқиб кетиши, ўғирланиши ва йўқолишининг олдини олиш;
- ахборотни бузиб кўрсатиш ва сохталаштиришнинг олдини олиш⁸.

Демак, бугунги глобаллашган маконда ахборот хавфсизлигини таминлаш – ахборот соҳасига зиён етказилишининг олдини олишга хизмат қилади. Бу жараёнда ёвуз ниятли кишиларнинг кирдикорларига қарши кураш билан бир қаторда турли даражада келтирилиши мумкин бўлган зарарларнинг ҳам олди олиниши табиий.

Жамият ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлашда унинг қуйидаги компонентлари (таркибий қисмлари)ни билиш зарур, яъни, таҳдидлар, таҳдид объектлари, таҳдид манбалари, таҳдиднинг мақсадлари, ахборот манбалари, ахборотни ғайриқонуний тарзда қўлга киритиш усуллари, ахборотни ҳимоялаш йўналишлари, ахборотни ҳимоялаш усуллари, ахборотни ҳимоялаш воситалари⁹. Шу ўринда айтиш жоизки, ахборотни турли таҳдидлардан ҳимоялаш учун ғайриқонуний

ҳаракатларга бефарқ қарамаслик, уларнинг олдини олиш, ахборот манбаларига рухсатсиз киришга йўл қўймаслик ва зарур пайтда қаршилик кўрсатишни таъминловчи турли тадбирлар, йўллар, усулларни қўллаш тақозо этилади.

Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг маънавий-маърифий аспекти, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш, ОАВ ходимлари фаолиятининг ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларига қатъий амал қилиш ахборот-психологик хавфсизлигининг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Шуни айтиш жоизки, ахборот-психологик хавфсизлик-давлат, жамият ва шахсга зиён етказиши мумкин бўлган тасодифий ёки қасддан қилинган ахборот таъсирлардан ҳимоялашга қаратилган муҳим саъй-ҳаракатдир. Ахборот-психологик хавфсизлиги бу ёт, бузғунчи ғояларга асосланган ахборот хуружлари таъсиридан барча инсонларни, айниқса ёшларни руҳан, психологик ҳимоялаш, мафкуравий иммунитетини ошириш йўли билан бу борадаги хавфсизлигини таъминлашдан иборат. Ахборот борасидаги хавфсизлик-ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ҳимояланганлик ҳолатидир. Жамиятда ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашда энг муҳим мезонлардан бири ахборотнинг очиклиги, ахборот эркинлиги билан боғлиқ муаммодир. Мамлакатимизда ахборот эркинлиги қанчалик ҳуқуқий жиҳатдан таъминланганлиги ҳамда жамиятимизни ахборотлаштириш қонуний асослар билан амалга оширилаётгани бу борадаги ислохотларнинг янада самарали бўлишига хизмат қилади. Ватан тараққиёти, юрт келажаги, баркамол авлод тақдирини ўйлаб қилинаётган саъй-ҳаракатлар замирида аввало ёшларимиз маънавий оламини бойитишга қаратилган саъй-ҳаракатлар устувор бўлишини изоҳлашга ҳожат йўқ. Бундай шароитда ёшлар онги тўғри шаклланиб, турли бўлмағур ғояларга чалғимади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Бекмуродов М. Ўзбекистонда жамоатчилик фикри. -Т.: Фан, 1999.
2. Дўстмуҳаммад Х. Глобаллашув даври ва ахборот макони. //Ўзбекистон матбуоти, 2007 йил 3-сон.
3. Информация. Дипломатия. Психология.-М.: Известия, 2002.
4. Криско В. Секреты психологической войны. Цели, задачи, формы, опыт.- Минск. Харвест, 1999.
5. Комилов Н. ва бошқ. Маърифатли жамият муҳолифлари.-Т.: Академия, 2005.
6. Эшбеков Т. Мафкура майдонида ахборот-психологик хавфсизлик. Ўқув қўлланма. - Т.: ЎЗМУ, 2010.
7. Эшбеков Т. Ахборот-психологик хавфсизлик. Ўқув қўлланма. –Т.: ЎЗМУ, 2011.